www.psikeart.com

psikeart

175 TL

ISSN 1306-70450-1

SAYI 95 / 2024

kötülük

art Dergi

95

Eylül-Ekim 2024

Psikeart ve Psikesinema
dergilerinden mahrum kalmayın!

www.psikeart.com

YAYINCILIK EFSANESİ
ÜLKELER VE KENTLER DERGİSİ
memlekent
dergisinin eski sayılarına da aynı
adresten ulaşabilirsiniz.

psikeart
psikesinema
memlekent

BAZI ŞEYLER OLMASA DA OLUR

Ama Eğitim Olmazsa Olmaz

Siz de annesi ya da babası hayatta olmayan, maddi durumu yetersiz, yetenekli çocuklarımızın eğitimine destek olun.

0850 222 1863

darussafaka.org

155 YIL

Darüssafaka
1863
CEMİYET

EYLÜL-EKİM 2024, Sayı 95

Art Psikiyatri Tedavi Eğitim Araştırma Yayın ve Kurumsal Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. adına Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. M. Emin Önder

Yayın Koordinatörü ve Yazı İşleri Müdürü
Ercan Yaşa
ercanyasa@psikeart.com

Sayfa Tasarımı
Tuna Yıldırım

Katkıda Bulunanlar
Derya İren Akbıyık, Yaşar Akdemir, Tamer Aker, Demet Aksu, Yüksel Aksu, Tuba Akyol, Cumhur Boratav, Deniz Ergenekon, Haydar Ergülen, Arzu Erkan, Ahmet İnam, Lara Kamhi, Hakan Karaş, Emine Zinnur Kılıç, Şengül Kıyak, Levent Mete, Deniz Nalbantoğlu, Haluk Nalbantoğlu, Pınar Aydın O'Dwyer, Hande Öğüt, Zeynep Eylül Önder, İshak Sayğılı, Alena Şar, Caner Şenyuva, Gürol Tonbul, Tuğba Kurt Ulucan, Pınar Üretmen, Bedirhan Üstün, Serpil Yandı Vargel, Tuna Yıldırım

Web Danışmanları
Ege Kaya
Zeynep Eylül Önder

Hukuk Danışmanı
Av. Nigar Mete

Reklam ve Kurumsal İletişim
Günnur Altan
(0555) 998 25 44
gunnurdinc@psikeart.com

Kapak
Uğur Halıcı

Abone Sorumlusu, Yayın Dağıtım ve İade Yetkilisi
Senihe Başar - İstanbul
semihabasar@psikeart.com

Yönetim Yeri
Karabaş Mah. Cumhuriyet Caddesi Menekşe Apt. No: 172/1-2 Merkez/İzmit
Tel: (0262) 331 50 87 Faks: (0262) 331 50 88

Sorumlu
Günnur Altan
gunnurdinc@psikeart.com

İrtibat Bürosu
Rumeli Caddesi, No: 3/4 Nişantaşı/İstanbul
Tel: (0212) 296 93 00 Faks: (0212) 247 15 91
www.psikeart.com info@psikeart.com

Psikeart
Psikeart Dergisi
Psikeart

Baskı
Özgün Ofset Ticaret Ltd. Şti.
Yeşilce Mah. Aytekin Sok. No: 21 34418
4. Levent/İSTANBUL Tel: (0212) 280 00 09

Yayın Türü
Yerel, süreli

Her hakkı saklıdır. Yazıların sorumlulukları yazarlara aittir. İki ayda bir çıkar. Bu dergide yer alan yazı, fotoğraf ve çizimlerin elektronik ortamlar da dahil olmak üzere bir kısmının veya tamamının yayımlanması ve çoğaltılması yazılı izne tabidir. Bu dergi, Basın Meslek İlkeleri'ne uymaya söz vermiştir.

AĞUSTOS 2024'te basılmıştır.

psikeart

İÇİNDEKİLER

3 M. EMİN ÖNDER
Editörden

4 HAKAN TÜRKÇAPAR
Kötülük sorunu

8 KEMAL SAYAR
En koyu zalimler

12 ALİ SAFFET GÖNÜL
ÖZGÜR DEĞİRMENCİ
Kötülüğün nörobiyolojisi

18 ÇİĞDEM GELEGEN
Antisosyal ya da suç içerikli davranışları önceden görebilmek mümkün mü?

22 DOĞAN ŞAHİN
Narsisizm ve kötülük

28 EMİNE ZİNNUR KILIÇ
Siz olsaydınız ne yapardınız?

32 İSHAK SAYĞILI
Kötülüğe karşı bir olanak olarak bağışlama

36 DİDEM AKSÜT
Kırılgan ama en direngen

48 AHMET NALBANT
ALİŞAN BURAK YAŞAR
İyilik ve kötülük nedir?

52 BANU BÜLBÜL
Kabil soyu, bu işkencenin bulunmayacak mı hiç sonu?

56 ŞENGÜL KIYAK
Bulaşıcı kötülük

62 ÖZLEM AKKEL
Eksik bir şey mi var hayatımda?

64 Şehnaz TUNA
Türk mitolojisinde ve masallarında kötülük ve kötü ruhlar

68 GÜLBALCA ÇAKIROĞLU
Elma mı kötü, fıçı mı?

72 SONGÜL DEMİR
Nedensiz kötülük

78 HİLMİ UYSAL
Kötülük insana, insanlığa aittir, çiçeklere değil!

82 CEMALETTİN NURİ TAŞCI
İyilerin kötülüğü

84 HALİL SÖZMEN
Kötülük çiçekleri her mevsim açar

92 HANDE ÖĞÜT
Mitten temsile, isyandan kefarete
"Kötü kız"dan "deli kız"a

100 YAŞAR AKDEMİR
Mefisto'dan Netanyahu'ya: Kötülüğün sıradanlığı

106 TUFAN GÖBEKÇİN
Kurdu kardeş gibi görebilmek

110 PINAR AYDIN O'DWYER
Kötü anne

112 Ninel ÇAM
Kötü neden kötü?

118 TUĞBA KURT ULUCAN
"Kuru Otlar Üstüne"
Dışardan içeriye, içerden dışarıya kötülüğün salınımı

122 GÜROL TONBUL
Uyy tungala tungala...

125 HAYDAR ERGÜLEN
Kötülüğe yedileme

126 HİRA SELMA KALKAN
İyi bir öykü mü, kötü mü? Belki iç içe

130 SEBLA KOÇAN
En büyük kötülüğü kendimize yapıyor olabilir miyiz?

Kötülük

M. EMİN ÖNDER

Bir değer olarak kötülük, yüzyıllar içerisinde çok çeşitli kılıklara girdi, her çağda farklı bir görünüm ile karşımıza çıktı. Yazının icadından bugüne iyilik ile kötülük karşıtlığı düalist dünya görüşünün bir yansımasıyken günümüzde belki de insan ruhsallığının önemli bir devrimi (belki de karşı devrimi) olarak değerlendirilebilecek biçimde kötülüğün bireycilikten doğan tekçi görünümü galebe çalıyor. Kötülüklerin ve kötülerin etiyolojisi sanat erbabından sosyal bilimcisine kadar herkesin ortak araştırma alanına dönüşmüş vaziyette.

Freud'un ölüm içgüdüsünün bir tezahürü olarak gördüğü yıkıcı düşünce-duygu geliştirme ve davranış modelinin bu etiyoloji araştırmasında bir çeşit mazuriyet arayışı olup çıktığını görüyoruz. İnsan ontolojisinde verili kötülük, neredeyse barışılacak, üzerinde düşünmeden kabul edilecek, görmezden gelinecek ve hatta zaman zaman yüceltilecek bir değere dönüşüyor.

Kötülükten korkanların sessizliği, kötülüğü uyandırmaktan çekinenlerin ataleti günümüzün en popüler iyilik tanımları arasına girmiş durumda.

Üzerinde düşününce, iyiliğin böylesine etkisiz olduğu bir dünyada kötülükten kötülük beğenir hale düşüyoruz ister istemez.

Bir değer olarak kötülük, aynı zamanda etiğin alanına giriyor. Aşkın değerler sistemi içinde, yaşantının karmaşasına ve rastlantılarına bırakılamayacak, zamanın ruhundan beklentilerin geçiciliğinden güç almayacak bir etik duruş karşısında günümüz dünyasında herhangi bir insan ya da kurumsallığın örnek bir duruş gösteremeyeceği ortada.

İyilikten anlaşılan beklentilerimizin köpürtülmesi, arzularımızın dizginlenmemesi, kendi bireyselliğimizde başlayıp biten ahlakın yönlendirmesi ise bu temel üzerinde yükselecek yaşantının politikası da poetikası da ümit vermiyor bize.

Patolojik kötülük, psikiyatrinin alanına da girer, birçok ruhsal bozukluğun gerçekliğin ortadan kalkması ya da patolojik bir kırık aynadan yansımasıyla karakterize olan belirtileri kötülük davranışına zemin hazırlayabilir. Ama biz psikiyatristler biliyoruz ki bu patolojik kötülük, dünyada galebe çalan gerçek kötülük karşısında çok masumdur. Daha iyi bir dünya için bireyin kendine ettiği eziyet de çevresine verdiği zarar da affedilesidir. Patolojinin gerçek kaynağında bu affediciliği patolojik bireyin kendisi bir gün gelir, eliyle koymuş gibi bulur.

Günümüzde bu tür iyileşmelere tanık olan biz psikiyatristler, belki de etik açıdan nadir rastlanacak "iyiliğin" gerçek tanıkları olmaya devam ediyoruz.

Psikeart bu sayısında kötülük temasını ele aldı. İyi ile kötüyü her koşul altında birbirinden sağlıklı biçimde ayırmayı ihmal etmediğiniz bir yaşam dileklerimizle...

Kötülük sorunu

Hakan TÜRKÇAPAR

İnsan psikolojisinde kötülük var mıdır?

"Kötülük, daha iyi olanı bilip daha kötü olanı yapmaktır."
Philip Zimbardo

"Tanrı Lucifer'ı (şeytan), Âdem ve Havva'dan önce ışıktan yaratmıştır ve Lucifer Tanrı'nın en gözde meleğidir. Lucifer, ışık demektir, kudretli ve güçlüdür. Lucifer kendisini Tanrı'nın diğer meleklerinden üstün görür. Fakat bir gün Tanrı insanı yaratır ve bütün meleklerin insanın önünde eğilmesini ister. Kendini beğenmişliğiyle tanınan Lucifer bunu kendisine hakaret görür ve 'Neden ateşin oğlu, çamurun oğlunun önünde eğilecekmiş' diyerek Tanrı'nın bu emrine baş kaldırır. Lucifer Tanrı'nın bu emrine itaat etmemesi sonucunda cennetten kovulup cehenneme iner ve evrenin başlangıcında kötülüğün simgesi olur.

"Artık Lucifer'ın amacı insanları yolundan saptırmaktır. Çünkü insanla rekabet halindedir. Verilen süre boyunca Tanrı'ya insanın kötülüğünü ve kendisinin ne kadar güçlü olduğunu kanıtlamak için hiç durmayacak ve elinden gelen her şeyi yapacaktır.

"Tanrı'nın gözde meleği Lucifer bir şeytana dönüşmüştür."

Ünlü davranışçı sosyal psikolog Philip Zimbardo, "Lucifer Etkisi" ("The Lucifer Effect") adlı kitabında, kutsal kitaplardaki Lucifer'ın öyküsünü, sıradan iyi insanların nasıl kötü şeyler yapabilen insanlara dönüştüğünü açıklamak için tarihsel bir bağlam oluşturmak için kullanır.

"Peki insan doğası iyi midir kötü müdür?", "Kötülük nereden çıkar?" gibi daha karışık meselelerden önce bu *"Kötü nedir?", "İyi nedir?"* ona bir bakalım...

Önce tanımlar: Kötü nedir ki?

Türkçede "Kötü" sözcüğünün etimolojisi oldukça karışık. Türk Dil Kurumu sözlüğünde kötü; "İstenilen, beğenilen nitelikte olmayan, hoşa gitmeyen, iyi karşıtı" olarak tanımlanıyor. Sadece Türkiye Türkçesine özgü bir sözcük olan kötünün kökenine ilişkin birinci iddia Eski Türkçe "köti" sözcüğünden

© UGUR HALICI @MJ

evrildiği, bunun da eski Batı Türkçesinde "ketü" yani "sakat, çolak" sözcüğüyle eş kökenli olabileceği şeklinde. İkinci iddia ise Ermenice "koti" yani "cüzam" ile alakalı olduğu biçiminde.

Kötünün İngilizcedeki karşılığı olan "bad" ise yetersiz, değersiz, tatmin edici olmayan anlamında kullanılıyor. İngilizcede, öte yandan bizde kullanılan kötü sözcüğünün ikinci bir karşılığı var: "evil". Evil ahlaki anlamda kötü, kötücül, hatta şeytani anlamına geliyor. Türkçedeki kötü sözcüğü ise hem "bad" hem de "evil"i içeren anlamda kullanılıyor. Bizde kötüyü tanımlarken tek sözcük kullanılması, yani daha az ayrımlaşmış olması ilginç.

Kötü tabii ki zıt kardeşi iyi ile birlikte öncelikle moral-ahlaki kavramlar. Daha nesnel olan ve bir şeyin eksik, işe yaramaz, kusurlu, hatalı, tatmin edici olmayanın da aynı sözcükle nitelenmesi boşuna değil. Her ne kadar bir şeyi iyi yapamamak, örneğin bir yemeği, bir yapıtı, bir konuşmayı veya bir yazıyı, doğrudan ahlaki bir kötülük anlamına gelmiyor diye düşünsek de insan zihni ve toplumsal yaşam aynen dil gibi her ikisini hemen birbirine yaklaştırıveriyor. Bir sınavdan düşük not alan öğrenci hemen bunu "Kötü not aldım" diye ifade ederken, giderek bir şeyi yapamamak ahlaki kötülükle de özdeş hale gelebiliyor zihinlerde.

İyi ve kötü tanımı yargı içerdiği ve ahlaki uzantıları da olduğu için oldukça özneldir ve kültüre, topluma, kişiye, zamana göre değişir. Örneğin bir dizi, bir film, bir resim, bir roman bazı izleyiciler, okurlar tarafından kötü olarak nitelendirilirken, bazı okurlar o yapıtın harika olduğunu söyleyebilir. Ahlaki anlamda iyi veya kötü davranış içinde aynı görecelilik geçerlidir. Hırsızlık evrensel olarak kötü bir davranış olarak kabul görürken, açlık çeken bir annenin aç kalmış bebeği için bir marketten süt veya yiyecek çalması hiç de kötü görülmeyebilir. Japon kültüründe, verilen hediyeyi, hediye verenin önünde açmak kötü bir davranış olarak karşılanır; bizim kültürümüzde ve çoğu Batı kültüründe ise hediye alındığı an hediye verenin önünde açılır ve bu iyi bir davranış olarak kabul edilir. Bu örnekler kötünün tanımının bireylerin deneyimine, beklentilerine, değerlerine ve yaşadıkları toplumun özelliklerine göre değişebileceğini gösterir.

Kötü kavramı; istenmeyen, hoşnutsuzluk oluşturan özelliklere sahip şeyleri tarif ederken, kötüden türeyen "kötülük" kavramı ise hem bireyde hem de toplumda olumsuz etkiler oluşturan durumları kapsar. Bu bağlamda kötülüğün bir anlamı da kişisel veya toplumsal anlamda zararlara yol açacak davranış veya sözdür. Burada yine öznellik karşımıza çıkıyor. Kötülüğün ne olduğu konusunda da pek çok tanım yapılabilir ama bunların "en iyilerinden" biri de bu yazının başında alıntıladığım Amerikalı psikolog Philip Zimbardo'nun, "kötülük, daha iyi olanı bilip daha kötü olanı yapmaktır" tanımı.

İnsan psikolojisinde kötülük var mı?

"Kötülük" bir olgu olarak insan psikolojisinin önemli hatta en belirleyici özelliği midir? Kötülük insanı açıklayan bir olgu olarak ne derece önemlidir, bunu araştırmak, kötülüğün insan davranışlarını ve sosyal etkileşimlerini nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Peki, insan psikolojisinde kötülük var mıdır? Bu soru etik anlamda kötü olarak nitelenen "kin, haset, kıskançlık, düşmanlık, şiddet, acımasızlık, saldırganlık, aldatma, yalan vb." insani duygu, düşünce, tutum ve davranışların insan psikolojisinde ne kadar belirleyici olduğunu cevaplamaya çalışır. Bu soru hem psikoloji hem de etik ve felsefe alanında uzun yıllardır tartışılan konulardan biridir. Thomas Hobbes'un ünlü "*Homo Homini Lupus*" ("İnsan insanın

© UGUR HALICI @MJ

© UGUR HALICI @MJ

kurdudur") deyişi, onun insan doğasını doğuştan kötücül olarak tanımladığı felsefesine dayanır. Hobbes için insan doğuşta neyse, şimdi de odur. Jean-Jacques Rousseau ise bu noktada Hobbes'a itiraz eder; Rousseau'ya göre insanın her şeyi ilk ve ilkel haliyle iyidir fakat daha sonrasında insan, "uygar" toplumlarda kötücülleşmiştir, yani iyilik asıl, kötülük sonradan eklenen, öğrenilen bir şeydir.

Psikolojinin insan doğasına bakışı kötü mü? Psikanaliz

İnsan iyi midir, kötü müdür, yoksa ne iyi, ne kötü, nötr bir boş levha mıdır? Bu soruya modern psikoloji bağlamında verilen ilk cevap Sigmund Freud'dan gelir ve insan doğasının Freud'a göre belirleyicisi "doğuştan gelen, biyolojik olan cinsellik ve saldırganlık" dürtüleri olduğu için net bir şekilde insan doğasının -adını koymasa da- "kötü" olduğu biçimindedir. Nasıl olmasın ki? Biyolojik temelli iki dürtü olan ve genellikle insanın "kötü" denilen pek çok tutum ve davranışının altında yatan "cinsellik ve saldırganlık"la ilgili temalar, insan psikolojisinin ve dolayısıyla davranışlarının temel belirleyicisi ise bu sonuç da bir anlamda kaçınılmazdır. Freud'a göre saldırganlık, yıkıcılık ve yok etme insanın doğasında vardır, yapısaldır. Saldırganlık birincil olarak kişinin kendisini tahrip etmeye yönelik ölüm içgüdüsünün diğer insanlara yönlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Thanatos -ölüm içgüdüsü- yaşamın tahrip edilmesine ve sona erdirilmesine yönelik enerjidir. Freud yaşamının son yıllarında, İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu dönemde daha da ileriye giderek saldırganlık yerine artık ölme ve öldürme dürtüsünün insan psikolojisini oluşturan iki temel dürtüden birisi olduğunu öne sürmüştür. Freud'un bu dürtü için seçtiği ad olan Thanatos, Yunan mitolojisinde "gece tanrısı" Nyx ile "karanlık tanrısı" Erebus'un oğludur ve bizzat ölümün ta kendisidir zaten.

Sonra davranışçılık geldi...

Modern psikolojinin bir bilim olarak asıl kurucuları olan davranışçılar ise bu tartışmada Rousseau'dan yana gibidirler. Davranışçılara göre insan dünyaya geldiğinde boş bir sayfadır, çevreyle etkileşim sonucu oluşan öğrenmeler insanı şekillendirir. Yani insan ne iyidir ne kötüdür, çevreden ne öğrenirse o olur. Davranışçılığın büyük babası Amerikalı psikolog John Watson, kötülüğün -her şey gibi- öğrenilen bir şey olduğunu biraz da aşırı iddialı olarak şöyle seslendirmiştir:

"Bana bir düzine sağlıklı bebek verin, onları kendi yarattığım dünyamda yetiştireyim. Size garanti ederim, herhangi birini istediğim herhangi bir karakter haline getirebilirim. Doktor, avukat, sanatçı, tüccar ve evet dilenci veya bir hırsız."

Pekâlâ, insan dünyaya geldiğinde her yöne, her şeye dönüşebilecek bir potansiyelse, o zaman bu potansiyel nasıl "kötüye" evrilir? Davranışçılar bu soruya nasıl cevap verirler acaba? Tabii ki çevre yani öğrenmeyle.

Davranışçılara göre çevre ve öğrenme yaşantıları insanı biçimler; kötülük de çevresel etkenlerin, öğrenmenin bir sonucudur. Yazının başında adı geçen Phlip Zimbardo'nun meşhur "Stanford Hapishane Deneyi" de bu tezi bir anlamda (Zimbardo'ya göre kesinlikle!) desteklemiştir. Zimbardo, 1971 yılının yaz aylarında, Stanford Üniversitesi'nde psikoloji departmanının alt katını kurmaca bir hapishaneye dönüştürerek ünlü "Stanford Hapishanesi Deneyi"ni gerçekleştirmiştir. Gönüllü katılımcılar, psikolojik bir incelemeyle sağlıklı oldukları teyit edildikten sonra bu hapishaneye rastgele olarak gardiyan veya mahkûm olarak atandılar. Mahkûmlar aynen gerçek bir tutuklamada olduğu gibi yerel polis tarafından evlerinden alındılar ve Stanford kampüsündeki kurmaca hapishaneye getirildiler. Zimbardo da bu deneyde hapishanenin genel direktörü rolünü aldı.

Deney hayal edilenden çok daha ilginç bir şekilde seyretti. İki hafta olarak planlanan araştırma, işlerin giderek çığrından çıkması nedeniyle altı günde bitirilmek zorunda kaldı: Gardiyanlar mahkûmlara karşı acımasız ve taciz edici şekilde davranmaya başladılar ve mahkûmları aşağılayıcı ve küçük düşürücü eylemler yapmaya zorladılar. Çalışmada mahkûmlar panik ve zorlanma belirtileri göstermeye başladı, bazıları öfke nöbeti geçirdi. Çalışmanın beşinci gününde, psikolog Christina Masclach deney alanını ziyaret ettiğinde gördükleri karşısında dehşete kapıldı ve Zimbardo'yu uyardı. Zimbardo beşinci günün gecesinde, gardiyanlann mahkûmlan birbirlerine cinsel taciz yapmaları konusunda emir vermeleri üzerine çalışmayı durdurdu.

Neden mahkûmlar ve gardiyanlar deney sırasında günlük hayattaki doğal davranışlarından, sosyal kimliklerinden farklı davranmışlardı? Hatta neden Zimbardo'nun bizzat kendisi, hapishane yöneticisi rolüne kendisini kaptırmış ve hapishanede gerçekleşen tacizleri görememiş ve şefkat duygusunu kaybetmişti?

Çevrenin insan üzerine olan belirleyici etkisi yüzünden. Zimbardo'ya göre Stanfond Hapishane Deneyi, toplumsal ve çevresel koşulların "iyi" veya "kötü" yönde davranışlarımızı şekillendirdiğini göstermiştir. Hapishane Deneyi insan doğası hakkında şaşırtıcı ve rahatsızlık verici bulgular ortaya koymuştu: İnsanlar kendi davranışlannın görece olarak sabit ve öngörülebilir olduğunu düşünse de, bazı ortam ve koşullarda insanlar kendilerini bile şaşırtacak şekilde kötü davranabildiğini.

Aslında insan doğasında kötünün nasıl ortaya çıkabileceğine ilişkin tek davranışçı deney Stanford Deneyi değil. Stefan Milgram'ın yine ünlü Milgram Deneyi (1973), sıradan insanların otoriteye itaat ederken ne kadar ileri gidebileceğini ve emirler doğrultusunda nasıl acımasızca -kötü- davranışlar sergileyebileceğini göstermiştir. Milgram Deneyi de insandaki "kötü"nün aslında otoriteye itaatle yakın ilişkisi olduğuna dikkat çekti. Bu deneyde Milgram, insanların otoritenin emirlerine, kendi vicdani değerleriyle çelişmesine rağmen ne düzeyde itaat etmeye istekli olduklarını ölçmeyi amaçlamış ve insanların yalvarmasına ve acı içerisinde bayılmasına rağmen deneklerin yaklaşık üçte ikisinin otoritenin emrine uyarak bir diğer insana ölümcül olarak adlandırılabilecek düzeyde elektrik şokları uygulayabileceğini, yani "kötülük" yapabileceğini göstermiştir. Milgram, "*Sıradan insanlar, herhangi bir özel kötülüğe sahip olmasa da sadece işlerini yaparak korkunç yıkıcı süreçler içerisinde bulunabilirler*" sonucuna ulaşmıştır.

Maalesef bugün de hâlâ güncel örneklerini gördüğümüz gibi sıradan çoğunluğa kötü şeyler yaptırmanın adımları benzerdir:

İnsanlara, yapacakları veya yapmaları istenen eylemleriyle ilgili onu haklılaştıracak, gerekçelendirecek bir ideoloji/inanç verin. İnsanların zarar verici eyleme dönük önce ufak, küçük, önemsiz adımlar atmalarını sağlayın ve daha sonra yavaş yavaş bu küçük eylemlerin dozunu ve sayısını artırın. Onlara önce yumuşak ve şefkatli biriymiş gibi görünün, sonra giderek sertleşin. İnsanlara yapacaklarıyla ilgili belirsiz ve sürekli değişen kurallar verin. Durumun aktörlerini ve ideolojiyi meşrulaştırmak için eylemlerini olumlu adlarla (temizlik, kendini savunma vb.) yeniden etiketleyin, adlandırın. İnsanlara verilen emirlere itaat eden modelleri örnek gösterin, onları yüceleştirin. Mağduru sanki insan değilmiş gibi gösterin. Yapılanın sorumluluğunu paylaştırın.

Evet bugünkü katliamlarda, toplu cinayetlerde, şiddet eylemlerinde kolaylıkla aynı döngünün işlediğini görebiliriz.

Albert Bandura: Görmek yeterli

Ünlü psikolog ve sosyal bilişsel kuramın kurucusu Albert Bandura, insanın yapısal olarak "kötü" olmadığını, "kötülüğün" kökeninde ne şiddete yönelik içsel istek ne de engellenmeye bağlı olarak doğan saldırganlık dürtüsü bulunduğunu söyler. Bandura'ya göre şiddet ve saldırgan tutumların nedenleri bireyin:

1) Geçmiş deneyimleri sonucunda saldırgan davranışlar kazanmaları,

2) Bu türden tepkileri yüzünden takdir görmeleri veya ödüllendirilmeleri,

3) Özel toplumsal ve çevresel şartlar tarafından doğrudan teşvik edilmeleriyle ilişkilidir.

Gerçeklik değil algı: Bilişsel Kuram-Beck

Bilişsel terapinin kurucusu Aaron T. Beck'in bilişsel kuramına göre, bireysel saldırganlık ve antisosyal davranışlar gibi "kötü" tutumların altında, "kötü" davranışları, tutumları olan kişinin kendisini kurban, öte yandan saldırdığı, kötülük yaptığı kişiyi ise düşman olarak görmesi yatar.

Kötü tutumlar sergileyen kişiler kendilerine dönük olumlu bir yanlılık taşıyan değerlendirme yaparken, karşı tarafla ilgili olumsuz yanlılık taşıyan bir değerlendirme yaparlar. Kızgın bir kocanın imgesiyle, milli veya fanatik dini bir grup için teröre başvuran bir militanın imgesi şaşırtıcı benzerlikler taşır. Saldırgan kişi kendisini çaresiz ve reddedilmiş görür. Kişi kendisini, hakkı olan bir şey başkasına verilen bir kurban gibi görür ve haksızlığa uğradığını düşünerek kızar. Diğer insanların bizi kontrol etmesi, çaresizliğimize yol açar; reddetmesi ise sevilmediğimizi hissettirir. Her iki durum da benlik değerimizi azaltır. Bize böyle davrandığı için karşımızdaki insanı kötü görerek, bu kişiye karşı öfke duymamıza yol açar. Bu durumdaki en belirgin savunma, karşıt saldırıdır. Kötü şeyler yapmak yani kavga etmek, saldırmak, kendisini tekrardan güçlü ve değerli hissetmenin önemli bir aracı haline gelir. Şiddet ve yıkıcı davranışlar olduğu anda saldırgan kişide haksızlığa uğradığı, haklarına veya değerlerine saldırıldığı ve bu durumun gereksiz yere ve kasıtlı olarak yapıldığı biçiminde temalar hâkim olur. Bu kişilere hâkim olan inançlar, "*Bana kötü davranan insanlar cezalandırılmayı hak eder*", "*Eğer insanlara karşılık vermezsem beni ezerler*", "*Onlar cezalarını bulduktan sonra bana ne olduğu önemli değildir*" olur. Bu kişi "kötü"yü aslında kendisinin iyi olduğu fikriyle ve iyi bir şey gibi yapar.

Son söz

Kötü hem felsefi hem etik anlamda zor bir kavram. Sınırları ve tanımı muğlak, çünkü bilimsel olmaktan çok ahlaki bir kavram. Bu nedenle bu yazıyı son söz olarak, bu kavramın da ruhuna uygun olacak şekilde, Nobel ödüllü Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'den bir alıntıyla bitirelim. Soljenitsin, "*İyi ile kötüyü birbirinden ayıran çizgi, her insanın yüreğinden geçer*" der ve şöyle devam eder: "*Kalp yaşadıkça bölücü çizgi hep yer değiştirir; kâh kabaran kötü duyguların kâh genişleyerek parlayan iyiliğin etkisinde kalır. Aynı kimse değişik çağlarda, değişmiş pozisyonlarda büsbütün başkalaşmış niteliklerle karşımıza çıkar. Kimi zaman şeytana yaklaşır, kimi zaman azizliğe. Oysa, adı değişmez ve biz gördüğümüzü o ada yükleriz.*"

Kemal SAYAR

En koyu zalimler

Her kurbanın içinde bir cellat nöbetini bekler ve sırası geldiğinde ötekine karşı zulüm ve aşağılama korosuna katılabilir. Kafasını ipten yeni kurtarmış olan kişi en büyük zalimliklere meyledebilir. Kötülüğün sistematik üretimine, başkasına karşı etnik temizliğe, ülkenin "saf olmayan" unsurlardan arındırılması işlemine gönüllü yazılabilir. (...) Ellerine kırbaç geçtiğinde, onu nasıl da maharetle kullanabileceklerini göstermek istiyor gibidirler.

"Bir inanç için acı çekmiş olandan daha tehlikeli varlık yoktur: En büyük zalimler, kafası kesilmemiş mazlumlar arasından çıkar. Acı, güç iştahını azaltmak şöyle dursun, onu azdırır..."

Emile Cioran

"Modernlik insanları daha zalim yapmamış, sadece zalim olmayan insanların zalim şeyler yapabildiği bir yol icat etmişti. Modernliğin bayrağı altında kötülük artık kötü insanı gerektirmiyor. Rasyonel insanlar, yani gayri şahsi, modern örgütlenme ağına iyice perçinlenen insanlar bu işi mükemmelen ifa edeceklerdir."

Zygmunt Bauman, "Parçalanmış Hayat"

"Ama pek çok kişi sustuğu için, insan kendi suskunluğunu yok saymaya, onun yerine genel suçu ortaya sürmeye ya da kendisinden üçüncü tekil kişi olarak söz etmeye heveslenir: O idi, der; o gördü, o yaptı, o dedi, o sustu... Hem de kendi içine konuşur, orada saklambaç oynayacak çok yer vardır."

"Soğanı Soyarken", **Günter Grass**

"Zulmün zulüm olduğu hem kurbanın kendisi hem de zulmeden kişi tarafından, yapılanlardan az çok haberdar olan herkes tarafından bilinir. Zulmün bahanesi veya hafifletici sebepleri olamaz. Zulüm asla geçmişi dengelemez, geçmişte yapılmış hataları telafi etmez. Zulüm gelecekteki zulmün yolunu açar, o kadar. Kendi kendini sürdürür... Barbarca bir ensest şeklidir. Zulmeden herkes, bunun yol açacağı zulümlerin sorumlusudur."

Frank Herbert, "Dune Çocukları"

"Zulüm ordusu bu varoluş sahilinden diğerine kadar etkilidir; fakat dervişin elindeki imkânlar ezelden ebede kadar uzanır."

Hafız

© HANDAN KÖRKMAZ

"Faşizm iki insan arasındaki ilişkide başlar" demişti Ingeborg Bachman. İster ikili ilişkiler bağlamında bireysel, isterse kitlesel ve kolektif zulüm deneyimleri olsun, insan ruhunda el uzatılmaması gereken bir yeri ifsat edip çürütüyor. Zulüm, klasik olarak "adaletin ters mefhumu" şeklinde tanımlanıyor, yani bir şeyin kendi varoluşsal ve hakkaniyetli mevkiinden alıkonulmasına dair her deneyim en geniş manada zulüm. Ama dilde kullanımı bence farklı bir anlam bagajı da taşıyor. Mesela bir kez yapılmış, kasten yapılmamış veya zararın boyutlarını kestirememiş eylemler zulüm değil, münferit kriminal adi suçlar veya cahillik, aptallık vs. olarak görülüyor. Zulümse bir *ters empati* gereği olarak, acıyı yaratmak için ve sistematize şekilde taammüden uygulanan bir eylemler zinciri daha ziyade.

Bu nedenle ilk durumda, yapılan yanlışlıkların affedilmesi, bir şekilde onlarla yaşanması, insan ruhunun değer yitimine uğramadan yoluna devam etmesi, haksızlığın zehrinden arınması mümkünken, ikinci durumda bu neredeyse imkânsız hale geliyor. Zulüm bu kalıcılıkta bir nevi kendini klonluyor, kendine mazlumun ruhunda bir konakçı buluyor. Çünkü bu durumda mazlumun iki yoldan birini seçmesi gerekiyor; ya direnç ve direniş gösterip zulümle aktif olarak savaşacak ya da zulmü sineye çekip içselleştirecek hatta rasyonalize edecek ve kendi yaşamında da bir değer olarak onu kalıcı kılacak. Misalen, ölümün sürekliliği, adaletsizliği ve kaçınılmazlığı sürekli kılındığında ölüm sağları değiştirir yahut haksızlık sürekli ve kaçınılmaz hale gelmişse, henüz o haksızlığa uğramamışları dönüştürür; bu iyi yönde olmaz. Buradaki anahtar kavramlardan biri de "kaçınılmazlık". Zira kaçınılabiliyorsa (mesela hicret etmek, yer/konum değiştirmek) ilk etapta yapılması gereken şey budur. Ama bazen gerek fiziksel-maddi vs. kısıtlamalar nedeniyle bazen de ontolojik nedenlerle –mesela yurdun kimlik duygusundaki kökensel en üstün değer olması halinde- bu kaçınma mümkün olmayabilir. Peygamber Kureyş'ten hicret etmişti çünkü onun için en üstün değer, kimliğini tayin eden aşkın buyruk Kureyş habitusu değil, tevhit akidesinin yaşatılmasıydı, onu da beraberinde taşıdı gittiği yere. Bazı durumlarda taşınması mümkün olmayan bir değer yaşamları yönlendiriyorsa kalıp çarpışmak, kabullenip dönüşmenin karşısındaki tek seçenek oluyor. Aynı durumu bireysel küçük zulümlerde eşlerin ev sistemini bozmamak adına evi terk etmemesinde de örneklendirebiliriz; burada da en üstün değer mesela evli olmak, ebeveyn olmak gibi görece daha alt düzey kimlik unsurları. Ya da çalışanların zorbalık/ayrımcılık/tacize rağmen "işsiz olmak" itibarsızlaşmasına uğramaktan kaçınmaları.

Bizim meselemizde aslolan, kalıp zulme uğrayanların neden zalime dönüştükleri sorunsalı. Burada Hz. Ali'nin bir sözü de aklıma geliyor; *"Haksızlık karşısında eğilmeyiniz; çünkü hakkınızla beraber haysiyetinizi de kaybedersiniz"* diyordu. Haysiyet yalnızca onur-vakar demek değil sanılanın aksine. Hays'tan geliyor, yani nitelik veren şey. İnsanda insanlığı tanımlayan şeylerdir haysiyet; irade, özgürlük, sorumluluk, yüksek empati, ahlaki değerler, kavram oluşturma vb. şeyler. Zulme pasif şekilde rıza gösterenler, insan olmanın onlara bilkuvve tanımladığı tüm bu niteliklerden yüz çevirir, feragat ederler. Bu insandışılaşma, sadece zalim tarafından onlara dayatılan bir şey olmaktan çıkar, kendi gönüllü katılımlarıyla gerçekleşir. Zulüm, karşısında eğilen mazlumun özgür iradesini, sorumluluk duygusunu, insan kardeşliği duygusunu ve en nihayet zalimin sahip olduğundan başka bir düşünce üretme yetisini çürütür. Öyle kapalı devre bir sistemdir ki zulüm, içinde tuttuğu mazlumlarda yankılanır ve onları kendine senkronize hale getirir. Frank Herbert'ın az önce verdiğim alıntısı çok vurucu bu yüzden. *"Zulüm asla geçmişi dengelemez, geçmişte yapılmış hataları telafi etmez. Zulüm gelecekteki zulmün yolunu açar, o kadar. Kendi kendini sürdürür... Barbarca bir ensest şeklidir. Zulmeden herkes, bunun yol açacağı zulümlerin sorumlusudur."* Ama onun da ötesinde, zulüm karşısında eğilen herkes de onun şer tohumları doğurmasında rol sahibidir, kötülüğün ebesidir. Bu nedenle, başkasına zulmetmemek yetmez, kedimize de zulmedemeyiz (zulmettiremeyiz ya da) ve ayrıca başkasına zulmedilmesine de sessiz kalamayız. Çünkü kanıksanan zulüm *değer tenzili* yaratır, tüm zamanlar ve mekânları etkileyen şekilde.

Zulme uğramış ve çaresiz/hareketsiz/sözsüz kalmış her toplum ya da birey iki şeyden biri -ve aslında duruma göre her ikisi birden- olacaktır. İlkin ebedi mağlup ve mazlum olarak, sorumluluk ve özgürlükten vareste bir devran kulu (putatapar), daimi alacaklı, bir güçler ve nesneler sisteminin değersiz bir aksamı olacaktır (eğer güç elde edememişse). İkinci olarak, eğer gücü ele geçirebildiyse, aynı şeyi başkaları üzerinde uygulayan bir zalim olacaktır ve hiçbir şekilde bir suçluluk da hissetmeyecektir bunun için. Zulümle geçmişi ödünlediğini varsayacaktır.

Almanya'nın 2. Dünya Savaşı'ndan sonra "yas tutma acziyeti"nden mustarip olduğu dile getirilmiştir. Milyonları büyüleyen liderleri Hitler'in (uluslarının kolektif idealini temsil etmiştir) onlara acı veren yokluğuyla yüzleşememişler, inkâr ve unutmanın kolay yoluna sapmışlardır. Geçmişi adeta gerçekdışı kılarak Hitler'in ortadan kayboluşunun derin narsisistik yarasını iyileştirmeye çalışmışlardır. Oysa gerçek bir yas çalışması olmadan iyileşme olmaz ve geçmişin büyük hataları hortlamaya hazır halde bekler. 120 yıl önce Namibya'da (Herero ve Nama soykırımı), 80 yıl önce Avrupa'da tarihin en acımasız soykırımlarına imza atanlar, bugün de Gazze'de gözümüzün önünde gerçekleşen vahşi soykırıma çanak tutuyor. Bu belki de 2. Dünya Savaşı sonrasında birdenbire

© HANDAN KORKMAZ

*"kendini kurban rolünde bulma"*nın utancıdır. Yahut bir tür belleksizleşme.

Dünün mazlumları bugün Gazze'de nasıl böylesi büyük, aklın ve ruhun almayacağı bir zulüm yapıyor? Pek çok insanın aklına şu soru geliyor: Ataları geçmişte -acımasızlığa maruz kalmış insanlar, nasıl oluyor da bu acımasızlığın bir benzerini toprağını elinden aldıkları insanlara karşı yaşatabiliyor? Holokost acısı aslında bir tür açık çek gibi kullanılıyor. Yahut her şeyi yıkayıp aklayacak, kanlı elleri temizleyebilecek kuvvetli bir deterjan gibi. İsrail devleti geçmişteki kurbanların acılarını istismar ederek bugün kendisinin sebep olduğu acıları görmezden geliyor. Geçmişteki kurbanların talihsizliğinden geleceği sahiplenmeye doğru bir köprü inşa ediyor. O acılardan "peşinen imzalanmış bir ahlaki haklılık sertifikası" üretiyor. Zygmunt Bauman'ın "Modernite ve Holokaust" adlı kitabının son bölümünde belagatle tartıştığı gibi, "Holokaust"un en tehlikeli mirası, günümüz faillerinin, dünün acılarının öcünü aldıkları ve yarının acılarını önledikleri inancıyla, başka bir deyişle, etiğin onlardan yana olduğu kanaatiyle davranıp yeni acılara yol açarak ... yeni kurban kuşakları yaratmaları olasılığıdır. Bu belki de Holokost'un en büyük lanetlerinden ve Hitler'in ölüm sonrası zaferlerinden biridir". Böylece dünün kurbanları bugünün kurban edicileri haline gelebilir. Zaten her kurbanın içinde bir cellat nöbetini bekler ve sırası geldiğinde ötekine karşı zulüm ve aşağılama korosuna katılabilir. Kafasını ipten yeni kurtarmış olan kişi en büyük zalimliklere meyledebilir. Kötülüğün sistematik üretimine, başkasına karşı etnik temizliğe, ülkenin "saf olmayan" unsurlardan arındırılması işlemine gönüllü yazılabilir. Tedhiş üzerine kurulu bir milli kimlik inşası için dış dünyanın sürekli bir tehdit olarak kurgulanması gerekir. "Biz çabuk davranmazsak onlar gelip bizi yok edecek" paranoyası milli kimliğin kurucu bir unsuru haline getirilerek toplum militarize edilir. Bauman'ın ifadeleriyle: "Onlar, Yahudilerden nefret eden ve kanlı elleri çözülürse onları da kurbanları arasına katmaktan geri durmayacak katillerin yaşadığı o diğer dünyaya daha çok benzeyen bir dünyada daha rahat ederler. Kendilerine yönelik her düşmanlık işaretinden anlamlı bir tatmin çıkarırlar; çevrelerindeki kişilerin her hareketini bu düşmanlığın açık ya da gizli bir ifadesi olarak yorumlamaya hazırdırlar." Böylece, "dünyanın düşmanlığında, dünyanın düşmanlığını kışkırtma ve dünyanın düşmanlığını sürdürmekte kazanılmış bir hak" görürler. Dün Varşova'daki gettoları çevreleyen duvarlarla bugün Filistin yurdunu bir açık hava hapishanesine çeviren duvarlar arasında büyük benzerlik vardır. Hitler, hayattayken başaramadığını ölümünden sonra başarmış gibi görünmektedir. Geçmiş kurbanlığın bu şekilde istismar edilmesi, soykırımdan çıkarılması gereken ahlaki dersi de berhava eder ve kurbanların acıdan arınmış olarak çıkacağı söylencesini yaralar. Acı kurbana bir asalet, bir yüceliş sağlamak şöyle dursun, onu gözü dönmüş bir tahsilatçıya çevirmiş ve geçmişin acılarını bulduğu ilk fırsatta acil bir biçimde tahsil etme telaşına kapılmıştır. Dünün zaliminden intikam almak mümkün olmadığına göre bugün en yakınında kimin canını acıtabilecekse oraya yönelir. Geçmişin kaderini yeni kurbana uyguladığı şiddetle geri döndürmek, bir sahte zafer yaratarak geçmiş zayıflığın utancını kudretli bir zalimlikle ikame etmek ister. Ellerine kırbaç geçtiğinde, onu nasıl da maharetle kullanabileceklerini göstermek istiyor gibidirler. Bu yüzden vicdan, sürekli bir muhasebe gerektirir: Acımı başkalarının canını acıtmak için bir manivela olarak kullanıyor muyum? Vicdan ertelenemez, devredilemez bir sorumluluktur. Haysiyet ancak vicdanla vardır.

Kötülüğün nörobiyolojisi

"İnsanlar doğa yasaları gereğince ikiye ayrılır: Sıradan olanlar. Bunlar doğaları gereğince tutucudurlar, uysaldırlar, boyun eğerek yaşarlar. Ayrıca boyun eğmeyi severler. İkinciler ise gerektiğinde yasaları çiğnerler. Kendilerine göre iyi şeyler için şimdinin yıkılması gerektiğine inanırlar. Bunu gerçekleştirmek için kan gölünde yüzmeleri gerekse bunu da gönül rahatlığıyla yapabilirler."

"Suç ve Ceza", **Fyodor Mihayloviç Dostoyevski**

Ali Saffet GÖNÜL

Özgür DEĞİRMENCİ

Sadece kötüler mi kötü şeyler yapar? Yoksa sıradan insanlar da kötülük yapar mı? İyi bir şey uğruna kötü bir şey yapılır mı? Kötüler vicdan azabı çeker mi? (...) Peki kötülüğü psikiyatrik ve nörobiyolojik açıdan nasıl açıklayabiliriz?

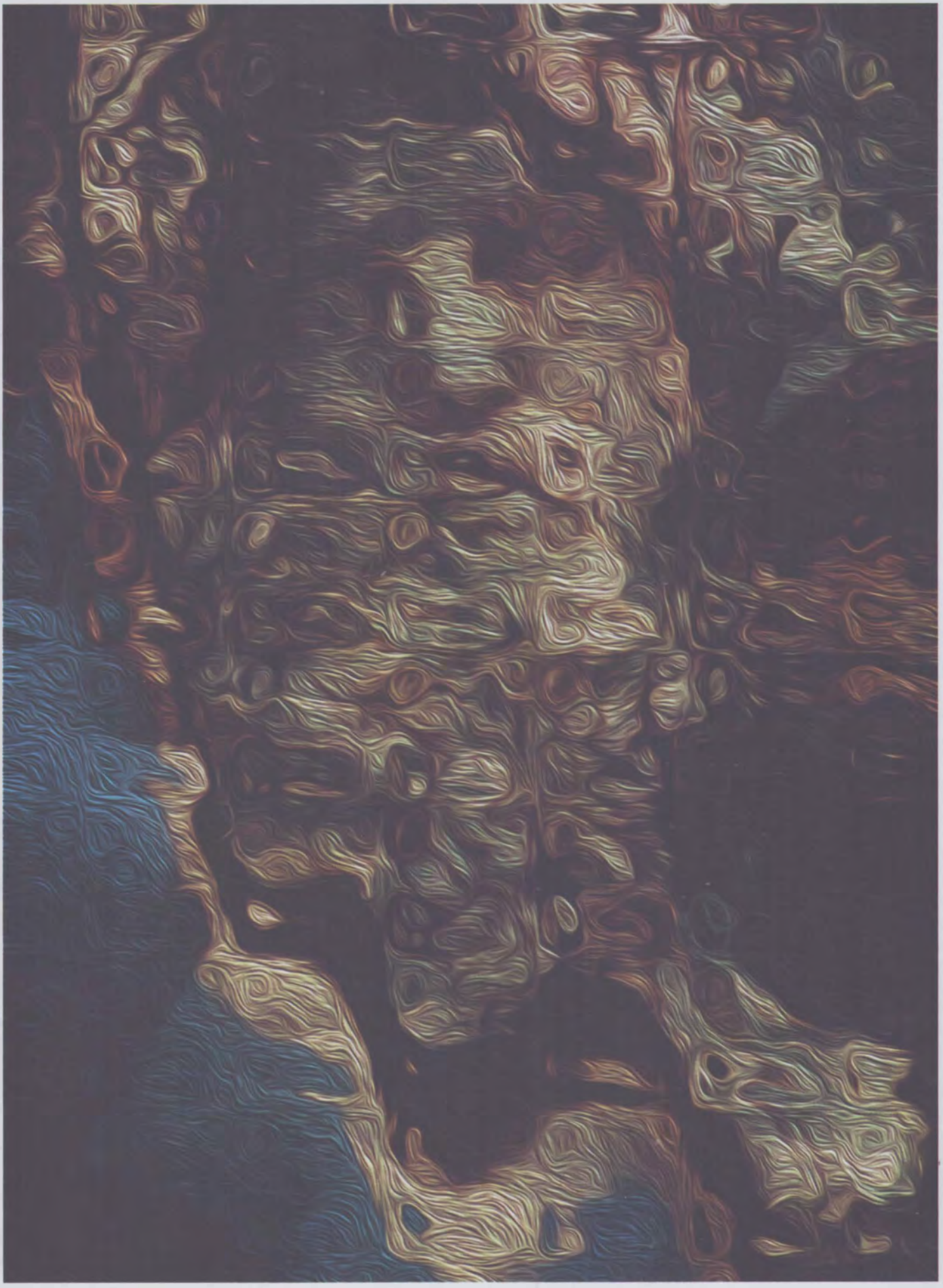
Raskolnikov, "Suç ve Ceza"nın başkahramanıdır. Yaşlı bir kadını kafasına balta saplayarak öldürür. Çektiği vicdan azabı roman boyunca detaylıca betimlenir. En nihayetinde Raskolnikov günahlarından arınmak için suçunu itiraf eder. Yaptığı kötü bir şeydir, vicdan azabı çekiyordur ve cezasını çekmelidir. Roman boyunca ayrıca Raskolnikov'un bu cinayeti neden işlediği ve ardında yatan fikirler işlenir. Bunlardan en önemlisi Napoleon gibi olma fikridir. Raskolnikov, kendisinin de itiraf ettiği gibi Napoleon olamamıştır. Tarih ise bize Napoleon gibi olan, vicdan azabı çekmeden sayısız insan katledenler olduğunu göstermiş ve göstermeye devam etmektedir.

Antik Yunan'dan beri kötülük meselesi felsefede tartışılan bir konu olmuştur; zamanla edebiyat, sosyoloji, psikoloji, biyoloji vb. alanlarının da ilgisini çekmiştir. Sahi, kötülük nedir? Sadece kötüler mi kötü şeyler yapar? Yoksa sıradan insanlar da kötülük yapar mı? İyi bir şey uğruna kötü bir şey yapılır mı? Kötüler vicdan azabı çeker mi? Bunlara benzeyen birçok soru insanlık tarihi boyunca sorulmuş, cevapları aranmış ve hâlâ da aranmaya devam etmektedir.

George Orwell bir yazısında şöyle belirtmiş: *"Ben bunları yazarken, son derece medeni insanlar, tepemde uçarak beni öldürmeye çalışıyorlar. Bireysel olarak bana bir düşmanlıkları yok, aynı şekilde ben de onların düşmanı değilim. Klasik ifadeyle, 'onlar sadece görevlerini yapıyorlar'. Hiç şüphem yok ki, birçokları, iyi kalpli, yasalara uyan, özel hayatlarında cinayet işlemeyi hayal bile edemeyecek olan insanlar. Diğer yandan, bunlardan birinin beni iyi nişanlanmış bir bombayla havaya uçurmayı başarması halinde, bu yüzden uykularından olacağını da hiç sanmıyorum."*

Hannah Arendt'in "Kötülüğün Sıradanlığı" isimli kitabında, Yahudi soykırımının mimarlarından biri olan Eichmann'ın yargılanma süreci anlatılır. Nürnberg mahkemelerindeki yargılanma sürecinde Eichmann birçok psikiyatrik tarafından muayene edilmiş ve gayet normal olduğu rapor edilmiştir. Arendt bu sebeple kitabında kötülüğün sadece şeytanlar, vicdansızlar, suçlular tarafından değil de kurallara uyan, boyun eğen, ailesini seven sıradan insanlar tarafından da yapılabileceğini iddia eder.

Peki kötülüğü psikiyatrik ve nörobiyolojik

© TANJU AKLEMAN

açıdan nasıl açıklayabiliriz?

Kötülüğün ne olduğuna yönelik birçok felsefi, sosyolojik, psikolojik tanımlama ve kategorizasyon olmasına rağmen herkes tarafından kabul edilen bir sınıflaması yoktur. Kötülük kavramı klasik psikiyatri kitaplarında kendisine pek yer bulamaz. Kötülüğün fenomenolojik veya semptomatolojik açıdan psikiyatride tam bir karşılığı yoktur. Kötülüğü nörobiyolojisini inceleyebilmek için ise kötülüğü psikiyatrik semptomlann içerisine bir şekilde koymamız gerekir. Bu da kötülüğün psikiyatrik anlamda, çelişkiler olsa dahi birtakım belirti ve bulgu kümeleri üzerinden tanımlamamıza izin verir. Saldırganlık, şiddet, istismar, taciz, tecavüz, cinayet, vicdan azabı çekmeme, başkalannın hakkını gasp etme vb. şekilde kötülüğün birçok tezahürü bulunmaktadır. Hatta insanın kendi kendisine yaptığı bazı şeyleri de kötülük sayabiliriz; örneğin: ambivalan tutum, aşırı suçluluk hissi, intihar girişimleri. Biz bu yazıda psikobiyolojik özelliklerin baskın olduğu, belli belirsiz psikiyatrik açıdan tanımlayabildiğimiz bazı psikiyatrik bozukluklardan ve bunların kötülükle olan ilişkisinden bahsedeceğiz.

Antisosyal kişilik bozukluğu

Kötülüğe belki de en yakın psikiyatrik bozukluk antisosyal kişilik bozukluğudur. Kişilik bozuklukları düşünce, duygu ve davranışlarında kalıcı ve esnek olmayan örüntülerle karakterize psikiyatrik rahatsızlıklardır. Bu bireyler, yaşadıkları sorunların kendilerinden değil çevreden kaynaklandığını düşünürler ve bu sebeple çevrelerini değiştirmeye çalışırlar. Antisosyal kişiler bu durumlarda toplumsal kurallarla ters düşer, suç sayılan davranışlar gösterir, başkalarının hakkını gasp edebilir. Bu bireylerin süperegoları gelişmemiş gibidir; bu sebeple suçluluk hissi pek duymazlar. Antisosyal kişiler sıklıkla adli sebeplerden psikiyatriye gelir; bu sebeple de klinik pratikte geçerliliği en güvenilir olan kişilik bozukluğu olarak kabul edilir. Diğer kişilik bozukluklarında olduğu gibi antisosyal kişilik bozukluğuna diğer kişilik bozuklukları eşlik edebilir. Hatta Otto Kernberg'in tanımladığı *kötü huylu narsisizm;* antisosyal ve narsisistik kişilik bozuklukları arasında bir köprü oluşturmaktadır.

Antisosyal kişilerdeki çekirdek özelliklerden biri saldırganlıktır. Genel olarak saldırganlık iki kategoriye ayrılır: reaktif saldırganlık (bir tehdide tepki gösterme) ve araçsal saldırganlık (saldırganlığı kişisel hedefler için kullanma). Nöral tehdit sistemi, amigdala, hipotalamus ve periaquaduktal gri cevheri içerir. Bu devre, orbital, medial ve ventrolateral frontal korteks gibi frontal korteks bölgeleri tarafından düzenlenir. Frontal lob, bu tehdit devreleri üzerinde yönetici kontrol uygular. Frontal lobdaki bozukluklar, tehdit-tepki düzenlemesini bozabilir ve hatta ek bölgelerin işlevini engelleyerek öngörülemeyen ve potansiyel olarak sorunlu davranış olasılığını artırabilir.

Az önce belirtilen tehdit devresi, reaktif saldırganlıkta etkindir; bu devredeki aktivite ne kadar fazlaysa, reaktif saldırganlık olasılığı da o kadar fazladır. Reaktif saldırganlık, ani bir tehdide karşı ilkel bir tepkidir; vücut, sempatik sinir sistemini aktive ederek ve hipotalamustaki (tehdit devresinin bir parçası) aktiviteyi artırarak bu tepkilere uygun şekilde hazırlanır.

Antisosyal kişiler, bu tür tepkilerde eksiklikler gösterebilir. Bu kişiler genellikle işlevsel bir amigdalaya dayanan görevlerde engellenirler; bunlar arasında itici koşullandırma, pasif kaçınma öğrenimi, tehdit edici görsel ön uyarılarla irkilme refleksinin artırılması ve korkulu yüz tanıma bulunur. Hem itici koşullandırma hem de pasif kaçınma öğrenimi için azaltılmış bir kapasiteye sahip olan antisosyal kişiler, empati eksikliğine katkıda bulunan önemli duygusal öğrenme biçimlerinden mahrum kalır çünkü anıları ve deneyimleri duygusal belirginlikle etiketleyemezler.

Antisosyal kişilerde yapılan Manyetik Rezonans Görüntüleme (MRG) çalışmalarında, yapısal bulgular arasında prefrontal gri madde hacminde azalma, beyaz madde hacminde artış, temporal ve frontal bölgelerde hacim azalması ve kortikal kalınlıkta azalma yer almaktadır. Fonksiyonel anormallikler, prefrontal korteks işlevlerinde azalma, beyaz madde bozulmaları, fonksiyonel beyin ağlarının entegrasyonunda azalma ve belirli ağlarda anormal nöral osilasyonlar içermektedir. Yapılan bazı çalışmalarda antisosyal kişiler işlevsellik durumuna göre yüksek ve düşük işlevli olarak ayrılmıştır. Özellikle düşük işlevli antisosyallerde bu farklılıklar daha ön plandadır.

Serotonin ve dopamin başta olmak üzere antisosyal kişilik bozukluğuyla ilgili birçok nörotransmitter araştırılmıştır. Serotonin saldırganlığı, duygulanımı ve sosyal davranışı düzenleyen bir nörotransmitterdir. Prefrontal kortekste ve anterior singulatta serotonerjik transmisyon duyguları ve davranış cevaplarını kontrol eder ve azalmış serotonerjik aktivite saldırgan davranışlarla ilişkilidir. Serotoninerjik genlerin antisosyal kişilik bozukluğuyla bağlantılı olduğu gösterilmiştir. Dopamin ise özellikle ödül, motivasyon, haz alma ve öğrenme süreçlerinde rol alır. Ventromedial prefrontal korteks ise duygusal düzenleme, ödülü işlemleme ve sosyal davranışlarla ilişkilendirilmiştir ve ödülü değerlendirmek, ödülün gelecekte sonuçlannı öngörmeyle ilgili bilişlerde görev almaktadır. Dopamin 4 reseptörünün oluşumunda rol oynayan C-521T geni, antisosyal bireylerde yenilik arayışı ve dürtüsellikle ilişkilendirilmiştir. Azalmış serotonerjik aktivite ve artmış dopaminerjik aktivite birbiriyle bağlantılıdır ve saldırgan davranışlarda artmayla ilişkilidir.

Monoamin Oksidaz (MAO) dopamin ve serotonin gibi monoamin nörotransmitterlerini parçalayan bir enzimdir. Bozulmuş bir MAO enzimi, bu nörotransmitterlerin seviyelerinin yükselmesine neden olur ve bu, saldırgan davranışla ilişkilendirilmiştir. Bu enzim, X kromozomunda bulunan MAO-A geni tarafından üretilir. Bu gendeki bir anormallik antisosyal davranışla ilgilidir. Ayrıca MAO aktivitesi ile çocuklara yönelik kötü muamelenin şiddeti arasında da bir ilişki saptanmıştır.

Bunun yanı sıra testosteron ve oksitosin gibi hormonlar da antisosyal davranışlarla ilişkili bulunmuştur. Testosteron düzeyindeki yükseklik saldırganlık ve şiddet davranışı ile ilişkilidir. Yoğun prenatal testosteron maruziyeti ile erkeklerdeki artmış saldırganlık arasında ilişki kuran çalışmalar vardır. "Aşk hormonu" olarak da bilinen oksitosin anksiyeteye etki ederek bağlanma ve olumlu sosyal ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynar. Çocukluk çağı ihmal ve istismarı beyin-omurilik sıvısında oksitosin düzeylerinde azalmaya ve sosyal ilişkilerde

© TANJU AKLEMAN

bozulma ve saldırganlığın artmasına yol açar. Oksitosin sinyallemesindeki genetik varyasyonların erkeklerde amigdala fonksiyonları ve antisosyal davranışlardaki cinsiyet farklılıklarında rol oynadığını göstermektedir.

Hipotalamik-Pituitar-Adrenokortikal (HPA) eksenindeki değişimler de saldırgan davranışlarla ilişkilidir. Kortizon düzeylerinin yüksek olması erkeklerde süreğen saldırgan davranışlarla ilişkili bulunmuştur. Erken yaşam dönemindeki olumsuz-stresli yaşam olayları (fiziksel-duygusal-cinsel istismar, fiziksel yoksunluk, ihmal, düşmanca çevrede büyüme HPA eksenin işlevselliği ve aktivitesini etkiler.

Bu yapısal, biyokimyasal ve fonksiyonel anormallikler, genellikle erken çocukluk döneminde yaşanan travmalarla ilişkilidir. Benzer şekilde, cinsel istismar mağdurları da erken yaşta maruz kaldıkları travmaların etkisiyle ciddi psikolojik ve nörobiyolojik değişiklikler yaşayabilirler. Yapısal olarak antisosyal davranışa yatkınlığı olan bireyler olsa bile gen-çevre etkileşiminin önemi bu sebeple yadsınamaz.

Adolf Eichmann'ın Kudüs'teki mahkemesi (1961).

Pedofili

Bu bağlamda kötülükle ilişkilendirebileceğimiz başka bir psikiyatrik bozukluk olan pedofiliden bahsedeceğiz. Öncelikle belirtmek gerekir ki her cinsel istismarcı, tacizci pedofili değildir. Pedofili olarak tanımlanabilmesi için DSM veya ICD tanı sistemlerindeki kriterleri karşılıyor olmaları gerekmektedir. DSM-5 tanı ölçütlerine göre pedofilik bozukluk, en az 6 aylık bir süre boyunca, ergenlik öncesi çocuk ya da çocuklarla cinsel etkinlikte bulunmakla ilgili, yineleyen, cinsel yönden uyarıcı yoğun düşlemler (fantezi), cinsel dürtüler ya da davranışlar olarak tanımlanır. Aynı zamanda kişinin, bu cinsel dürtülere göre davranmakta olması ya da bu kişinin cinsel dürtüleri ya da düşlemlerinin belirgin bir sıkıntıya ya da kişilerarası sorunlara neden olması tanı için gerekli bulunmaktadır.

Pedofiliye yönelik yapılan nörobiyolojik çalışmalar yetersizdir çünkü pedofilik kişiler kendi istekleriyle değil genellikle mahkeme kararıyla adli psikiyatrik değerlendirme için psikiyatriye başvururlar. Pedofilinin etiyolojisi, genetik, stresli yaşam olayları, öğrenme süreçleri ve yapısal beyin farklılıklarının birleşimi olarak karmaşık ve çok faktörlü bir fenomen olarak görülmektedir. Yapısal olarak özellikle amigdala, yüksek ilgi gösterilen bir bölge olmuştur, ancak bulguların çoğu pedofiliye özgü değil, çocuk istismarıyla ilişkilidir.

Bir vaka çalışması, sağ orbitofrontal tümörü olan 40 yaşındaki bir adamın, tümör keşfedilmeden önce çocuklara karşı cinsel ilgi göstermediğini, ancak tümör ilerledikçe cinsel davranışlar sergilediğini göstermiştir. Tümör çıkarıldıktan sonra pedofilik belirtiler kaybolmuş ve tümör tekrar ettiğinde bu belirtiler yeniden ortaya çıkmıştır. Bu vaka, beyin fonksiyonuyla davranış arasında net bir nedensel ilişki olduğunu göstermektedir.

Nörogörüntüleme çalışmaları, pedofili vakalarında gri madde hacminin belirli beyin bölgelerinde azaldığını göstermiştir. Bu bölgeler arasında orbitofrontal korteks, insula, ventral striatum, posterior singulat, superior temporal, parahipokampal girus ve singulat bulunmaktadır.

Pedofiliye yönelik üç nörobiyolojik teori bulunmaktadır. İlk teori Frontal Lob Teorisidir. Bu teoriye göre çocuklara yönelik suçlar, davranışsal dürtüsellik ve kontrolsüz kompulsif davranışlarla açıklanır. Pedofilik erkeklerde frontal ve temporal loblarda belirgin yapısal ve işlevsel farklılıklar bulunmuştur. İkinci teori Temporal Lob Teorisidir ve bu teoriye göre cinsel davranışların düzenlenmesinde temporal korteksin rolü vurgulanır. Fronto-temporal demans ve hipokampal skleroz gibi durumlar, pedofilik davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir. Üçüncü ve son teori ise Cinsiyet Dimorfik Beyin Yapıları Teorisidir: Erkek beyninin maskülinizasyonu ile ilişkili olarak pedofili gelişimini etkileyebilecek yapısal farklılıklarla ilgilidir.

Hiç şüphesiz ki kötülüğün bu kadar karıştırıcı etmenlerle iç içe bulunması tanımlamaları, sınıflandırmaları güçleştirmektedir. Sadece antisosyal

Raskolnikov tefeci kadın Alyona'yı baltayla öldürürken (Polonyalı ünlü animasyon sanatçısı Piotr Dumala'nın "Crime and Punishment" isimli çizgi filminden bir kare).

kişilik bozukluğu veyahut pedofili değil, birçok psikiyatrik bozukluk kötülükle ve çocukluk çağı travmasıyla ilişkilidir. Antisosyal kişilerin birçoğunun çocukluk çağı travma öyküsü mevcuttur. Birçok kişilik bozukluğunda, alkol ve madde kullanım bozukluklarında vb. durumlarda da sık sık gözlenmektedir. Cinsel istismar gibi çocukluk çağı travmalarında yaşanan kötülüğe karşın seslerin susturulması, baskılanması, olmamış gibi gösterilmesi çok sık rastlanan bir durumdur. Bir istismarın sürmesi, ona karşı sessiz kalınmasıyla devam eder. Kötülüğü sıradanlaştıran bu sessiz kalma, baş çevirmedir. Herkesin bildiği bir şeyi bilmiyormuş gibi yapmasıdır. Mağdurun yanında olmamak ya da ona şüpheyle bakmaktır. Devletlerin sosyal sorumluluğunu yerine getirmemesi, suçluyu koruması, mağdura mahkeme salonlarında olayı tekrar ve tekrar anlattırması, travmanın sürekli bellekte pekişmeden devam etmesini sağlar. Bunlar bulunduğumuz biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel ortamda maalesef kötülüğün nasıl sıradan bir şeymiş gibi pekiştiğini göstermektedir.

Kötülük, insanlık var oldukça şekil değiştirerek var olmaya devam edecektir. En beklenmedik anda tekrar karşımıza çıkacak, belki bizi her şeyi tekrar sorgulamaya itecektir. Bütün bu tökezlemelere rağmen bu kötülüklerin hiç değilse bir kısmını tanımlayıp tedavi etmemizde yararlı olacak bilgilerin ışığında karanlığı yok edemesek bile bazı gölgelerin üzerinden perde kalkacak ve aydınlığa kavuşacaktır. Sosyal, hukuki ve kültürel açıdan ilerlemelerin yanı sıra hiç kuşkusuz ki psikiyatri, nörobilim gibi pozitif bilimlerin de katkısına ihtiyacımız vardır. Mutlak aydınlığın, şeffaflığın olduğu, gölgelerin olmadığı bir dünya şu anda mümkün olmamakla beraber gölgelerde yapılan kötülüklerin azalması insanlık için en büyük temennimizdir.

Kaynakça

Arendt, H., Kötülüğün Sıradanlığı-Adolf Eichmann Kudüs'te, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Dan J. Stein (2000), The Neurobiology of Evil: Psychiatric Perspectives on Perpetrators, Ethnicity & Health, 5:3-4, 303-315, DOI: 10.1080/713667458

Dostoyevski, F. M. (2019), Suç ve Ceza (XXVIII. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öztürk, M. O., Uluşahin, N. A. (2015), Ruh Sağlığı ve Bozuklukları. 13. Baskı. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.

Sidra Shahid (2022), Arendt, Améry, and the Phenomenology of Evil, Journal of the British Society for Phenomenology, 53:4, 469-487, DOI: 10.1080/00071773.2022.2101134

Taşabat, M. (2021), Kötülük ve Kötülük Sorunu Üzerine Kısa Bir Bakış. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 41-55.

Tenbergen, G., Wittfoth, M., Frieling, H., Ponseti. J., Walter, M., Walter, H., Beier, K. M., Schiffer, B. and Kruger, T. H. C. (2015), The neurobiology and psychology of pedophilia: recent advances and challenges. Front. Hum. Neurosci. 9:344. doi: 10.3389/fnhum.2015.00344

Wong, R.SY.. Psychopathology of antisocial personality disorder: from the structural, functional and biochemical perspectives. Egypt J Neurol Psychiatry Neurosurg 59, 113 (2023). https://doi.org/10.1186/s41983-023-00717-4

Yalçın, Ö., Erdoğan, A., Şiddet ve Agresyonun Nörobiyolojik, Psikososyal ve Çevresel Nedenleri. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry. December 2013;5(4):388-419. doi:10.5455/cap.20130526

Antisosyal ya da suç içerikli davranışları önceden görebilmek mümkün mü?

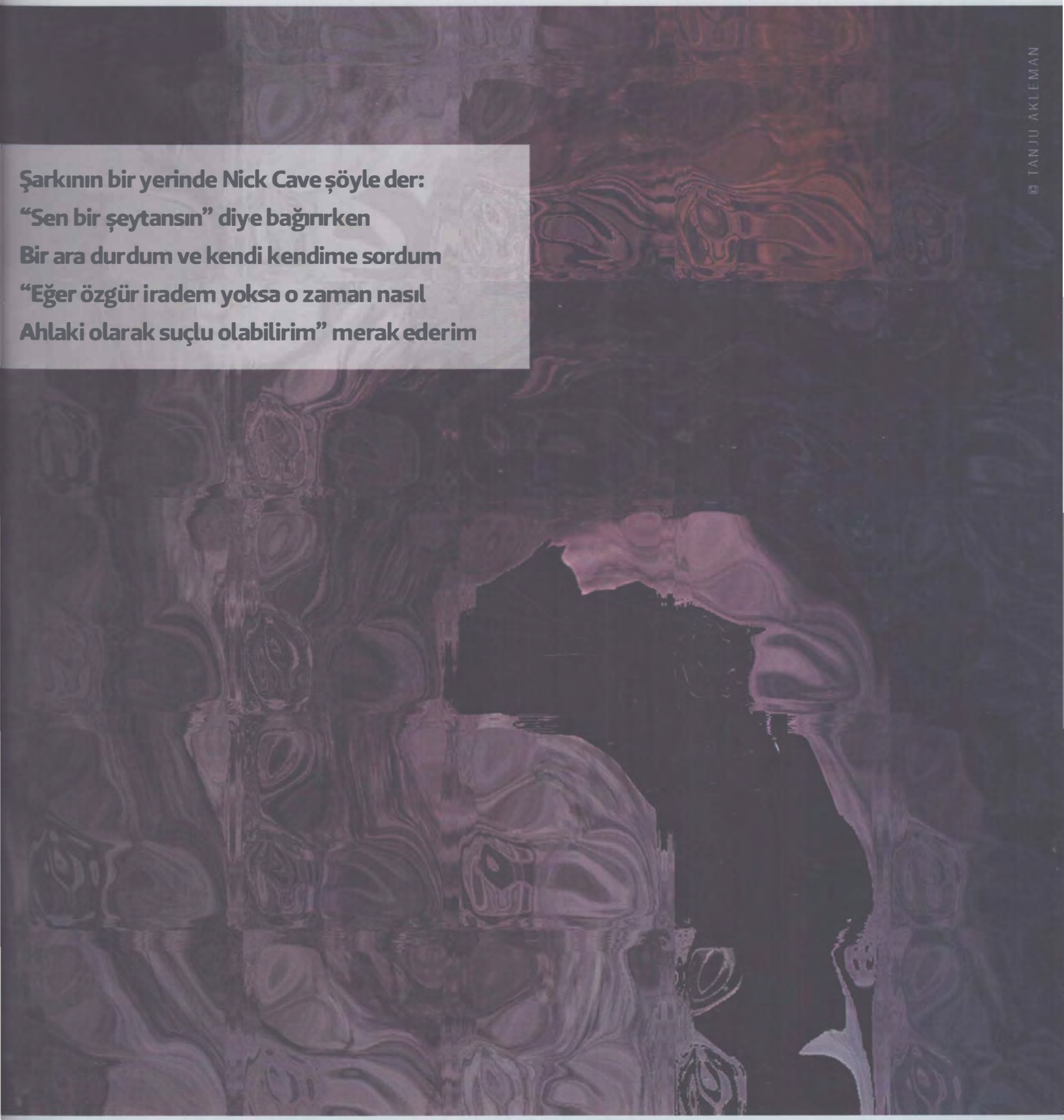
Çiğdem GELEGEN

1956 yılında Philip K. Dick "Minorty Report" adı altında bir kitap yazdı. Bu kitapta geleceğin Amerika'sının polis biriminde yer alan "Suç Öncesi Bölümü"nün başı olan komiseri ve onunla birlikte çalışan üç mutant insanı yazar. Hikâyeye göre "precogs" olarak adlandırılan bu mutantlar sahip oldukları birtakım üstün bilişsel özellikler sayesinde toplumda var olan olası suç içerikli davranışları iki hafta öncesinden görebilir ve saptadıkları kişileri tutuklar. Bu şekilde polis birimi suç işlenmeden önüne geçebilir.

1956 yılında yayımlanan bu hikâyede precog'ların üstlendiği, suçluların beynini görüntüleyip hareketlerini önceden görebilme işlevi, 2000'li yılların başından bu yana görüntüleme yöntemleri kullanılarak mahkeme salonları, araştırma ve klinik ortamlarda yapılmakta. Örneğin, geçmişten mahkûmiyeti olan suçluların beyin görüntülerine bakarak bu kişilerin hapisten çıkmalarını takiben yeniden suç işleyip işlemeyecekleri üzerine 2013 yılında bir çalışma yürütülür. Yeniden suç işleme eğiliminin temelinde yer alan önemli risk faktörlerinden birisi davranışsal disinhibisyon (davranışlarda baskılamanın azalması/tamamen kaybolması ya da dürtüselliktir [impulsivite]). 2013 yılında yayımlanan bu çalışmada, hapisten çıkmalarından hemen önce yüze yakın erkek mahkûm üzerinde bir test yapılır. Yap-Yapma (Go-Nogo) olarak adlandırılan bu testte katılımcıya bilgisayar ekranından iki harf -örneğin A ve B harfleri- rastgele bir şekilde gösterilir. Monitöre düşen iki harften biri %85 A harfi iken %15 B harfidir yani A harfinin monitöre düşme şansı çok daha yüksektir. Katılımcıya monitörde her A harfini gördüğünde fareye tıklaması ancak monitöre B harfi gelirse hiçbir şey yapmaması söylenir. A harfi sıklıkla monitöre geldiği için katılımcılar bir süre sonra otomatik ya da dürtüsel olarak monitöre hangi harf gelirse gelsin fareyi tıklar. Eğer katılımcıda baskılama süreci yeterli seviyede işlevsel ise katılmcı monitöre B harfi geldiğinde baskı sistemi devreye girer ve dürtüsel olarak fareyi tıklamak yerine A harfi monitöre düşene kadar fareye tıklamayı askıya alır. Baskı sistemi devreye girmezse katılmcı dürtüsel olarak B harfini A harfi olarak düşünüp fareyi tıklar, bu da testte hata ile sonuçlanır. Bu durumda baskılama sürecindeki eksiklik ya da dürtüselliğin derecesi test süresince yapılan hataların sayısını doğrudan etkiler (çok hata = dürtüsel hareket). Mahkûmların testte verdikleri performans ve yaptıkları hatalar göz önünde bulundurularak davranışlarını ne kadar baskılayabildikleri üzerine bir değerlendirme yapılır. Aynı zamanda mahkûmların fMRI (işlevsel manyetik rezonans görüntüleme) yöntemi ile test süresince beyinde farklı bölgelerin aktivasyonuna bakılır. Testte düşük performans sergileme ve yüksek düzeyde hata yapma ile davranışlarda baskılama, karar verme, motor kontrol gibi yönetici işlevlerden (executive functioning) sorumlu bir korteks bölgesi olan ön singüler korteks (Anterior Cingulate Cortex / ACC) bölgesinde düşük aktivasyon arasında bir ilişkinin olduğu saptanır. Bunun da ötesinde, alkol/madde kullanımı gibi diğer risk faktörleri göz önünde bulundurulduğunda testte düşük performans sergileyen ve ön singüler korteks bölgesinde düşük aktivite gözlenen mahkûmların hapisten çıkmayı takiben en fazla dört yıl içerisinde yeniden suç işleme riskinin ön singüler korteks aktivitesi daha yüksek olan ve testte daha iyi performans sergileyen mahkûmlara oranla iki kat yüksek olduğu gözlenir. Bu çalışmadan edinilen sonuçlar ön singüler korteks bölgesinin kalıcı/tekrarlayan antisosyal davranışın gelişiminde önemli bir bilişsel belirteç olduğunu gösterir.

Davranışların baskılanarak kontrol altına alınabilmesi için beynin limbik bölgesinde yer alan ön singüler korteksin yeterli düzeyde aktif olması önemli olup bu limbik bölge bilişsel kontrol ve antisosyal davranış arasında önemli bir köprüdür. Bu durumda, antisosyal, agresif, dürtüsel davranışlar sergileyen ve bu davranışları tekrarlayan bireylerde ön singüler korteks bölgesi işlevselliğini arttıran tedaviler (beynin manyetik ya da elektrik akımlarıyla uyarımı gibi) uygulanması sokaklarda agresyon ve genel olarak suç oranını düşürebilir mi? Konuyla ilgili bugüne değin farklı gruplarda yapılan çalışmalar sorunun yanıtını evet olarak gösteriyor ancak önemli bir konu da sürecin etik yönü.

Kronolojik yaş, antisosyal davranış ve tekrarlayan suç işleme riskini belirleyen bir diğer önemli faktör. Örneğin biri 25, diğeri 35 yaşında hapis süreleri bitip hapisten çıkan iki mahkûm göz önünde bulundurulduğunda, diğer faktörlerin eşit olması halinde (alkol, madde kullanımı, zekâ düzeyi, komorbid durum vb.), 25 yaşındaki suçlunun

Şarkının bir yerinde Nick Cave şöyle der:
"Sen bir şeytansın" diye bağırırken
Bir ara durdum ve kendi kendime sordum
"Eğer özgür irademyoksa o zaman nasıl
Ahlaki olarak suçlu olabilirim" merak ederim

© TANJU AKLEMAN

© TANJU AKLEMAN

serbest kalmayı takiben beş yıl içerisinde yeniden içeri alınma riskinin 35 yaşındaki suçluyla karşılaştırıldığında yüzde 25 daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Ancak hepsi 25 yaşında bir grup kişiyi ele aldığımızda, bu kişiler arasında fizyolojik, sinirsel ve bilişsel yaşlanma süreci yönünden farklılıklar vardır. Bu nedenle Kronolojik yaş bu farklılıkları yansıtmadığı için, her ne kadar önemli olsa da tek başına antisosyal davranışı belirleyemez. Bu bağlamda antisosyal davranış ve beyin yaşlanması arasındaki ilişkiyi detaylı ele alan çalışmalar yapılmıştır. Beyin yaşlanmasının derecesi yapısal manyetik rezonans görüntüleme yöntemi (structural magnetis resonance imaging) ile araştırılabilir. Beyin, sinir hücrelerinden oluşan gri madde ve hücreler arası bağlantılardan oluşan beyaz maddeden oluşur. Gri madde hacminde azalma beyin yaşlanmasının önemli bir göstergesi olup 2017 yılında 1500'e yakın erkek suçlu ile yapılan bir çalışmada, limbik beyinde yer alan ve temporal lobun en ön kısmı olarak da bilinen temporal uç bölgesinde gri madde hacmi düşüşü ile anti sosyal/uygun olmayan davranış ve yeniden suç işleme riski arasında belirgin bir ilişkinin olduğu gösterilir. Temporal uç duyusal uyarıları duygusal süreçlerle bağlantılandıran bir limbik bölgedir. Başkalarının düşünce ve isteklerini algılamamızı sağlayan düşünce teorisi sürecinde önemli bir bölge olup başkalarının düşünce ve duygularını anlamaya çalıştığımız anlarda bu bölgenin aktifliği artar. Antisosyal/agresif davranış sergileyen bireyler ile psikopatik bireylerde temporal uç bölgesi hacminde azalma olduğu ve bu nörobiyolojik faktörün suçlu bireylerin tekrar suç işleyeceklerini öngörmede belirgin bir risk faktörü olduğu gösterilir. Temporal uç hacmi düşük olan bireylerin duygusal yanıtlar ile çevreden aldıkları uyarıları birbiriyle ilişkilendirmelerinde problemler olur. Bu da, bu bireylerde diğer kişilerin düşünceleri, attıkları adımları, hissettikleri duyguları algılayıp işlemelerinde güçlüklere neden olur. Bu durum karar vermeyi etkileyerek düşünme temelli adımlar yerine dürtüsel adımlar atılmasını beraberinde getirir, bu da suçun bir koşuludur.

Biyolojimiz davranışlarımızı etkiliyor, çevresel faktörler ile genlerimizin etkisine ek olarak nörobiyolojik faktörler antisosyal ve suç içerikli davranışların gelişiminde önemli bir yer tutuyor. Keza, ADHD, otizm gibi gelişimsel hastalıklar ile doğum komplikasyonları, hamilelik süresince fetüste gelişim problemleri ileri yaşlarda antisosyal ve suç içerikli davranışların gelişiminde önemli risk faktörleri. Agresif ve antisosyal davranışarda gözlenen varyasyonun yaklaşık yüzde 50'si biyolojik faktörlerle açıklanabiliyorsa, söz konusu biyolojik bilgilere görüntüleme ve yapay zekâ eklenerek suç içerikli davranışların önceden görülmesi üzerine odaklanılabilir. Öte yandan eğer herhangi bir birey limbik bölgesi ya da temporal lobunda yapısal ya da işlevsel bozukluktan dolayı neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar veremiyorsa yaptığı kötü davranıştan sorumlu olabilir mi?

"Nick Cave and the Bad Seeds"in 1996 yılında piyasaya sürülen "Murder Ballads" (Cinayet Şarkıları) albümünde yer alan "O'Malley's Bar" (O'Malley'in Barı) şarkısında, ufak bir mahallede oturan, hayatında başarısız olmuş bir kişinin, çok da önemli olmayan varoluşunu cinayet işleyerek anlamlılaştırmaya karar vermesi anlatılır. Yıllardır oturduğu mahalledeki bir bara giderek, barda içkilerini yudumlayan diğer mahalle sakinlerini büyük bir soğukkanlılıkla teker teker öldürür. Şarkının bir yerinde Nick Cave şöyle der:

As he screamed, "You are an evil man!"
"Sen bir şeytansın" diye bağırırken

And I paused a while to wonder
Bir ara durdum ve kendi kendime sordum

"If I have no free will then how can I
"Eğer özgür iradem yoksa o zaman nasıl

Be morally culpable?" I wonder
Ahlaki olarak suçlu olabilirim" merak ederim

Acaba bir bireyin kötü/antisosyal bir davranış sergilemesinin temelinde, etik karar verebilmemizde önemli olan sinirsel ağın işleyişinde bir bozukluk olması mı yatar? Eğer durum böyle ise belki de kötü insan tanımından çok, doğru ve yanlışı ayırımsayamayan insan tanımı üzerinde durmak ve sinir bilimlerinin bize sunduğu teknolojik ilerlemelerden de faydalanarak bu probleme hem önleyici hem de tedavi edici açılardan bakabilmek toplumları ileri götürmede önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

Glenn, A., Raine, A., Neurocriminology: implications for the punishment, prediction and prevention of criminal behaviour. Nat Rev Neurosci 15, 54–63 (2014). https://doi.org/10.1038/nrn3640

Kiehl, K. A., Anderson, N. E., Aharoni, E., Maurer, J. M., Harenski, K. A., Rao, V., Claus, E. D., Harenski, C., Koenigs, M., Decety, J., Kosson, D., Wager, T. D., Calhoun, V. D., Steele, V. R., Age of gray matters: Neuroprediction of recidivism. Neuroimage Clin. 2018 Jun 3;19:813-823. doi: 10.1016/j.nicl.2018.05.036.

Aharoni, E., Vincent, G. M., Harenski, C. L., Calhoun, V. D., Sinnott-Armstrong, W., Gazzaniga, M. S., Kiehl, K. A., Neuroprediction of future rearrest. Proc Natl Acad Sci U S A. 2013 Apr 9;110(15):6223-8. doi: 10.1073/pnas.1219302110.

Narsisizm ve kötülük

Doğan ŞAHİN

Çeşitli genetik özellikler agresyon düzeyi daha yüksek bebeklerin doğmasına neden olsa da bir insanın başkalarına kötülük yapabilen birine dönüşmesi sosyal ve psikolojik etkenlere bağlıdır. Uygun bir çevrede yetişen, sevgi ve şefkatle kucaklanıp büyütülen bireyler doğuştan saldırganlık eğilimleri fazla olsa da suçluya dönüşmezler. Hayvanlarda bile böyledir.

Narsisizmle ilgili kavram karışıklıkları ve damgalamalar

Zaman zaman patolojik narsisizm ve malin ya da habis narsisizm kavramlarının ruh sağlığı profesyonelleri tarafından karıştırıldığını, hepsi aynı anlama geliyormuş gibi kullanıldığını fark etmişsinizdir. Habis narsisizme dair kulaktan dolma bilgileri patolojik narsisizme aktaran bu arkadaşlar, narsisistik karakterleri toptan son derece habis, kötücül ve tehlikeli bir karakter gibi sunmaktadırlar. Gün geçmiyor ki sosyal medyada bir "psikoterapistin", "Narsistlerle nasıl başa çıkabilirsiniz? Narsistlerden kendinizi nasıl korursunuz?" gibi bir yazısına rastlamayalım.

Önce şunu belirtelim ki narsisistik sorunları olan kimseler ve muayene edilirlerse narsisistik kişilik bozukluğu tanısı alacak vakaların çoğu başka türden kişilik sorunlarına sahip bireylerden özellikle daha tehlikeli ya da "kötü" değillerdir.

Sadece narsisistiklere mahsus bir özellikmiş gibi sunulan manipülasyon ise her insanın yaptığı bir şeydir. Manipülatif bir davranışı olmayan kimse yoktur. Biriyle görüşmeye giderken karşı tarafı etkilemek amacıyla dış görünüşümüzü düzenlemek de birinden bir şey rica ederken sesimizi yumuşatmak da manipülatif davranışlardır. "Narsisistik sorunları olan insanlar başkalarından daha manipülatiftirler" de çok geçerli bir ifade değildir çünkü manipülasyonun sıklığını belirleyen şey, kişilik özelliğinden çok kişiliğin örgütlenme düzeyidir. Yani en fazla manipülasyon yapmak durumunda olan kişiler daha alt düzey kişilik örgütlenmesi gösteren kimselerdir. Mesela borderline düzeydeki bir bağımlı kişilik bozukluğu, daha nevrotik düzeydeki bir narsisistikten daha fazla manipülasyona başvurur.

Meslekten olup narsisistik sorunları olanları şeytanlaştıran kişilerin kendilerinin de ciddi narsisistik özellikler göstermeleri yüzeysel bir değerlendirmeye komik bir zıtlık olsa da dinamik açıdan anlaşılır bir şeydir. Kendi narsisistik özelliklerini kabul etmek ve belki değiştirmek yerine, inkâr edip, dışarı yansıtıyor ve şeytanlaştırarak kendilerini bu etiketten korumaya çalışıyorlar. Sanki ne kadar çok küfreder ve aşağılarlarsa o kadar narsisistik olmadıklarına inanacaklar ve başkalarını inandıracaklar gibi. Kendi narsisistik yanlarını inkâr edip, onlarla savaşan bu arkadaşlar böyle bir projeksiyon ve şeytanlaştırma yaptıklarını fark edemediklerinden her gün bu yazıların başka bir versiyonunu yazmaya devam ediyorlar.

Habis (malign, malin) narsisizm

Otto Kernberg'in "malign narsisizm" kavramı, özgün bir patolojiyi tanımlar. Kernberg'e göre malin ya da habis narsisizm, *Narsisistik kişilik bozukluğu+ Antisosyal kişilik bozukluğu+ Sadistik kişilik bozukluğunun* bir arada olması anlamına gelir. Bu bileşim aynı zamanda ciddi bir agresyonu ve paranoid eğilimleri de içerir. Tablonun kliniğinin ve suç işleme davranışlarının temel belirleyicisi narsisistik özellikler değil, antisosyal kişilik bozukluğu ve sadistik özelliklerdir. Antisosyal özellikler ve sadistik eğilimler narsisistik özelliklerle birleşerek daha karmaşık bir patoloji oluşturur.

Kişinin bir yandan büyüklenme, kendini önemli hissetme gereksinimi, bir yandan güçlü ve egemen hissetme ihtiyacı vardır ve empatiden ve kendisini durdurabilecek bir süperegodan yoksun olduğu için, kendisini zayıf hissetmemek için ya da önemli ve güçlü hissedebilmek için her şeyi, bu arada suç teşkil edebilecek çeşitli kötülükler de yapabilir.

Sadistik eğilimler diğer karakterlerde de mesela obsesif karakterlerde ve narsisistik karakterlerde de bulunabilir ancak bu şiddetli değildir. Ayrıca süperegoları ve saygınlıklarına verdikleri önem onları durdurur. Böylelikle sadistik eğilimleri sadece başkalarını küçümseme, önemsememe, görmezlikten gelme gibi davranışlarla sınırlı kalır.

Narsisistik kişilik bozukluğunun en temel ve çekirdek sorunu özgüvensizlik ve değersizlik duygusudur. Bazı ruh sağlığı profesyonelleri yanlış olarak aksine şeyler söyleseler de narsisistik patoloji kendilik saygısı eksikliğinin telafi çabalarından ibarettir. En temelde değersizlik, hiçlik ve özgüvensizlik duyguları vardır ve kişi bunları inkâr etmek ve aksini kendisine gösterebilmek için sürekli tersini deneyimleyeceği nesne ilişkileri kurmak ister. Aşağılanmaktan, küçümsenmekten, önemsenmemekten çok korktuğu için, önemli, değerli hissedeceği

© FULYA ECEM

nesne ilişkileri içinde olmaya çalışır ve bazen de kendini daha değerli hissedebilmek için başkalarını değersizleştirir.

Antisosyal kişilik bozukluğunda ise temel sorun, süperegolarının çok zayıf ya da etkisiz olmasıdır. Kendilerini durduran bir süperegoları olmadığı için dürtüsel ve benmerkezcidirler. Son derece bencilce davranır, başkalarının haklarına saygı göstermezler. Güçleri yettiğinde zorbalıkla, bunu zorlaştıran şeyler varsa da insanları manipüle ederek, kandırarak kullanmak ve sömürmek eğilimindedirler. Vicdan eksikliği ve empati yoksunluğu nedeniyle de bu davranışlarıyla ilgili bir vicdan azabı ya da pişmanlık yaşamazlar.

Sadizmde temel özellik ise başkalarına güç uygulayarak, eziyet ederek ve kontrol altında tutarak kendini güçlü ve üstün hissetmektir. Başkalarına eziyet etmekten zevk almak ise bir kural değildir. Esas motivasyon, çocukluğunda ebeveynlerinden eziyet görürken, aşağılanırken, küçümsenirken algıladığı gibi zayıf ve güçsüz biri olmadığını, artık güçlü olan ve hükmedenin kendisi olduğunu kanıtlamaktır. Artık acı çeken değil, acı çektiren roldedir. Zayıf değil güçlüdür.

Kendini zayıf, çaresiz, güçsüz, ezik, eziyet edilebilir biri gibi görmekten ve böyle görülmekten o kadar çok korkar ki bunun tersi bir duruma geçebilmek için başkalarının duygularıyla ilgilenmez, onlarla empati kurmazlar. Davranışları son derece benmerkezcidir ve karşı tarafın duygusal dünyasını hesaba katmaz. Özellikle isteklerini gerçekleştiremediklerinde ya da engellendiklerinde ya da hayal kırıklığına uğradıklarında aşırı öfkelenirler. Karşı taraf kendisine hiçbir vaatte bulunmamış veya ümit vermemiş olsa da ilişkileri kendi hayal ettiği gibi gitmediğinde ya da karşı taraf talebini reddettiğinde yoğun öfkeye kapılırlar ve saldırganlık gösterebilirler.

Sadizm çoğunlukla sado-mazoşizm şeklinde tezahür eder. Yani kişide her iki özellikle de bulunur, bazen bir taraf bazen de diğer taraf aktif olur. Sadizm bu anlamda mazoşizmden kaçınma çabasıdır. Sadistik kişilik bozukluğunda mazoşistik yönler genellikle arka planda kalır veya daha az belirgindir. Sadistik davranışlar daha baskın ve belirgin olduğu için, klinik değerlendirmede sadistik özelliklere odaklanılır.

Şöyle bir ikilem ve rol değişimi vardır:

Sadistik pozisyondayken, yani başkasına güç uyguluyor ya da kontrol ediyor ya da acı veriyorken, kendilerini güçlü ve kontrol sahibi olarak algılarlar. Başkalarına acı verme ve onları manipüle etme davranışları, kişisel güç ve üstünlük hissi sağlar. Ancak bu pozisyondayken, başkaları tarafından sevilmeme, reddedilme, dışlanma ve en çok da misillemeyle karşılaşma, düşmanlık görme ve eziyete uğrama korkuları devreye girer.

Bu korkular onu mazohistik pozisyona iter, kişi acı çeken, fedakârlık yapan ama kıymeti bilinmeyen bir role geçer. Bu rol, yapmış olduğu kötülüklerle ilgili cezalandırılma ve suçlanma korkularını yatıştırır ancak bu kez kendini haklı görse de zayıf ve güçsüz olarak algılar. Ancak şimdi acı çekmiş ve haksızlığa uğramış olduğu için, kendisinin de başkalarına kötülük yapma hakkı yeniden doğmuştur.

Sadomazoşistik bireylerdeki paranoid eğilimler ise yoğun agresyonlarını ve agresif fantezilerini başkalarına yansıtmalarına bağlıdır. Bu yansıtma dolayısıyla başkalarının kendisine kötülük yapabileceğine, kendisini küçümsediğine ya da kendisini kandırmaya çalıştığına kolayca inanırlar. İnsanların kendisine karşı kötü

© FULYA ECEM

niyetli olduğuna dair bu fikirler kendisinin onlara karşı kötü duygularını ve davranışlarını meşrulaştırma işlevi görür.

Öte yandan gerek sadomazoşistik karakterler gerekse içlerinde başkalarına karşı kötülük yapma fantezisi olan birçok kişi projektif identifikasyona da başvurur. İçlerindeki kötülük ve saldırganlık arzularını başkalarına yansıtarak, onlar tarafından tehdit ediliyormuş gibi yaparlar. Onlardan korkarlar ve onların kendileri için tehlikeli olabileceğine inanırlar. Bu tutum, bir süre sonra karşı tarafı da etkiler ve kişi de projektif identifikasyon yapan kişiye karşı öfkeli olduğunu fark eder. Karşısındaki kişi öfkeli, kızgınlık ve saldırganlık hissettiğini fark ettiğinde zafer kazanılmış olur. Yani öfkeli, kızgın ve kötülük arzuları olan kişi kendisi değil, bu duygularını yansıttığı diğer kişidir.

Belki bir örnek anlatmak istediğimin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. İnsanlara öfke duyan, insanlara kötü şeyler yapmakla ilgili arzuları olan bir A kişisi, bir B kişisiyle yakınlık kurmaya çalışsın. B kişisi, A kişisinde sezdiği öfke ve saldırganlık eğilimi dolayısıyla mesafeli olmayı tercih etsin.

A kişisi çeşitli yollardan irrite ederek B kişisinin öfkelenmesini sağlar ve kendisine karşı olumsuz duygular uyandırır. Bir süre sonra da A kişisi karşı tarafa neden kızdığını, kendisinin hiçbir şey yapmadığını filan söylemeye başlar. Sürekli olarak B kişisini rahatsız edip sonra da bu rahatsızlığını yüzleştirerek nihai olarak şunu elde eder. Başkalarına karşı öfkeli olan, onları istemeyen, onlarla mesafe koyan, tedirgin eden kendisi değil, B kişisinde olduğu gibi ötekidir. B kişisi de gerçekten rahatsız olduğu ve sinirlendiğini hissettiği için bunu kısmen de olsa kabul etmiş olur. Sonuçta A kişisi içindeki öfkeden, hınçtan, kötü duygularını dışsallaştırmış ve bunların sorumluluğundan kurtulmuş ama en önemlisi başkalarına karşı kötü olur.

Habis narsisizme bazı örnekler

Bazı seri katillerin habis narsisistik kişilik bozukluğu olabileceği tartışılmıştır. Habis narsisistik olabileceği düşünülen seri katillerden bazıları şunlardır:

Ted Bundy: Yüzeysel çekicilik, empati eksikliği ve manipülatif davranışlar gibi narsisistik özellikleri ve kurbanlarına yönelik saldırganlık ve sadistik eylemleri gibi psikopatik özellikleri

© FULYA ECEM

dolaysısıyla bazı klinisyenler tarafından malin narsisistik olarak değerlendirilmiştir.

John Wayne Gacy: Özellikle genç erkekleri kaçırarak öldüren bu kişi "Katil Palyaço" olarak bilinir. Gacy, sosyal ilişkilerinde manipülatif ve empatiden yoksun davranışlar sergilemiş, kendisini önemli biri olarak görme eğilimi göstermiştir.

Jeffrey Dahmer: Dahmer, kurbanlarına karşı son derece zalim ve sadist bir tutum sergilemiştir. Kurbanlarını uyuşturduktan sonra boğarak veya bıçaklayarak öldürmüştür. Ardından cesetleri parçalamış ve bazı vücut parçalarını saklamıştır. Ayrıca, kurbanlarının bazı vücut parçalarını yediğini itiraf etmiştir. Sadist eğilimleri ve empati eksikliğiyle birleşmiş psikopatik özellikleri dolayısıyla birçok psikiyatrist tarafından malin narsisistik olarak değerlendirilmiştir.

Dennis Rader (BTK Killer): Rader, kurbanlarını izleyip öldürerek "BTK" ("Bind, Torture, Kill": Bağla, İşkence Et, Öldür) lakabını kazanmıştır. Yakalandıktan sonra, kurbanları ve suçlarıyla ilgili detayları sakince ve kibirli bir şekilde anlatmış, narsisistik eğilimler göstermiştir. Soğukkanlılığı, üstünlük duygusu, empati yoksunluğu, suçlarını işleme biçimi dikkate alındığında malin narsisistik olarak görülebilir.

Kötülüğün etyopatolojisi

Çeşitli genetik özellikler agresyon düzeyi daha yüksek bebeklerin doğmasına

neden olsa da bir insanın başkalarına kötülük yapabilen birine dönüşmesi sosyal ve psikolojik etkenlere bağlıdır.

Uygun bir çevrede yetişen, sevgi ve şefkatle kucaklanan, büyütülen bireyler doğuştan saldırganlık eğilimleri fazla olsa da suçluya dönüşmezler. Hayvanlarda bile böyledir. En saldırgan olabilen köpekler, iyi eğitildikleri ve sevgiyle büyütüldüklerinde saldırganlık göstermezler.

Saldırganlığın gelişiminde üç önemli etken olduğu ileri sürülebilir:

1. Sevgi ve şefkat eksikliği: Hınç ve öfke

2. Narsisistik ihtiyaçların karşılanmaması; Değersizlik ve haset

3. Cezalandırılma ve şiddet görme: Zayıflık ve intikam

Bunların şiddet davranışına dönüşmesinde ise iki etkenin önemli olduğu söylenebilir:

4. Empati yeteneğinin gelişmemesi

5. Olgun bir süperegonun yokluğu

Bu beş durumun kişiyi kötülük bağlamında nasıl etkilediğine bakalım:

1. Sevgi ve şefkat eksikliği: Hınç ve öfke

Temel güven duygusunun geliştiği, bağlanma ve ilişki kurma biçimlerinin şekillendiği, kendilik ve nesne tasarımlarının çekirdeklerinin oluştuğu bu dönemdeki sevgi, şefkat, yakınlık o kadar elzem bir şeydir ki, yokluğunda hınçlı, öfkeli ve kızgın bireyler ortaya çıkarken, sevginin her zerresi ve şefkat, saldırganlığı yatıştırma işlevi görür. Sevgi ve şefkatle büyüyen insanlar başkalarına karşı da şefkatli ve merhametli olurlar. Kendisini sevilmemiş, özen gösterilmemiş, korunup kollanmamış olarak algılayan insanlar hem kendilerine hem de kendisinden sevgi ve şefkati esirgemiş olan tüm dünyaya karşı öfke ve hınç dolu olurlar.

© FULYA ECEM

2. Narsisistik ihtiyaçların karşılanmaması: Değersizlik ve haset

Büyüklenmeci, teşhirci eylemleri empatiyle karşılanmamış, ebeveynlerini idealize edip onları dönüştürerek içselleştirememiş ve yeterince değer görmemiş çocuklar kendilerini yeterince değerli, özel ve özgüvenli hissetmezler. Bunun yerine sürekli başkalarının takdir ve hayranlığını kazanma çabasıyla kendilerini değerli hissetmeye çalışırlar ya da insanları devalüe ederek onları değersizleştirirler. Özellikle daha alt düzey örgütlenme gösteren kişilerde, güçlü değersizlik duyguları şiddetli haset duygularına ve kendisinden iyi görünen her şeyi tahrip etme arzusuna dönüşür.

3. Cezalandırılma ve şiddet görme: Zayıflık ve intikam

Çocukluğunda şiddete ve suistimale maruz kalma, kişide şiddet eğilimlerinin güçlenmesine neden olur. Fiziksel şiddet gören, itilip kakılan ve aşağılanan çocuklar, tüm bu eylemler sırasında kendilerini zayıf, biçare, zavallı, çaresiz hissederler ve bundan kurtulmanın en kestirme yolu, başkasını zayıf, çaresiz, güçsüz hissettirmektir. Başkasına zulüm ve eziyet ettiklerinde çocukluklarındaki nesne ilişkilerini tersine çevirmiş olurlar. Kendilerini baskın ve güçlü hissedebilmek için başkalarını korkutmaya, onları zayıf ve güçsüz hissettirmeye ihtiyaç duyarlar.

4. Empati yeteneğinin gelişmemesi: Başkasının acısına kayıtsızlık

Empati muhtemelen en fazla anne bebek ilişkisinde annenin bebeğin duygulanyla senkronize olup, psikosomatik bir eş ilişkisi kurmasıyla gelişiyor. Bebek kendi hissettiğini, kokuyla, kalp hızıyla, vücut ısısıyla yapılan etkileşimler sayesinde, annesiyle aynılaştığı deneyimi tersine çevirmeyi de öğrenir. Yani kendisi endişelendiğinde annesinin de endişelendiği deneyimi, annesi endişelendiğinde kendisinin de endişelenmesi biçiminde gelişir.

Bakım verenle yeterli yakın ilişki empati gelişimi için en önemli etkendir ve bunun yokluğunda empati kurma yetisi zayıf kalır. Güvensiz bağlanma, duygusal ihmal, erken çocukluk travmaları, aile içi şiddet, yetersiz sosyal etkileşim gibi etkenler empati gelişiminin yeterli olmamasına neden olurlar.

5. Olgun bir süperegonun yokluğu

Süperego, çocukluk döneminde gelişmeye başlar ve bireyin içsel kurallar sistemini oluşturur. Ebeveynlerin değerleri ve bunların tutarlılığı süperego gelişimindeki en önemli faktördür. Bu bağlamda ebeveynlerin disiplin yöntemleri, ahlaki değerleri ve öğrettikleri toplumsal normlar önem kazanır. Çocuğa yeterli sınır ve kural konmaması gibi aşırı sert disiplin yöntemleri de süperego gelişimini olumsuz etkiler.

Değerler genellikle örnek alma ile gelişir. Çocuklar, ebeveynlerinin davranışlarını taklit ederler ve bu davranışlar, süperego gelişimini doğrudan etkiler. Ebeveynlerin dürüstlük, empati ve ahlaki değerler konusundaki tutumları, çocuğun kendi ahlaki yapısını oluşturmasına yardımcı olur. Ek olarak sevgi dolu, güven veren bir ebeveyn-çocuk ilişkisi, süperegonun sağlıklı gelişimini destekler.

Elbette çocuğun içinde yetiştiği toplumun kültürel normları ve değerleri de süperegonun şekillenmesinde rol oynar. Tarih boyunca başka insanların haklarına karşı duyarlılık giderek artmıştır. Mesela ortaçağda başka insanlara şiddet uygulayıp mallarını ellerinden almak veya köle ya da cariye yapmak yiğitlik olarak görülüyordu.

Bu saydığımız beş alanın bireyin tarihinde nasıl gelişip şekillendiği, iyilik-kötülük ekseninde nerede yer alacağını belirleyecek en önemli etkenlerdir. Bu alanlarda ciddi bir anzası olmayan biri başka insanlara ciddi bir kötülük yapamaz.

Son olarak bu eksenin iyi ve ahlaklı tarafında yer alan iki karakterin öfkelerini, kızgınlıklarını ne yaptıklarına, neye dönüştürdüklerine bakalım. Hem en iyi diye bildiğimiz kişilerin iç dünyasının pür iyilikten ibaret olmadığını hem de insanın daha sağlıklı koşullarda yetiştiğinde kızgınlıklarını ve öfkesini makul sınırlarda tutma imkânlarının olduğunu görmüş oluruz.

Oral-bağımlı karakterler

Oral-bağımlı karakterler, genellikle bağımlı, yardımsever ve empatik insanlar olarak bilinirler. Ancak, görünen bu özelliklerinin altında hiçbir öfke ya da saldırganlık olmadığı zannedilmesin. Bu karakterler, başkalarından ilgi ve psikolojik destek almaya bağımlı olduklarından, bunu sürdürebilmek için iyi ve yardımsever davranmaları yanında derinlerde bağımlılıklarını tatmin edemeyenlere karşı öfke ve düşmanlık hissederler. İnsanları kendilerine iyi davranmaları ve destekleyici olmaları yönünde çeşitli manipülasyonlarla yönlendirmeye çalışırlar. Bilindiği gibi manipülasyonun temel olarak iki yolu vardır. İstenen davranışları ödüllendirmek, istenmeyen davranışları cezalandırmak. Bağımlı karakterler kendisine iyi davranan, ilgi gösteren kişileri över, bu davranışlarının kendisini ne kadar iyi hissettirdiğini, o kişinin ne kadar iyi olduğunu filan söyler dururlar. Bu kişilere hediyeler alır, memnun etmeye çalışırlar. İşlerini yapar, hayatlarını kolaylaştırmaya çalışırlar. Verdikleri ile o kişiyi hep ilgili ve sevecen bir rolde tutmaya çalışır, aslında karşısındakini bir çeşit kontrol altında tutarlar. Öte yandan aksine bir tutumla karşılaştıklarında çok kırılırlar. Ama çok fazla kırılırlar. Karşısındaki kişinin pişman olmasını hatta kendisinden nefret etmesini sağlayacak kadar çok kırılırlar ki bir daha öyle yapmasın. Aynı şekilde başka insanların duygularını kontrol etmek ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için empati kurma becerilerini de iyi kullanabilirler. Görüldüğü gibi "kötülükleri" bir insana şiddet uygulamanın, eziyet ve işkence etmenin yanında makul sınırlardaki şeylerdir.

Anal-obsesif karakterler

Anal karakterler, sorumluluk sahibi, toplumsal kurallara uyan, düzenli, disiplinli ve ahlaklı olmalarıyla beğenilen, takdir gören kimselerdir. Ancak bu özelliklerinin çoğu savunma amaçlıdır. Yani içlerindeki asi, kural tanımayan, dağınık, kirli yanlarını kontrol altında tutmak ve inkâr etmek için yapmak zorunda oldukları davranışlardır.

Bu nedenle sadece kendilerini değil başkalarını da kontrol altında tutmak isterler. İlişkili oldukları herkese müdahale eder, onların da kendi istediği gibi düşünmeleri, davranmaları ve yaşamaları için müdahale eder, ısrar eder ve dayatmacı davranırlar.

Ek olarak, ahlaki üstünlük duygusu, başkalarına karşı gizli bir saldırganlık ve üstünlük sağlama arzusunu maskeleyebilir.

Sonuç

Daha iyi veya daha kötü olmamıza neden olan etkenlerin hemen hemen hiçbiri insanın kontrolünde değildir. Kişi ne genetik yapısını ne anne babasını ne de psikolojik gelişimini gerçekleştireceği ortamı seçebilir. Kişiliğimiz hiçbir denetimimiz olmadan oluşup şekillenir. Bazı kişiler şanssız bir şekilde ya olumsuz biyolojik bir altyapıyla ya da uygun olmayan çevresel koşullarda yetişirler ve öfke, hınç, intikam gibi duygular güçlü olur, ayrıca empati kurma becerileri, vicdanları ve etik değerleri gelişmemiş olur. Böyle olmaları nedeniyle bir çeşit kurban olan bu kişiler başka insanlara kötülükler yapar ve onları incitir, kırar ve travmatize ederler. Elbette bu insanların durdurulması, uygun önlemlerin alınması ve yaptıkları suçlara göre cezalandırılmaları gereklidir. Ancak kötülükleri önlemenin tek yolu şanssız insanları cezalandırmak değildir. Elbette suçların önlenmesi yeni mağduriyetlerin engellenmeye çalışılması gerekir ama uzun vadede asıl yapılması gereken şey çocukların sevgi ve şefkatin egemen olduğu bir ortamda değer ve saygı görerek, sağlıklı koşullarda büyümelerini sağlamaktır. Çocukların sağlıklı ve iyi koşullarda yetişmelerini sağlamanın maliyeti çok yüksek olabilir ama bunu yapmadığımızda çok daha yüksek bir maliyet ödüyoruz.

Ek olarak hepimiz kendi içimizdeki öfkenin, şiddet eğilimlerinin, bencilliklerimizin daha çok farkına varıp bunları ehlileştirebiliriz. Evet, yetişirken bunlar üzerinde fazla bir denetimimiz yoktur ama insan kendisini değerlendirebilen, kendi içine bakabilen ve sorumluluklarını alıp değiştirebilen de bir varlıktır.

Siz olsaydınız ne yapardınız?

Emine Zinnur KILIÇ

"Bir lidere itaat eden, onu destekleyen ve onaylayan kişilere sorulması gereken soru 'Neden boyun eğdin?' değil, 'Neden onayladın, destekledin?' olmak zorundadır," (...) Freud'un dediği gibi, herkesin içindeki bilinçdışı agresif dürtüler bir fırsatını bulup dışarı fırlamayı mı beklemektedir? Bazı insanların güç ve iktidar sahibi olmak için yaptıkları kötülükle sıradan insanın kötülüğü aynı mı? Sıradan insanlar da fırsatını bulunca Hitler'e dönüşebilir mi?

© HANDAN KORKMAZ

"Okuyucu" (The Reader), Bernhard Schlink'in aynı adlı romanından 2008 yılında uyarlanan, yönetmenliğini Stephen Daldry'nin yaptığı film. Bu filmde, okuma yazması olmayan bir kadının İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerin ölüm kamplarında gardiyanlık yapması ve sonra savaş suçları mahkemesinde yargılanması anlatılıyor. Bu filmin en çarpıcı sahnelerinden birinde, mahkemede yargıcın kendisine kampı boşaltırken sorumlusu olduğu mahkûm grubunu neden bir kiliseye sokup kilitlediği ve sonra yanarak ölmelerine neden olduğu sorulduğunda kadın, "Çünkü emir böyleydi" diyor, "yoksa kaos çıkardı; siz olsaydınız ne yapardınız?". Bu sözler sıradan insanın nasıl bir mantık yitimine uğrayarak en korkunç eylemleri bile akla yakın bir çözümmüş gibi algılayabileceğinin çok güzel bir göstergesi.

Sıradan insanın kötülüğü konusu Hannah [redacted]idt'in Eichmann Davası konusunda yazdıklarında ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Hannah Arendt, özellikle totaliterliğin gelişimi, totaliter toplumda bireysel sorumluluk gibi kavramları ele almış, 20. yüzyılın en önemli felsefecilerinden biri kabul edilir. İkinci Dünya Savaşı'nın başında ABD'ye kaçmış Yahudi bir Alman olan Arendt, 1961'de Kudüs'te Nazi komutan Adolf Eichmann'ın davasını izler ve bu davayla ilgili görüşlerini 1963'te New Yorker'da yayımlar ("Adolf Eichmann Davası: Kötülüğün Sıradanlığı Üzerine Bir Rapor"). Davada Arendt'in dikkatini çeken, Eichmann'ın soğukkanlılığı, herhangi bir suçluluk duygusu ya da kendini yargılayanlara karşı nefret duymaksızın, yalnızca görevini yaptığını ve yasalara uygun davrandığını ve bu yüzden de suçlu olmadığını iddia etmesidir. Arendt, Eichmann'ın mahkemedeki savunmasına dayanarak şunları iddia eder: "Eichmann'ın antisemitik yatkınlıkları olsa bile hiçbir zaman kişisel olarak Yahudilere karşı aşırı bir nefret ya da düşmanlık beslememiştir. Eichmann yaşam boyu hep bir grup üyesi olmak istemiştir. Sürekli kendini tanımlamak amacıyla organizasyonlar içinde olmak ihtiyacındadır. Gençken YMCA üyesiyken sonra masonlara katılmak istemiş, oraya alınmayınca büyük hayal kırıklığı yaşamış, depresyona girmiştir. Bir arkadaşının desteğiyle SS'lere katılmıştır. Davranışlarının ardında yatan şey kötülük değil rejime bağlılık,

bir gruba ait olma ihtiyacı olmuştur. Onun Naziler içinde yükselmesini sağlayan şey zekâsı değil, bir lidere itaat etme ve bir gruba ait olma arzusudur."

Bu davada İsrail hükümetinin gönderdiği psikologlar Eichmann'ı incelemiş ve hiçbir ruhsal hastalık ya da kişilik bozukluğu bulmamışlardır. Hatta Eichmann'ın başka insanlara, ailesine, arkadaşlarına karşı tutumları çok olumlu bulunmuş, alışkanlıkları ve konuşmalarında ortalama insandan daha "normal" olduğu kararına varılmıştır. Arendt bu durumun Nazi savaş suçlularının psikopatlar olduğu fikrinin doğru olmadığını gösterdiğini iddia eder. Eichmann bir fanatik ya da sosyopat değildir. Kendine bir grup içinde yer bulmak, orada yükselmek isteyen bir kişiliktir.

Arendt'in, Eichmann'ı bu şekilde "sıradan bir görev adamı" olarak tanımlaması eleştirilere neden olur. Bunun üzerine Arendt kendini açıklamak gereği hisseder. "Diktatörlükte yaşayanların kişisel sorumluluğu" ("Personal responsibility under dictatorship") başlıklı makalesiyle eleştirilere yanıt verir. Bu yazıda yaşanan kötülüklerden dolayı tek bir bireyi suçlamanın gerçek problemin görülmesini ve çözülmesini engellediğine dikkat çeker. Yaşanan korkunçlukları bir kişinin, örneğin Hitler'in kötülüğü, psikopatisiyle açıklamak ve geri kalanların bu durumla ilgili rolünü görmezden gelmek insanlığın bu kötülükleri tekrar tekrar yaşamasına neden olacaktır. Bu yüzden yalnızca bir kötülüğe katkı yapmak değil kötülüğü görmezden gelmek de bir suç olmalıdır. Yasal olan her zaman ahlaki (moral) olan değildir. Bu nedenle özellikle de yasalarla bireysel ahlakın bağlarının koptuğu durumlarda insanın yargılama becerisi sahip olduğu en önemli araçtır. Bir devlet sistemi birbiriyle bağlantılı dönen çarklardan oluşan büyük bir bürokratik yapı gibi düşünülebilir. Her bir birey bu sistemin içinde harcanabilir bir çarktan ibarettir. Bu yüzden de Nazi duruşmalarında savunma yapanların hepsi kendilerinin sadece bu çarkın parçası olduğu ve sorumluluklarının olmadığını söyleyerek kurtulmaya çalışmışlardır.

"Nazi Almanya'sında tüm kurumlar ve yapılar üzerinde söz sahibi olan tek bir kişi vardı. Bu yüzden de politik olarak her şeyden o sorumluydu. Hitler megalomanik bir hezeyan içinde kendini bütün Almanya olarak tanımlamıştı. Onun dışında herkes çarkın dişlilerinden ibaretti. O zaman geri kalan hiç kimse sorumlu tutulamayacak mıydı?"

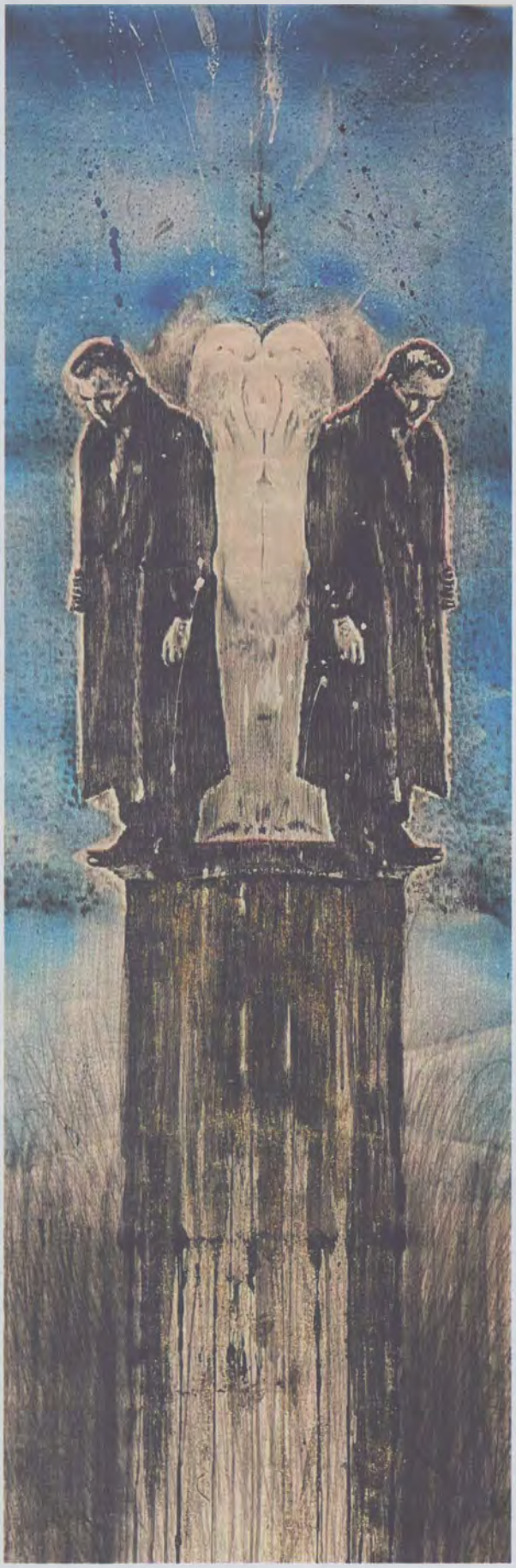
Arendt bu yazısında bu soruya yanıt ararken, aslında Eichmann davasında asıl konunun sistemlerin özellikle de totaliter sistemlerin bireyleri nasıl sistemin çarklarına dönüştürdüğü meselesi olduğuna işaret eder. Bu yüzden bireylere neden bir dişli çark olarak kalmayı seçtiği de sorulmalıdır. Kişilerin ikinci bir savunma biçimi de "iki kötülükten daha hafif olanını" seçmiş olmaktır. Çok yaygın olan bu kendini savunma biçimi Arendt'e göre kaçınılmaz olarak yine de kötülüktür. Arendt'in işaret ettiği diğer grup ise bu durumlarda düşünebilen, güçlü bireysel ahlak anlayışı olan, bu yüzden işbirliği yapmayı reddeden ancak mecbur kalmadıkça kendisi eyleme geçmeyenlerdir. Ona göre bu grup kendi yaşam biçimine zarar gelmediği sürece katılmadıkları halde yaşananlara ses çıkarmayanlardır. Yalnızca düşünen, şüphe duyan ve olup bitenleri kendince yargılayanlar kötülüğün farkına varıp karşı çıkmışlardır. Kendini güçsüz ya da çaresiz hisseden bir grup insan ise olan biteni onaylamıştır. Her ne kadar sisteme boyun eğmek zorunda kaldıklarını iddia etseler de özgür erişkin bireyler oldukları sürece bu sessizliği boyun eğmek değil onaylamak olarak nitelemek gerekir. Arendt der ki: "Şunu kabul etmek zorundayız ki hiçbir birey tek başına, başkalarının desteği olmadan iyi ya da kötü bir şey başaramaz. Bir lidere itaat eden, onu destekleyen ve onaylayan kişilere sorulması gereken soru bu yüzden 'Neden boyun eğdin?' değil, 'Neden onayladın, destekledin?' olmak zorundadır."

İkinci Dünya Savaşı sırasında herkesin gözü önünde yaşanan korkunç trajediler ve sıradan bireylerin buradaki rolü, pek çok araştırmaya konu olmuştur. Arendt "itaat etme" kavramını kabul etmese de Yale Üniversitesi'nde sosyal psikolog Stanley Milgram'a göre sıradan insanın kötülüğünün ardında yatan neden itaatkârlıktır. 1960'larda bu konuda bir deney planlar. Milgram'ın amacı Almanların farklı olduğunu bilimsel olarak ispatlamaktır. Ona göre sorun Almanların aşırı itaatkâr oluşundan kaynaklanmıştır. Bu yüzden insanların itaatkârlıkları üzerine bir deney planlar. Bu deneyi Amerikalılar üzerinde yaptıktan sonra Almanya'ya gidip Almanlar üzerinde de yapacak ve aradaki farkı ortaya koyacaktır. Ancak Almanya'ya gitmesine hiç gerek kalmaz çünkü deney sonuçlarına göre Amerikalılar da oldukça itaatkârdırlar. Bu deney aslında bir tiyatro gibi planlanmıştır. Şöyle ki, bir gazete ilanı ile denekler aranır. Yale Üniversitesi'nde eğitim konusunda bir deney yapılmaktadır. Deneklere az bir miktar para da verilecektir. Başvuran denekler üniversitenin etkileşim laboratuvarında karşılanır. İçerde beyaz önlük içindeki deney asistanı ve 50'li yaşlarda hafif kilolu, zararsız görünümlü bir başka erkek vardır. Bu kişi de denek olmak üzere başvurmuştur. Asistan her ikisine de bu deneyin insanların hangi koşullarda daha iyi öğrendiğini bulmak için planlandığını ve amaçlarının negatif uyaranların rolünü ortaya koymak olduğunu anlatır. Bu durumda kullanılacak negatif uyaran ise elektrik şokudur. Bir öğretmen ve bir de öğrenci olacaktır. Öğretmen öğrenciye sorduğu soruların karşılığı yanlış geldiğinde elektrik şoku vererek öğrenmesini test edecektir. Bir kura çekiliyor gibi yapılır ve başvuran kişi "öğretmen" olarak seçilir. Aslında zaten laboratuvarda olan ve öğrenci rolündeki diğer kişi, deneyde çalışan bir oyuncudur. Deneyin senaryosu gereği bu oyuncu öğrenci rolünde bir sandalyeye bağlanır ve yan odadaki elektrik şok cihazına bağlı bir kablo da koluna takılır. Öğrenci/oyuncu bu noktada iki yıl önce kendisinde bir kalp hastalığı tespit edildiğini söyler ve şokların bir zararı olup olmayacağını sorar. Deney asistanı "Hayır, şoklar biraz acı verici olabilir ama tehlikeli değil" der. Bundan sonra denek kapalı bir odaya geçer, bir mikrofona kelime çiftleri okur. Öğrenici bunları tekrarlar. Doğru tekrarlarsa bir şey olmaz, yanlış tekrarladığında ise denek önündeki düğmeye basarak bir elektrik şoku verir (aslında şok yoktur ama denek verdiğine inandırılır.) Denekler 15 volt ile başlarlar ve her yanlış cevap için 15 artırarak ilerlemeleri söylenir. Kontrol tablosu 15 volttan 450 volta kadar gider. Panelde "hafif şok", "aşırı şok" ve " Tehlike: ciddi şok" yazılarını denek görür. Ayrıca başlangıçta kendisine 45 voltluk şok verilerek nasıl bir his olduğunu anlaması da sağlanır. Denek bir noktada şok vermekte tereddütte kaldığında deney asistanı sakin bir sesle

"Devam et" komutu vermek dışında bir şey yapmaz.

Milgram deneyinde gerçek amaç, deneklerin hangi noktada deney asistanına karşı çıkacağını görmektir. Milgram'ın tahminine göre, büyük bir grup ortalarda bir yerde deneyi bırakacak ve pek azı sonuna kadar gidecektir. Ona göre sonuna kadar gidenler patolojik bir grup olacaktır. Ancak sonuç beklediği gibi olmaz. Deneyi ilk uyguladığı Yale öğrencilerinin hepsi son noktaya kadar sürdürür. Daha sonra bu deneyi çok farklı gruplara uygular, sonuç aynıdır. Bunun üzerine Milgram senaryoyu yeniden yazar ve öğrenci/oyuncunun arada ses çıkarması, bağırması ve protesto etmesi senaryoya eklenir. Yine de deneklerin %65'i (25-50 yaş arası Amerikalı erkekler) itaatkâr bir şekilde son noktaya kadar elektrik şoku düğmesine basmaya devam ederler. Deneklerin üniversite çatısında olmanın verdiği güvenceye dayanarak hareket ettiğini düşünen Milgram, bir sonraki aşamada üzerinde sadece "Araştırma Kuruluşu" yazan bir ofise deneyi taşır. Burada yaptığı deneyde deneklerin yalnızca %48i son noktaya kadar şok vermeye devam eder. Yani sonuç çok da farklı değildir. Bu araştırmadan yedi yıl sonra Milgram'a, sıradan Amerikan vatandaşlarının böyle itaatkâr olmasını nasıl açıkladığı sorulur: insanlar gerçekten kötü, sadistik, işkenceci midir? Milgram'a göre denekler yaptıkları işten zevk alıyor gibi görünmemişlerdir. Hatta bazıları çıkıp gitmeyi de istemiştir ama bir şekilde sanki kendilerini oradan kaldırmaya güçleri yetmiyor gibi davranmışlardır. Milgram'ın teorisine göre insan zihni iki farklı modda çalışır. Bunlardan birincisi otonom moddur ki bireyler kendi eylemleri üzerinde kontrol sahibidirler. Ancak bazı durumlarda sanki bir temsilci gibi davranırlar. Bir otoritenin emrinde ya da onun yerine davranan, onun uzantısı gibi davranış gösterirler (Milgram buna Agency State adını veriyor. "Matrix" filmindeki Agent Smith gibi...) Kişi bu davranış biçimine döndüğünde tamamen farklı bir akıl yürütme biçimi kullanmaya başlar. Kendisini otoritenin uzantısı ya da temsilcisi gibi hisseder, burada artık kendisi olmaktan çıkmıştır. Kendisini davranışlarından sorumlu tutmaz. Özellikle kriz durumlarında karar verme bilgi ve becerisi olmayan bir denek karar verme hakkını gruba ve gruptaki hiyerarşiye teslim eder. Bireyin davranışsal modeli grup tarafından oluşturulur.

Peki insana özgü bütün kötülükleri böyle açıklayabilir miyiz, herkes aynı durumda aynı şekilde, aynı miktarda kötü olabilir mi? Freud'un dediği gibi, herkesin içindeki bilinçdışı agresif dürtüler bir fırsatını bulup dışarı fırlamayı mı beklemektedirler? Bazı insanların güç ve iktidar sahibi olmak için yaptıkları kötülükle sıradan insanın kötülüğü aynı mı? Sıradan insanlar da fırsatını bulunca Hitler'e dönüşebilir mi? Bence hayır! İnsanlar arasında kötülük yapma kapasitesi açısından büyük farklar var. Narsisistik, antisosyal ya da paranoid kişilik bozukluğu olan insanlar için dünya bir av alanı olabilir. Elbette ki bazı insanların avcılık genleri daha güçlüdür. Bazı insanlar dünyayı bir arena olarak görmeye devam edebilir. Ama çoğunlukta değillerdir. Çünkü bu tip insanların çoğunlukta olduğu bir insan toplumu şimdiye çoktan yok olurdu. Yine de güç sahibi olmak isteyenlerin içinde bu tip avcılara daha çok rastlanması kaçınılmazdır. Bu kişilerin çarpık mantığının getirdiği kuralların, yasaların, silahların, savaşların insanlığın büyük acılarına ve utançlarına neden olduğunu biliyoruz. Bunun çözümü ise sıradan insanlar arasındaki bağların güçlenmesidir. Her noktada insanların kendilerini ve kendilerine sunulan gerçekliği sorgulamasıdır. O yüzden biz sıradan insanların sık sık kendimize "Okuyucu" filmindeki Hannah Schmidt'in sorduğu soruyu sorması gerekir: "Siz olsaydınız ne yapardınız?"

© HANDAN KORKMAZ

© SUZAN ARMAĞAN

İshak SAYĞILI

Kötülüğe karşı bir olanak olarak

bağışlama

Derrida'ya göre gerçek bağışlama, bağışlanamaz olanı bağışlamaktır. Bağışlama yalnızca bağışlanabilir olana yapılsaydı, bağışlama fikri ortadan kalkardı. (...) Bağışlarken, diğerinin eylemleri bağışlanmayı hak ettiği için bağışlamayız. Bağışlarız çünkü bağışlama yeteneği, insan ruhunun bağışlanamaz olana karşı koyabileceği tek antikordur.

Kötülüğün bilgisi, insanın en erken kazandıklarından biridir, ancak kötülüğün kendisinin ne olduğu her zaman karmaşık bir konu olmuştur. İnsan yavrusu, kendi deneyimini algılamaya başladığı andan itibaren, iyi ve hoş deneyimlerle nahoş ve kötü deneyimleri ayırt eder. Kemberg (1982), iyi ve kötü arasındaki bu temel aynmın, ruhsal işleyişimizdeki en temel ve ilkel bölme biçimi olduğunu öne sürer. Ancak kötülük kavramı bu netlikten çok uzaktır. Bunun en belirgin nedeni, benim için keyif verici ve iyi olan bir deneyimin, başkası için kötü olarak işaretlenebilmesidir. Kötülüğün en yalın tanımı, deneyimimizin öte yakasında ortaya çıkan acının veya ruhsal maliyetlerin umursanmasıyla ilgilidir. Bu tanım, karmaşayı başlatır; çünkü daha yüksek bir iyilik için kimi zaman başkalanna yaşatılan olumsuz deneyimler ve hatta ötekilerin yaşamının sonlandınlması, iyilik ve kahramanlık anlatılannın merkezine yerleşir. Homeros'un "İlyada"sı gibi klasik metinlerde, soylu, güzel, güçlü ve tannlar tarafından seçilmiş olanlar, ötekilere çektirdikleri acılardan pek de sorumlu değillerdir.

Ünlü sofist Protagaras'ın Sokrates ile yaptığı tartışma, kötülük kavramının toplumsal tanımlan üzerine günümüze kadar sıkça referans alınmıştır. Dürtüler üzerinde iradi hâkimiyetin zayıflığı ve iş yapma iradesinin zayıflığı olarak tanımlayabileceğimiz "akrazya", dönemin kültüründe önemli kötülük biçimlerinden biridir. Sokrates, insanın kötü olanı ancak daha iyisini bilmediği için seçebileceğini ve bilerek bunu yapmayacağını savunur. Ancak bu bilme ya da bilmeme, topluluğun geneliyle düşünülebilir. Günümüzde pek çok topluluk, düşkünlerini, sokakta kalmış olanlan veya bağımlılıkla ya da yoksullukla mücadele edenleri, çoğu kez kendi yazgılannın sorumlusu ilan eder. Bireyin yaşadığı durumlann, toplumsal katmanlar ve işleyen sistemlerle ilişkili olduğu nadiren dile getirilir. Aristoteles, akrazya halinin insanlaşamama ile ilgili olduğunu öne sürerek, bu insanlan "doğal köle" olarak tanımlar. Ona göre toplumun yüksek yaran adına, iradi kapasiteleri tam olarak gelişememiş kişilerin köleleştirilmesi elzemdir.

Platon, ünlü "Devlet" metninde doğruluk ve eğrilik üzerine başladığı tartışmayı, iyilik ve kötülük üzerine düşünerek devam eder. Topluluğun asgari gerekliliklerini düşünürken, muhakkak birbirine benzemeyen meziyette insanların bir arada iş gördüğü ve üretimlerini paylaştığı bir grup olarak tasarlar. Sokrates'in kaleminden konuşan Platon, topluluğu kontrol altında tutan denetleyici mekanizmalara gerek olmadığını, harmoni içinde yaşayan insanlar olarak tasarlar:

"Onlar ekmeklerini, şaraplarını, yiyeceklerini, kunduralarını yapacaklar; evlerini kuracaklar, yazın çoğu zaman çıplak, yalınayak, kışın da üstlerine, ayaklarına bir şeyler giyip çalışacaklar. Arpadan, buğdaydan yapacakları unları kâh pişirip, kâh yoğurup güzel çörekler, ekmekler hazırlayacaklar. Yanlarına serdikleri hasırların, temiz yaprakları üzerine dizecekler bu ekmek ve çörekleri. Sarmaşık, mersin yapraklan üzerine uzanıp, çocuklanyla beraber keyifle yiyecekler; üstüne de şaraplarını içecekler. Aç kalmaktan, savaştan çekindikleri için de gelirleri ölçüsünde çocuk yetiştirecekler. Tabii onların tuz, zeytin, peynir gibi katıklan da olacak. Soğanla, lahanayla köy yemekleri de pişirecekler. Önlerine incir, nohut, bakla gibi çerezler de koyacağız. Bir yandan mersin yemişiyle palamudu küle gömecekler, bir yandan da azar azar içecekler. Barış ve sağlık içinde böyle tabii bir yaşayıştan sonra, ihtiyarlayıp ölecekler. Ölünce de, aynı yaşayışı çocuklan sürdürüp gidecek."

Sokrates'in bu tarifi, dinleyenleri sinirlendirir ve gerçekçi bulunmaz. Gluakon, domuzların da böyle yaşadığını söyleyerek karşı çıkar. Sokrates şöyle yanıt verir:

"Ben asıl toplumu, henüz bozulmamış, gürbüz olanını ele almıştım. Ama, isterseniz bozulmuş, illetli bir toplumu da ele alabiliriz. Buna bir engel yok. Hem dediğin gibi, birçoklan benim ele aldığım düzenle yetinmeyecekler. Altınımız, fildişimiz ve buna benzer şeylerimiz olsun diyecekler, değil mi?"

Bunun üzerine Sokrates, ünlü ütopik veya distopik devlet modelini önerir. Platon, ilk teklifini "henüz bozulmamış bir toplum" olarak tanımlar. Sokrates, insanın iyiliğine inanıyor olsa da, bu iyiliğin bozulduğunu düşünür. Daha sonra önerdiği Devlet modelinde, ilk kategori "bekçiler" olacaktır. Sokrates'in veya Platon'un iyilik tasavvurunu romantiklere benzetebiliriz. Doğaya dönüş ve ilkel olanın iyi kabul edilmesi, Freud'un bu noktada romantik görüşten ayrıştığını öne sürebiliriz. "Totem ve Tabu" (1913) metninde anlattığı kurucu mit, insanların ancak uygarlaştıkça kötücül potansiyellerini durdurabileceğini öngörmektedir. Freud, kurucu şiddeti babanın katledilmesi olarak tarif eder. Kardeşler arasında yeni bir düzen ancak bu şekilde ortaya çıkabilecektir. Bu noktada kötülüğü durduran bir kötülük olarak cinayet fikriyle karşılaşınz. "Musa ve Tektanrıcılık" (1936) metninde bu fikre yeniden dönen Freud, bu cinayetin bir kez değil, binlerce kez tekrar ettiğini öne sürer. Freud'a göre tehlikeli ve durdurulması gereken kötücüllük, aslında "akrazya"dan çok tiranlaşma eğilimleridir. Sokrates'ten farklı bir temelden başlasa da nihayetinde Freud da ruhsal dünyada hazırda bekleyen bu eğilime karşı denetleyici bir üstbenliğin gerekliliğini kabul eder.

Kötülüğün kapsanmasına yönelik yöntemler arasında bağışlama, ilginç bir yerde durmaktadır. Diğer yöntemlerin aksine, failin değil kurbanın cephesinde gerçekleşen bir ruhsal dönüşüm olarak ortaya çıkar. Hannah Arendt, bağışlamanın her daim bir sürpriz olarak ortaya çıktığını söyler. Kötülüğe maruz kalan kişinin bu deneyimi sindirmesi kolay olmayacaktır. Böyle bir deneyime maruz kalan kurban, geçen süreye rağmen ruhsal olarak bu deneyimden kurtulamayacaktır. Genellikle kötülüğü yapana bedel ödetmeye, yani intikam almaya ilişkin düşlemlerle travmatik deneyim savuşturulmaya çalışılsa da, utanç ve suçluluk gibi duygular kurbanın yakasını bırakmayacaktır. Dana Amir (2022), bağışlamanın psikanalitik dinamiklerine odaklandığında, ruhsallık düzeyinde özne ve nesne ilişkisi içinde bağışlama işini yapmaya uğraşan öznenin, nesnesiyle karşılıklı olduğu üç farklı düzey tanımlar. Özne'nin konumu nesneyle daima bağlantı içerisindedir. Tanımladığı ilk konumda nesne, yani fail, pişmanlık içinde değildir ve yaptığı kötülüğün telafisine girişmemiştir. Bu durumda özne, yani kurban, intikam ve utanç arasında bocalar. Arendt, bu durumu, orijinal adaletsizliğin tersine çevrilerek tekrar edilmesi isteği olarak tarif eder.

Nesne eksenindeki ikinci konum ise suçluluk ve kefaret konumudur. Nesne, hasarın tazminini veya bir bedel ödeyerek karşı saldırıları engellemeyi ister. Özne'nin bu durumda konumunu resmi af durumuna benzetebiliriz. Suçlu, suçunu sabit kılar, ancak cezai yaptırım yürürlükten kalkar. Bu durumda fail ve kurban arasında konuyu kapatmak, unutmak üzerine bir uzlaşı sağlanır. Yine de özne travmatik andan tam olarak kurtulamaz, konunun yalnızca üzeri kapatılmıştır. Nesnenin üçüncü ve bağışlanabilmek için en ideal pozisyonu ise nesnenin içten bir pişmanlık içinde olduğu ve kötücül tutumunun farkında olup, içsel bir dönüşüme açık olduğu konumdur. Özne için bu durumda bağışlama işi daha olasıdır. Bağışlama, özne için travmatik tekrar döngüsünden, suçluluk ve utanç döngüsünden azade olmak, özgürleşmek anlamına gelir.

Bu konumlar birbirleriyle ilişkili olsa da sabit konumlar olmaktan öte, hareketli durumlar olarak düşünülmelidir. Nesnenin kendi tümgüçlülüğünden vazgeçmesi, özneyi bağışlama yönünde cesaretlendirse de bağışlama, nesnenin konumundan bağımsız olarak her daim bir imkân, bir potansiyel olarak mevcuttur. Bağışlanabilir ve bağışlanamaz arasındaki çizgi kişiseldir. Ayrıca kişinin, aynı olay veya nesne ile ilgili olarak bile yaşamı boyunca farklı pozisyonlar alarak hareket edebileceği bir çizgi olarak da düşünülebilir. Yaşayan ve dinamik bir hareket olduğu sürece, spektrum üzerinde her yönde hareket etmek değerlidir. Bir kişi, bağışlama konumundan daha önce deneyimlemediği bir öfke konumuna geçebilir ve daha sonra daha zengin ve daha katmanlı bir bakış açısıyla bağışlamaya geri dönebilir. Başka bir deyişle, bağışlama ve bağışlamama arasındaki ikilemden daha karmaşık bir pozisyon alma seçeneğimiz vardır. Zamanın farklı noktalarında farklı pozisyonlar arasında geçiş yaptığımız bir süreklilik yaratma becerisi, yaşamın hoş bir kıpırtısıyla bizi bağışlamamanın sabitliğinden kurtarır.

Bağışlamayı kötülüğe karşı bir olanak olarak düşünenler arasında en radikal pozisyonlardan biri de Fransız düşünür Jacques Derrida'ya aittir. Ona göre gerçek bağışlama, bağışlanamaz olanı bağışlamaktır. Bağışlama yalnızca bağışlanabilir olana yapılsaydı, bağışlama fikri ortadan kalkardı. Başka bir deyişle, bağışlanabilir bir eylem bağışlanmayı gerektirmez. Bağışlama her zaman radikal bir bağışlamadır. Sadece bağışlamanın imkânsız olduğu durumlarda gereklidir ya da anlamlı hale gelir. Ne ekonomik bir al-ver olayıdır ne de gerçekleşmesi için herhangi bir özel koşul (örneğin ihlal edenin af dilemesi) gerektirir. Bağışlama, tüm bunların tam tersidir: müzakere dilinin dışındadır ve dolayısıyla müzakere edilemez. Bu iddialı bir fikirdir. Bağışlanamaz olanı, failin tümgüçlülüğünden vazgeçmediği durumlar üzerinden düşünebiliriz. Karşımızdaki kişinin iyiliğe ilişkin potansiyelleri olduğu fikri bu durumda yardımcı olabilir, ancak bunu yapabilmek için çoğu kez görünür kanıtlara ihtiyaç duyarız. İnsanların onları deneyimlediğimiz hallerinden daha iyi olabileceklerini varsaymak oldukça zorlu bir iştir, hele de nesne kendi kötücüllüğüne ilişkin bir farkındalık halinde değilse. Oysa insanlık deneyiminde potansiyel olan, hiç açığa çıkmamış olsa bile bizlere dahildir. Yaşayışımız içinde kendimizi ya da başkalarını yaptıklarının ve ettiklerinin toplamı olarak tarif etmeye eğilimliyiz, ancak öte yandan biliriz ki kim olduğumuza yapamadıklarımız, kaçırdıklarımız, yapabileceğimizi bilmediklerimiz de dahildir. Freud, "Ben ve O" (1923) metninde bu görüşü şöyle ifade eder:

"Normal insanın yalnızca sandığından daha ahlaksız olmayıp aynı zamanda bildiğinden çok daha ahlaklı olduğu şeklinde paradoksal bir önerme ileri sürülecek olursa, bu önermenin ilk yarısına bulgularıyla destek sağlayan psikanaliz, ikinci yarısına da bir itirazı olmayacaktır. Bu önerme yalnızca görünüşte bir paradokstur. Aslında insan doğasının gerek kötüde gerekse de iyide kendi inandığından, yani kendi bilinçli algılaması ile bildiğinden çok daha ileriye gidebileceğini anlatmaktadır."

Nesnenin, bizim deneyimlediğimizden daha iyi olabileceğine ilişkin varsayımlar, bizi tekrar Protagaras ve Sokrates tartışmasına götürebilir. Kişilerin daha iyiyi bilmedikleri için kötü oldukları savına bir destek daha sağlayabiliriz. Her birimizdeki daha iyi olmaya ilişkin potansiyellerin açığa çıkması, çoğu kez çevrenin desteğiyle mümkün olacaktır. Bu, tıpkı bir sporcunun ya da sanatçının yaptığından daha iyi yapabileceğine inanan kişilerle çalışmasına benzetilebilir. Kötülüğün ortaya çıktığı anda donakalan biri, öfkesini ve intikam düşlemlerini haklı çıkarabilmek için failin kötülüğünü ispata girişecektir ve faili üç boyutlu bir oluş halinden iki boyutlu bir karikatüre indirgeyecektir. Nesne dünyamızı potansiyellerinden sıyırdığımızda, aslında onu üç boyutlu bir var oluştan da sıyırıp almış oluruz ve bunun bedeli olarak tüm dünya düzleşecektir. Öfkeli, kızgın olduğumuzda kategoriler keskinleşecek, farklılıklar, nüanslar silinecektir. Üstelik bu, yalnızca dış dünyayla sınırlı kalan bir tutum olmayacak, kendimize ve iç dünyaya bakışımızı da aynı şekilde kusurlu kılacaktır. Ötekiyle ilişkimiz tüm potansiyellerin de beşiğidir; öteki olumsuz kaldığı sürece kendiliğin ona bağlanan kısmı da olumsuz kalacaktır. Bu toptan narsisistik ve yas karşıtı bir süreçtir. Bu donuk, ölü saha, üç boyutluluktan iki boyutlu bir sahaya göçme ve düşünmenin çökmesi ile sonlanacaktır. Ne denli düşünürse düşünsün, hep aynı şeyi görecek ve farklı bir yoruma ilerleyemeyecektir. Anlayamayacaktır. İntikam yemini etmiş karakterler, düşünememeye, aptallaşmaya yazgılıdır. İntikamcı, onu dinleyen kitlesini de intikam hırsında tutacaktır. İntikam hırsı, onun sevdiğini sandığı kişiler üzerinde de ağır tahribat yaratacaktır. Radyoaktif bir saçılma gibi çevreye toksik ışımalarını saçacaktır. Bağışlama, tam da bu pozisyonda radikal bir bağışlama olarak ortaya çıktığında, öznenin dünya ile olan ilişkisi de onarılacaktır.

Arendt'e göre bağışlama, asıl suçun yeniden işlenmesi anlamına gelen intikamla çelişir; ilk eyleme son vermeyen ancak tüm tarafları bu eyleme bağlı bırakan bir eylemdir. İntikam, bir saldırıya karşı verilen doğal ve otomatik bir tepkidir. Bunu bekleyebilirsiniz. Hatta bunu hesaplayabilirsiniz. Ancak bağışlama önceden tahmin edilemez. Onu uyandıran şeye bağlı değildir ve hem bağışlayanın hem de bağışlananın zincirlerini çözme gücüne sahiptir. Arendt'in bağışlaması bir özgürlük gösterisidir. Kim olmak istediğini seçme özgürlüğüdür ve aşkınlığa doğru bir adımdır. Oluşmasına

yol açan koşulları aşan bu türden koşulsuz affetme, failin davranışını tasvip eden bir eylem değildir; tam aksine, kendisini onun üstüne ve ötesine koyar. Bu bağışlama kuşkusuz mazoşist bir pozisyon olarak görülebilir, ancak böylesi bir mazoşizm kimi zaman sadiste karşı en büyük koz olabilir. Ancak hem Arendt, hem Amir, hem de Derrida, bağışlama durumunu İsa'nın "öteki yanağını çevir" öğüdünden ayrı tutmaya özen gösterir. Onların sözünü ettikleri bağışlama, kötülük karşısında savunmasızlığın tercih edildiği pasifist bir konum olmaktan öte, yaşama karşı sorumluluğun terk edilmediği etkin bir pozisyondur. Bağışlarken, diğerinin eylemleri bağışlanmayı hak ettiği için bağışlamayız. Bağışlarız çünkü bağışlama yeteneği, insan ruhunun bağışlanamaz olana karşı koyabileceği tek antikordur.

Öyleyse her şeyin bağışlanabilir olduğunu ve hatta bağışlanması gerektiğini mi söylüyoruz? Kuşkusuz bu sorunun yanıtı kolay değildir. Her şeyi affedebileceğini ilan etmek, oldukça narsisistik ve manik bir tutumun işbaşında olduğunu gösterecektir. Oysa bağışlamanın her durumda bir potansiyel saha olarak var olduğunu bilmek ile onu ödev olarak üstlenmek çok farklı şeylerdir. Yine de bu bakış açısında halen bağışlamanın suç daha ortaya çıkmadan askıda beklediğini söylemek zorunda kalırız ki bu, esasında bağışlayabilmeye ilişkin potansiyellerimizin kendi ruhsal kapasitelerimizle çok yakından ilişkili olduğunu ortaya koyacaktır. Bağışlamanın çıkış noktası, bağışlama ve sorumluluğu birbirine bağlar. Bağışlama yetisi, benlik ve öteki için, daha doğrusu hem benliğin hem de ötekinin, mağdurun ve mağdur edenin, karşıt taraflardan da olsa, farklı varyasyonlarda somutlaştırdığı insan ve insani olan için sorumluluk almanın bir yoludur. Bu tür bir sorumluluk, hem çaresiz mağdurun hem de suçlu mağdurun konumu tarafından bulanıklaştırılabilir. Hiroşima'da atom bombası sonrasında yapılan anıttaki yazıtlar örnek gösterilebilir. Ölenlerin ruhuna huzur dileyen metin, bu hatayı bir daha tekrar etmeyeceğiz vaadi ile biter. Seksenlerin ortasında eklenen İngilizce çeviriye bir dipnot da düşülür: *"Buradaki 'biz' Amerikalıları ya da Japonları değil, tüm insanlığı kastetmekte ve yapmamayı vaat ettiğimiz hata ise tüm savaşları kastetmektedir."* Japon sanatçının zihninde, Japonya ve Amerika fail ve kurban olarak iç içe geçmiştir. Ya da Cemal Süreya'nın dediği gibi, kardeşin kardeşe vurduğu hançer, iki ciğer arasında bağlantı kuracaktır.

Dolayısıyla radikal bağışlamanın, içerideki bir dönüşüm ve yaşama karşı kazanılan ek bir hürmet ile ilişkili olduğunu öne sürebiliriz. Bugün her yandan öfkeye ve kine davet ediliyoruz. Uğradığımız kötülüklere karşı öfkemize sarılmanın bizi güçlü kılabileceğini umuyoruz, ancak bana göre bu yolla fark etmeden failin sahnesinde tüm ruhsal imkânlarımız donakalıyor. Ruhsal yaşamlarımız potansiyellerinden sıyrılıp bize gereksinim duyanların yanında olma işini erteleyebiliyor, yaşama olan hürmeti ıskalayabiliyoruz. İnsanın, kendimizin ve hatta dünyanın daha iyi olabileceğine inanmak, bu yönde vereceğimiz emeği cesaretlendirecek ve şenlendirecektir. Bunu saflık ya da budalalık olarak adlandırdığımızda, öfke ile tutunduğumuz hedeflerin sonrasında dahi daha iyi bir dünyaya inanmadığımız ortaya çıkacaktır.

© SUZAN ARMAĞAN

Kırılgan ama en direngen[1]

Didem AKSÜT

Bir kötülüğe tanık olmak kötülüğe maruz olmaya yakın bir travmatik deneyim yaşatır bize. (...) Kedilerimizi, köpeklerimizi, bizim varoluşumuzun parçası olan bu canlıları kötülüğe teslim etmemeliyiz.

Sivriada, 1910.

Pieter BruegelEurope.

"Kötülük" üzerine psikanalitik bir metin yazmak pek kolay bir iş değil.

Özellikle seküler bağlamda çünkü daha çok ahlaki, felsefi ya da dini bir mesele "kötülük". Fakat yine de psikanalizin penceresinden de görünenler yok değil. Her şeyden önce bizi nasıl hiçliğe, anlamsızlığa ittiğinden bahsetmek gerekir sanırım "kötülüğün". Libidinal varoluşumuzu yani sevebilen, üretebilen, ilişki kurabilen, yaratıcı parçamızı nasıl hırpaladığından. Kötülük ötekinin ihtiyaçlarına ve var olma hakkına karşı duyulan saygının ve anlayışın ortadan kalktığı bir durumdur. Bir psikanaliz kuramcısı olan De Masi[2] "Vicdanı çürüten yıkıcı bir nefret" diye tanımlar kötülüğü. Zalimin çaresiz kurbanla kurduğu yıkıcı hükmetme ilişkisinden uyuşturucudan alınana benzer bir haz aldığını söyler. Bu bağlamda emosyonel, duygusal anlamın parçalandığı, yaşama ve canlılığa yönelmiş yıkıcı bir haset durumudur kötülük. Çoğu kuramcı ölüm dürtüsünün hizmetinde olan böylesi yıkıcı eğilimlerin yok olma (annihilation) korkularına karşı geliştirilmiş bir savunma biçimi olduğu konusunda hemfikirdir. Ötekine nedensizce eziyet eden biri aslında kendi ölümsüzlüğünün peşindedir denebilir bu durumda. *Zalim* ancak *kurban* karşısındaki tümgüçlü ve yıkıcı konumu sayesinde kendisini bu dünyada güvende hisseder. Ölüm bile ona dokunamaz çünkü onu kontrolü altında tuttuğu kurbana projekte etmiş, yansıtmıştır.

Bir psikiyatrist olan Micheal Stone[3] kötülüğün ruh sağlığı bilimi açısından nasıl göründüğünü tanımlamak için bir Venn şeması öneriyor. Dört dairenin oluşturduğu ortak noktaya kötülüğü yerleştiriyor. Her biri bir ruhsal yapılanmayı tarif ediyor bu dairelerin. Antisosyal (Sosyopat) Kişilik, Şizoid Kişilik, Sadistik Kişilik ve Psikopati. Antisosyal kişilik vicdan aparatının gelişmediği bir kişilik türüdür. Sıklıkla asosyal kişilik yapılanmalarıyla karışmakla birlikte tamamen farklı iki tanımdır. İkincisi

çekingenlik, utangaçlık gibi durumlarla karakterizedir. Şizoid kişiliği dış dünya ile ilişki kurmakta yaşadığı zorluk nedeniyle bu şemaya eklediğini söyler Stone.

İlişkisizlik, yabancılaşma ve giderek empati kurma yoksunluğuna yol açacağı için kötülük eylemi için gereken diğer özellikler mevcutsa şizoid yapılanmanın etkili bir bileşen olacağı görüşündedir. Sadistik kişilik ötekine acı çektirmekten haz almakla özetlenebilecek bir yapıdır. Stone'a göre kötülüğün ortaya çıkışında bu dört kişilik özelliğinin hepsini birden içeren bir ortak küme gerekir. Elbette bu özellikleri taşıyan herkesin "kötü"ye dönüşeceğini söyleyemeyiz, yine de deskriptif bakış açısıyla bize kabaca bir fikir verebilir.

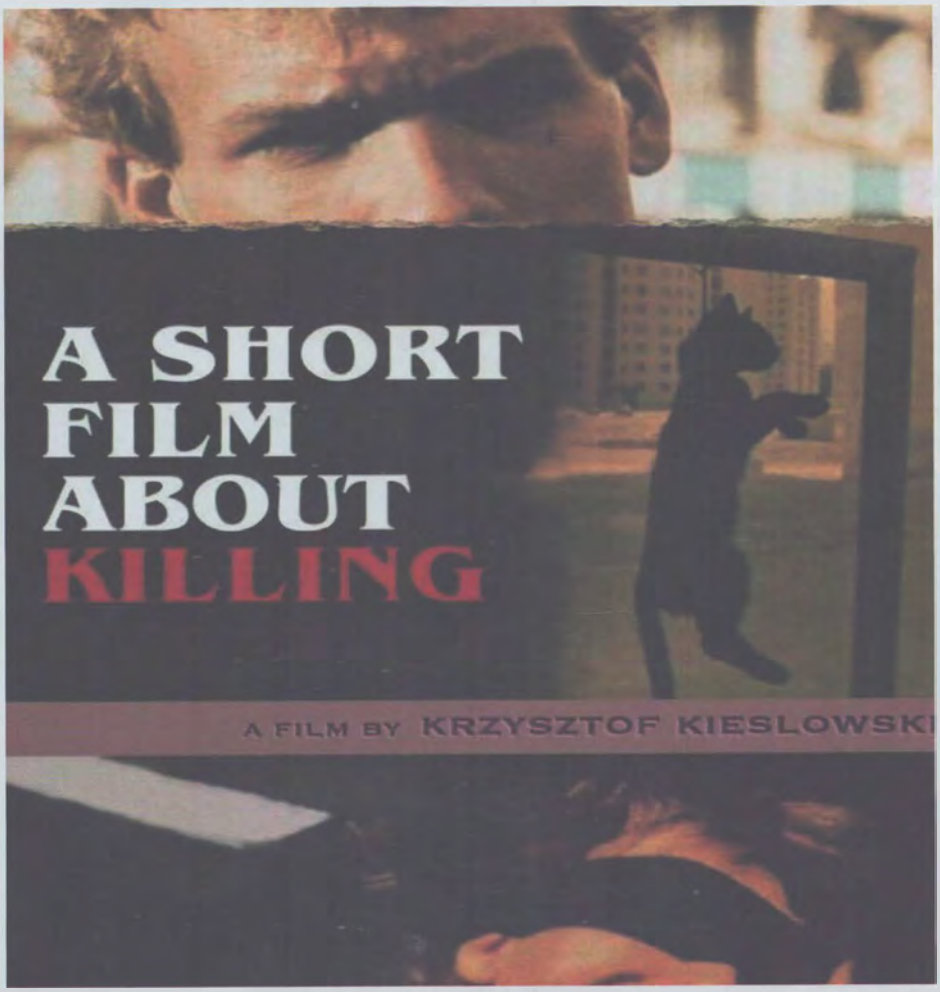
Kötülük -zalim, kurban ve tanık için- sadece anlamı değil zamanın diakronik yapısını da bozar. İnsani olanın içi boşalmış, anlamdan arındırılmış, geçmiş ve gelecek neden sonuç ilişkileri bağlamında düşünülemez, hayal edilemez hale gelmiştir. Kötülük için üç taraf gerektiği fikrindeyim. Eylemi yapan, eyleme maruz kalan ve ona tanık olan. Bu tanıklık hali kaygan bir zemin. Sizi izleyicisi olduğunuz durumda kiminle özdeşleşeceğiniz konusunda özgür bırakır.

Büyük ihtimalle okuyucuların çoğu zalimle değil kurbanla özdeşleşeceğini düşünecektir. Çoğu zaman bu doğrudur da. Bir kötülüğe tanık olmak kötülüğe maruz olmaya yakın bir travmatik deneyim yaşatır bize. Ama kafa karıştırıcı durumlar da yok değildir. İki film üzerinden meramımı anlatmak isterim. İlk film "Mezarınıza Tüküreceğim / I Spit on Your Grave". 1978 yapımı, Meir Zarchi tarafından yazılıp yönetilmiş bir film. 2010'da tekrarı çekilmiş. Filmin ilk bölümünde dört erkeğin bir kadına tecavüz edişine tanık oluyoruz. İkinci bölümde ise kadının onları vahşice öldürmesine. İlk bölümü izleyip bırakacak olursak, dört erkeğin "kötü" oldukları konusunda çoğumuz hemfikir oluruz. Fakat eğer ilk bölümü atlayıp sadece ikinci bölümü izlersek, kadının "kötü" olduğunu düşünmememiz elde olmayacaktır. Yine de kötü olduğunu bilsek bile bir kısmımız onunla özdeşleşmeyi sürdürecektir.

Bu arada bu film çok fazla olumsuz eleştiri ve tepki toplamış bir film. Bir İngiliz eleştirmen "Aşağılık bir çöp torbası!" diye tanımlamış. Başka bazı eleştirmenler "tüm zamanların en kötü filmi" demişler onun için. Bu bana ilginç geliyor. İzlemesi kolay olmayan, şiddet dozu hayli yüksek bir film olduğu doğru fakat buna benzer birçok film var sinema tarihinde. Neden özellikle bu filme yönelik eleştiriler bu kadar coşkulu ve sert?

Eleştirmenlerin cinsiyet dağılımını merak ediyor insan. Kadın, *kurban*dan

[1] Dört Ayaklı Şehir: Kent, Doğa, Hayvan Çalışmaları Derneği adına Dr. Mine Yıldırım'ın kaleme aldığı metinden.
[2] De Masi, 2003.
[3] M. H. Stone, 2009.

*zalim*e dönüşürken acaba bu en çok hangi cinsiyetin mensuplarını rahatsız etmiştir?

Kafa karıştırıcı olan diğer bir film "Öldürme Üzerine Kısa Bir Film / Krótki Film O Zabijaniu". Krzysztof Kieślowski'nin 1988 yapımı filmi. Arka arkaya çekilen bir de "Aşk Üzerine Kısa Bir Film" isimli filmi var Kieślowski'nin. İlk bölümde sokaklarda amaçsızca dolaşan genç bir adamın bir taksi şoförünü vahşice öldürmesine tanık oluruz. Onunla empati kurmak neredeyse imkânsız bu noktada. Çoğumuz onu anlayamaz ve sevemeyiz büyük olasılıkla. İkinci bölümde devlet genç adamı kasıtlı ve organize bir şekilde öldürür, idam eder. Bu bölümde genç adama çok yaklaştığımız, onun gözünden dış dünyaya baktığımız birçok yer bulmak çok mümkün.

Filmde bizim adımıza "tanık" konumunu üstlenmiş olan genç bir avukat vardır. Avukatlık sınavında ona sorulan bir soruya şuna benzer bir yanıt verir: Cezanın amacı sadece suçluya suçun bedelini ödetmek değildir, ceza daha çok toplumu suç işlemekten alıkoymaya yarar. "Ceza hukukunun belirttiğimiz bu özel fonksiyonu, bir yandan ceza yaptırımının korkutucu niteliği sayesinde suç işlenmesini önlemek, diğer yandan suçluyu uslandırarak, onun yeniden sosyalleşmesini sağlamak amaçları içinde gerçekleşmelidir. Ceza hukuku yaptırımlarından en önemlisi olan hürriyeti bağlayıcı cezaların genel önleme yönünden önemli derecede etkin oldukları, çünkü özgürlükten yoksun bırakılma korkusunun çoğu kimseyi suç işlemekten alıkoyacağı bugün de kabul edilmektedir" diyor hukukçular.[4]

Bu yazıyı yazarken günlerdir aklımı meşgul eden bir soruya da cevap arıyorum bir yandan. Köpek ve kedileri "kötülükten" nasıl koruyabiliriz? Yeni düzenlemeyle birlikte onları *gerekli durumlarda* (?!) hapsetme ve öldürme *hakkı* (?!) diye özetlenebilecek bir yasanın yaratacağı muğlaklıktan beslenen, suç işlemeye yatkın insanları kim, nasıl engelleyecek?

Hayvanları Koruma Kanununun 4. Madde'sinin a bendinde "Bütün hayvanlar eşit doğar ve bu Kanun hükümleri çerçevesinde yaşama hakkına sahiptir" diyor. Ne güzel bir tanım! Fakat bildiğiniz gibi bu yasaya yakınlarda yapılan ekleme şu: "Sahipsiz veya güçten düşmüş hayvanların en hızlı şekilde yerel yönetimlerce kurulan veya izin verilen hayvan bakımevlerine götürülmesi zorunludur. Bu hayvanların öncelikle söz konusu merkezlerde oluşturulacak müşahede yerlerinde tutulması sağlanır. (Değişik son cümle: 30/7/2024- 7527/4 md.) Bakımevlerine alınan hayvanlar Bakanlık veri sistemine kaydedilir ve rehabilite edilen köpekler, sahiplendirilinceye kadar hayvan bakımevlerinde barındırılır." Fakat bu ülkede yaşayan ve sokak hayvanlarına dair az ya da çok hassasiyeti olan herkes bilir ki barınaklar hayvanların hapsedildikleri ve büyük bir kısmının ölene kadar tutulduğu yerlerdir. Oraya giren hayvanlar kısa sürede yaşama dair tüm umutlarını, isteklerini, kötü koşullar nedeniyle de hayatlarını kaybederler. Nazilerin toplama kampları bile bu barınakların yanında yaşanılası yerler olabilir.

İstanbul Barosu'nun yaptığı bir basın açıklamasında şöyle söyleniyor: "Son dönemde basına yansıyan ve gerek kamu görevlileri tarafından gerekse bazı dernekler tarafından 5199 sayılı Kanunu yok sayan hukuka aykırı beyanatlar nedeniyle aşağıdaki açıklamayı kamuoyuna sunma ihtiyacı hasıl olmuştur. 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu›nun 6. maddesine göre sokaklar hayvanların doğal yaşam alanıdır. Sokak hayvanının sokakta var olmaması gerektiği, hayvanların yalnızca evde beslenmesi gerektiği, bu

[4] İçel, K. ve Donay, S., 1993.

Alanya Belediyesi'ne ait hayvan barınağından bir görüntü.

nedenle de hayvanların belediyelerin barınaklarında yaşamlarını sürdürmelerini ifade eden 5199 sayılı kanuna ve uygulama yönetmeliğine aykırı, hukuk düzeninde bulunması gereken temel hassasiyetlerden uzak tüm bu söylemler asla kabul edilebilir nitelikte değildir."

Bu yasa değişikliği toplumun filtresinden geçtiğinde şu anlama geliyor olsa gerek: "Sokak hayvanlarına zarar vermek artık suç sayılmıyor." Nitekim yasa yürürlüğe girer girmez ülkenin dört bir yanından hayvan katliamlarına dair haberler akmaya başladı. Fakat insana iyi gelen şey bu katliamlara karşı bir sürü insanın sokaklara dökülüp can yoldaşlarını korumaya çalışmaları. Dedim ya yaşama yatırım yapmak insana iyi gelir!

Hannah Arendt "Totalitarizmin Kaynakları"[5] isimli kitabında şöyle söyler: "Toplama ve imha kamplarının asıl dehşeti, tutukluların, hayatta kalsalar bile ölmüş olma durumlarından daha etkili bir şekilde yaşayanların dünyasından koparılmaları gerçeğinde saklıdır. Çünkü terör, unutulmayı zorla kabul ettirir. Burada artık cinayet, bir sivrisineği ezmek kadar anlamsızdır."

1910'da yine tepeden inme emirlerle 80 bin İstanbullu köpeğin toplanıp Sivriada'da açlık ve susuzluğa terk edildiği, birbirlerini (gerçek anlamda) yemek zorunda kaldıkları *Hayırsızada Katliamı*nı hatırlayacaksınız.

Hatırlamaya çalışın unuttuysanız da. 80 bin canlı acı içinde ölürken İstanbul nasıl huzurla uyudu uykularını acaba 1910'da? Sesleri duyuluyor muydu adaya yakın kıyılarda? Ağlamaları, inlemeleri, yardım çığlıkları? Arendt toplama kamplarının, varlığı silmeye, hafızalardan, yüreklerden silmeye yaradığını söylüyor. Ölmüş olan birini hatırlamaya devam edebilirsiniz ama bir dehşetin içinde, onun parçası olmuş olan bir canlıyı hatırlamak, geçmişte var olduğunu, hatta belki hâlâ var olduğunu ve maruz kaldığı dehşete rağmen hayata tutunmaya çalıştığını hatırlamak, bilmek kolay iş değildir. Bu tür yerlerin işlevi unutmaya mecbur bırakmaktır. İşte tam da bu yüzden hiç unutmamamız gerekir. Hatırladığımızı göstermeye devam etmemiz gerekir.

Peki biz, Anadolu'nun (İstanbul da dahil) her bir şehrinde yaşayan insanların hemşehrileri olan, yüzyıllardır bir arada, iç içe var olduğumuz sokak hayvanlarını, zalimlik yapacak olanlardan nasıl koruyacağız? Bu yazı için kullandığım başlık, siyaset bilimci, kent araştırmacısı ve hayvan hakları savunucusu Mine Yıldırım'ın, Dört Ayaklı Şehir: Kent, Doğa, Hayvan Çalışmaları Derneği adına yaptığı duyurudan alıntı. Şöyle söylüyor: "Bugün Türkiye'de tarihe geçecek bir

Sivriada'da ölüme terk edilen köpekler adına yapılmış bir anıt.

[5] H. Arendt (2014).

karara uyandık. Can yoldaşımız olan sokak hayvanlarını hapsetme ve öldürmeye ilişkin yasa değişikliği teklifini, dehşet verici ve tarihe kara harflerle yazılacak bir süreç sonunda yasalaştırdılar.

Yaşadığımız coğrafyaya en kuvvetli bağımızı, *en kırılgan ama en direngen* varlığımızı yok etmeye kalkanlara karşı, hepimize sorumluluk düşüyor."

Mine Yıldırım hepimizin "tanık" konumunda olduğumuzu hatırlatıyor bize. Bu da "tanıklığın" başka bir boyutundan bahsetmek için fırsat tanıyor bana.

Tanıklık sadece kaygan bir zemin değil aslında ya da sadece bizi travmatize edecek ve uzak durmamız gereken bir durum da değil. Tanık suçun işlenmesine engel olabilme gücünü elinde tutandır aynı zamanda. Cinayet işleyecek olanlar tanıkların ortada olmadığı zamanları kollarlar. Kötülüğe tanıklık etmede asıl travmatize edici olan şey onun karşısında hiçbir şey yapmamaktır. Ölüm dürtüsü karşısında çaresizlik hissettirir bu pasif konumlanış. Oysa yaşama yatırım yapabilmek insana her zaman iyi gelir. Küçük de olsa bir ses çıkarmak, "Ben buradayım ve bu kötü eylemden rahatsızım" diyebilmek. Kurbanın tarafında olmak, bir çocuğu korur gibi onu koruyabilmek. Yaşam dürtüleri ancak böyle güçlenir. Yaratıcılık, yeni bir şeyler üretmek, sevmek hatta toplumsal refahı arttırmak için libidomuza, yaşam dürtülerimize ihtiyacımız var. Ölüm dürtüsü ağır basan bir toplum, içinde yaşanması çok zor bir toplumdur. Hannah Arendt insanın kötülük karşısında hayatı yeniden inşa etme yeteneğine güvenmemiz gerektiğini söyler. Bunu "İkinci doğum" olarak tanımlar. Verdiği örneklerden biri de bir Alman askeri olan Anton Schmidt'in Polonya'da görev yaptığı sırada toplama kamplarına gönderilecek insanları sahte belgeler düzenleyerek kamyonlarla kaçırmasıdır. Bu, insandaki kötülüğe karşı direnme gücüdür.

Rivayet edilen o ki cadıların hizmetkârı olduğu düşünülen kedilerin bilge kadınlarla birlikte katledilmesinden sonra veba hızla yayılır Avrupa'ya. 1300 ve 1600'lerde iki büyük salgının dışında da Avrupalıyı rahat bırakmaz Yersinia Pestis. O sıralarda Anadolu'da, oldum olası kedileriyle, köpekleriyle iyi geçinen halk vebadan çok daha az zarar görür. Bu arada fare popülasyonunu dengede tutan sadece kediler değil köpeklerdir de. Hatta çok büyük sıçanların olağan düşmanı kedilerden çok köpeklerdir.

Birkaç yıl önce yazdığım bir yazı var "Hayvan Kuramı" başlığı altında. O yazının bir kısmını buraya eklemek istedim.[6]

Bir bahar günü, sabahın erken saatlerinde, bir bahçede, yanımdaki kişiyle birlikte sessizce oturuyorduk. Sessizlik o kadar yoğundu ki bu haliyle zamanı yavaşlatıyordu. Yavaşlayan zaman bazı duyumları silikleştirirken bazılarını keskinleştiriyordu. Bir karahindiba tohumu kadar ağırlıksız, havada asılı bir hale getiriyordu insanı. İşte böyle gözlerim yarı kapalı çevremdeki dünyanın içine bırakmışken kendimi, yanımdaki kişi birden var gücüyle bağırmaya başladı. Yerimden dehşetle sıçradım. O yerde, ben de alçak bir koltukta oturuyorduk. Kafalarımız neredeyse aynı hizadaydı. Hışımla ona dönüp "N'oluyor oğlum ya! Ödümü patlattın!" diye çıkıştım. Bana baktı. Normalde göz göze geldiğimizde kısa bir temastan sonra ilgisini kaybetmiş gibi başka yere çevirir bakışlarını ama bu sefer öyle yapmadı. Gözlerimin içine bakmaya devam etti. Ben de giderek daha büyük bir ilgiyle ona bakmaya başladım. Normalden daha uzun süren bu bakışma aramızdaki hiyerarşik farkın giderek silindiği tuhaf ve yavaş inşa olan bir duyuma sebep oldu.

Kehribar rengi gözlerinde sırrına eremediğim bir anlam vardı. Ben o gizli anlamı bulmaya çalışırken tekrar onun gür sesiyle yerimden sıçradım. Bakışmamızı bölen bahçenin dışından gelen ve benim ancak o anda duyabilir olduğum köpek sesiydi. O türdeşine gözdağı vermek niyetiyle ok gibi fırlayıp gitti ve ben şunu düşünürken buldum kendimi: "Onun çok önceden duyduğu sesi benim yeni duyduğumu fark etti mi acaba, rezil oldum Po'ya!" Hafif bir utanç eşliğinde onun nezdinde bir işitme engelli olduğum gerçeğiyle yüzleşmiştim.

O bahar sabahı yanımda oturan kişi, sokak köpeklerinin şanlı soyundan gelme, sarıya yakın uzun tüyleri ve kocaman kafasında komik görünen küçücük kulakları olan, hasbelkader kendisine bulaşmış bir miktar Anadolu çoban köpeği geni nedeniyle kendi boyunun iki üç katı mesafeye sıçrayabilen, Po adında bir erkek Canis Lupus Familiaris idi. Biliyorsunuz, bu Familiaris'i çıkardığımızda geriye vahşi kurtlar kalıyor. Thomas Hobbes'un "Homo homini lupus"undaki[7] lupus yani. Peki kurt kurdun neyidir? İnsanı mı? Sonuçta hainlik bir insan özelliğidir. Çok uygun düşer içeriğe. Po kocaman cüssesine rağmen yedi düvelle barışık, kibar bir kişidir çoğu zaman. Havalar soğumaya başlayınca davetsizce misafirliğe gelen ve kulübesini paylaşmak durumunda kaldığı kedilere, özellikle yavru olanlara, basmamak için patilerinin ucuna basarak girip çıkar küçücük evine. Geçen yıl anneleri ortadan kaybolmuş dört tane kediye hem annelik hem babalık yapmak durumda kaldı. Yavrular yemek kabının içine girip onun yemeğini yerlerken Po oturup bekliyordu doyup gitmelerini, sıra kendisine gelsin diye. Ya da yavrulara bir kedi tıslayacak olsa koşup yanlarına gidiyor ve hırlıyordu erişkin kediye. O nereye gitse yavrular konvoy halinde onu takip ediyorlardı. Bazen "başına kalmış" bu çocuklarla uğraşmaktan sıkıldığını anlayabiliyordunuz ama yine de bir kez bile onları kovalamadı ya da kızmadı onlara.

Po'nun, yani bizim ailenin canis lupusunun (taksonomistler beni affetsin), neye havladığını anladığım zaman bana bakışındaki örtük anlamı, ne kadar uğraşırsam uğraşayım yine de antropomorfik[8] olmaktan kurtulamayan bir biçimde yorumlama şansı elde ettim. Benim sesi duymamış olduğumu fark etmişti sanırım. Anlamaya çalışıyordu. Belki de şöyle şeyler düşünüyordu: "Eğer o işitme engelliyse bu durumda birkaç kişilik sürümüzün lideri olmayı hak ediyor mu acaba? Hem de söylemesi

[6] Psikanaliz Yazıları dergisinin "psikanaliz aynasında hayvan" başlıklı 44. sayısında yayımlanmıştır.
[7] İnsan insanın kurdudur.

Po ve dört evlatlık yavrusu.

ayıp hantal biraz. Yeterince hızlı koştuğu da söylenemez. Kafasında kontrolsüzce uzayan komik tüyler hariç bir kürkü bile yok. Belki de bir devrim yapmanın zamanı gelmiştir, liderlik mücadelesi için onu düelloya davet etmem yerinde olacak..." Ya da buna yakın başka düşünceler. Diğer taraftan ben de bakışmamızdaki uzatmaların verdiği şaşkınlıkla onu anlamaya çalışıyordum. Elbette, ileride de kısaca değineceğim gibi onun ne hissettiğini değil, onun aracılığı ile benim kendimde yüzleştiğim şeyi anlama şansım var en çok. O da olsa olsa şu minvalde bir şey olabilir; ben besin zincirinin tepesinde oturan ve "yaratılanların en muhteşemi olan insanlığın (?!)" bir üyesi olabilirim fakat filogenetik şeceremi de burada üşenmeden sayarak (ve taksonomistleri de memnun etmeyi umarak); plasentalı memeliler sınıfının kuru burunlu primatlar alt takımından, kuyruksuz maymunlar familyasının hominia alt oymağına ait Homo sapiens sapiens'gillerden biri olarak ne kürküm var kışın beni koruyacak, ne kulaklarım işitir uzaktaki sesleri, ne de kokusunu alırım düşmanımın. Ve ne yazık ki beni diğer tüm canlılıktan farklı ve daha da ötesi üstün kıldığını düşündüğüm ve pek kıymet verdiğim aklım aşırı üremek ve tüketmeme yol açıp, bu durum tehlikeli bir hal almaya başladığı halde bu tehlikeyle başa çıkmaya gücü yetmediğinden, topu topu 200 hadi bilemediniz 250 bin yıl içinde dünya üzerinden silinmeme sebep olabilir, üstüne üstük tek başına da değil, kendimle birlikte birçok başka türü de yuvarlandığım uçuruma çekerek. Ama gelin görün ki şu ahmak köpekbalıkları (yine kinayeli bir ünlem?!) 450 milyon yıldır yaşıyorlar! Eğer temel mesele türün devamlılığını sağlamaksa gerçekten şu soruyu sormak yerinde olacaktır; akıl zannettiğimiz gibi bizi her canlıdan üstün kılacak kadar kıymetli bir şey değil mi yoksa?!

Hayvanlar ne hisseder, ne hissettirir üzerine benim gibi kafa yoran fakat benim aksime hayli yol kat eden başkaları da var bereket ki. Örneğin Jacques Derrida[9] bunlardan biri. Bir gün banyodan çıktığında kedisinin, adı Logos, karşısında çırılçıplak olduğunu fark eder ve onun bakışları altında utanır. Sonra "The Animal That Therefore I am"i yazar "Varlığımı Mümkün Kılan Hayvan" gibi çevrilebilecek olan bu metin, Descartes'ın "I think Therefore I am"ine yani "cogito ergo sum" ya da "düşünüyorum, öyleyse varım"ına gönderme yapar. Descartes için "biri" olabilmek ancak "düşünce"ye sahip olmakla mümkündür. Dolayısıyla insan dışı hayvanlar, değer açısından ondan hayli aşağıda yer alan, makine benzeri otomatik yapılardır. Derrida'nın kitabı bu düşünceye eleştiri niteliğindedir.

Hayvanlarla ilgili düşünen bir başkası, bir psikanaliz kuramcısı olan Jacques Lacan. Lacan, "Köpeğim bir anlamda ve şüpheye yer bırakmaksızın konuşuyor" dediği dişi boxer Justine'i şöyle tanımlıyor:

"Bir insan konuştuğunda olandan farklı olarak, o beni hiçbir zaman başkasının yerine koymaz. Yani insan ötekinde Büyük A (büyük öteki) görürken, diğer hayvanlar her zaman küçük a yani doğrudan, muğlaklık taşımayan bir öteki görürler."[10]

Po'nun işittiği, benim işitemediğim ses ikimizin dünyasını ayıran ve belirleyen pek çok şeyden sadece biri. Salt o bahar sabahı çevremi sarmalayan küçücük bahçe içinde benimkinden farklılaşmış onlarca hatta belki yüzlerce başka dünya mevcuttu.

[8] ntropomorfizm; İnsan biçimcilik

[9] Derrida J., 2008.

Oturduğum sandalyenin kolunda sedefi bir iz bırakarak bana göre aşırı yavaş, kendisine göre belki de aceleyle ilerleyen, işitme konusunda benden de kötü durumda olan zira bir işitme organına sahip olmayan, fakat beni diş sayısında geçen çünkü 14 bin adet dişi bulunan ve hermafrodit olup çiftleştikten sonra her iki tarafın da yumurtladığı bir türe mensup olan salyangoz için örneğin, dünya bambaşka bir algılamaya tabiydi.

Ya da pencerenin dış köşesine aylardır harıl harıl inşa edilen kovanın sakinleri olan devasa yaban arıları için. Onları bazen izliyorum. Bir gün kovanın tam önünde helezonik hareketlerle uçtuklarını gördüğümde onların da bal arıları gibi dans ederek mi konuştuğunu anlamak istedim. İnternette aradım. Ne yazık ki aslında arıdan ziyade iri bir böcek olan bu hayvanlara dair sayfalar boyunca onları nasıl ortadan kaldırabileceğinize dair bilgi bulabiliyorsunuz. En azından bir koloni oluşturduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Tüm koloninin tek vücut gibi hareket ettiği bu hayvanlar, arılar ya da karıncalar için de dünya bambaşka bir yer.

Edward O. Wilson isimli, çok sevdiğim bir biyolog var, "Doğanın Gizli Bahçesi"[11] isimli kitabında, yanılmıyorsam giriş sayfalarından birinde, şuna yakın bir şey söylüyor: "Mesleğim nedeniyle olsa gerek bana sıklıkla sorulan bir soru vardır: 'Mutfağı istila eden karıncalar konusunda ne yapmalıyız?' Ben de şöyle cevap veririm: 'Şeker yemeyi severler. Sıraya girip yürüdükleri yollar üzerine şeker bırakırsanız mutlu olacaklardır.'" Bakış açısı önemlidir...

Benimkiyle kesişen dünyalara başka bir örnek de çevremde bolca bulunan kargalar. Kendilerine özel bir sempati duyduğumu belirtmeliyim. Ezber bozan hayvanlardır aslında. Gerçekten karmaşık düzenekleri çözebilir, alet yapabilir, bu bilgiyi genç kuşaklara iletebilirler. Birbirlerine bağlıdırlar. Yani bir tür kültürleri vardır, bizimkinden hayli farklı olsa da. Onların da atmosferde hava ile incelikli bir ilişki içinde süzülmelerini mümkün kılan ama yerle çok sıkı bir teması da içeren bir dünyaları var.

Bu hayvan örnekleri zevkle çoğaltılabilir ama sanırım meramımı anlatacak kadarından zaten bahsettim. 1909'da Estonyalı-Alman biyolog ve etolog Jakob von Uexküll "The Environmet and the Inner World of Animals"[12] (Çevre ve Hayvanların İçsel Dünyası) adında bir kitap yazar.

Heidegger'e[13] göre bu kitapta söyledikleri ile Uexküll, zamanın Darwinistlerine göre daha incelikli bir bakış açısı sunmaktadır. Darwinizm hayvan ve çevresini tesadüfen bir araya gelen iki ayrı yapı olarak tarif eder, ikisini bir araya getiren ilişkisellik üzerinde durmaz. Uexküll bu eksik halkayı tamamlayan bir kavramı dikkatlere sunar; Umwelt. Welt, dünya; Um-, çevresinde demek yaklaşık olarak Almancada. Fakat bu kelimeyi Türkçeye çevirmek çok kolay değil, çünkü salt çevre ya da çevredeki dünya demek değil. Duyusal ekoloji, algılanan dünya ya da belki kişisel çevre gibi tamlamalarla duymak gerek bu kavramı. Bir sabun köpüğünün içinde hayal ettiği bu dünyaya fenomenal dünya ya da self-world, kendilik-dünyası diyor Uexküll.

Umwelt kolayca anlaşılır bir kavram gibi gelmekle birlikte ne olduğunu gerçekten anlamak için örneklerin sayısını bolca arttırmak ve her bir örnekleme dikkatle yoğunlaşmak gerekiyor. Uexküll, "The Worlds of Animals and Men" (Hayvanların ve İnsanların Dünyaları) adlı kitabına kenelerin yaşam döngüsünü anlatarak başlar. Çiftleştikten sonra dişi kene bir ot ya da çalının üzerine çıkar ve beklemeye başlar. Bu bekleyiş bazen 18 yıla kadar sürebilir. Görme ve duyma yetenekleri olmayan keneler, kokular konusunda da geniş bir algı yelpazesine sahip değillerdir fakat memelilerin teninden salgılanan bütirik asit kokusuna hassastırlar. Tat alma duyuları da yoktur fakat ısıyı algılayabilirler. Yani hiçbir şey yapmadan bir otun üzerinde yıllarca bekleyen kene bütirik asit kokusunu alınca hazır ola geçer ve uygun bir anda kendini aşağı bırakır. Uygun ısıda bir yere konarsa deriyi delip ılık sıvıya ulaşır ve onu emer. Bu son yemekten sonra kendini tekrar aşağı bırakır, yumurtlar ve ölür. Tüm döngü budur. Uexküll, Umwelt'in zaman boyutundan bahsederken şunları anlatır:

"Bir kene hiçbir şey yemeden 18 yıl bekleyebilir. Bu insanların yapamayacağı bir şeydir. Bizim zamanımız anlardan veya dünyanın hiçbir değişim göstermediği en kısa zaman birimlerinden oluşur. Bir anlık süre boyunca dünya tamamen sabittir. Bu süre saniyenin 1/18'idir... Saniyede 18 adet vibrasyonu insan kulağı tek bir ses olarak duyar ya da deri üzerine yapılan 18 adet vuruşu tek bir basınç hissi gibi algılar, aynı şey görsel imge için de geçerlidir. Bir kuşun kanat çırpmasını ya da bir tomurcuğun çiçek açmasını, saniyedeki görsel imge sayısını 1/18'e getirerek insan için görülebilir kılabiliriz."

An her hayvan için değişik bir süre uzunluğundadır. Örneğin az önce de bahsi geçen salyangoz için an saniyenin ½-3'ü kadardır. Aynı biçimde uzam da her canlı için farklı boyutlar içerir. Görme, duyma, algılama biçimleriyle şekillenen bir uzam vardır. Çocukların uzam ya da perspektif algısı erişkininkinden farklıdır.

Uexküll'ü 20. yy'ın en büyük biyoloğu olarak tanımlayan siyaset felsefecisi Giorgio Agamben'den bir alıntı yapmak istiyorum:

"Nesnel olarak sabit bir orman yoktur: Korucu için orman, avcı için orman, botanikçi için orman, yürüyüşe çıkmış insan için orman, doğa âşığı için orman, marangoz için orman vardır... Bir anlam taşıdığı düşünülen en küçük bir ayrıntı bile, örneğin yabani bir çiçeğin kökü, farklı bir çevrede yer aldığı her seferinde farklı bir unsur olarak ortaya çıkar."[14]

Tam da bu noktada iki belgesel filmden bahsetmek istiyorum. "Stray" ve "Kedi". İstanbul'un köpek ve kedilerinin Umwelt'lerini, yer yer de onların bakış açısıyla bizim nasıl göründüğümüzü anlatıyorlar. Her ikisi de izlenmeye değer filmler doğrusu. "Stray", yönetmenliğini Elizabeth Lo'nun üstlendiği, İstanbul'da çekilmiş, 2020 yapımı bir film.

"Kedi" ise Ceyda Torun tarafından

[10] Lacan J. (1961-1962).
[11] Wilson E. O. (1996)
[12] J. V. Uexküll, A Stroll Through the Worlds of Animals and Men.
[13] M. Heidegger (1995).
[14] G. Agamben (2009).

yönetilen, 2016 yapımı bir film. Bizi İstanbullu 7 kedi ile tanıştırıyor.

Bir süreliğine Umwelt'leri bir yana bırakıp hayvanları homojen bir paket olarak gören antroposantrik kibrimiz üzerine düşünmek istiyorum. Bu kibir nedeniyle körleşmiş bilim insanlarının hayvanlar üzerine söylediği birbirinden mesnetsiz önermeler, yorumlar okudum.

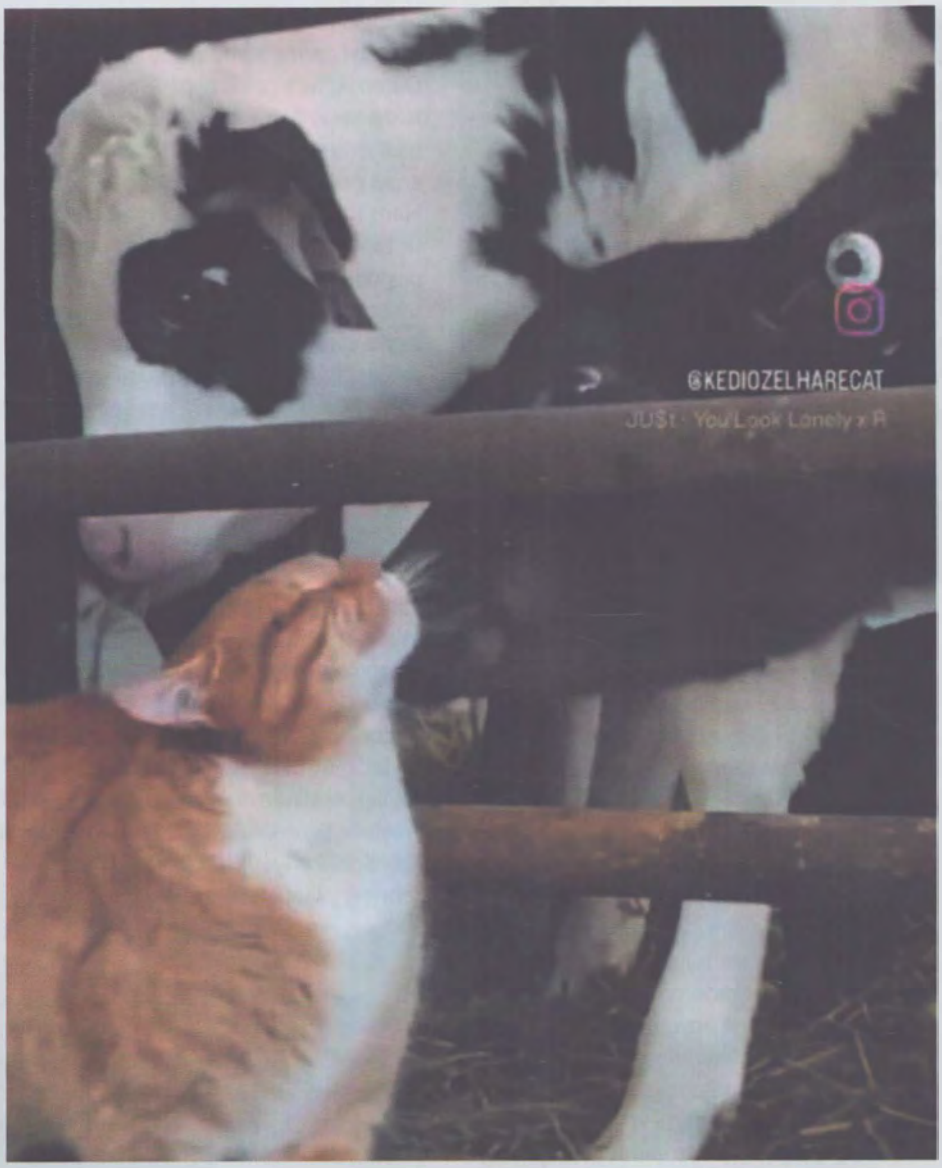
En basit ve hepimizin hemen anlayabileceğini düşündüğüm, yakınlarda okuduğum bir örnek geliyor aklıma. Büyükçe bütçeli bir hayvan davranışı çalışmasının kedilerle yapılan bir parçası şöyle yorumlanıyor. Kediler yemeğe ulaşmak için kafalarıyla kafesin kapısını zorlarlar. Yani yiyeceğin kokusu ile aktive olan makine ona ulaşmak için mekanik hareketleri tekrarlar. Bu yorumlama biçimi daha sonra yorumu yapan kişinin kedileri tanımadığı gerekçesiyle eleştiriliyor.[15] Çok da haklı bir eleştiri bu, çoğumuzun hemen anlayabileceği gibi. Kediler kafalarını aşağı doğru eğip size koçların boynuzlarıyla yaptıkları gibi tos vururlar. Yumuşak bir darbedir bu ve "merhaba" demektir. Ya da duruma göre "seni özledim", "beni sevsene", "karnım acıktı", "özür dilerim" anlamlarına da gelebilir.

Ama bu tür deneylerin ve şaşkınlık verici yorumlama biçimlerinin atası sayılabilecek başka bir örnek vereceğim; Akıllı Hans[16]. Küçük Hans'la[17] aynı zamanda ve hatta nispeten yakın coğrafyalarda yaşayan bu Hans bir at. Sahibi bir matematik öğretmeni olan Wilhem von Osten. Tüm içtenliğiyle ve samimiyetiyle akıllı atının karekök hesapları da dahil olmak üzere pek çok matematiksel hesabı yapabildiğini iddia ediyor ve her yerde sergiliyor Hans'ın becerilerini. Dönemin ciddi akademik kurumları, 13 kişilik bir inceleme heyeti, Hans Komisyonu gönderiyorlar ve hayretlere düşüyorlar von Osten'ın haklı olduğunu görünce. Acaba çaktırmadan bir işaret mi veriyor diye von Osten dışında birilerine yaptırıyorlar deneyi, o da yetmiyor von Osten'ı dışarı çıkarıyor, soruları başkalarına sorduruyorlar ama yine de biliyor Hans doğruyu. Hans'ın ya da von Osten'ın hile yapmadığı yargısına varıyorlar. Fakat daha sonra psikolog ve biyolog Oskar Pfungst'un dikkatini bir şey çekiyor. Hava karanlıksa ya da işlemi yapan kişi sonuçtan emin değilse Hans'ın doğruluk payı da azalıyor. Bunun üzerine anlaşılıyor ki Hans aslında işlem yapmıyor, onun yerine işlemcinin ki o kişi ne kadar kayıtsız ve ifadesiz olursa olsun, doğru cevaba sıra geldiğindeki duygusunu hissedebiliyor. Bunun üzerine aldatıldığını düşünen von Osten Hans'a çok kızıyor ve onu satıyor. Hans beceriksiz bir ata dönüşüyor. Bu hikâye insan narsisizminin sınırsızlığının en iyi örneklerinden biri gibi geliyor bana. Hans'ı ayakta alkışlamaları gerekirken üç tane toplama çıkarmayı yapma peşinde olmadığı için onu aşağılamak tam da insanca bir şey kanımca. Bir başka canlının bizden çok daha üstün bir yeteneğinin olabileceğini düşünmemiz nasıl mümkün olabilir?! Nasıl bir Umwelt'i vardı acaba Hans'ın? İnsan ifadelerini bu kadar keskin ve doğru bir biçimde, çok çok az veriyle okuyabilmek ne büyük bir başarı aslında!

Hayvanlarla çok ilgili olduğundan burada bahsetmeden geçemeyeceğim bir çalışması daha var Sigmund Freud'un. Bir zoolog ve film yapımcısı olan Lucy Cooke'un "Hayvanlar Âleminden Uygunsuz Gerçekler" kitabında söylediğine bakılırsa, Freud Viyana Üniversitesi'nde okurken, 19 yaşında ilk araştırma görevini üstlendi ve 1876 yılında İtalya'nın Adriyatik kıyısındaki Trieste şehrine, yılanbalıklarının kayıp testislerini

[15] L. Cooke (2017).
[16] M.S.Dawkins (1998)
[17] Küçük Hans tarihteki ilk çocuk psikanalizi vakasıdır. Sigmund Freud tarafından 1909'da kaleme alınmıştır.

İneklere "Beni sevsenize" diyen bir kedi.

bulma umuduyla geldi. Bu uğurda 400 balığı kesti. Bir mektubunda şöyle diyordu: "Hem kendime hem de yılanbalıklarına işkence edip duruyorum ama nafile, kesip açtığım tüm yılanbalıkları cins-i latif." Sigmund Freud'un yayımlanmış ilk makalesi "Yılanbalığının Testis Olarak Kabul Edilen Kıvrımlı Organlarının Şekli ve İnce Yapısı Hakkında Gözlemler" ismini taşıyor. Bu arada bu balıklarla ilgili gerçek yüzlerce yıldır çözülememiş bir muamma pek çok yanıyla. Aristoteles sadece dişileri olan bu balıkların çamurdan ve yağmur suyundan kendiliğinden fışkırdığını iddia etmiştir örneğin. Sonuçta nispeten yakın tarihlerde erkek yılanbalığı bulundu ama nasıl bir üreme ve göç rotası izledikleri hâlâ net değil. Sanırım sırlarıyla birlikte sonsuzluğa karışacaklar çünkü tükenmek üzere olan türlerden biri onlar da ne yazık ki.

Umwelt kavramına geri dönecek olursak, felsefeci Thomas Nagel, filogenetik ağacın alt dallarına doğru inildikçe insanın o dünyaları deneyimleme ihtimalinin azaldığını söyler. "Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?" isimli makalesinden bir alıntı yapacağım:

"Bizim kendi deneyimimiz, imgelemimiz için gerekli unsurları sağar, dolayısıyla kapsamı sınırlıdır. Birinin kollarında, şafak vakti ve alacakaranlıkta ağzıyla böcekler yakalayarak etrafta uçmasını sağlayan ağ dokuları bulunduğunu, çok zayıf bir görüş gücüne sahip olduğunu ve çevresindeki dünyayı, yansıtılan yüksek titreşimli ses sinyalleri sistemiyle algıladığını, geceyi tavanda asılı biçimde baş aşağı sarkarak geçirdiğini hayal etmemize yardımcı olmaz. Bir dereceye kadar bunu hayal edebilirim, bu bana sadece benim için bir yarasanın davrandığı gibi davranmanın neye benzeyeceğini anlatır. Ama soru bu değil. Ben bir yarasa için bir yarasa olmanın ne demek olduğunu bilmek istiyorum. Yine de bunu hayal etmeye çalışırsam, kendi aklımın kaynaklarıyla sınırlanırım ve bu kaynaklar bahsi geçen görevi yerine getirmek için yeterli değildir."

Wittgenstein'ın ünlü sözünü hatırlayalım; "Eğer bir aslan konuşabilseydi, onu anlayamazdık".

Hollandalı bir psikolog ve primatolog olan Frans De Waal "Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayabilecek Kadar Zeki miyiz?"[18] adlı kitabının giriş kısmında "Ben insan bilişini hayvan bilişinin bir türü olarak görüyorum... Tabii ki soyut düşünce ve dile büyük önem atfediyoruz (bir kitap yazıyorken alaya alamayacağım bir eğilim!) ancak geniş bir çerçeveden bakılınca, bu yeti hayatta kalma sorunuyla yüzleşme yollarından sadece biridir" diyor.

"Uexküll, tekil bir çevrenin her tür için yüzlerce farklı gerçeklik sunduğunu gösterir. Umwelt bir organizmanın hayatta kalmak için ihtiyacı olan habitatı tanımlayan 'ekolojik niş' kavramından oldukça farklıdır. Umwelt bir organizmanın tüm erişilebilir dünyaların küçük bir kısmını temsil eden, benmerkezli, öznel dünyasıyla ilgilidir. Uexküll'e göre çeşitli kısımlar onları oluşturan tüm türler tarafından 'ne kavranabilir ne de asla fark edilebilirler'" diye ekliyor başka bir sayfada De Waal.

Ben Uexküll'ü okurken sıklıkla aklıma bir psikanaliz kuramcısı olan Winnicott

[18] F.d Waal (2016)

geldi. Onun da özellikle insan yavrusunun deneyimini anlamaya çalışırken çok benzer bir hatta ilerlediğini düşünüyorum. Örneğin şu köpük meselesi; Winnicott'ın "Human Nature (İnsan Doğası)"[19] adlı kitabından bir alıntı yaparak bunun üzerine düşünmek isterim. Şöyle söylüyor orada:

"Sıradan bir bebekte doğum öncesinden başlayarak mevcut olan bir varoluş hali (state of being) olduğunu farz etmek istiyorum. Varoluşun devamlılığı sağlıktır. Köpük anolojisini düşünelim. Köpüğün mevcudiyetinin (existence) devamlılığını sürdürebilmesi için dışarıdaki basıncın içeridekiyle uyumlu olması gerekir, eğer bu (yani köpük) bir insan yavrusu ise buna varoluş denir... (Eğer bu çevresel değişiklik iç ve dış basınçlar arasında bir uyumsuzluğa neden olursa) İnsan hayvanı (human animal) açısından bu varoluşun sekteye uğraması ve onun yerini bir çarpma reaksiyonun alması anlamına gelir."

İlerleyen sayfalarda yerçekimi üzerine düşünmüş Winnicott. Bebeğin yerçekimiyle ilk tanışıklığının nasıl bir duyum olabileceğine dair çok etkileyici bir biçimde fikir yürütmüş.

"Yenidoğan onun için yeni olan bir şeye uyum sağlamak zorundadır, bu, her yandan sarılıp tutulmak yerine sadece aşağıdan itilmek durumudur. Her yönden sevilmek yerine sadece aşağıdan sevilmek. Anneler bunun değerini bilerek kucaklar bebeklerini ya da onları kundaklarlar, böylece bebeğe yeni fenomene alışması için zaman tanırlar." Winnicott sonsuza kadar düşme ya da sonsuz yüksekliklere çıkma rüyalarında bunun rolü olduğu görüşündedir.

Tanıdığım psikanaliz kuramcıları arasında hayvan düşüncesine, daha doğrusu insan ve öteki hayvanları aynı yatay düzlemde algılamaya en yakın olanın Winnicott olduğunu düşünüyorum. Çevre ve hatta bu şekilde tanımlamamış olsa da insan yavrusunun Umwelt'i üzerine

en evrensel biçimde düşünebilenin de yine o olduğu kanısındayım. Tam da bu nedenle bir psikanaliz kuramcısı olduğu halde antroposantrik[20] düşüncenin içinde tamamen kaybolmadığı, insanı salt insan olan ötekinin eşliğinde düşünmenin dışına çıkabilmenin kapılarını araladığını sanıyorum. Yani Winnicott'ın "öteki"ni içinde barındıran "çevre"sinde sadece insanları değil aynı zamanda hayvanları, bitkileri, cansız nesneleri ve olguları, dolayımlanmaya ihtiyaçları olmaksızın, görüyor ve burada antroposantrizmden[21] bir kaçış olasılığı buluyorum.

Yazının sonlarına gelirken bir köle olarak yaşayan ama bir *efendi* gibi idam edilen birinden bahsedeceğim. Modern, endüstriyel dünyada bugün kullandığımız bazı teknolojilerin mucidi ama daha önemlisi çok kazanan, *başarılı* bir iş insanı olan Thomas Edison, kendi direkt akımına karşılık alternatif akımı üreten ve daha 1890'da kablosuz/wireless iletişimin mümkün olduğunu söyleyen, "elektrik herkese ücretsiz verilmelidir" diyen, kışın güvercinler içeri girebilsin diye yaşadığı küçük otel odasının camını aralık bırakan ve bir göçmen olan Nikola Tesla ile rekabet içindedir. İnsanlara alternatif akımın ne kadar da kötü olduğunu göstermek için fırsat kollamaktadır. Bir gün 36 yaşında bir sirk çalışanı olan fil Topsy, ona yanan bir sigara yedirmeye çalışan başka bir sirk çalışanından kurtulmaya çabalarken onu kazayla öldürür ve Amerikan hükümeti tarafından idama mahkûm edilir. Bunu fırsat bilen Edison, idamı 6600 voltluk alternatif akımla yapmayı önerir. Kalabalık bir izleyici grubunun önünde idam, onun önerdiği biçimiyle infaz edilir.[22]

Tesla'nın şüpheli ölümünde (otel odasında anlaşılamaz biçimde ölü bulunur), üzerinde çalıştığı kablosuz enerji transmisyonunun enerji endüstrisinin kârlılığını tehdit ediyor oluşunun rolü olduğu düşünülür.

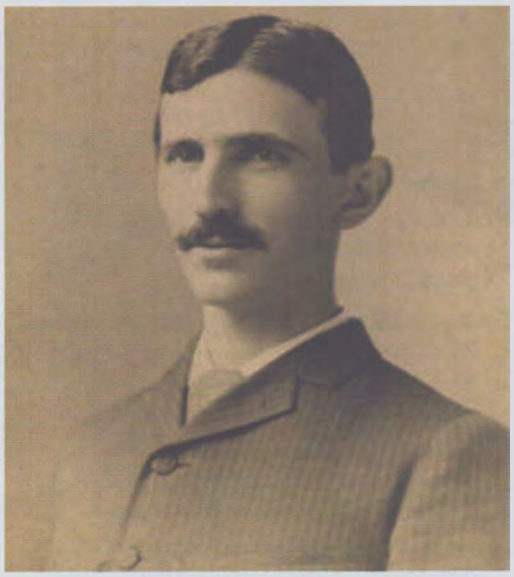
Biz, tüm hayvanlar, yani Maurice Merleau Ponty'nin deyimiyle "dünyanın eti", düşük tehdidi altındayız, 6. büyük yok oluşun kapısından girmiş bulunuyoruz. Yok oluyoruz. Biz, Homo sapiens türünün mensupları, çoğaldıkça, hırsla, kibirle, umursamazca tükettikçe, hep beraber yok oluyoruz. İç içe geçmiş milyonlarca dünyanın tümünü dıştan içe istila ederek, hastalandırarak yerkürenin etini çürütüyoruz. Antroposen çağının[23] en acı verici özeti budur bana kalırsa. Hayvanlar dediğimiz o giderek küçülen yoldaşlar âlemi ile dolaşık varoluşumuz, onlarsız

[19] D.W. Winnicott (1988).
[20] Antroposantrik; insan merkezli olan.
[21] Antroposantrizm: İnsanmerkezcilik.
[22] Topsy.

Topsy.

olmamızı imkânsız kılıyor. Ama kibrimiz de onlardan olduğumuzu gerçekten kabul etmemizi çok zorlaştırıyor. Her insan her şeyden çok ekosistem üzerine düşünmelidir bu saatten sonra artık. Başka lüksümüz yok. Her akşam uyumadan şunu sormalıyız kendimize: "Bugün çevre için ne yaptın?" Öteki hayvanların Umwelt'lerini işgal etmemek üzerine kafa yormalıyız. Kedilerimizi, köpeklerimizi, bizim

Nikola Tesla.

varoluşumuzun parçası olan bu canlıları kötülüğe teslim etmemeliyiz. Ve mutlaka Nâzım Hikmet Ran'ın "Yaşamaya Dair" şiirinin son dörtlüğünde tembihlediği gibi, kaybettiklerimizin, kaybedeceklerimizin yasını tutmalıyız. Hatırlayın, şöyle diyor Nâzım:[24]

Yaşamak şakaya gelmez,
büyük bir ciddiyetle yaşayacaksın
bir sincap gibi mesela,
yani, yaşamanın dışında ve ötesinde hiçbir şey beklemeden,
yani bütün işin gücün yaşamak olacak.
Yaşamayı ciddiye alacaksın,
yani o derecede, öylesine ki,
mesela, kolların bağlı arkadan, sırtın duvarda, yahut kocaman gözlüklerin,
beyaz gömleğinle bir laboratuvarda
insanlar için ölebileceksin,
hem de yüzünü bile görmediğin insanlar için, hem de hiç kimse seni buna zorlamamışken, hem de en güzel en gerçek şeyin
yaşamak olduğunu bildiğin halde.
Yani, öylesine ciddiye alacaksın ki yaşamayı, yetmişinde bile, mesela, zeytin dikeceksin,
hem de öyle çocuklara falan kalır diye değil,
ölmekten korktuğun halde ölüme inanmadığın için,
yaşamak yani ağır bastığından.
Diyelim ki, ağır ameliyatlık hastayız,
yani, beyaz masadan,
bir daha kalkmamak ihtimali de var.
Duymamak mümkün değilse de biraz erken gitmenin kederini
biz yine de güleceğiz anlatılan Bektaşi fıkrasına,
hava yağmurlu mu, diye bakacağız pencereden, yahut da sabırsızlıkla bekleyeceğiz
en son ajans haberlerini.
Diyelim ki, dövüşülmeye değer bir şeyler için,
diyelim ki, cephedeyiz.
Daha orda ilk hücumda, daha o gün
yüzükoyun kapaklanıp ölmek de mümkün.
Tuhaf bir hınçla bileceğiz bunu,
fakat yine de çıldırasıya merak edeceğiz
belki yıllarca sürecek olan savaşın sonunu.
Diyelim ki hapisteyiz,
yaşımız da elliye yakın,
daha da on sekiz sene olsun açılmasına demir kapının.

Yine de dışarıyla birlikte yaşayacağız,
insanları, hayvanları, kavgası ve rüzgârıyla
yani, duvarın ardındaki dışarıyla.
Yani, nasıl ve nerede olursak olalım
hiç ölünmeyecekmiş gibi yaşanacak...

Bu dünya soğuyacak,
yıldızların arasında bir yıldız,
hem de en ufacıklarından,
mavi kadifede bir yaldız zerresi yani,
yani bu koskocaman dünyamız.
Bu dünya soğuyacak günün birinde,
hatta bir buz yığını
yahut ölü bir bulut gibi de değil,
boş bir ceviz gibi yuvarlanacak
zifiri karanlıkta uçsuz bucaksız.
Şimdiden çekilecek acısı bunun,
duyulacak mahzunluğu şimdiden.
Böylesine sevilecek bu dünya
"Yaşadım" diyebilmen için...

İngiliz filozof Jeremy Benthan, 1781 tarihli "Ahlak ve Yasama İlkeleri" isimli kitabında

[23] Antroposen Çağ, sanayi devriminden başlayarak insanın dünyaya olan etkisinin en üst düzeylere çıktığı dönemi tanımlar. İnsan çağı.
[24] N. H. Ran, 1947.

şöyle söylüyor bundan 243 yıl önce:

"Diğer bütün hayvanlar âleminin onlardan tiranlık eliyle esirgenegelmiş haklara kavuşacağı o günün gelmesi mümkündür. Fransızlar bir işkencecinin, kaprisi tazmin edilmeksizin bir insanın terk edilivermesi için siyah derinin bir sebep olamayacağını halihazırda keşfetmiş durumdadırlar. Aynı biçimde, gün gelip de bacaklarının sayısı, derinin vilositesi ya da sakrumun nerede sona erdiğinin de hissedebilen bir canlının aynı kadere terk edilmesi için birer sebep olamayacağı kabul edilebilir. Aşılmaz çizgiyi çizecek olan başka nedir ki? Akli yetenekler mi ya da belki konuşabilme kabiliyeti? Ne var ki tamamen erişkin bir at ya da köpek, bir günlük ya da bir haftalık ya da dahası bir aylık bir çocukla karşılaştırılamayacak kadar akıllı ve üstelik sosyal bir varlıktır. Ama varsayın ki başka türlüdürler, bu neyi değiştirir? Soru akıl yürütebilirler mi değildir. Konuşabilirler mi de değildir. Soru acı çekebilirler mi olmalıdır."

Kedimize, köpeğimize, yaşama duyduğumuz saygıya sahip çıkalım. Onların bize gösterdiği sevgiyi, saygıyı, inancı onlardan esirgemeyelim. Mesele sadece şu an hâlâ hayatta olan ve aynı çağda doğmuş olduğumuz için kardeş sayılacağımız diğer hayvanları, yaşam yolunu birlikte yürüdüğümüz yoldaşlarımızı, katledilmekten kurtarma meselesi değildir. Mesele insan olmaktan geri dönüşümsüz bir biçimde utanmamızdan önceki son virajı nasıl döneceğimiz meselesidir!

Kaynakça

Agamben, G. (2009), Açıklık: İnsan ve Hayvan, çev. M. M. Çilingiroğlu, YKY, İstanbul.

Arendt, H. (2014), Totalitarizm: Totalitarizmin Kaynakları 3 Seçme Eserler, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cooke, L. (2017), Hayvanlar Aleminden Uygunsuz Gerçekler: Yanlış Anlaşılmalarla Dolu Bir Hayvanat Bahçesi, çev. E. B. Akgürgen, Domingo Yayınevi, İstanbul, 2020.

Dawkins, M. S. (1998), Hayvanların Sessiz Dünyası; Hayvanlarda Bilincin Varlığı Üzerine Bir Araştırma, çev. Füsun Baytok, Tübitak, Ankara, 2003.

De Masi, F. (2003), The Sadomasochistic Perversion, Karnac Books, Londra.

Derrida, J. (1997), The Animal That Therefore I Am, Fordham University Press, 2008.

Heidegger, M. (1995), The Fundemental Concepts of Metaphysics: World, Finitude, Solitude, çev. William McNeill ve Hicholas Walker, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.

Kayhan, İ., Donay, S., Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku, 1993, Filiz Yayınevi.

Lacan, J. (1961-1962), The Seminar of Jacques Lacan, Book IX, New York,

W.W Norton & Company.

Ryan, D. (2015), Hayvan Kuramı, çev. A. Alkan, İletişim Yayınları, 2019, s. 183.

Stone, M. H. (2009), The Anatomy of Evil, Prometheus Books, New York.

Uexküll, J. V., A Stroll Through the Worlds of Animals and Men, New York, International Universities Press, Inc.

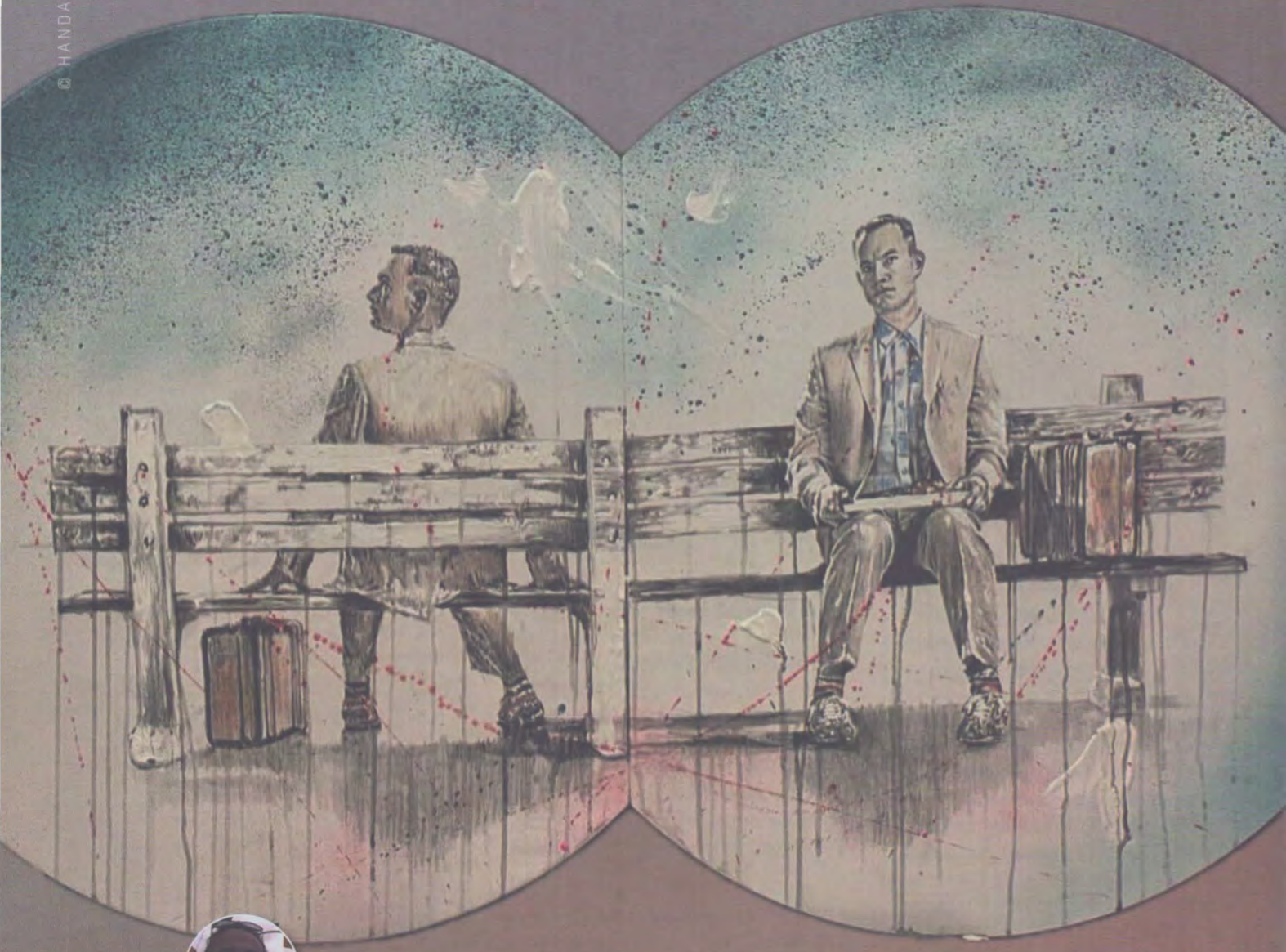
Waal, F. D. (2016), Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayacak Kadar Zeki miyiz? çev. A. B. Kaya, Metis Bilim, İstanbul, 2018.

Wilson E. O. (1996), Doğanın Gizli Bahçesi, çev. Aslı Biçen, Tübitak, Ankara,1999.

Winnicott, D. W. (1988), Humarı Nature, Free Assosiation Books, London.

İyilik ve kötülük nedir?

© HANDAN KORKMAZ

Ahmet NALBANT

Ameller niyetlere göre: İyilik ve kötülük ancak ve ancak bağlama ve niyete göre değerlendirilebilir.

Alişan Burak YAŞAR

İyilik ve kötülük kavramları, birçok felsefi akım ve düşünce sistemi tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Genel anlamda iyilik, başkalarına yarar sağlama, olumlu etkiler yaratma ve etik değerler doğrultusunda hareket etme olarak tanımlanırken, kötülük, başkalarına zarar verme, olumsuz etkiler yaratma ve etik dışı davranışlar sergileme olarak tanımlanır. Tüm bu kategorik tanımların ötesinde bu kavramlar, bireylerin niyetlerine, eylemlerinin sonuçlarına ve içinde bulundukları bağlama göre şekillenir. Bu konuya daha yakından bakmadan önce iyilik kavramını tanımlayan çeşitli akımlara göre göz atalım:

Hümanizm: Hümanist felsefeye göre iyilik, insanın refahını ve mutluluğunu artıran, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanıyan eylemler olarak görülür. Hümanistler, ahlaki değerlerin insana özgü olduğunu ve insan deneyimi ve akıl yürütme yoluyla geliştirildiğini savunurlar. Kötülük ise, insan haklarını ihlal eden, bireylerin özgürlüklerini ve mutluluklarını engelleyen eylemler olarak tanımlanır.

Utilitarizm: Utilitarist bakış açısına göre, bir eylemin iyiliği veya kötülüğü, o eylemin sonucunda ortaya çıkan mutluluğun veya acının toplam miktarına bağlıdır. Bir eylem, en fazla sayıda insana en fazla mutluluğu getirdiğinde iyidir; en fazla acıyı getirdiğinde ise kötüdür. Bu yaklaşım, sonuçların önemine vurgu yapar ve bireysel niyetlerden çok eylemlerin sonuçlarına odaklanır.

Deontoloji: Deontolojik etik, eylemlerin ahlaki olarak doğru veya yanlış olmasının, sonuçlarından bağımsız olarak, belirli ahlaki kurallara veya ilkelere uygunluğuna bağlı olduğunu savunur. Immanuel Kant'ın öne sürdüğü bu felsefi görüşe göre iyilik, ahlaki bir yükümlülüğe uymaktan gelirken, kötülük, bu yükümlülüklerin ihlalinden kaynaklanır. Niyetler, deontolojik etiğin merkezinde yer alır.

Virtue Ethics (Erdem Etiği): Aristoteles'in temellerini attığı erdem etiğine göre, iyilik, erdemli bir karakterin ve ahlaki bilgelik sahibi olmanın sonucudur. Bu yaklaşımda, iyilik, bireyin erdemli davranışlar sergilemesi ve bu davranışların karakterin bir parçası haline gelmesiyle tanımlanır. Kötülük ise erdemsizlik ve ahlaki zayıflık olarak görülür.

Nihilizm: Nihilistik bakış açısına göre, evrensel ve mutlak bir iyilik veya kötülük yoktur. Bu felsefi görüş, ahlaki değerlerin, anlamların ve yaşam amacının olmadığını savunur. Bu nedenle, iyilik ve kötülük kavramları, bireylerin ve toplumların sübjektif yargılarına bağlıdır.

Görüldüğü gibi birçok yaklaşım kendi ön kabullerine göre iyilik ve kötülüğün ne olduğuna dair görüş öne sürmüştür. Bu görüşlerin birbirleriyle benzer yanlarının yanında farklılıkları da göze çarpmaktadır. Bunun yanında iyilik ve kötülük sabit birer kavram olmak yerine daha dinamik bir şekilde de ele alınabilir.

Normlara göre değişim

İyilik ve kötülük kavramları, kültürel, toplumsal ve bireysel normlara göre büyük farklılıklar gösterebilir. Bir toplumda kabul gören ve etik sayılan bir davranış, başka bir toplumda aynı şekilde değerlendirilmeyebilir. Bu nedenle, iyilik ve kötülük kavramlarını, etik kurallar veya daha üst ya da daha alt seviyede pek çok norma göre yüzlerce farklı şekilde işaret etmek mümkündür. Bu değişkenlik, ahlaki değerlerin ve normların dinamik ve çoğulcu doğasını yansıtır. Bu doğrultuda şimdi gelin iyilik ve kötülük kavramlarının bu dinamik ve çoğulcu doğasını anlamamıza yardımcı olabilecek Davranışçı Psikoloji ilkeleriyle nasıl ele alabileceğimizi görelim.

Güncel bir terapi yaklaşımı olan "Kabul ve Kararlılık Terapisi"nin de üzerinde temellendiği davranışçı ilkelere göre herhangi bir davranış, içinde bulunduğu bağlamdan ayrı bir şekilde analiz edilemez. Buna göre, belli bir davranış ortaya çıkmadan önce bağlamda belli öncüller bulunur ve davranış gerçekleştikten sonra bu davranışın ileride benzer bağlamlarda meydana gelme olasılığını etkileyecek sonuçlar ortaya çıkar. Bağlam ve davranış ilişkisi daha ayrıntılı bir biçimde aşağıdaki şekilde analiz edilebilir:

- A Öncüller Ayırt Edici İşlev-Motivasyonel İşlev
- B Davranış Kişinin Yaptığı Şey (Görünür ya da örtük)
- C Sonuç Pekiştirici İşlev, Cezalandırıcı İşlev

Her olayda kişinin görünür ya da örtük olarak yaptığı şey (bir düşünceye takılmaya devam etmek de bir davranıştır, bir yürüyüş adımı atmak da) öncesinde bir *öncül* barındırır.

Bu öncülün iki özelliği, "Ayırt edici işlev" ve "motivasyonel işlevi"dir.

Ayırt edici işlev nedir?

Bir davranış ve belli bir sonuç arasındaki tarihsel bağlantıya *ayırt edici işlev* denir. Ayırt edici uyaranın bir davranış üzerindeki etkisine "etkilenim" denir ve bu durum davranış ve uyaranın geçmişteki "bitişikliğine" bağlıdır. Davranışlar sonucu oluşan sonuçlar da sonraki davranışlar üzerinde etki yaratır. Çok kabaca bunun yollarından örneğin biri pozitif ve negatif ödüller ile pozitif ve negatif cezalar bu bağlamda davranışın sıklığını değiştirebilir... Belli bir sonucun kendi işlevini ortaya çıkarması için davranış üzerinde etkilenim ortaya çıkarması gerekir. Bazen A (Öncüller), ayırt edici olmayan, yani davranış ve belli sonuç arasında tarihsel bir bağlantının olmadığı durumlarda da rol oynayabilir. Bu durumlar belli bir sonucun ulaşılabilirliğinde artışa işaret etmese de belli bir davranışın olasılığını etkileyebilir. Burası biraz karışık gibi gelebilir, o yüzden basit bir örnekle inceleyelim:

Örneğin açlık...

Açken çocuğunuz mutfağın önünden geçerken "Yemek hazır" sesi...

=> bu ayırt edici işlevdir.

Örneğin böyle bir sesle yemek servis edilmesi arasında geçmiş deneyimlerle

birlikte bir bağlantı kurulmuş olabilir. Bu durumda "Yemek hazır" sesi ayırt edici işlev kazanmıştır denebilir.

Ya peki çocuğum tokken "Yemek hazır" diye seslensem?

Bu durumda çocuğum masaya gelmeyebilir. Aç veya tok olması yemeğin varlığını etkilemez (Ayırt edici işlev=A). Yemek her durumda vardır. Onun açlığı davranışı önceleyen ve etkileyen durumların farklı bir işlevini temsil eder. İşte buna da kurucu ya da motivasyonel işlev denir. Davranışın oluşumundaki A bölümü için, ayırt edici işlev ve motivasyonel işlevi bu şekilde örneklendirmek mümkün olabilir.

Kurucu işlev ya da motivasyonel işlev nedir?

Kurucu ya da motivasyonel işlevler öncüllerin bir işlevidir ancak ayırt edici bir işlev değildir. Bunu az önceki örnekte zaten netleştirmiştik. Bunlar sonucun pekiştirici ya da cezalandırıcı etkinliğini etkileyen öncül durumlardır. Bu öyküde kişinin aç olup olmamasına göre pekiştireç özelliği daha az veya daha çok olacaktır. Üstelik bu kız çocuğunun az önce annesiyle kavga etmiş olup olmaması bile davranışını etkiler. Annesiyle kavga etmişse ve o da masadaysa güdümleyici sonucun onu motive etme derecesi değişebilir.

Dolayısıyla öğrenme hikâyemizi etkileyen tüm diğer pek çok faktöre ek olarak aslında davranışımızın sonuçlarının sonraki davranışlarımızı etkilediği gibi, davranışı yapmadan önce deneyimlediğimiz şeyin ne olduğu ve nasıl bir ortamda olduğumuz da çok büyük önem taşır. Yani bağlam davranışın analizinde hayati derecede büyük önem taşır. Bu bakış açısı bize davranışları kategorik olarak iyi ya da kötü olarak değerlendirmenin ötesinde iyi ve kötü davranışların bağlama göre değişebileceğini vurgular. Bu örnekte bu kız çocuğunun yemeğe gitmemesi örneğin kötülük olsa, gitmesi de iyilik olsaydı; motivasyonel işlevler ve ayırt edici işlev özelliklerini göz önünde bulundurarak bu davranışı bambaşka şekillerde nitelendirebilirdik. Bu davranışın tekrarlandığı bir senaryoda, bu çocuk iyi veya kötü bir çocuktur diyebilir miyiz? Görüldüğü gibi iyilik ve kötülük davranışı öğrenme hikâyelerimiz ve davranıştan önceki öncüllerden o kadar etkilenir ki eğer varsa iyi ya da da kötü davranış kategorisi, bu bile bağlamsal özelliklerden bağımsız değerlendirilmez.

Ben kötü bir insan mıyım?

İnsan zihni nesneleri, olayları, kişileri ve daha birçok şeyi anlamlandırmak için kategorikleştirme ve etiketleme yöntemini kullanır. Bu kategorikleştirmenin belki de en basit hali iyi ve kötü üzerinden gerçekleşir. İyi ve kötü insanlar, yerler, yiyecekler, olaylar... Bu kategorikleştirme ve etiketlemenin benzerini kendimiz için de yaparız: "Ben iyi bir insanım" ya da "Ben kötü bir insanım". Kendimiz için kullandığımız bu etiketler ise zamanla davranışlarımızı şekillendirir: "Ben iyi bir insan olduğum için kimseyi kırmamalıyım", "Ben kötü bir insan olduğum için sevilmeyi hak etmiyorum" örneklerinde olduğu gibi. Bu tarz etiketler gittikçe benliğimizin değişmez bir parçası olur ve yaşamımızı kısıtlar.

Şimdi gelin kısaca benlik etiketlerimizi yine davranışçı bir yerden inceleyerek bu yazıyı ilgi çekici bir soru ile bitirelim. İnsan dili ve bilişine davranışçı bir yaklaşım olan İlişkisel Çerçeve Kuramı üç çeşit benlik algısı tanımlar:

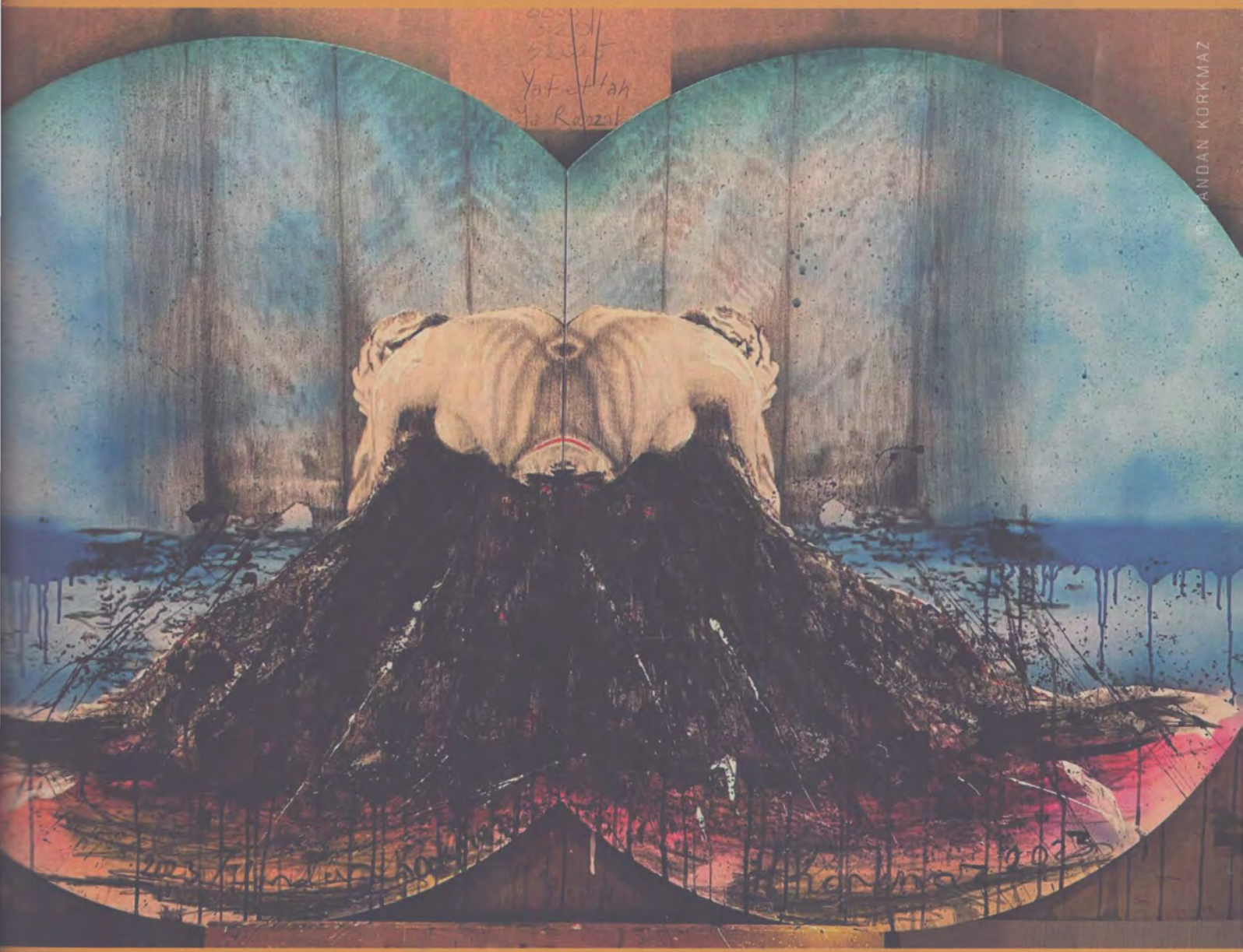
- Perspektif Olarak Benlik
- Süreç Olarak Benlik
- Hikâye Olarak Benlik

Perspektif olarak benlik, kişinin kendini, çevresindeki olayları ve diğer insanları gözlemleyen bir "izleyici" olarak görmesini ifade eder. Bu, kişinin düşüncelerini ve duygularını dışarıdan, tarafsız bir şekilde gözlemleyebilmesini sağlar. Bu perspektif, kişiye hayatında olup bitenleri daha objektif bir şekilde değerlendirme ve daha sağlıklı tepkiler verme imkânı tanır. Bunu farkında olan, farkeden benlik gibi düşünebilirsiniz.

Süreç olarak benlik, kişinin sürekli olarak değişen ve gelişen bir varlık olarak değerlendirdiği bir halidir. Bu, kişinin kendini sabit bir kimlik veya özellikler kümesi olarak değil, sürekli değişim ve gelişim içinde olan bir süreç olarak görmesini sağlar. Bu anlayış, kişinin geçmişteki hatalarına veya zayıflıklarına takılmadan, anı fark ederek ve geleceğe doğru anlamlı adımlar atarak ilerlemesine yardımcı olur.

Hikâye olarak benlik, kişinin hayatını ve kimliğini oluşturduğu hikâyeler aracılığıyla anlamlandırmasını ifade eder. Bu, kişinin geçmiş deneyimlerini, başarılarını, zorluklarını ve ilişkilerini bir araya getirerek kendisi hakkında bir anlatı oluşturmasını sağlar. Bu hikâye, kişinin kim olduğunu ve hayatının anlamını anlamasına yardımcı olur. Ancak, bu hikâyeler bazen sınırlayıcı olabilir, bu yüzden bu hikâyeleri esnek bir şekilde ele almak önemlidir.

Benliğimize dair bu hikâyeleri ya da iyi-kötü etiketlerini esnek bir şekilde ele almanın yollarında ilki, az önce de bahsedildiği gibi, bize dair hikâyelerin ötesinde başka "benler" olduğunu hatırlamak olabilir. Zihnimiz eylemlerimize dair yorumlar yapar ve bunları kategorik bir şekilde iyi ya da kötü olarak niteleyebilir. Yapabileceğimiz şey bu etiketlerin zihnimizin birer ürünü olduğunu fark etmektir. İkinci olarak ise eylemlerimize dair daha bağlamsal bir bakış açısı geliştirmek iyinin ve kötünün ötesini görmemizi kolaylaştırır: "Bu kötü ya da iyi olarak nitelenen eylemi hangi bağlamda ve ne için yaptım?" Bu bakış açısı kötülüğü aklamak ya da mazur göstermek amacı taşımaz. Tam tersi, eylemlerimizi anlamayı, anlamlandırmayı ve bu sayede iyi eylemlere dair adım atmayı vurgular. Nihayetinde ancak kötülüğe dair meselesi olan insanlar iyi insanlar değil midir?

Yaratan
Ya Razzak

Kabil soyu, bu işkencenin bulunmayacak mı hiç sonu?*

Banu BÜLBÜL

Bilgimiz yükseldikçe acımız azalacak sandık. Fena yanıldık. İnsan bilgisiyle birlikte kötülüğün çeşitlerini de artırdı.

"Yaşam yolumuzun ortasında/ karanlık bir ormanda buldum kendimi,/ çünkü doğru yol yitmişti./ Ah, içimdeki korkuyu tazeleyen, balta girmemiş o sarp, güçlü ormanı anlatabilmek ne zor!"

Dante, "İlahi Komedya-Cehennem"

© DENİZ ÇOBANKENT

Kötülük ya da iyilik, ötekiyle temas içeren ilişkisel bir zeminden tanımlanır. Kötülük de iyilik de insana dairdir, insandan insana, insandan insan olmayana yönelir. İnsan doğaya hem dahildir hem değildir. Yabancılaşma doğadan ayrışma sürecinin bir sonucu olarak var olur, tıpkı iyilik ya da kötülük gibi... İnsan dışı doğada olup bitenler "iyilik" ya da "kötülük" değildir. Güneşin yazları bizi kimi zaman bunaltmasının, sarmaşığın kayısı ağacına dolanmasının hatta kurdun kuzuyu yemesinin kötülük olduğundan söz edemeyiz. Hayvanlar masumdurlar. Olsa olsa atfedilen masumiyetin iyiliğidir insanda duyumsanan...

Nâzım Hikmet, "Otobiyografi"den seslenir bize; *"kimi insan otların kimi insan balıkların çeşidini bilir/ ben ayrılıkların/ kimi insan ezbere sayar yıldızların adını/ ben hasretlerin"*. Ayrılıkların, hasretlerin çeşitleri onun döneminin temel izi... Dünya da ortasından ikiye bölünmüş o vakit Doğu Bloku/Batı Bloku...

İkiliklerin olduğu o dünya çöktükten sonra yetişen Nâzım sonrası kuşaklar olarak bizler, ayrılıkların, hasretlerin yanı sıra çaresizliklerin, yalnızlıkların ve kaygıların adlarını, çeşitlerini ezberledik bir bir... Ve tabii kötülüklerin... Kimileri çoktan yok olmuş ya da sönmüş olsa da daha çok balık, ot, yıldız adı biliyorduk artık. Ancak bilgi arttıkça bilgelik çoğalmıyordu yazık ki... Bilgimiz yükseldikçe acımız azalacak sandık. Fena yanıldık. İnsan

* C. Baudelaire, "Kötülük Çiçekleri", s.115, "Habil ve Kabil".

bilgisiyle birlikte kötülüğün çeşitlerini de artırdı.

Özel mülkiyetin tekelleşmiş alanı genişledikçe, ötekiyle kurulan temasta tüm canlıların ortak çıkarlarını gözetmek sözsüz kabulü, neslin/canlılığın devamını sağlamaya dair doğal güdüsel yasa ortadan kalktı. Özel mülkiyet, nükleer silah hakkını kazandı, özel mülkiyet uzayda uydu çevirme, mekik gönderme, parasını ödeyeni gezdirme hakkını kazandı, özel mülkiyet, dağları delip özel korunaklı sığınaklar yapma hakkını sadece kendisi için var kıldı. Bu haklarla birlikte sonsuz bir kötülük geliştirme hakkı da artık onundu.

Bu kötülüğün imkânlarını görüp fark eden mülkiyeti dar ya da mülksüz kitleler, kaygıdan, korkudan, onca kötülüğün utancından aldıkları narsisistik hasarlarla, yok saymaktan örülü girdaba dönüşmüş depresif, kaygı dolu boşluklarına kapandıkça kapandı. Bu karanlık hikâyenin şokunu hâlâ atlatamadığımız zirve noktası İkinci Dünya Savaşı'dır. Savaş dönemi tüm dünya için büyük ve atlatılamaz bir şoktur. Çünkü, topyekûn yok oluş olasılığını insanlık ilk kez bu kadar yakınında deneyimlemiştir. Faşizmlerin egemenliğiyle başlayıp atom bombasının geliştirilmesi ve kullanılmasıyla sonuçlanan bu dönem, büyük bir ruhsal ve motivasyonel dağılma ile derin bir kederle baş başa bıraktı insanlığı... Şok evresi, giremediğimiz yas, belki hâlâ içinde bulunduğumuz büyük melankoli...

İkinci Dünya Savaşı'nın başlatıcısı olan faşizmler deyince Almaya'dan Nazizim, İtalya'dan faşizm, İspanya'dan falanjistler, Japonya'dan Hiro Hito gelir akla... Onların ittifakı, evveli de devamı da olan katliamların, sömürgeci saldırıların açık, görünür ve tüm dünya için tehdit ifade eden göstereni gibidir. "Yok canım", "o kadarı da olmaz", "boş laf" denilenin, kötülüğün en koyu kıvamlı alanın iktidarı ve yayılmasıdır. Kötülüğün bu faşist, soykırımcı hali, gerçekleştirilemeyen devrim heveslerinin bir sonucudur. İnsanlığın gelişiminin bir sonraki doğal evresine geçemeyişinin travmatik kesintisi gibi... Kohut, insanın narsisistik gelişiminin travmatik kesintilerle ağır hasarlar alması durumunda gelişimin, davranışın dürtüye kırıldığını söyler. Faşizm, Fransız Devrimi'nden bu yana vaat edildiği halde, kazanıldığı halde verilmeyen, tanınmayan eşitlik, özgürlük, kardeşlik taleplerinin, ezilen, sömürülen kitlelerin her türlü manipülasyona karşın kendilerini var etme çabasının çok çeşitli şekillerde engellenmesi sonucunda tümgüçlü/arkaik idealizasyonların yıkıcı, yok edici öfke ve nefret patlamaları eşliğinde pörtlemesi, saçılması, metabolize edilemeyenin kusulması gibi gelir iktidara... Duramaz, saçılır, yayılır, infilak eder sonunda...

Charlie Chaplin, "Büyük Diktatör" filminde Hitler'in kılığına giren bir Yahudi işçiyi canlandırır. Bu karakterin filmin sonunda yaptığı konuşma insanlığın dimağında özel bir yer edinir:

"Çok fazla düşünüyor ama çok az hissediyoruz. Makineleşmeye değil, insanlığa muhtacız aslında. Zekâya değil, iyilik ve anlayışa... Bu değerler olmadan hayat korkunç olur, her şeyimizi yitiririz. Uçaklar ve radyo denen icat bizi birbirimize yakınlaştırdı. Bu buluşların varoluş nedeni, insanın içindeki iyiliği ortaya çıkarmak, evrensel kardeşliği inşa etmek ve birleşmemizi sağlamak. Şu anda bile sesim dünyadaki milyonlarca insana, acı çeken kadınlara, erkeklere ve çocuklara, suçsuz insanları hapse atıp işkence eden bir sistemin kurbanlarına bu sayede ulaşabiliyor. (...) Zalimler de böyle sözler vererek iktidara geldiler. Ama yalan söylediler! Sözlerini tutmuyorlar. Hiç bir zaman tutmayacaklar! Diktatörler sadece kendilerini özgürleştirir, insanlarıysa esarete mahkûm ederler. Haydi şimdi bu sözleri tutmak için savaşalım. Dünyayı özgürleştirmek için savaşalım. Uluslar arasındaki sınırlar olmadan yaşayabilmek, kendimizi hırstan, nefretten ve hoşgörüsüzlükten arındırmak için... Sağduyulu bir dünya için... Bilimin ve gelişmenin bütün insanlığa mutluluk getireceği bir dünya için savaşalım."

Savaşırken düşmanına benzemek, yıkıcılığının alanını ve gücünü artırmak pratiğinin alanıdır İkinci Dünya Savaşı... Nükleer silah geliştirme yarışını "başarıyla" tamamlayan Amerika, artık yenilmiş olduğu kesin olan Japonya'ya attığı atom bombaları ile yüz binlerce insanın ölümüne yol açarken, doğada tahrip edici izler bırakır. Dünyaya meşru bir gerekçe dahi sunulmadan gerçekleştirilen Nagasaki ve Hiroşima saldırıları, faşizmle girilen kötülük yarışının en önemli sembolüdür. "Ben de senin kadar acımasız olabilirim" ile gösterilen güç, yeni dünya dengelerinde Amerika'yı "süper" mertebesine taşır, bu sayede ABD, İngiltere'nin bile önüne geçmiştir.

İnsan kötülüğünün temel sembolü olan savaşlardan daha etkili bir kötülük aracı geliştirilmiştir artık; *kitle imha silahları...*

O günün dünyasında faşizm belasını ortadan kaldıran temel güç olan SSCB hâlâ Ekim Devrimi'nin kazanımlarını içeriyor olsa ve SSCB'nin faşizmle canla başla savaşması sayesinde dünya bir şans daha kazanmış olsa da SSCB büyük bir çürüme sürecinin içindeydi ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında SSCB'nin blokuna dahil olan ya da periferisinde yer alan yeni ülkelere rağmen de bu gidişattan kurtulamadı.

George Orwell, "Hayvan Çiftliği" adlı eserinde son derece başarılı biçimde anlattı Ekim Devrimi sonrasında yaşananları... "Hayvan Çiftliği"nde, bir çiftlikte yaşayan hayvanlar insanlar tarafından sömürülmeye son vermek için aralarında anlaşır, isyan eder ve insanları çiftlikten kovarlar. İnsanlara benzemeyecekleri, eşitlikçi ve sömürünün olmadığı bir çiftlik kurmaya kararverirlerve bunu sağlayabilmek için de yedi kural belirlerler.

1. İki ayak üstünde yürüyen herkesi düşman bileceksin.

2. Dört ayak üstünde yürüyen ya da kanatları olan herkesi dost bileceksin.

3. Hiçbir hayvan giysi giymeyecek.

4. Hiçbir hayvan yatakta yatmayacak.

5. Hiçbir hayvan içki içmeyecek.

6. Hiçbir hayvan başka bir hayvanı öldürmeyecek.

7. Bütün hayvanlar eşittir.

Napoleon adlı domuz, zaman içinde insanların ayrıcalıklarına sahip olmak için bu kuralları manipülasyon yoluyla adım adım değiştirir, hayvanlar arasında eşitsizlikler yaratır, kendisini bir diktatöre dönüştürür. Günün sonunda yedi kural da tek tek tahrif edilerek ortadan kaldırılır, Napoleon'un akıllı tüm rakipleri yok edilir, çiftliğin duvarında yazılı tek bir kural kalmıştır artık: *"Bütün hayvanlar eşittir ama bazı hayvanlar öbürlerinden daha eşittir."* Siyasal olanın edebi bakımdan son derece başarılı bir anlatımı olan roman şu cümleyle son bulur: *"Dışarıdaki hayvanlar, bir domuzların yüzlerine, bir insanların yüzlerine bakıyor; ama onları birbirlerinden ayırt edemiyorlardı."*

SSCB iktidarı tarafından büyük bir öfkeyle karşılanan Orwell'ın sesi ve öngörüleri ne yazık ki gerçek oldu. Doğu Bloku dağıldığında "domuzlar ve insanlar" arasındaki fark alabildiğine belirsizdi.

Steinbeck, "Cennetin Doğusu" romanının girişinde şöyle söyler: *"Renkli çiçekler, aralarına*

renkleri belirginleştirecek birkaç beyaz çiçek eklendiğinde daha canlı görünür. Mavi acı bakla çiçeklerinde taç yapraklarının her birinin kenarı beyaz bir şeritle çevrilidir, dolayısıyla bir acı bakla tarlası, hayal edebileceğimizden daha mavidir. Aralarına da Kaliforniya gelincikleri serpiştirilmiş olurdu." İşte iyilik de böyledir. Kötülüğün etrafını sardığı bir yerde daha canlı, görkemli, gururlu, yüksek, parlak görünür. Faşizmin egemen olduğu ülkelerde çoğunlukların aksi yönünde giden direniş örgütlerinde savaşan, iktidarın emirlerini uygulamayı reddeden cesur insanlar vardır, Amerika'da Japonya'ya atılan bombaya karşı çıkanlar, tüm yaptırımlarına karşın gereksiz olduğunu haykıranlar, SSCB'de duvardaki ilk yazıyı, SSCB'nin eşitlikçi kuruluş ilkelerini ölümleri pahasına anımsatan cesur insanlar vardır ve onlar iyilikleriyle onca kötülük içerisinde ışıl ışıl ve sıcacık parlamakta, bugünlerde hissedebildiğimiz umuda kaynaklık etmektedir.

1952 yılında yayımlanan romanda Steinbeck, psikolojinin, psikanalizin bugünlerde ancak konuşabildiği birçok mesele hakkında büyük bir zihin ve yürek açıklığıyla tartışır. Romanın tamamı iyiliğin imkânları ve kötülüğün kaynakları üzerine bir kök öykü olan Habil-Kabil üzerinden düşünür.

© DENİZ ÇOBANKENT

Kardeşlik ilişkileri eşelemelerinden, iki ailenin Amerika'nın kuruluşu boyu hikâyesini, Amerika'nın kuruluşunda iyiliğin, merakın, keşif duygusunun rolünü ve yanı sıra kötülüğün, işgalin, katliamın kaynaklarını düşünür. Roman kahramanlarımız hikâyenin önemli bir bölümünde İncil'den Tekvin Dördüncü Bölüm'deki hikâyeyi tartışır. Dördüncü Bölüm, Adem ve Havva'nın çocukları Habil ve Kabil'e dairdir. *"Adem karısı Havva ile yattı. Havva hamile kaldı ve Kayin'i doğurdu. 'Rabb'in yardımıyla bir oğul dünyaya getirdim' dedi. Daha sonra Kayin'in kardeşi Habil'i doğurdu. Habil çoban oldu, Kayin ise çiftçi. Günler geçti. Bir gün Kayin toprağın ürünlerinden Rabb'e sunu getirdi. Habil de sürüsünden ilk doğan hayvanlardan bazılarını, özellikle de yağlarını getirdi. Rab, Habil'i ve sunusunu kabul etti. Kayin'le sunusunu ise reddetti. Kayin çok öfkelendi, suratını astı. Rab Kayin'e 'Niçin öfkelendin?' diye sordu, 'Niçin suratını astın? Doğru olanı yaparsan, seni kabul etmez miyim? Ancak doğru olanı yapmazsan, günah kapıda pusuya yatmış, seni bekliyor. Ona egemen olmalısın."* Tanrı, Kayin'e yani Kabil'e kötülüğüne egemen olmalısın" dese de, Kayin bunu başaramaz ve kardeşini öldürür. Kardeş kanını toprağa dökmesi onun lanetlenmesine neden olur.

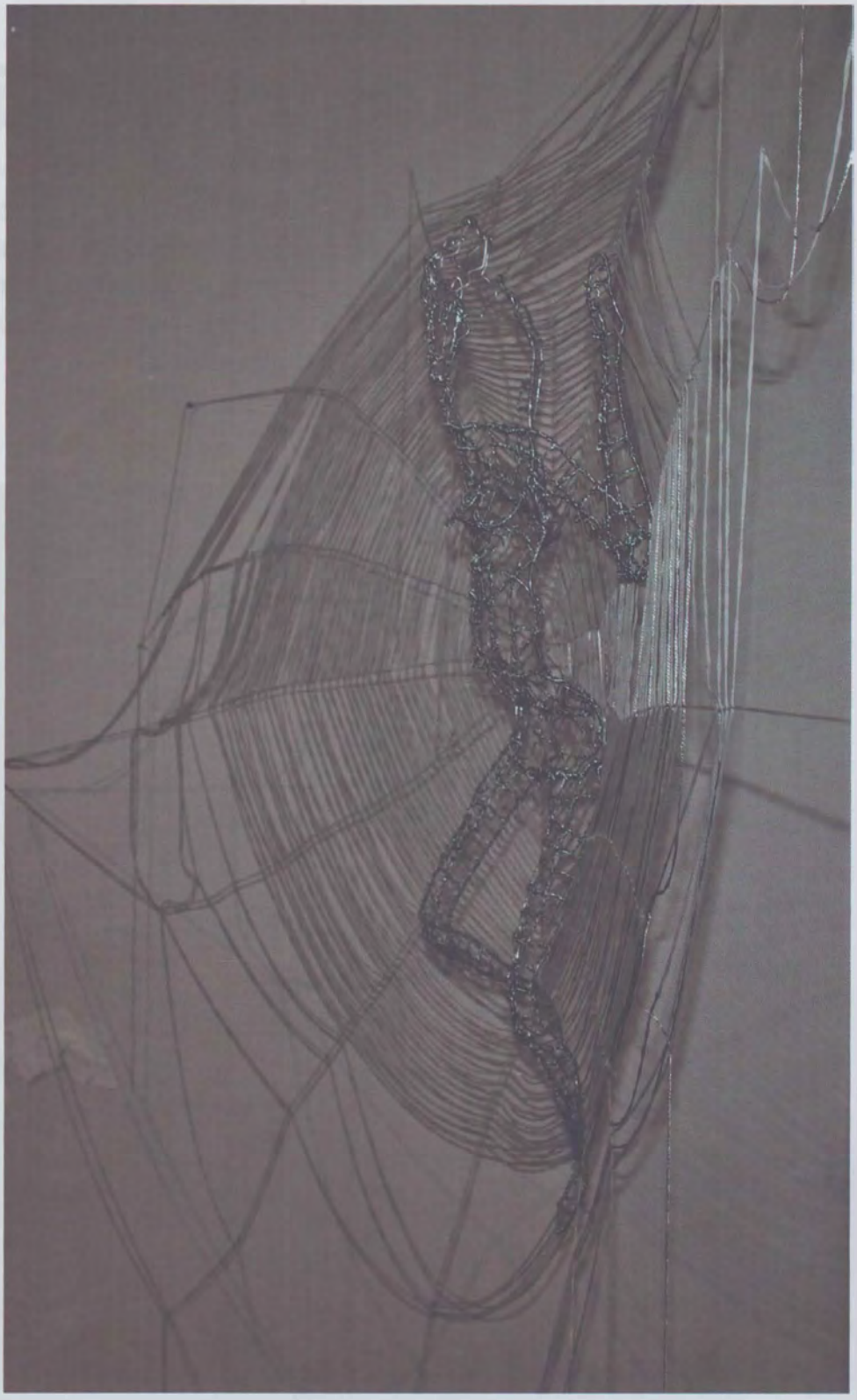
İşte tüm roman aslında bu hikâyenin farklı biçimde gelişmesinin imkânlarının araştırıldığı bir edebiyat harikasıdır. Bilge Çinli hizmetkâr Lee, bu hikâyenin peşine düşer, İbranice öğrenir, farklı çevirileri inceler, kimilerinde "kötülüğe hükmedeceksin", kimilerinde "kötülüğe hükmetmelisin" biçiminde çevrildiğini oysa aslında "hükmedebilirsin" dediğini bulur.

Romanın ana karakterlerinden Samuel, komşu çiftliğin Çinli hizmetkârı (ki romanın bilge karakterlerindendir) Lee'ye çeviriler arasındaki bu farka neden bu kadar önem verdiğini sorduğunda Lee şöyle yanıtlar "Anlamıyor musun? Standart Amerikan çevirisi insanlara günaha hükmetmelerini söylüyor. Kral James çevirisi 'hükmedeceksin'le bir vaatte bulunuyor; insanların mutlaka günahı

yeneceklerini söylüyor. Ama İbranice timşel kelimesi 'hükmedebilirsin', bir tercih hakkı sunuyor. Yeryüzünün en önemli kelimesi belki. Yolun açık olduğunu söylüyor. Yani top insanda. Çünkü eğer hükmedebilirsen, hükmetmeyebilirsin de..." ("Cennetin Doğusu", s. 334). Ve romanın son sözü de, kitabın son sözü de ölen babadan oğlunadır "Timşel" der... Timşel, bir imkânın adıdır, şimdilerde cılız bir mum alevi biçiminde de olsa yanmakta ısrar eden bir imkân...

Peki neden bazı insanlar kötüyü seçer? Buna yanıtı Steinbeck'ten vermek isterim. Habil'in hediyesinin Tanrı tarafından kabul edilmesi, Kabil'inkinin ise reddedilmesinin, Kabil'in öldürme eyleminin ana nedeni olduğunu belirtir. "Eğer bir öykü, dinleyen hakkında değilse dinlenmez. Bu noktada bir kural koyabiliriz: Büyük ve kalıcı bir öykü herkes hakkındadır, aksi takdirde kalıcı olamaz. Tuhaf ve yabancı olan ilginç değildir, sadece derinden kişisel ve tanıdık olan ilginçtir" dedikten sonra, Habil ve Kabil hikâyesinin hepimizin hikâyesi olduğunu söyler ve açıklar: "Bir çocuğun en büyük korkusu sevilmemek, en korktuğu cehennem reddedilmektir. Reddediliş öfke doğurur; öfkenin sonucu, reddedilişin intikamı olan suçtur; suçtan da suçluluk kaynaklanır -işte insanoğlunun öyküsü. (...) İnsanoğlu tek suçlu hayvandır. Bir dakika! Dolayısıyla, bence bu eski ve korkunç öykü, ruhun bir haritası olduğu için önemli -gizli, reddedilmiş, suçlu ruhun." ("Cennetin Doğusu", s. 289). Habil öldüğüne göre hepimiz Kabil'den türedik der Steinbeck, yani "kötü" ve "suçlu" olandan... Fakat insan, atalarından, analarından daha iyi olmayı seçebilir.

Byung-Chuk Han, "Psikopolitika" adlı kitabının "Özgürlüğün Sömürülüşü" başlıklı girişinde *"Bizzat özgürlüğün zorlamalara yol açtığı kendine has bir tarihsel dönemde yaşıyoruz. Yapabilme özgürlüğü, emir ve yasaklar dile getiren yapmalısından daha fazla zorlama üretiyor hatta. Yapmalısının bir sınırı vardır. Yapabilme ise sınır tanımaz. Bu yüzden de yapabilmeden kaynaklanan zorlamanın sınırı yoktur. Böylece kendimizi bir ikilemin içinde buluruz. Özgürlük aslında zorlamanın karşıtıdır."* ("Psikopolitika", s. 12). Belki Timşel ilkesine biraz da buradan yaklaşmalıyız. Günümüz insanının özgürlük varsanısı, özgür olma özgürmüş gibi yapma, eşitmiş gibi yaklaşma yanılsaması... Çok temel konuları, gündemleri yok sayma, yapabilmenin tanıyabileceği sınırlarda ortaklaşma tasası yeniden insanlığın gündeminde olduğunda kötülük üzerine de başka türlü düşünecek, canlılığa karşı duran, toptan yok oluşun koşullarını hazırlayan büyük güçle buluşmuş kötülüğün üzerine daha güçlü yürüyebilecek ve onu geri çekilmek zorunda bırakabileceğiz.

© DENİZ ÇOBANKENT

Bulaşıcı kötülük

Şengül KIYAK

İyilik anlamını yitireli çok oldu. Ne yazık ki bize iyilik olarak sunulan çoğu eylem, kötülüğün normalleştirilmesidir. Tam da bu yüzden çoktandır kötülüğün karşıtı artık iyilik değil eşitliktir. Bence hepimiz bir şekilde kötülük yapıyoruz, ona bulaşıyor ve bulaştırıyoruz.

© SUZAN ARMAĞAN

"Dünya, kötülük yapanlardan ziyade, kötülüğe göz yumanlar ya da onu teşvik edenler yüzünden büyük bir tehlike altındadır."

A. Einstein

Yaşamımızdaki birçok karşıtlık, en eski çağlardan bu yana mitolojinin, dinin, felsefi öğretilerin ve de bilimlerin konusu olmuştur. Gece-gündüz, sıcak-soğuk, rüzgârlı-dingin, sakin-hırçın, açık-kapalı gibi gözlenen, deneyimlenen birçok doğasal/iklimsel değişimler ilk inanç ve düşünce biçimlerine kaynaklık etmiştir. Mitolojik ve dinsel öğretilerde güneş, ay, fırtına, rüzgâr, toprak, su, ateş, hava gibi birçok varlıkla özdeş kılınan kutsal varlıklar, felsefi öğretilerde ise başlangıçta varlığın ne ve nasıl olduğuna ilişkin arkhe, töz gibi adlarla varlıksal öz ve biçimlerden sayılmıştır. Mitolojik açıdan, karşıtlıkların bir tarafı yapıcı, diğer tarafı yıkıcı olarak, yıkıcı olanlara eril, yapıcı olanlara dişil anlamlar atfedilmiştir. Fırtınanın, güneşin, savaşın, hazzın temsilcisi bir tanrı iken, toprağın, bereketin, güzelliğin temsilcisi bir tanrıça olmuştur. Genellikle yıkan, tüketen, bozan eril; yapan, üreten, onaran dişil olan bir kutsallığa; mitolojilerde ve çoktanrılı dinsel inançlarda sıkça tanık oluruz. Öyleyse önemli yaşamsal karşıtlardan biri ve bu yazının konusu olan "kötülük" kavramının mitolojik anlamda daha çok "eril" bir niteliğe sahip olduğunu düşünebiliriz.

"Varlığın özü nedir?", "Varlık nasıl var oldu?" gibi felsefi sorgulamalar ontolojinin (varlık felsefesi), sonraları da bir varlık olan insanın iyi, kötü, erdem, irade, özgürlük, adalet, seçim, sorumluluk gibi eylemleri ise etik'in (ahlak felsefesi) konusu olmuştur. Yaşanan tarihsel ve toplumsal değişimlerle birlikte varlığın ve var olan her şeyin sorgulanması, insanın yaşam şekli ve deneyimlerini anlama, anlamlandırma çabasını zenginleştirmiştir. İyinin ve kötünün zıtlığının anlamlandırılması en eski çağlardan bu yana insan yaşamındaki önemini koruyagelmiştir. Bazı öğretiler birinin diğerinden üstün olması gerektiğini savunurken, bazıları her ikisinin de yaşamda var olan bir gerçeklik olduğu, çatışma halinde olabileceği gibi bir dengeye de kavuşabileceğini savunmuştur.

Örneğin, en eski uygarlığın doğduğu Mezopotamya'daki kadim Yakındoğu mitolojilerinden biri olan "Zerdüştlük'te, dünyada olup biten her şey hem birbirini tamamlar hem de birbiriyle sürekli çatışma halindeki aydınlık ve karanlığın mücadelesi ile tüm ilkeler belirlenir. Buna göre, 'aydınlık ve hoş kokulu' Hürmüz iyilik ilkesini, 'karanlık ve pis kokulu' Ehriman kötülük ilkesini temsil eder. Zamanın ve mekânın tanrısı Zurvan, bir oğlunun olmasını ister ve bu amaçla bir kurban verir ama bunun işe yarayacağından kuşku duyar. Böylece 'her şeyi bilen hükümdar' ve en güçlü tanrı olan Ahura Mazda ile özdeşleştirilen Hürmüz kurbandan doğarken, Ehriman da Zurvan'ın kuşkusundan ortaya çıkar. İslam ordularının İran'ı fethetmesinden sonra Hindistan'a göç eden Parsiler günümüzde hâlâ bu tektanrıcı inancı sürdüren yegâne topluluktur. Parsi tapınaklarında arındırıcı ateşin Ehriman'a ve kötülüğe karşı koruma sağladığına inanılır ve kutsal ateşlerin hep yanık kalması sağlanır. Parsiler kötülüğe karşı mücadeleye aktif olarak katılmayı üç etik değerle gerçekleştirir ki bunlar; iyi düşünceler (humata), iyi sözler (huhta) ve iyi eylemlerdir (huvareşta)"...

Varlığın ne ve nasıl olduğuna ilişkin felsefi problemler, varlığın bilgisini de (epistemolojiyi) gerektirmiştir. Bilginin ne olduğu, doğru bilginin mümkün olup olmadığı, nasıl var olabileceği, ne şekilde ele alınması gerektiğine yönelik bu felsefi merak, insan davranışlarının ve eylemlerinin de sorgulanmasının önünü açmıştır. Karşıtlıkların birliği ve döngüselliğini, başka bir deyişle diyalektiğin keşfedicisi, varlığın arkhe'sinin ateş, niteliğinin de oluş ve dönüşüm olduğunu savunan antikçağ filozoflarından olan Heraklietos olmuştur. Ateş, önce köze sonra küle ve dumana dönüşür, ateş varlığın akış yani sıvı, köz katı, duman ise gaz halidir ve rüzgârla yani havayla birlikte tekrar ateşe dönüşmektedir. Her varlık, varoluşunu bu karşıtlık içindeki döngüselliğe borçludur. Öyleyse "iyi ile kötü birdir, iç içedir". Karşıtlıkların birliği ile varlık sürekli bir dönüşüme uğramaktadır, o nedenle de "aynı ırmağa iki kez girilemez"dir. İnsan varoluşuna ve eylemlerine baktığımızda ise, insanın bireysel, sosyal ve kültürel dinamiklere göre farklı biçimlere ya da görünümlere uğradığını söylemek mümkündür. Etiksel anlamda, bu görüşe en yakın düşüncelere, Epikurosçuluk ve Stoacılıkda rastlarız. Nitekim her iki yaklaşımda da "iyi" varlığını "kötü"ye borçludur. Ya da "karanlık" olmasaydı, "aydınlık" diye bir şeyden söz etmemiz mümkün olmazdı. Zıtlık içeren her insan eylemi, bir denge için vardır. Bu denge, zıtlıkların çatışmasından doğar.

Sokrates ise daha çok bilgiye odaklanarak, neleri bildiğini ya da bilmediğini bilenlerin erdemli olduğunu, kötülüğün de bilgisizlikten yani cehaletten geldiğini savunmaktadır. Öyleyse ne bildiğini ve de bilmediğini bilen, bunları sorgulayabilen insan iyi, erdemli olandır. İnsan isterse iyi biri olabilir. Öte yandan günümüz açısından çok önemli bulduğum başka bir düşüncesi, insanın kendi içinde iki düşman barındırdığıdır. Bu düşmanlardan ilki hazcılık, yani hoşa giden her şeyin peşinden koşma, acıdan kaçma; diğeri ise statü düşkünlüğüdür. Bunlar, cehaletin göstergesidir ve insana kötülük yaptırır. Her istek ve arzusunun gerçekleşmesi peşinde koşup bunları denetleyemeyen, sürekli tüketen, öte yandan bir diğerinden ırkına, cinsiyetine, inancına, kültürüne ya da düşüncesine karşı üstün olmak isteyen, bunlar aracılığıyla bir biçimde onun üzerinde egemenlik kurmayı kendine hak gören günümüz insanı da böyle değil midir?...

Platon'a göreyse, duyumlarımızla algılanan "nesneler dünyası", gerçek varlıkları içeren "idealar dünyası"nın kopyalarıdır. "Bütün idealaların en yükseği olan 'iyi ideası', idealar dünyasındaki güneş gibidir. O, bütün idealara hem varlıklarını verir hem de onları aydınlatır. Böylece, onları bizim için bilinir kılar. Bütün varlıklar, varlıklarını 'iyi ideası'ndan alırlar ve her varlığın üstündedirler. Öyleyse Tanrı da, 'mutlak idea' veya 'mutlak iyi' olarak en üstün ideadır. Tanrı, ideaları örnek alarak duyulur (nesneler) dünyayı meydana getirmiştir. Ona göre, her şeyden üstün olanın yapacağı nesnenin, en güzel nesne olmamasına imkân yoktur. Bu nedenle, sadece Tanrı değil, onun yaptıkları da iyidir. Peki, o zaman bu evrendeki kötülüğün kaynağı nedir?... 'İyi ideası', daha sonra, onun pratik ahlakının temel kavramı olan 'adalet'e dönüşür. Adalet, en yüksek ve en genel erdem olduğundan, bilgelik, cesaret, ölçülülük gibi diğer erdemlerden üstündür. Ancak karanlık, erişilemeyen, güçlükle nüfuz

edilebilen bir yerde olduğu için, yeryüzünde kötülüklerin en büyüğü olan 'haksızlıklar' oldukça fazladır. Sadece adaletle yapılan işler, insanı mutluluğa ulaştırır. Hocası Sokrates gibi ona göre erdemli olmak da bilgili olmaktır. Bilgili olan hiç kimse bilerek kötülük etmez. Kötülük bilgi eksikliğinden kaynaklanır; bu da kişiyi mutsuzluğa götürür. İnsanın kendi mutluluğunu araması kadar da doğal bir şey yoktur, o halde kötü olması mümkün değildir; çünkü mutluluk diğer şeyler gibi bir araç değil, amaçtır. Bu nedenle, bilerek kötülük etmek için ortada bir sebep kalmaz. Ayrıca, kötülük etmektense kötülüğe uğramak daha iyidir. Kötülük etmek, hiçbir şekilde doğru, adil değildir. Haksızlık edenler, akıldan mahrum olanlardır. İnsanların en mutlusu, hiç haksızlık etmeyendir. Ondan sonra, suç işleyip de ceza gören; daha sonra da en acınacak olan, yani ceza görmeden, en büyük kötülük olan haksızlığı ruhunda saklayan insan gelir. Platon, haksızlık etmenin haksızlık görmekten daha kötü bir şey olduğunu, haksızlık eden bir kimsenin, ceza görmesinin kendisi için ceza görmemekten daha iyi sayıldığını kanıtlamaya çalışır. Ona göre, en iyisi ne haksızlık etmek, ne haksızlığa uğramak ne de bunun sonucunda ceza görmektir. Ama haksızlık etmektense haksızlığa uğramayı tercih edeceğini belirtir. Haksızlık etmek, çok daha kötü, çirkin ve zararlıdır. İnsan böyle bir şeyi bile bile tercih etmez. Bu yüzden, kötülük, başka deyişle haksızlık eden, insanların en bahtsızıdır. Cahil insanların işledikleri kötülükler onlara faydalı göründüğü halde, kendilerine zararlıdır. Böylece, bu gibiler, hoşlarına gideni yaparlar, istediklerini değil. Demek ki, iktidarın iyi bir şey olduğunu kabul edenler hiç kimsenin, hatta kendi kendilerinin bile, efendisi değillerdir. Onlar, zevk ve heveslerinin elinde birer oyuncak, birer köledirler. Bu nedenle, Platon, ahlak felsefesinde haz duygusunu (hedone) ahlaki güdü olarak kabulden kaçınır. 'İyi'yi de 'hoş' olandan kesin olarak ayırır. Haz, acıyla karışıktır; çoğunlukla

© SUZAN ARMAĞAN

dindarlığın bile, esas itibarıyla adalete indirgenebileceğini anlatır. Hatalar gerçek olan idealar dünyasına değil, görünüşler yani değişim dünyasına aittir. Oysa iyiliğin varoluşunda hazdan ziyade, bilgeliğin payı vardır."

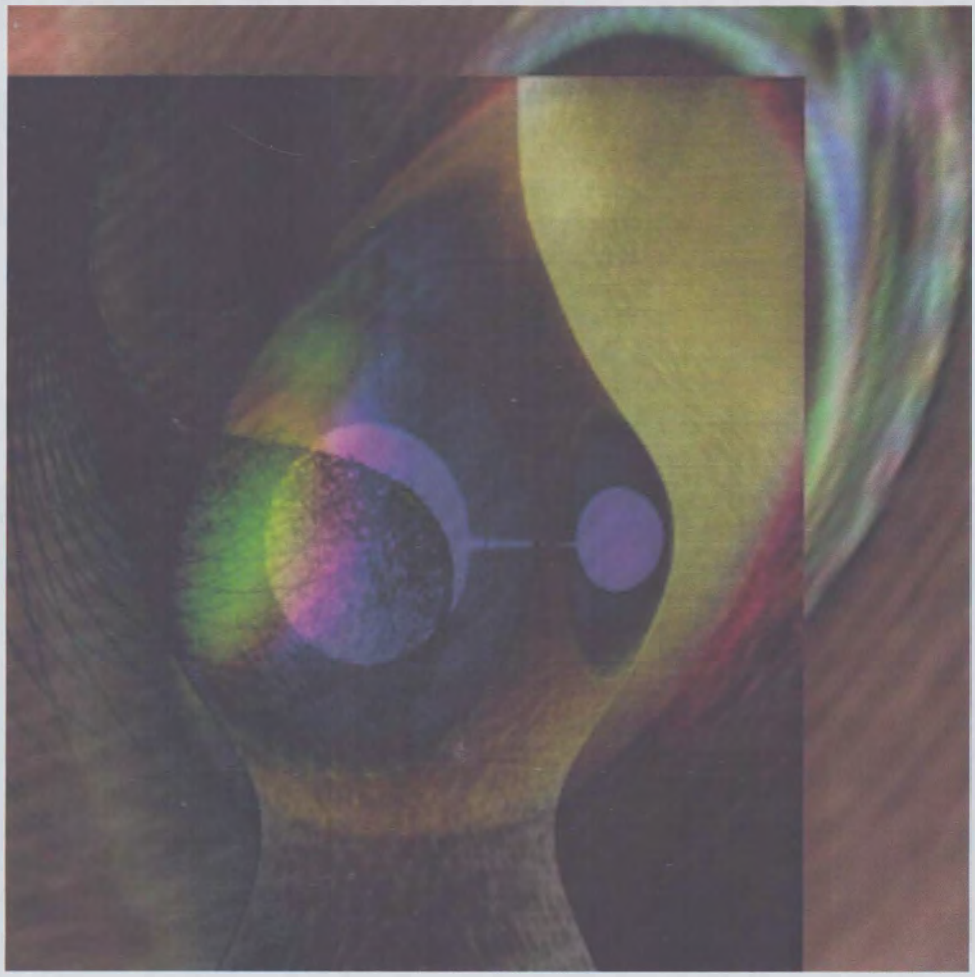
Gerçekliğe baktığımızda ise, günümüze gelene kadar inançsal, ideolojik, etnik, sınıfsal, cinsel ve bireysel yaşam tercihleri üzerindeki birçok egemenlik biçiminin sözü edilen bilgelikten oldukça uzak ve haksızlık eden, adaletten yoksun birçok örneğini deneyimlediğimizi görmekteyizdir. Nitekim artık neredeyse "kötülük"lere, bilgelik şöyle dursun akıl denilen tartıyı da geçtim, bakmak, seyretmek ya da takip etmekten öteye gidemez hale geldik.

Aristoteles'in "iyi" ya da "kötü"ye atfettiği anlamlardan söz etmeden de geçmeyelim. Hocasından etkilenerek o da mutluluğun ruhun amacı olduğunu ve bunun için erdemli olunması gerektiğini savunmuştur. Her insanda iyi veya kötü yanlar olabileceğini ancak isterse bunlar arasında bir denge kurabileceğini "altın orta" ilkesiyle açıklamıştır. Nitekim bizim için iyi ve kötü olabilecek eylemler arasında denge kurmakla erdemli bir yaşama kavuşabilir, daha mutlu olabiliriz. Örneğin herhangi bir konuda hem korkak hem atılgan hissedebilir ancak bu ikisinin ortasını "cesaret" göstererek bulabiliriz. Yani insan aklı ile, kendinde olan bu her iki potansiyeli de kontrol edebilir, kendisi için daha erdemli bir hale getirebilir. Öyleyse kötülük yapmak insanın elindedir.

Modern çağda Leibniz, Hume gibi filozoflarca da "kötülük" ile ilgili felsefi analizlere ve daha birçok felsefi yaklaşıma elbette bakılabilir, örnekler çoğaltılabilir. Öte yandan "kötülük" kavramının din felsefesindeki yeri de oldukça önemsenmeye değerdir. Tanrı'nın var olmadığını savunan ateizmin "Eğer her şeyin üstünde, her şeye kadir ve mutlak belirleyici ve her şeyi yaratan bir Tanrı olsaydı, dünyada bu kadar kötülük olmazdı, bunlara engel olurdu" şeklindeki "kötülük kanıtı"; var olduğunu savunan teizmin ise, "Tanrı'nın varlığı, insanın kendi iradesini ve sorumluluğunu göz ardı etmemizi gerektirmez, Tanrı bize iyi ve doğru olan yolu gösterir ama onu yapıp

yapmamak insanın ona olan inancına, aklına, iradesine göre belirlenir" şeklindeki "kötülük problemi"; bizlere kötülüğün kader, irade, seçim ve sorumluluk gibi kavramlarla ilişkisini hâlâ sorgulatmaya devam ettirmektedir. Öte yandan, uygarlık tarihi boyunca çeşitli dinsel öğretilerin ve inançların aracılığıyla, "Bizler, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileriyiz. Bizim dediğimiz gibi yaşar ve davranırsanız onun en değerli kulları olursunuz" söylemiyle ne çok kötülüğe tanık olmuşuzdur. "Şeytana uydular, Tanrı böyle emretti onun için öldürdük, yaktık, o yüzden burayı işgal ettik, günahkâr ruhları temizledik" şeklindeki gerekçelerle karanlık bir çağa mahkûm edilmişizdir. İstenilmeyen, egemenliği sarsan ya da biat etmeyen davranışlar gösterenler şeytan tarafından yoldan çıkarılmış, cehennemlik olacaklardır. Dinsel inançların yanı sıra, ideolojilerin ve yarattığı siyasal, ekonomik sistemlerin de savunduğu egemen düşünceler uğruna insanlığa ne kadar kötülük ettiğinin örneklerini çokça yaşadık ve benzerlerini yaşamaktayız. Aslında daha çok yaşadığımız gerçeklik bize "iyi" bir şey ya da "iyilik" diye sunulanın, gösterilenin aksine "kötü" ve hatta kötüden daha kötü olan bir "kötülük" içermesidir. Nazi katliamının, savaşı kaybeden bir halkın onurunu kurtarmak, saf bir Alman ırkı yaratmak ve kendi ulusunun kaderini değiştirmek gibi argümanlar ve insanlık dışı uygulamalar ile Yahudi halkının üçte birini yok etmesi, Amerika'nın Japonya'nın kendisine savaş açması gerekçesiyle Hiroşima'yı bombalayarak binlerce insanı katletmesi gibi... Hâlâ da herhangi bir ülkenin diğerini, oraya demokrasi ve özgürlük getirmek, barışı, huzuru ve sükûneti sağlamak için işgal etmesine, savaş açmasına; kendisi gibi düşünmeyen ve yaşamak istemeyen insanlara yönelik operasyonlara, katliamlara, adil olmayan yargılama biçimlerine benzer iyilik söylemleriyle tanık olmaktayızdır.

Her insanın kendini ve diğerini "iyi" hissettiren yanları olduğu gibi "kötü" yanları da vardır. Başka bir deyişle içimizde "iyi"yi de "kötü"yü de barındırırız. Aslında hiç kimse tam ya da mutlak olarak iyi ya da kötü değildir. Her eylem gibi kötülüğün de bireysel ve toplumsal olarak aktarıldığına, Jung'un kavramlarıyla "bireysel" ve "kolektif" bilinç

© SUZAN ARMAĞAN

ve bilinçdışı yollarla yeniden üretildiğini, çoğaldığını ve pekiştirildiğini söyleyebiliriz. Bana kalırsa "kötü" kavramı "kötülük"ten daha masum kalıyor. Birçoğumuzun kötü yanları onun kusurlarıdır, ancak kötülük yapmaya başladıysak, kendimize, diğerine ve insanlığa karşı kabahatliyizdir artık. Çünkü kötülük, daha çok diğerine egemen olma, diğerinin hakkını yeme, onu yok sayma, ezme ya da yok etmeye varan bir şiddeti, zorbalığı, ayrımcılığı ve empati yoksunluğunu içerir. Psikolojik açıdan, insanda saldırganlık gibi bazı yıkıcı dürtülerin, haset ve nefret gibi duyguların ve patolojik narsisist, Kernberg'in ifadesiyle Hitler gibi "malignan narsisist", anti-sosyal ve paranoid kişiliklerin kötülüğe yatkın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunlar kontrol altına alınabilir, tedavi edilebilir ya da bir biçimiyle sağaltılabilir. Bana kalırsa, kötülük yapan herkese, sadece psikopatolojik bir gözle bakıp, "psikiyatrik bir tanı" koymaya zorlanmak, etiketlemek ya da damgalamak, kavramın toplumsal ve kültürel dinamiklerini göz ardı eden başka bir kötülük hali gibidir.

Modernizmin insanlığa hak ve özgürlükler bağlamında getirdiği yıkıcılığı, örneklediklerim dışında birçok tarihsel olayda görmemiz mümkündür. Belki de Nietzsche'nin "iyinin ve kötünün ötesinde" dediği tam da budur. Çünkü iyi ya da kötü diye algılananlar gerçek anlamlarını neredeyse yitirmiş, üzerinde oldukça oynanan hatta tepinilen değerler haline gelmiştir. Evrensel bir ahlak ilkesinden söz etmek mümkün değildir. "Savaş olmazsa barış sağlanamaz" inancı ve düşüncesiyle milyonlarca insan öldürülmüştür. H. Arendt, "Nürnberg duruşmalarından sonra Nazi katliamının sorumlularından, İsrail'e yasadışı yollarla teslim edilip Kudüs'te yargılanan Eichmann'ın duruşmalarını izledikten sonra, kötülüğün nasıl sıradanlaştığını çok çarpıcı olarak gözler önüne sermektedir. Bu denli insanlık dışı suç işleyen bu adamın, ne denli naif,

basit, tanıdık, sıradan ve uyumlu duruşu, yaptıklarından dolayı sorumluluk, suçluluk duymadığını, sadece Alman halkının iyiliği için emirlere uyduğunu ve birçok insanlık suçu olarak düşünülen eylemden haberi olmadığını söylemesinden tutun da İsrail hükümetinin Eichmann'ın işlediği suçların insanlık suçu olmaktan öte etnik bir değersizlik hissiyle Yahudi düşmanlığına indirgediği bu yargılamanın ne derece gerçek amacından ve niteliğinden çıkarıldığına" dair yorumlarına varana kadar oldukça dikkat çekicidir.

Birincisi, kötülük gayet sıradan, naif hatta şefkatli görünen insanların yapabileceği bir eylemdir. İkincisi, kötülük yapan kişi onu neden yaptığını tam olarak bilememekte; üçüncüsü, yaptığının kötülük olduğunu bile anlamlandıramamaktadır. Dördüncüsü, kendisine kötülük yaptığını iddia eden de başka çıkarları uğruna yapılanın gerçekliğini saptırabilmektedir. Yani kötülük, onun ne olduğunu, nasıl ve neden yapıldığını bilmeyerek/bilincinde olmayarak gayet bilinçdışı gösterilebilir. Ayrıca varoluşsal bir bakışla, kötülüğün seçim ve sorumluluk bağlamında da irdelenmesi gerekir. Kötülük yapmayı seçmediğini savunan bir insan bunun sorumluluğunu da taşımaz, özgürlük bu sorumluluğu içeriyorsa nasıl talep edilebilir? Kötülük de farkında olunmadan seçilmiş bir eylem olabilir. Öyleyse herkes kötülük yapabilme potansiyeline sahiptir, dolayısıyla sosyal çevresinde öyle davranamayacak biri olması, bu olasılığı dışlamaz. İşkenceci bir polis ya da bir cellat ailesine ve yakınlarına karşı çok şefkatli ve ilgili biri olabilir. "Şeytan Yoktur" (2020) adlı filmde bir celladın ne kadar iyi bir eş ya da baba olduğuna tanık oluruz. Kendimin de deneyimlediği gibi, çevresinde çok sevilen, saygı duyulan, okul aile birliğinde aktif olan bir kişi, evinde bakmakla yükümlü olduğu yakını olan bir çocuğu yıllardır istismar ediyor olabilir. Ve hatta kötülük gördüğünü iddia etmek bile, gerçek nedeninden saptırılıp başka bir hale, başka bir deyişle kendi çıkarını gözeten başka bir kötülükle karşılanabilir.

Birçok kavram ve gerçeklik gibi kötülük de giderek sıradanlaşmakta, çarpıtılmakta, öte yandan J. Baudrillard'ın söylemiyle adeta şeffaflaşmaktadır. "Çünkü gelişme, ilerleme ve kendini koruma gibi Batıcı ilkeler neredeyse her yerde yok oluşun ve ölümün sürekliliğine dönüşmüş, farklı olanı ve 'öteki'ni yok ederek artık 'aynı'nın aynasında kendi kendinden üreyen ve tüketen, birbirinin kopyası zihniyetler üretmektedir." Z. Bauman'ın ifadesiyle ise kötülük, içine girdiği şeye göre şekil alan, zemini belli olmayan, akışkan bir hale gelmektedir. Bana kalırsa kötülük tam da bu nitelikleriyle aynı zamanda bulaşıcıdır da... Eichmann örneğinde olduğu gibi, diğerine itaat etmenin saygınlığıyla yetinenler farkında olmadan ne çok kötülüğe bulaşmaktadır. Üstelik kendisi, bu insanlık dışı emirlere uymasına rağmen Yahudilere yardım ettiğini bile savunmuş, hatta savaş sonrası yoksullaşan Alman halkının onlardan kalan ayakkabı ve giysilerden yararlanarak iyilik edildiğini bile savunmuştur. Acaba Almanlar gazla boğulan, fırınlarda diri diri yanan bu insanlardan kalanları giymekle bu kötülüğe bir biçimde ortak olmuş olabilir mi?... Başka bir örnekle, atomu bularak insanlık için önemli bir bilimsel iyilikte bulunan Einstein, milyonlarca insanın ölümüne neden olan atom bombasının kullanımında da hiç istemeden de olsa kötülüğe bir şekilde bulaşmış mıdır?...Ya da alınan vergilerin çoğunun sağlıktan, eğitimden çok savaşa veya ayrıcalıklı bir sınıfa kullanıldığı bir ülkede vergi verenler istemeden de olsa bu kötülüğe bulaşmış olmuyor mu?...

Uzun süredir iyilik, geçici bir haz ya da bir ağrı kesici gibi tedavi etmeyen bir tür vicdan temizliğine de dönüşmüş gibidir. Çalışanını sömüren patron, diğerini düşüncesinden dolayı tutuklatan lider, kadına, çocuğa şiddet uygulayan ya da öldüren erkek, herhangi bir canlıya etnik, türsel, cinsel, sınıfsal ayrımcılık ile zorbalık uygulayan herhangi biri ne hikmetse sonra gider bir yoksula sadaka verir, yardım amaçlı bir vakıf ya da dernek kurar, bir öğrenci okutur. Böylece yaptığı kötülüklerden dolayı geçici bir rahatlama sağlar.

Sanki "iyilik adına" yapılması gereken bir eylemdir kötülük... Öyle ki, sanki o olmasa daha iyi bir şey olamazdır. Sokrates'in sözünü ettiği, içimizdeki iki düşman olan haz ve statü hırsı, her türlü iktidar biçiminin ürettiği nefret ve şiddetin yeniden yaşantılanmasının da önünü açmıştır. Örneğin, yaşanan doğal bir afet, kötü bir deneyimdir ancak afet sonucu bu kadar yapının yıkılması ve bu kadar insanın enkaz altında kalıp ölmesi, gerekli önlemleri almamanın, daha çok para kazanma ve daha konforlu binalarda yaşamanın hazzına kapılanların "kötülüğü"dür. Yasadışı bahisle devasa para kazanan, lüks içinde yaşayanlara imrenerek bakmak, onlar gibi olmak istemek, hatta ertesi gün bile adil bir şekilde para kazandıklarını iddia ettikleri merkezlerde kuyruğa girmek, başkasının çocuğu ya da eşi olan masum insanları öldüren çocuğunu yurtdışına kaçırmakla kendine hak gördüğünü diğerine göremememek, sokakta gördüğü dilenen ya da çöp toplayan başka halktan olan çocuklara iğrenerek ve aşağılayarak bakmak, üretilen, kopyalanan, bulaşan nice kötülüklerin ülkemizdeki güncel örnekleridir. En son sokak hayvanlarının iyiliği için çıkması savunulan "hayvan yasası"nda olduğu gibi, uyutma, ötenazi gibi iyilikle süslenen, makyajlanan gerekçelerle bu yasayı çıkarmayı savunmak basbayağı bir "kötülük" değil de nedir?...

Bana kalırsa iyilik anlamını yitireli çok oldu. Ne yazık ki bize iyilik olarak sunulan çoğu eylem, kötülüğün normalleştirilmesidir. Tam da bu yüzden çoktandır kötülüğün karşıtı artık iyilik değil eşitliktir. Bence hepimiz bir şekilde kötülük yapıyoruz, ona bulaşıyor ve bulaştırıyoruz. Bizi kötülüğe bulaşmaktan kurtaracak eylemler ise seyretmek, izlemekten çok kendi payımızı sorgulamak, görmek, empati kurmak, daha insanca çözümler üretmek için harekete geçmek ve dayanışmak olabilir. Çünkü kötülük onu eyleyenden çok, eyleten birçok bireysel, toplumsal ve kültürel etkeni ortadan kaldırmamızı gerektirecek kadar içimize işlemiş ve ne yazıktır ki neredeyse her yerimize sinmiştir.

Kaynakça

Mitoloji Sözlüğü, NTV Yayınları.

Öktem, Ü., Platon Felsefesinde Kötülük Problemi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, DTCF Dergisi, 58.1 (2018): 641-661

Arendt, H., Kötülüğün Sıradanlığı, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, 2022, İst.

Baudrillard, J., Kötülüğün Şeffaflığı, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 2010, İst.

"There Is No Evil" (Şeytan Yoktur) filmi, Rasoulof, M., Yön., 2020 İran yapımı.

EFSANE HALİNE GELEN ÜLKELER KENTLER DERGİSİ

memlekent

Tüm sayılarına
www.psikeart.com adresinden ulaşabilirsiniz...

Eksik bir şey mi var hayatımda?

Özlem AKKEL

Psikolojik olarak olgunlaşmamanın ikiz kardeşidir kötülük.

"Bir hamamböceği öldürürsen kahraman, bir kelebeği öldürürsen şeytansın. Ahlakın estetik standartları vardır" diyor Nietzsche. Ne kafa karıştırıcı değil mi? Belki düşününce. Oysa günlük yaşamlarımızda çok tanıdık gelen bir yerden ses ediyor olabilir. Öyle değil mi ki sempatik bulduğumuz birinin bize verdiği zararları görmezden gelirken beğenmediğimiz diğerlerinkini itici bulmamız? Hakkımız tabii. Kimi itici bulacağımız, kimden tiksineceğimiz, kimlerde neleri tolere edeceğimiz çok şahsi bir seçim. Bir yerlerde, bir zamanlarda bu seçimleri yapmayı öğreniveriyoruz. Hayatımızın nasıl bir yolda ilerleyeceği seçimleri. İyilik, doğruluk, ahlak, güzellik, yakınlık, zorbalık yapacağımız veya tersi yönde ya da arada başka bir yerlerde davranacağımız seçimleri. Kilometrelerce uzanan bir yelpaze gibi ne zaman, nerede duracağımıza biz karar veriyorken her zaman sorumluluğunu almak kolay olmuyor. Yani tüm o renkler, siyah da, beyaz da ve alacalı ışıltılı tüm o paletler de içimizde bir yerdeyken bütünlüklü bir kendilik olmak için çabalayıp duruyoruz belki de. Bazı zamanlar. Diğer bazılarında koyveriyoruz belki. İçimizden geleni bırakıyoruz, her ne olacaksa. Olan da olmayan da yolumuza bir taş koyuyor. Sadece bizim yolumuza mı? O amavutkaldınmlannı karşılaştığımız diğerlerinin yollarına da inşa ediyoruz. Bizde ne varsa, onlarda ne yoksa, bizde olmayanla, onlarda olanla... Kendi yokluğumuzdan oluşan duygularla, diğerinin zenginliğinden aldığımız duygularla etkileşim içinde birbirimizi inşa ediyoruz. Bu inşalar her zaman çok sağlam ve sağlıklı bir zeminde durmasa da, hatta sarsıntılı ve travmatik yaşantılar içinde dönüp dursak da sonunda hep büyümek çıkıyor karşımıza. Başı sonu belirsiz, dalgalı bir ilişkiler ağındayız.

Peki o zaman kötülük bunun neresinde? Yani basitçe birine zarar vermek olarak tanımlasak, burada zarar veren kim? Kişisine göre nasıl hissettiğini ve karşı tutumunu belirleyen mi yoksa tatlı bir yerden uyuştura uyuştura enjeksiyonunu saplayan mı? Yerine, kişisine, kültürüne göre değişen bir olguyla mı karşı karşıyayız? Pek de gelişmemiş adalet yargımızı fütursuzca dağıttığımızda, kendi bireysel dünyamızda geliştirdiğimizi sandığımız sonuç yargılannı başkalarının üzerine boca ettiğimizde, kötülük her yerde değil midir artık? Ve iyilik de tabii. Hepimiz için aynı anlamda mıdır? Hem kötüler ve iyiler diye iki tip insan olduğunu ne ara öğrendik? Kötü yoktur. Kötülük vardır. Hepimizde vardır. Çünkü her birimiz lanet eksik varoluşlanz. Neremizden yaralıysak oralan tanır ve ötekilerin de nasıl yara alacağını kendimizden doğru çok iyi biliriz. Kendimize seçimlerimizden dolayı kötü der miyiz? Belki bazı durumlarda, yeni bilgilere ulaştıkça, eksikliğimiz tamamlandıkça, büyüdükçe... Bazı zamanlar zarar verdiğimiz, üzdüğümüz kimseler de bize kötü demeyebilir. O da onlann eksikliğinden olsa gerek. Yani korunmanın ne olduğunu bilmemesinden. Kendine şefkatin. Yapıcı ilişkiler içinde olmayı tanımamasından. Biz hançeri sapladıkça, tanıdık, sıcak bir ses duyup gülümseyebilirler. Biz de doğru yolda ilerlediğimizi anlanz o gülüşlerden. Yelpazenin hep kara yanını gören gözlerimizle ortaklık içinde oluveririz. Bu ortaklık birimizden biri büyüyene kadar devam edebilir ya da yaralanmayı kaldırmayana kadar. Bir yerimiz ölene kadar. Kötülük ölüme götürür belki de. Sonra yeniden doğmaya. O zaman adına yaraşır bir yerde durabilir mi? Ne saçma. Bizi geliştiren, büyüten bir şeyse iyilikten daha has bir yerde değil midir? Ya da iyilik, bazen maraz doğan tarafta! Sınırlan hep iyi niyetle ihlal etmez miyiz? O başanlı olsun diye adına üniversite tercihini yaparak mesela. Takıntı yaptığı çocukla arasını bularak. Annesini kötülerken verdiğimiz omuzla iyi olmaz mıyız? Sınavda kopya verdiğimiz arkadaşımıza da yaptığımız iyiliktir, onun adına çatıştığı arkadaşını alt etmek de. İyilik her zaman iyilik, kötülük de hep kötülük müdür? Kimler iyidir, kimler kötü?

Sokrates'e göre, bir kimseyi kötülüğe veya günaha iten şey, bilginin yoksun oluşudur. Platon da kötülüğü bilgisizlik, erdemsizlik olarak tanımlamaktadır. Kötülük eksikliğin, cahilliğin,

gelişmemiş öğretilerin, olduğu gibi alınıp sorgulanmamış bilgilerin, dünden bugüne etkisini kaybetmiş deneyimlerin sonucu olabilir. Sait Faik, "Kayıp Aranıyor" romanında karakteri Nevin'i tanımlarken, maruz kaldıklarından öğrendiği bir duruşa vurgu yapıyordu. Toplumundaki insanların onu yargılamaları üzerine, ötekilere bakma konusunda şöyle düşünüyordu "İğrenir görünürlerden çoğu o nevi insanlardan bin defa daha aşağılıktır. Riyakârlık aşağılığın son haddidir. Sahiden iyi insanlar, kötüler hakkında laf söylemezlerdi. Belki sevmezlerdi, kızarlardı ama onu bile belli etmezlerdi."

© UGUR HALICI @MJ

Empati yeteneği gelişmemiş olup, diğerlerinin kendi üzerindeki rahatsızlık veren duygularından öçle ileri doğru hesapsız saldırmak, yaşadığı dünyada sadece kendi hisleri varmış, sadece kendi kötü yaşantılara maruz kalmışçasına saldırmak, kendi benliğinde eksik olanların suçluluğunu başka birilerine yansıtmak, onların fazlalığına, iyiliğine öfkeyle savaş açmak, içinden dışa doğan hırsa, intikam isteğine, şiddetli duygularına kılıflar yaratmaktır. Herkesin senin dünyana göre yaşadığını sanmaktır. Başka fikirleri, bakışları, her bir zihinde koca koca evrenler taşındığını bilmemek. Psikolojik olarak olgunlaşmamanın ikiz kardeşidir kötülük. Kendini iyi bir insan sanmak yanılgısıdır. Sarmaşık gibi her yerde kolu olan, içimize en derinden nüfuz etmiş bir düzenek olduğu için, çoğu zaman bilmeden işlediğimiz bir oluş halidir. Bilmediğini bilmek de bu yüzden erdemdir. İnkârı hayatımızdan çıkarıp sorumluluğu dahil eder. Ötekinin sınırını aşmamak, haddine düşmeyen sözler sarf etmemek, adına kararlar almamak, onlann dünyadaki oluş hallerine sadece saygı duyabilmek, ötekiyle ilgili gerçekten bilmediğini bilmekten geçer. İyilik de o alanı kendisiyle birlikte herkese tanımaktan. En önemlisi, iyi olmak için kendini iyi yetiştirmek önemlidir. Yeterli değildir ama mühimdir.

Milgram'ın otorite ve itaate dair deneyi düştü aklıma. Nasıl da bize adapte edilene hemen uyum sağlıyor ve sorumluluğunu almadan diğerlerine zarar verecek eylemler içine giriyoruz. Nasılsa karar bizim değildir, birileri sorumluluğu almıştır, öyle emretmiştir komutadaki... Evde, okulda, iş yaşamında veya aile içinde verdiğimiz zararların sorumluluğunu hep başka bir yerlerde arıyor olabiliyoruz. Narsisist bir anne, umursuz bir baba, zorba bir eş, mobbing yapan bir patron, manipüle eden bir arkadaş olmayı seçiyoruz aslında. Öyle ya da böyle, o davranış bizden doğru çıkıyor. Hepimiz kötülüğün başka bir koluyuz. Evet, seçiyoruz ve seçmekten çok da muaf değiliz. Çünkü bir yanımız hep gelişmemiş ve anlamaktan yoksun. Neredeyse o eksiklik, oradan doğuyor kötülüğümüz. Sanki hayat bize olgunlaşma kapılarını dikenli yollar üzerinden açıyor gibi. Dikenler temas eden herkesi yakar, evet, yanıyoruz. Kanaya kanaya yürüyoruz. Yolu bitirmenin koşulu öğrenmek, aynı dikenli şeridi seçmemek. Bilgeleşmek, bitmek tükenmek bilmeyen bir yol oluyor. Hiçbir zaman tamamlanmayacak. Seçim var yalnızca. Yaptığım kötülükler seçtiklerimin bir yansıması. Eksikliklerimden dolayı seçemediklerimin ve de. Eksik kalan yanlarıma eğilmeyi seçmeyişlerimin... Deneyimlemesi de tanımlaması da kifayetsiz bir kavram.

Ümit Yaşar'ın "Beşinci Mektup" şiirinde şöyle bir kısım geçiyor:
"Ayrılık diye bir şey yok.
Bu bizim yalanımız.
Sevmek var aslında, özlemek var, beklemek var."

Ne de güzel kaleme almış, her şeyin nasıl da iç içe geçerek diğerini tamamladığını ve tanımladığını. Kötülük üzerine düşünürken bu çok sevdiğim satırlar düştü aklıma. Bu defa şöyle bir yerden ses ettiler:

Kötülük diye bir şey yok.

Bu bizim yalanımız.

Eksiklik var aslında, cahillik var, iç içe geçmiş anlamlar, anlamsızlıklar var.

Zihnime düşen bu tını, aslında anlattıkça çıkamayacağımız bir kör kuyuya düştüğümüzü hatırlatıyor. Sanki bu kavramı açmaya çalıştıkça, indirgemeye ya da indirgememeye çalıştıkça kötü bir şeyler yapıyorum gibi. Keskin, haklı sınırlarımı yakalamak güçleşiyor. Aynı terapi odasında yaşadığımız şey değil de nedir? Karşımızdaki insanı bir tanıma sıkıştırmaya, indirgemeye çalıştığımızda olan şey oluyor yine bu satırları yazarken. Kötülük oradan bağırıyor bana, sen kimsin de beni tanımlıyorsun? Orada onu incittiğimi fark edip geri adım atıyorum, sonra tekrar ileri. Tedirgin bir dans yapar gibi. Anlamaya çalıştıkça da kayboluyorum o kararsızlıkta. En güzeli varoluşçu bir sahiplenmekte kalıp seçimlerimizin altını vurgulamak. Çünkü bile isteye olmasa da bir şekilde hep seçtiklerimizden dolayı yaşıyoruz artık adını anmak istemediğim bu kavramı. Sonucunun nereye gideceğini çoğu zaman anlayamadan birbirimizi hırpalayıp duruyoruz. Vurulma sırası bize gelene kadar.

Şehnaz TUNA

Türk mitolojisinde ve masallarında kötülük ve kötü ruhlar

Kötülük kavramı ve özellikle kötü ruh olarak temsil edilen karakterler tüm toplumların mitolojik hikâyelerinde oldukça önemli bir yer tutar. (...) Kolektif bilinçdışından bilince çıkan cinler, periler, canavarlar, devler, cadılar, ejderhalar gibi mitolojik ve masalsı yaratıklar bir milletin en önemli kültür kodlarıdır.

"Kötülük" [evil] sözcüğünün etimolojisini görmek için Oxford İngilizce Sözlüğü'ne baktığımızda, eski İngilizcedeki 'üstünde' ya da 'ötesinde' anlamına gelen 'yfel' sözcüğünden geldiğini görürüz; ayrıca yüzyıllar boyunca 'kötülük' sözcüğü sadece 'olumsuz', 'sıkıntılı', 'acı verici' sözcüklerinin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır."

"Kötülük", **Luke Russell**

Başta felsefe olmak üzere, bilim, sanat, edebiyat gibi alanlarda kullanılan ve tartışılan, çok boyutlu bir kavram olan *kötülük* insanların ve toplumların etik, ahlaki ve değer sistemleri çerçevesinde şekillenir ve farklı şekillerde tanımlanır. Felsefi, dinsel, psikolojik ve toplumsal açılardan ele alındığında, kötülüğün tanımı ve anlaşılması, insanlık tarihinin ve kültürel gelişiminin önemli bir parçasını oluşturur. Kötülük çeşitleri, çoğunlukla, doğal (fiziksel) ve ahlaki kötülük olarak ikiye ayrılmaktadır. Bahsi geçen doğal kötülükler, doğal sebepler yüzünden, ahlaki kötülükler ise, insanın kendi eylemleri yüzünden ortaya çıkmaktadır. Kimilerine göre, bu doğal kötülüğün oluşumunda, ahlaki kötülüğün de payı vardır. Buradan anlaşılan, doğal kötülükler, insanlara bir uyarı veya ceza niteliğinde verilmektedir (Öktem'den akt. Taşabat, 2021).

Abası - Abahı

Al Karısı - Al Bastı

Abra ve Yutpa

Tarih boyunca bazı filozoflar belirli eylemler ve durumları her koşulda ve her durumda kötü olarak tanımlayıp kötülüğü "mutlak" bir kavram olarak ele alırken (örn. masum bir insanı öldürmek mutlak bir kötülüktür) diğer filozoflar ise kötülüğün göreceli bir kavram olduğunu savunur. Yani, bir eylemin veya durumun kötü olarak tanımlanması kültürel, toplumsal ve bireysel değerler ve normlara bağlıdır. Dolayısıyla, bir toplumda kötü olarak kabul edilen bir eylem, başka bir toplumda farklı bir anlam taşıyabilir. Taşabat (2021), araştırma makalesinde kötülüğün birkaç önemli filozof tarafından yapılan tanımlarını şu şekilde aktarmıştır: "Sokrates'e göre, bir kimseyi kötülüğe veya günaha iten şey, bilginin yoksun oluşudur. Bilgiyi bir erdem olarak gördüğü için, salt bilgili bir kimsenin kötülük yapmayacağını düşünmektedir. Bu sebeple ona göre, kötülüğün sebebi, bilgisizliktir (Osborne'dan akt.). Sokrates'in bilgisizlik olarak nitelendirdiği bu kötülük, Farabi'ye göre, mutluluğu engelleyen her şeydir. Bu konuda da farklılıklar söz konusudur. Platon ise Sokrates'e benzer bir şekilde düşünmekte, kötülüğü erdemsizlik ve bilgisizlik olarak tanımlamaktadır (Yıldırım'dan akt.). Bir nevi, kötülük, gerçekliğin olmayışı veya iyiliğin bilinmeyişidir (Badiou'dan akt.). Bu sorunu Platon, şu şekilde ele almaktadır: *"Hiç kimse bile bile kötülük etmez. Kötüler, vücutları kötü olduğu, kötü eğitildikleri için kötüdürler. Ama insan, bütün gücüyle, tahsil ve terbiyesiyle, yaşayışıyla kötülükten kaçmaya, onun zıddı olan erdeme (iyiliğe) varmaya çalışmalıdır. İyi olan her şey güzeldir. Güzel de hiçbir zaman orantısız olmaz. O halde, bir canlı, güzel olabilmek için tam bir orantı içinde bulunmalıdır* (Öktem'den akt.)."

İnsanın kötülüğü hakkındaki kitabında Cole (2023), saf veya mutlak kötülükten bahseder. "İnsanların, insana dair kabul edilebilir bir amaca ulaşmak adına başkalarına korkunç şeyler yapmalarını bir noktaya kadar anlayabiliriz, örneğin iktidar hırsı, zenginlik, popülerlik veya sıklıkla toplumun ve hatta insanlığın genel menfaati gibi; ancak bu 'saf olmayan' bir kötülüktür, kötü sonuçlar gayriahlaki veya en azından dünyevi niyetlerle ya da hatta belki iyi niyetlerle karışmıştır. Fakat 'saf' kötülük sadece sonuçların kötülüğünü değil, niyetlerin de kötülüğünü içerir. Başkalarının acı çekmesini ve mahvını sırf ıstırap ve mahvetme hatırına istemektir. Bu neredeyse anlaşılmazdır, öyle ki pek çok düşünür insanların böyle bir kapasitesi olmadığını savunmuştur. İnsan aktörler sadece saf olmayan anlamda kötü olabilirler, saf kötülük ise (şayet varsa) doğaüstüne aittir. Dolayısıyla, doğaüstünü reddedersek saf kötülüğün gerçekliğini de reddetmek durumundayız gibi görünüyor."

Kötülük kavramı ve özellikle kötü ruh olarak temsil edilen karakterler tüm toplumların mitolojik hikâyelerinde oldukça önemli bir yer tutar. Mitolojide var olan kötü ruhlar geçmişten günümüze uzanan bir anlatıdır. Bu anlatı insan evladının en derin korkularını, zorlukla başa çıkma yöntemlerini, bilinmezi anlama çabalarını yansıtır. Kolektif bilinçdışından bilince çıkan cinler, periler, canavarlar, devler, cadılar, ejderhalar gibi mitolojik ve masalsı yaratıklar bir milletin en önemli kültür kodlarıdır. Bir millet hakkında en önemli verileri mitolojilerinde ve masallarında bulabiliriz. Tüm kültürlerin mitolojisinde olduğu gibi, her biri kendine özgü özelliklere ve hikâyelere sahip büyüleyici tanrılar ve efsanelerle zenginleşmiş Türk mitolojisinde de kötü ruhlar mitolojik sistemlerde geniş yer tutan olgulardandır. Kötü ruhlara dair var olan inançlar kültürden kültüre değişim gösterdiği için bir milletin bilinçdışının aynası olan mitolojide yer alan tasarımlar da birbirinden farklılık gösterir fakat genel olarak bakıldığında kötü ruh insanlara kötülük eden doğaüstü bir varlık olarak tasvir edilir.

Bu varlıklar Türk mitolojisinde "iyi-kötü" karşıtlığında kötü olarak kabul edilen varlıklardır. Buna bağlı olarak bu varlıklardan çeşitli kötülükler beklenir. Bu kötülükler kişinin doğrudan kendisine yapılan ve sonu psikolojik rahatsızlık, sakatlanma ya da ölüme varabilecek çeşitli eylemlerdir. Bunun yanı sıra kişinin çeşitli mallarına zarar verme, yoldan çevirme suretiyle niyet ettiği işine engel olma veya kişinin ailesinden birine zarar verme gibi sonuçlar doğuran eylemler de bu varlıklarla ilişkili düşünülmüştür. Buna bağlı olarak bu varlıklardan gelebilecek herhangi bir kötülüğe karşı bir kaygı mevcuttur denilebilir. Bu da kötü ruhları bir korku sembolü haline getirmiştir. Türk mitolojisinde kötü ruhların, dünyadaki diğer halkların mitolojik görüşlerine benzer bir şekilde korkunun ifadesi veya kişileştirmesi haline geldikleri düşünülebilir. Bu bağlamda insanın herhangi bir tehlike karşısında zarar göreceği duygusundan kaynaklanan ve bir nesneye bağlı olarak ortaya çıkan, yani var olan bir nesneden kaynaklanan korku duygusunun Türk mitolojisindeki nesnelerinden birinin de "kötü ruhlar" olduğunu ifade edebiliriz. Türk mitolojisinde tam olarak belirlenemeyen yapılarından dolayı kötü ruhların yarattığı bilinenden bilinmeyene yönelen hareketin ortaya çıkardığı duygu korku duygusudur. Türk halk kültüründe, genelde cin olarak düşünülen kötü ruhlar insanlara karşı çeşitli eylemler sergilerler. Bu eylemlerin başında insanlara karşı çeşitli oyunlar oynayıp insanları korkutmak yer almaktadır. Bu bağlamda, Türkiye sahasında gelenek çerçevesinin yayılması sonucu cin olarak düşünülen kötü ruhların, birçok kültürde olduğu gibi, ilk başlarda mistik tasavvurlarda belirgin bir yer tutarken zamanla kökenleri ve geçmişteki

işlevlerinin unutulduğu görülmektedir. Bu durum da bu kötü ruhlann birer korku öğesine dönüşmesine sebep olmuştur (Sarpkaya, 2014).

"Türk Mitolojisinde Fantastik Varlıklar" adlı kitabında Bilgili (2022), Türk mitolojisi ve masallanndaki kötü ruhlann önde gelenlerini tüm detaylanyla kaleme almıştır:

Erlik Han

Erlik Han - Yeraltı Tannsı

"Erlik Han" ya da "Erklik-Erglik Han", yeraltı âleminin tannsı olduğu için "Yerlik" olarak da bilinir. Altay Türkleri her zaman, özellikle de salgın hastalıklar hüküm sürdüğü dönemlerde Erlik Han'dan çok korkar. Doğrudan adını söylemek tabudur, bu yüzden ona "Kara Neme" (Kara bir şey) derler. Erlik yeraltıyla ilişkilendirilen üç gezegenin, Venüs, Satürn ve Mars'ın kötücül taraflannı yansıtır. Erlik Han, Satürn gezegeniyle ilişkilendirilir (Esin'den akt. Bilgili, 2022). Erlik atletik vücutlu, esmer-kara ve yaşlı bir adam olarak tanıtılır ki, Türk minyatürlerinde de Satürn, esmer, yaşlı bir adam olarak tasvir edilir. Erlik, salgın hastalıklar ve korkunç felaketler gönderir. Satürn de bulaşıcı hastalıklar, felaketler ve depremlerden sorumludur. Salgın hastalıklar, savaşlar, toplu ölümler, yeryüzü felaketleri gibi durumlar Satürn, dolayısıyla Yeraltı Tannsı Erlik Han'a atfedilir. Erlik'in sıfatlanndan biri "Pos Erlik" yani "İnatçı Erlik"tir ki bu Satürn'ün mizacıdır. Diğer sıfatları küstah, edepsiz, uyumsuzdur. Erlik Han'dan bahsedilirken "Kara" kelimesinin sürekli tekrarlanıyor olması onun kötücül bir varlık olmasının dışında, Satürn'ün de özelliği olan yer, toprak ve kara parçalarını yönettiği anlamına gelir. Satürn toprak gezegenidir ve deprem, toprak kayması gibi felaketlerden sorumlu tutulur. Erlik, kudretli, güçlü, kuvvetli anlamına gelen "Erklig" sözcüğünün değişmiş şeklidir. Venüs'ün kötücül savaşçı tarafıyla ilişkilendirilir. Erlik Han Türk mitlerinde şu şekilde tasvir edilir: Erlik korkunç bir ihtiyardır. Gözleri ve kaşlan kömür gibi kara, çatal sakalı dizlerine kadar uzamış, yaban domuzunun azı dişlerine benzeyen bıyığı kulakları üzerine yerleşmiş, çenesi tokmağa, boynuzlan ağaç köklerine benzer. Burnu domuz bumuna benzer. Saçları kapkara ve kıvırcıktır.

Hayat ağacının köklerinin yeraltında, Erlik Han'ın sarayına kadar indiği düşüncesi de vardır. Ruh Kuşları gökyüzündeki tanrısal ve ruhsal bölgeyi anlatır. Yersu kişioğlunun yaşadığı yeryüzüdür. Erlik ise yeraltında yaşar. Bu ağacın gökyüzündeki dallarına Ülgen'in, ortasındaki yeryüzü bölümüne Kişioğlu'nun yani insanın ve yeraltındaki köklerine ise Erlik'in atını bağladığı düşünülür. Mitoloji şöyle devam eder. Erlik kibirlenir ve şöyle söyler:

Ben niçin olmayayım Tanrıdan daha yüksek,
Tanrı neden dolayı, göklerde olsun tek,
Ben niçin olmayayım hem kuvvetli hem yüce,
Bu bir kabahat midir ben doğduysam yenice (ilkönce).

Erlik bu sözleri söyler ve ilk yaratılan insana kötülük yapmaya başlar.

Kiştey Ana ve Erke Solton

Erlik'in dokuz kızı vardır ve saçları kara yılana benzer. Yalnızca sekiz gözlü "Kiştey Ana" ve "Erke Solton" adındaki kızlarının ismi bilinir. Bu kızların örgülü kara saçları yılan şeklindedir. Bu kızlar hoppa, şarlatan, hayâsızdır ve çatallı göğüsleri vardır. Bu kızlara "Kara Kızlar" adı verilir. Bu kızlar oyunla vakit geçirirler. En büyük keyifleri de Erlik Han'a ve Ülgen'e kurbanın ruhunu götürmeye giden şamanları baştan çıkarmaktır. Venüs'ün sabah yıldızı olarak doğması, onu elinde kılıcı tüm yıldızlan öldüren acımasız bir savaşçıya çevirir. Ona Türk mitolojisinde "Kiştey Ana" ya da "Erke Solton" adı verilir ki ikisi de Erlik'in kızlan olarak bilinir. Kiştey Ana ve Erke Solton Venüs gezegeninin kötücül ve cadı karakterine büründüğü şeklidir.

Abası - Abahı

Tek ayaklı, tek gözlü ve kel yaratıklar olarak tasvir edilen "Abası"arın ayaklan terstir ve arkaya doğru yürürler. Onlar insanları yolundan çıkarıp cinayete sürükleyebilirler. İnsanın aklını başından alıp deliye çevirebilirler.

Al Karısı - Al Bastı

"Al Ruhu" inancı tüm Orta Asya Türk coğrafyası ve Anadolu'da yaygın bir inanıştır. "Al Ruhu" adı da verilen bu ruhlar yeraltı, sular, kayalık ve dağlarla bağlantılı, kötücül, şarlatan ve insanları aldatan ruhlardır. Türk mitlerinde "Ana Tanrıça" arketipinin olumsuz türevlerinden biri "Umacı" ya da "Al Kansı" karakteridir. Venüs'ün güneş önünden geçişleri onu cadı karakterine sokar. Bazı edebi metinlerde çirkin, saçlan dağınık, avurtları çökmüş, güçlü kuvvetli ve uzun boylu tasvir edilir. Bazı mitolojik metinlerde ise dünyadaki en güzel kadından bin kat daha güzel olduğu anlatılır. Altay Türklerine göre Al Bastılar Erlik Han'ın hizmetindedirler. Lohusalara musallat olan bu kötü ruh, Al Ruhu, Al Kansı, Al Bastı, Abis, Almıs, Alban, Alvasti adlanyla da anılır. Özbek Türkleri Al Bastı'yı pejmürde, dağınık saçlı bir kocakarı suretinde tarif ederler. Lohusayı boğmasından korktukları için yalnız bırakmazlar.

Körmösler

Teleüt Şamanlarına göre göklerde iyi ruh olan Ülgenler, yeraltında ise kötü ruh olan "Körmösler" yaşar. Bunlar Erlik'in yönettiği ruhları, elçileri ya da hizmetkârları şeklinde geçer. Kötü Körmösler Erlik'in ordusudur. Altay Türkleri Körmös kelimesini kötü ruha dönüşen herhangi bir ölümlüyü ifade etmek için kullanır. Yeryüzünün her yerine dağılmış olan kötü Körmösler arasında disiplin yoktur. Aralarında kavga eder, çatışır ve savaşırlar. Hepsi son derece açgözlü ve oburdur. Hatta insan bile yerler. Biri hastalanıp öldüğünde "Körmös onu yedi" derler. Vücuttaki yara izleri Körmöslerin ısırıkları olarak kabul edilir (Anohin'den akt. Bilgili, 2022). Altay Türkleri, kötü Körmösler insanlara hastalık gönderdiğinde kurban keserler. Körmösten kurban edilen hayvanın

ruhunun karşılığında hasta insanın ruhunu bırakması istenir.

Abra ve Yutpa

Altay mitlerinde "Ker Yutpa" ve "Ker Balık" şeklinde geçer. Burada "Ker" kötü anlamında kullanılır. Ejder, yılan, balık, semender ya da timsaha benzer şekilde tasvir edilirler. Dört ayaklı ve çatal kuyrukludurlar. Abra ve Yutpa yeraltı canavarları olarak da bilinirler. Toybadım-Doymadım Irmağı'nda ve yeraltındaki büyük tengizde yaşarlar. Yeraltına inen kötü insanların ruhlarını "yuttukları" düşünülür. Bu yüzden "Yutpa" şeklinde adlandırılır.

Kara Koncolos

Türk söylencelerinde 25 Aralık'tan 6 Ocak'a kadar kötücül ruhların çıkacağına dair bir inanış vardır. Bu kötücül ruhlara "Kara Koncoloslar" adı verilir. Bu tarihler gecenin en karanlık olduğu dönemdir. Kara Koncoloslar geceleri ortaya çıkar ve dışarıdan tanıdık bir insan sesiyle evlere seslenirler. Bu sese inanıp gidenlerden bir daha haber alınamadığı anlatılır. Sokakta rastladığı insanlara "Nereden geliyorsun?", "Nereye gidiyorsun?" gibi sorular sorar. Verilecek cevapların başında mutlaka "Kara" kelimesinin olması gerekir. "Karadağ'dan geliyorum" "Karabağ'a gidiyorum" gibi. Yanlış cevap verildiğinde elindeki tarak ile insanları yaralar. Bu nedenle evlerde taraklar ortada bırakılmaz ve saklanır. Ağzı açık küplere tükürdüğü ve işediği düşünüldü için mutlaka üzerleri örtülür. Türkçedeki "Karakış" tabiri adeta hem kış ayının zorluğunu hem de Kara Koncolos'u çağrıştırır. "Karabasan" adıyla bilinen ve uykuda felç durumuna yol açan başka bir masalsı yaratık için de "kara" tanımlaması kullanılır.

Cazılar - Cazular - Cadılar

Türk gölge tiyatrosunda cinler, periler, cadılar, cazular, ejderhalar, yılanlar, devler en çok görülen yeraltı varlıklarıdır. Bunlardan en önemlisi "Cazu" ya da "Cazı" karakteridir. Türk mitolojisi ve masallarındaki Cazı, Cazu, Cadı, Cadoloz karakterleri "Ana Tanrıça" arketipinin olumsuz türevi olan Al Karısı'nın diğer biçimleridir. Halk söylencelerinde "küpe binen kadın" ya da "küp uçuran karı" tabirleri ile anılır. Batı masallarında cadılar süpürgeye, Türk masallarında ise küpe binerek uçar. "Küplere binmek" deyiminin kökeninde bu masal motifi vardır ve çok sinirli, kızgın insanlar için kullanılır. Türk gölge tiyatrosunda Cazı figürü elinde kırmızı bayrak taşır. Cazı savaş bayrağını açmış ve küpün üzerinde uçmaktadır. Kırmızı renk savaşı ve saldırganlığı ifade eder. Cazular tamamen çıplaktır ve göğüsleri oldukça belirgindir. Bu bağlamda onların şamanı baştan çıkarmaya çalışan Erlik Han'ın kızlarına çok benzediği de anlaşılabilir. Cazuların saçlarındaki saç iğneleri onların zehirli olduğunu ve bu iğneleri batırdıkları kişinin ebediyen uyuyacağı ya da öleceğini gösterir. Nitekim Pamuk Prenses masalının Türkçe versiyonu olan Nartanesi olarak da bilinen "Nardaniye Hanım" masalında cadı karakteri saç iğnesi ya da tokasını Nardaniye Hanım'ın saçına takar ve Nardaniye Hanım sonsuz bir uykuya dalar.

Çarşamba Cadısı

Türk anlatılarında "Çarşamba"nın şeytani ve matrak bir karakteri vardır. Çarşamba günü cin, öcü, cadı vs. ile özdeşleştirilerek canlandırılır ve bir bedene sahip olur. Bu bağlamda Türk sözlü kültüründe tanrıça imgesinin olumsuz türevlerinden biri "Çarşamba Karısı" karakteridir. Albastı, Almış, Küp Karısı gibi Cadı arketiplerinden biri olan "Çarşamba Karısı" saçı başı dağınık, çirkin görünümlü dişi bir varlıktır. Anadolu inançlarına göre çarşamba günleri ortaya çıkar ve hızlı bir şekilde dolaşarak evin her tarafını dağıtır. Yarım bırakılmış örgüleri söken ve ipleri birbirine dolayan, mutfakta bulunan yağ, bal ve unu birbirine karıştıran, etrafı dağıtıp kirleten bir varlıktır. Bazen atlara musallat olup yelelerini örer ve terleyene kadar koşturur. Geleneksel inanca göre Çarşamba Karısı, salı akşamları ev ev dolaşmaya başlar, yarım kalmış işleri bozar ve karıştırır. Bundan dolayı salı gecesinden çarşamba gününe yarım kalmış iş bırakılmaz. "Salı sallanır" deyimi de işte bu yarım kalan işler için söylenir. Bazı yörelerde çarşamba günleri ev kadınlarının tatil günü gibidir. Çamaşır yıkanmaz, ev süpürülmez vs. Çarşamba Karısı'nın çocukları evlerden kaçırdığı da söylenir.

Gulyabani

"Gulyabani", alacakaranlıkta, mezarlık ve çöllerde insanlara görünen korkunç bir yaratık olarak bilinir. Kocaman vücudu tüylerle kaplı, pis kokan bu yaratığın ayakları ters olarak düşünülür. Gündüzleri mezarlara girdiği, geceleri hortlayıp çıktığı anlatılır. Avcılara yaklaşarak onlarla güreş tutar. Avcı kazanırsa sessizce çekip gider. Fakat o kazanırsa avcı uzun süre hasta yatar. Harabe yerlerde ya da çölde yatan birinin kan çıkana kadar ayağını yaladığı ve kanını içtiği söylenir.

Türk mitolojisi ve masalları kötülük ve kötü ruhlar konusunu zengin bir şekilde işlemektedir. Bu anlatılar, toplumsal değerleri ve ahlaki dersleri aktarmanın yanı sıra insanların bilinçdışındaki korku ve kaygıları da yansıtır. Günümüzde bile bu mitolojik öğeler modern edebiyat ve popüler kültürde kendine yer bulmakta ve geçmişten gelen bu kadim bilgeliği yeni nesillere aktarmaktadır. Türk mitolojisinin zenginliği, kötülükle mücadelenin yanı sıra insan ruhunun derinliklerine inerek evrensel insanlık durumlarını ve duygularını keşfetmemize olanak tanır. Bu bağlamda, Türk masalları ve mitolojik hikâyeler, sadece birer eğlence aracı değil aynı zamanda derin manevi ve kültürel bir miras olarak kalıcı bir değer taşımaktadırlar.

Kaynakça

Bilgili, N. (2022). *Türk Mitolojisinde Fantastik Varlıklar. İstanbul: Hermes.*

Cole, P. (2006). Kötülük Miti. (R. Kuldaşlı, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Russel, L. (2024). Kötülük. (O. Doğan, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarpkaya, S. (2014). Türk Mitolojisinde Kötü Ruhlar. 20 Temmuz 2024 tarihinde https://frpnet.net/makaleler/turk-mitolojisinde-kotu-ruhlar adresinden erişildi.

Taşabat, M. (2021). Kötülük ve Kötülük Sorunu Üzerine Kısa Bir Bakış. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 41-55. doi: 10.33905/bseusbed.897190

© DENİZ ÇOBANKENT

Elma mı kötü, fıçı mı?

Gülbalca ÇAKIROĞLU

Kötü fıçının içindeki iyi elmaları koruyabilir miyiz?

Kötü elma metaforu, kötülüğün kişilerin doğuştan sahip oldukları özellikler veya kişilik yapılarından kaynaklandığını savunan bir yaklaşımdır. Bu metafor, bazı kişilerin doğuştan kötü veya ahlaki olarak zayıf olduklarını ve bu nedenle kötü davranışlarda bulunduklarını öne sürer. Kötü davranışlar, bireysel psikopatolojiler veya karakter bozuklukları çerçevesinde değerlendirilir. Bu yaklaşım, bireylerin kişisel olarak cezalandırılmasını veya rehabilite edilmesini savunur.

Kötü fıçı metaforu ise, kötülüğün kaynağının kişinin içinde bulunduğu çevresel ve durumsal faktörler olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Bu metafor, bireylerin davranışlarının büyük ölçüde sosyal ve çevresel yapılar tarafından şekillendiğini öne sürer. Sosyal ve kurumsal reformların önemini vurgular. Adil olmayan veya baskıcı sistemlerin değiştirilmesi gerektiğini savunur. İnsanların sosyal rollerin ve çevresel faktörlerin farkında olması gerektiğini ve etik eğitimlerin önemini vurgular.

Kötü fıçı metaforunun en iyi örneklerinden biri, Zimbardo'nun 1971 yılında Stanford Üniversitesi'nde gerçekleştirdiği ve insanların sosyal rollerin etkisi altında nasıl davrandıklarını araştıran ünlü deneydir. Hatta filmi de çekilmiştir.

Bu deneyde 24 üniversite öğrencisi seçilir. Katılımcılar rastgele olarak gardiyan veya mahkûm rolüne atanırlar. Stanford Üniversitesi'nin bodrum katı, hapishane ortamına dönüştürülür. Mahkûmlar ve gardiyanlar, deneyin gerçekliğini artırmak için gerçek hapishane koşullarına benzer şekilde davranmaları yönünde talimatlar alırlar. Gardiyanlar üniformalar giyer ve coplar kullanır. Mahkûmlar ise numaralandırılmış üniformalar giyer ve zincirlerle bağlanırlar.

Bu deneyin vurucu kısmı, deneyin gelişme sürecinde, gardiyanların mahkûmlar üzerinde baskı kurması ve zalimce davranışlar sergilemesiyle başlar. Mahkûmlar bu şartlar altında pasif veya isyankâr davranışlar gösterirler. Gardiyanların zalimlik derecesinin artmasıyla deney bir kriz ortamına dönüşür. Mahkûmlar psikolojik stres ve travma belirtileri göstermeye başlarlar. Ve deney, planlanandan erken, sadece altı gün sonra sonlandırılır. Zimbardo, deneyin etik sınırlarını aştığını kabul eder.

Bu deney, sadece akademik çevrelerde değil, etik sorunlar nedeniyle aynı zamanda kamuoyunda da geniş yankı uyandırdı ve etik standartların tekrar gözden geçirilmesine neden oldu.

Philip Zimbardo daha sonra kaleme aldığı "The Lucifer Effect" ("Lucifer etkisi; iyi insanların kötüye dönüşümünü anlamak") kitabında kötülüğün doğasını sistematik bir şekilde incelemiştir.

Zimbardo'ya göre kötülüğün doğasında yatan unsurlar şunlardır:

- ***Durumsal faktörler***

Zimbardo, kişilerin otorite figürleri ve güç yapıları altında nasıl değişebileceğini vurgular. Güç sahibi olmak, insanların ahlaki sınırlarını aşmasına ve baskıcı davranışlar sergilemesine neden olur. Ayrıca insanların içinde bulunduklan sosyal ve kurumsal normların belirsiz veya yok olması, insanların kendilerini ahlaki sınırların ötesinde görmesine yol açabilir.

- ***Bireyselliğin kaybı***

İnsanlar, grup içinde veya anonimlik koşulları altında, bireysel kimliklerini kaybeder ve böylece sorumluluk duygularını yitirirler. Bu, zalim veya etik dışı davranışlara zemin hazırlar. Belirli kıyafetler veya üniformaların, bireylerin kimliklerini gizlemesi gibi. Bu durum kişileri daha fazla anonim hale getirir ve sorumsuz davranışlar sergilemesine teşvik edebilir. Tarih, bu üniformalar altında katledilen, ezilen ve yok edilen insanların sahneleriyle doludur.

- ***Kültürel ve sosyal normlar***

Bazı kötü davranışlar toplumsal veya kültürel normlar tarafından onaylandığında, insanlar bu davranışları sergilemekte daha az çekinir. Grup baskısı ve grup içi dinamikler, kişilerin bağımsız kararlar almasını engelleyebilir ve onları grubun kötü davranışlarını takip etmeye yönlendirebilir.

- ***Psikolojik mekanizmalar***

İnsanlar, kötü davranışlarını haklı çıkarmak için çeşitli zihinsel hileler kullanır. Bu durum, ahlaki bir kopukluk yaratır. Ahlaki kopukluk, kendi davranışlarının sonuçlarını küçümseme veya sorumluluğu başkalarına yükleme gibi durumları içerebilir. Ya da İnsanlar düşmanlarını veya kurbanlarını insanlık dışı görerek veya onların acılarını önemsizleştirerek, onlara karşı zalimce davranabilirler (Kurbanlaştırma ve Dehümanizasyon).

- ***Yapısal unsurlar***

Kurumlar ve organizasyonlar, kişilerin kötü davranışlar sergilemesini kolaylaştırabilir veya teşvik edebilir. Örneğin, askeri yapılar veya otoriter rejimler, bireylerin şiddet içeren veya baskıcı davranışlarını normalleştirebilir.

Bu kurumların altında gerçekleşen sistemik koruma, insanların, yaptıkları kötü davranışlar için cezalandırılmayacaklarına inandıklarında, bu tür davranışlarda bulunma olasılıklarını arttırır.

Kötü elma yoktur

Zimbardo'ya göre, insanlar doğuştan kötü değillerdir; bunun yerine, belirli koşullar altında kötü davranışlarda bulunma potansiyeline sahiptirler. Zimbardo'nun görüşü, "kötü fıçı" (çevresel ve sistemik faktörler) metaforuna daha yakındır. Ona göre elma değil fıçı kötüdür.

Bu yaklaşım aydınlanma çağının önde gelen filozoflarından John Locke'u hatırlatabilir. Locke'a göre, insanlar doğuştan ne iyi ne de kötü doğarlar; bunun yerine, deneyimler ve çevresel faktörler insanın karakterini şekillendirir. Ona göre, bireylerin ahlaki özellikleri büyük ölçüde öğrenme ve sosyal etkileşimlerle belirlenir (Tabula Rasa).

Benzer şekilde Milgram'ın itaat deneyini düşündüğümüzde, otoritenin etkisinin yani kötü fıçı vurgusunun yapıldığını görürüz. Milgram'ın itaat deneyi de, insanların otorite figürlerine itaat ederken etik sınırları nasıl aşabileceğini gösterir ve durumsal faktörlerin bireylerin davranışları üzerindeki etkisini vurgular.

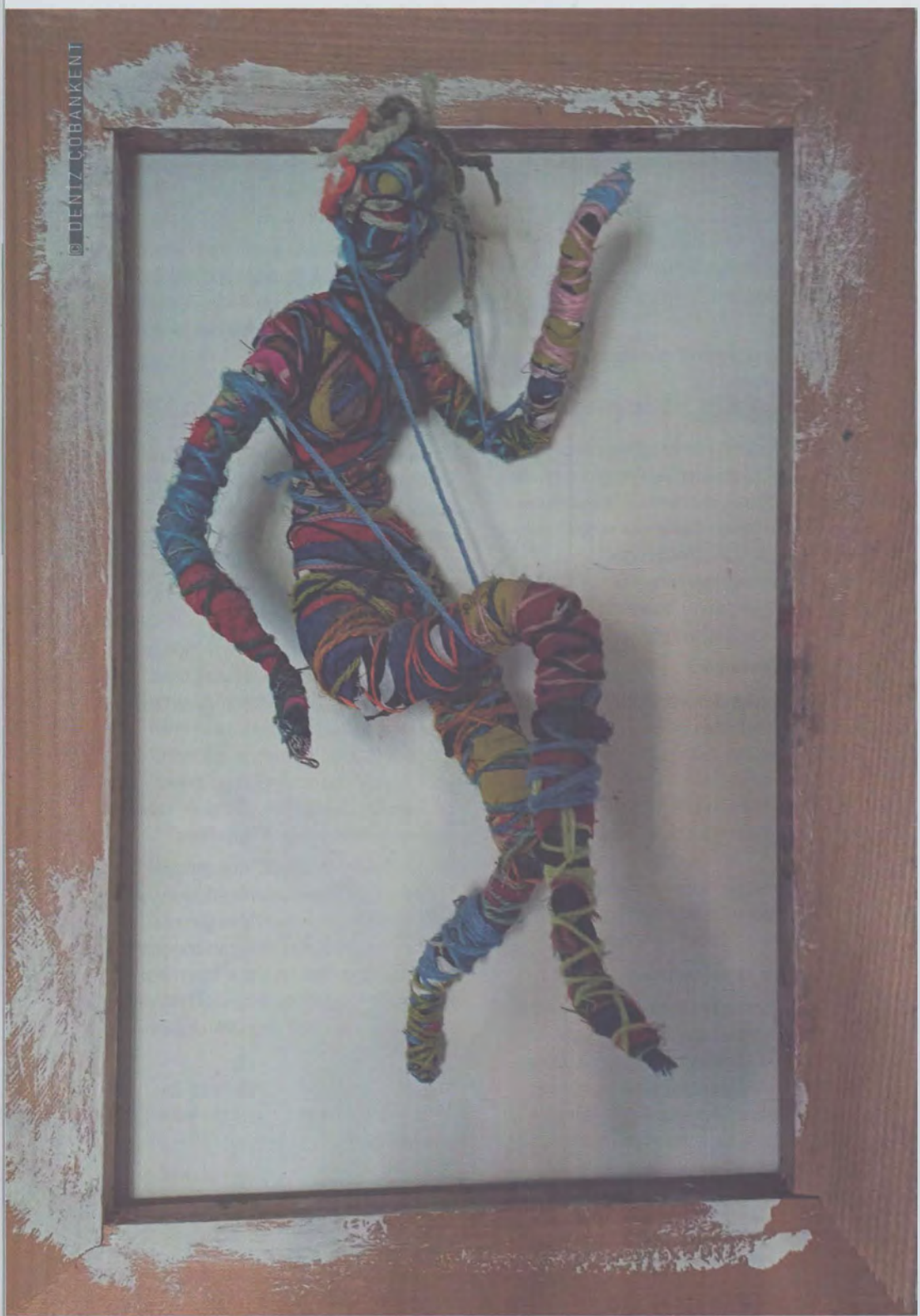
Bu durumlar, otorite ve güç karşısında çabucak bozulmayan insan yok mudur sorusunu beraberinde getirir.

Var olduğunu biliriz, öyleyse bu otorite ve güç karşısında kötülük yapmayan insan, kaynağını nereden alır?

Kötü fıçının içindeki iyi elmalar

Kötülüğün doğasının arkasında yatan toplumsal mekanizmaları anlamaya çalışırken, kişilerin nasıl iyilik yapabilceğini ve kötü durumlara karşı nasıl direnebildiğini veya direnebileceğini de ele almak gerekir.

O şoku vermeyi reddeden ya da mahkûma

zalimlik göstermeyen insanın ortaya koyduğu bu iradenin kaynağı nedir?

İyilik kötülüğe direnebilir mi?

Kötü fıçının içindeki iyi elmaları koruyabilir miyiz?

Birçok felsefi düşünür kötülüğün insan doğasının bir parçası olduğunu vurgular.

Örneğin Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli, insanların doğuştan bencil, açgözlü ve ahlaki olarak zayıf olduğunu savunur. Doğası gereği kötü olan insan ancak güçlü bir otorite altında kontrol edilebilir. İnsan, bu karanlık doğası göz önünde bulundurularak yönetilmelidir.

Benzer şekilde Freud, insan doğasında yıkıcı ve saldırgan dürtülerin bulunduğunu savunur. Ona göre, bu dürtüler uygarlığın gelişimi için baskılanır, ancak tamamen yok edilemez. Freud, insan doğasında bulunan bu saldırganlık ve yıkıcılığın uygarlık tarafından kontrol altında tutulmaya çalışıldığını belirtir.

Carl Jung ise bireyin bu yıkıcı ve saldırgan dürtülerini gölge arketipi olarak tanımlar. İyi bir fıçı, bireyin bu gölge yönlerini fark etmesine ve entegre etmesine yardımcı olabilir. Böylece birey kötü eğilimlerinden kurtulup daha bütünleşmiş bir insan haline gelebilir.

19. yüzyılın en özgün filozoflarından Friedrich Nietzsche, iyilik ve kötülük kavramına benzersiz bir bakış açısı getirir. Bu yaklaşım, geleneksel ahlaki değerlerle ilgili anlayışlardan oldukça farklıdır. Nietzsche'nin "Beyond Good and Evil" ("İyinin ve Kötünün Ötesinde") eserinde kötülük, geleneksel ahlaki değerlerin ötesinde, bireyin güç ve irade arzusunun bir ifadesi olarak yorumlanır. Ona göre, bireyin kendi değerlerini yaratma ve kendini aşma sürecinde kötülüğün yeniden değerlendirilmesi gerekir. İyilik ve kötülük gibi ahlaki kavramların mutlak değil göreceli olduğunu savunur. Bir eylem bir toplumda kötü olarak kabul edilirken, başka bir toplumda iyi olarak kabul edilebilir. Ona göre insan, başkalarının beklentileri ve toplumsal baskılardan bağımsız, yaratıcı, özgün ve otantik olmalıdır. Kendi yolunu bulabilmelidir. Bu tanım, ruhsal bir gücü ifade eder. Kendi içindeki güç arzusunu ve gölge taraflarını keşfeden insan, sadece fiziksel olarak güç sahibi olma arzusunun esiri olmayıp, entelektüel, yaratıcı, ruhsal ve etik olarak daha güçlü bir hale gelebilmelidir (Übermensch, üstün insan).

J. R. R. Tolkien'in "Yüzüklerin Efendisi" eserinde, yüzüğü yok etme görevinin, yüzüğün gücüne karşı koyan ve onu kullanmak istemeyen bir

karaktere verilmesinin önemli bir felsefi anlamı vardır.

Yüzük, büyük bir güç ve iktidar sembolüdür. Ancak irade ve sorumluluk olmadan sahip olunan bu büyük güç, kullanıcısının ruhunu yozlaştırma potansiyeline sahiptir. Burada, insanın kendi doğasını bilmesi ve doğru olanı yapma kapasitesi asıl gücü temsil eder. Tabii bu etik sorumluluk ve ahlaki irade kavramlarını öne çıkarır.

Fiziksel olarak güçlü olmayan bir Hobbit'in, yüzüğün yıkımına öncülük etmesi, kabul edilenin aksine küçük ve zayıf görünenin bile büyük bir etkiye sahip olabileceği mesajını verir. Bu felsefe, güç ve büyüklükten ziyade ahlaki cesaretin ve erdemin önemini gösterir. Kişinin hayat yolculuğunda, kendi kimliği ve değerleriyle yüzleşmesi ve olgunlaşması gerektiğini vurgular.

İşte Nietzsche de, iyiliğin kişinin kendi gücünü ve potansiyelini gerçekleştirmesiyle ilgili olduğunu savunur. Nietzsche'ye göre iyilik, bireysel yaratıcılığın, özgürlüğün ve kendini aşmanın bir ifadesidir.

Böyle baktığımızda...

İnsanın ahlaki normlarını sorgulamayıp, kendi içsel dürtülerini araştırmayıp, yeni değerler yaratamaması kötülüktür.

Ölüm, özgürlük, izolasyon ve anlamsızlık gibi varoluşsal kaygılarla başa çıkamamak ve bunu başkalarına yansıtmak kötülüktür.

Kendi seçimlerinin sorumluluğunu alamayan ve kendi ahlaki değerlerini oluşturamayan kişinin özgürlüğünü sorumsuzca ve başkalarına zarar verecek şekilde kullanması kötülüktür.

Otoriter yapıların kendi değerlerini dayatarak kişinin kendi istenç gücünün keşfini ve gelişimini engellemesi kötülüktür.

Kişinin, olumsuz davranışlarını ve düşünce kalıplarını değiştirmesinin önüne geçen, ezber yaşantılar sunan bir sistem kötülüktür.

Kendi içinde değişimi, esnemeyi, gelişimi mümkün kılmayan bu yapıların, kültürel değerlerin içinde yaşayan insanların zamanla bozulması, işlevini yitirmesi ve kötüleşmesi kaçınılmazdır. Kötü fıçının içindeki iyi elma da sonunda çürür.

Friedrich Nietzsche "Böyle Buyurdu Zerdüşt" eserinde insanın ruhsal gelişimini ve kendi kimliğini yaratma sürecini üç dönüşüm metaforuyla çok güzel anlatır. Bu dönüşüm ve yaratım süreci önemlidir çünkü insan ancak, ruhsal gelişimini tamamlayıp kendisini aşması ve daha yüksek bir varoluş düzeyine ulaşmasıyla kendi içindeki kötü eğilimleri yenebilir ve daha iyi bir insan olabilir.

Deve metaforu:

Deve, yük taşıyan, itaat eden ve toplumun beklentilerine boyun eğen bireyi temsil eder. Deve aşamasında, birey dışsal otoriteye ve sosyal normlara uyar.

Bu aşamayı eğitim sistemindeki bir öğrenci gibi de düşünebiliriz. Öğrenci eğitim sisteminin beklentilerine uyar, ödevlerini yapar, sınavlarına çalışır ve talimatları takip eder. Ya da yeni işe başlayan bir çalışanı düşünün. Çalışan, işyerinin kurallarına ve hiyerarşisine uyum sağlar, üstlerinin talimatlarını yerine getirir ve organizasyonun beklentilerini karşılamaya çalışır. Bu aşamada, çalışan itaatkâr ve uyumlu bir tutum sergiler.

Aslan metaforu:

Aslan, bağımsızlık arayışındaki bireyi temsil eder. Bu aşamada birey, geleneksel değerleri ve otoriteyi reddeder ve kendi iradesini ortaya koyar.

Tıpkı ergenlikten yetişkinliğe adım atan biri gibi. Yetişkinler ergenlik döneminden çıkarken kendi kimliklerini ve değerlerini keşfetme sürecine girerler. Bu süreçte, ailelerin ve toplumun onlara dayattığı normlara karşı çıkabilir ve bağımsızlıkların ilan edebilirler ve kendi değerlerini yaratma yolculuğuna başlarlar.

Ya da bir çalışanın girişimciliğe adım attığı anı düşünelim. Bir girişimci, geleneksel kariyer yollarını, kurumsal hiyerarşileri reddederek kendi işini kurar. Bu süreçte kendi kararlarını verir ve kendi imajinasyonunu takip ederek, bağımsız bir yol izler.

Çocuk metaforu:

Çocuk, yaratıcılığı, saflığı ve yeni başlangıçları temsil eder. Bu aşamada birey, yeniden doğmuş gibi kendi değerlerini yaratır ve hayatı oyun gibi kabul eder.

Tıpkı bir sanatçı gibi, kendi yaratıcılığını ve hayal gücünü kullanarak özgün eserler yaratır. Farklı bir gözle dünyayı görür ve kendi görme biçimini özgünce sunabilir.

Kişiler hayatlarının bu evrelerinde, yeni başlangıçlar yapabilirler. Hayatlarını yeniden şekillendirebilirler. Geçmiş deneyimlerinden öğrenir ve yeni bir yol izlerler.

İyilik hali bu evrelerden geçen insanın, kendi benliğini inşa etmesi, kendi varoluşsal kaygılarıyla yüzleşebilmesi, seçimlerinin sorumluluğunu alabilmesi, böylelikle kendi hayatının anlamını yaratmasıyla başlar. Kişi önce kendi hayatına anlam katar ve başkalarına yardım ederek bunu gerçekleştirir.

Varoluşsal sorgulamalarımızdan biri olan kötülüğün, doğamızın bir parçası olduğunu kabul etmek belki de insan olarak gereken sorumluluğu alabilmenin en önemli parçasından bir tanesidir. Çünkü Zimbardo'nun dediği gibi, içimizdeki kötü parçayı bölmek, ayırmak ve düşmanca davranmak, düşman olarak görülenin Dehümanizasyonunu ve kötülüğün yayılmasındaki rolünü besler.

Bölmek iyi bir savunma stratejisi gibi görünse de uzun vadede insan doğasının bütünlüğüne bir tehdit oluşturur. Bütünlüğün bozulması gerçek kötülük değil midir?

Sadece develerin, sadece aslanların olduğu bir hayat neye benzer? İyi elma, kötü elma diye ayırımı yapan da insan zihninin bir ürünü değil midir? Elmayı olduğu gibi görebilmek, bu bölme sisteminin bertaraf edilmesiyle mümkün olabilir.

Beden bütünlüğünüzün bölündüğünü düşünün. Kötü diye sizden koparılan bir eli mi tercih edersiniz, yoksa elinizin halihazırda sahip olduğunuz bedenin içinde tedavi edilmesini mi?

Elmayı komple çöpe mi atarsınız, yoksa içindeki kurdu mu alırsınız?

Nietzsche'nin dediği gibi, belki de iyi ve kötüyü yeniden tanımlamak zorundayız!

Kaynakça

Nietzsche, F. (2013). Beyond good and evil. Routledge.

Nietzsche, F. (2022). *Böyle Buyurdu Zerdüşt: herkes ve hiç kimse için bir kitap*. Can Yayınları.

Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C., & Jaffe, D. (1971). The Stanford prison experiment.

Zimbardo, P. (2011). *The Lucifer effect: How good people turn evil*. Random house.

Nedensiz kötülük

Songül DEMİR

İnsan nasıl olur da kendi iradesiyle kötülüğü seçer? Hangi yönümüz, iyi olan taraf mı, kötü olan taraf mı daha güçlü? Her insanda hesaba katılması gereken bir cani mi gizlidir? En azından her insanın bir canavara dönüşebileceğini göz önünde bulundurmak zorunda mıyız?

Yazıdaki başlığa bakıldığında ilk akla gelen, insanın ortada hiçbir neden yokken kötülük yapabileceği düşüncesidir. İnsan sadece kötü olduğu için, yani hiçbir gerekçe ortaya koymadan kötülük yapabilir mi? Bu soru hemen insanla ilgili şu düalist anlayışı akla getirir.

İnsan özünde kötü bir varlıktır. Ancak eğitimle, evcilleşerek, kısaca medenileştikçe iyiye yönlendirilir. Bunun karşısında ise şu karşıt düşünce konumlanır: İnsan özünde (doğasında) iyi bir varlıktır ve açgözlülük, şehvet, hırs vb. gibi "patolojik" bir motivasyon nedeniyle kötülük yapar. Hatta kimi zaman içinde bulunduğu şartlar onun kötü yanının açığa çıkmasında yardımcı rol oynar.

Bu ikili anlayışın yanı sıra insanın özünde ne sadece iyi ne de sadece kötü olduğu, aksine bu iki yanından birine meyletmesini kendi seçim ve kararlanyla belirlediği anlayışı da bulunmaktadır.

Tüm bu açıklamalar ışığında yukandaki başlığın aslında provokatif bir başlık olduğunu söylemekte fayda var. Çünkü temel mesele kötülüğün nasıl açıklandığıdır. Bu doğrultuda kaleme aldığım yazımda kötülüğün ne olabileceğine dair açıklama çabasında bulunurken bir yandan da kötülüğün kaynağının ne olduğu sorusu hakkında akıl yürüteceğim. Öte yandan, kötülük kavramının felsefi, psikolojik, sosyal psikoloji, antropolojik, teolojik ve politik gibi birçok açıdan ele alınması mümkündür. Bu yazıda ise amaç meseleyi felsefi tartışmalar çerçevesinde ele almak olacaktır. Hemen belirmek gerekir ki, kötülük felsefi açıdan en çok ele alınan, hiçbir zaman güncelliğini yitirmeyen konulardan biridir. Dolayısıyla bu konuda günümüze kadar sayısız eser kaleme alınmıştır. Konuyu sınırlandırmak ve meseleye bugünden güncel örneklerle bakabilmek adına Hannah Arendt'in "Kötülüğün Sıradanlığı" görüşünü merkeze alarak tartışmayı yönlendireceğim. Sonraki tartışmalara açıklama getirmesi açısından, kötülüğün kavramsal tanımını yapmak ilk adım olacaktır.

Kavramsal açıklama

Kötü kavramının ne olduğu sorusu tanım sorusudur ve daima "iyi" ile ilişkilendirilerek antikçağdan günümüze etik felsefesi açısından tartışılan ezeli konulardan biridir. Yunanca ve Latinceye baktığımızda, çeşitli kötülük türlerini, fenalıklan, eksikleri, olumsuzlan tanımlamak için her şeyi kapsayan şu iki terim karşımıza çıkar: "kakon" veya "malum". Bu terimler ancak iyi kavramının zıddı olarak anlaşılabilir ve geleneksel olarak "privatio debiti boni" (borçlu olunan malın çalınması) olarak tanımlanır.[1] Kavramın oluşumu yaşamın engellenmesi, mutluluğun ve kurtuluşun bozulması deneyimine dayanmaktadır. "Malum physicalum" (acı ve ıstırap), "Malum morale" (kötülük ve suçluluk) ve "Malum metaphysicum" (varlığın yokluğu olarak kötü) şeklinde farklı anlamlar taşımaktadır.[2]

Kısaca örnek vermek gerekirse; Meyers Lexikon'da[3] kötülük kavramının başlangıçta net bir tanımı yapılmaktadır: "[Kötülük] ontolojik ve metafiziksel olarak iyiye karşıt olan varlık alanıdır. Etik açıdan bunun koşulu ise kişinin, ahlaki açıdan olumsuz olarak değerlendirilen davranışın ve bunun altında yatan niyetin kınanabilirliğinin farkında olmasıdır. Bu tanım, iyinin ve kötünün paralel bir varlığını varsaymaktadır, ancak her iki faktörün birbirini ne ölçüde etkileyebileceği ve hatta nasıl bir arada var olabileceği sorusu açık kalmaktadır. Bu açık kalan alan, farklı dönemlerde birçok filozof tarafında ortaya konulan etik anlayışlarla irdelenmiş ve tamamlanmaya çalışılmıştır.

"İyi" ve "kötü" aynmının antropolojik başlangıç noktası açısından bakıldığında; hayvanlar âleminde "iyi" ve "kötü" aynmının hiçbir rolü yoktur. Hayvanlar içgüdülerine göre hareket ederler ve sabit bir ortamda yaşarlar. Ahlaki değerler geliştirmeye veya etik davranışlar sergilemeye ihtiyaçlan yoktur.

Öte yandan insanlar açık bir çevrede yaşarlar ve dünyanın ortak yorumlanna bağımlıdırlar. Bu onun etrafındaki farklı dünyayı anlamasına ve bu dünyada yer değiştirmesine olanak tanır. Bu nedenle "iyi" ve "kötü" aynmı, insanın ahlaki değerleri geliştirmesi ve etik kararlar alabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

İnsan sadece dürtü ve içgüdüleriyle yönlendirilmez, aynı zamanda kendisinin ve başkalannın eylemlerini değerlendirebilir, ahlaki standartlan benimseyebilir ve sorumluluk üstlenebilir. Kısaca insan yönelimi, ahlaki fikirleri yansıtma ve oluşturma yeteneğine dayanmaktadır. Bu nedenle "iyi" ve "kötü" aynmı, insan evladının hayatında ahlaki değerlere ve ahlaka sahip olması açısından hayati önem taşımaktadır.

İnsanlar, dünyanın ortak yorumlannı kabul ederek ve ahlaki değerleri geliştirerek eylemlerine temel oluşturabilirler. Dünyanın bu ortak yorumlan, onun karmaşık ve çeşitli bir dünyaya uyum sağlamasına ve bir arada -ötekiyle birlikte- olmasına olanak tanır.

Bütün bunlann ışığında; "iyi" ve "kötü" arasındaki aynmın her zaman net olmadığını ve farklı bakış açılan ve yorumlan içerdiğini belirtmek gerekir.

Öte yandan "iyi" ve "kötü" aynmının felsefede uzun bir geçmişi vardır ve farklı düşünürler ve gelenekler tarafından farklı şekilde yorumlanır. Bu çok tartışmalı bir konudur. Ahlaki yargılann her zaman açık olmadığının ve bireysel inanç ve değerlerden etkilendiğinin farkında olmak gerekir. Bu nedenle ahlaki meseleleri eleştirel bir şekilde sorgulamak ve farklı bakış açılannı dikkate almak çok önemlidir. Ancak ben kötü ve iyiyi farklı filozofların etik tartışmalan çerçevesinde ele almak yerine oldukça çarpıcı ve hâlâ güncelliğini yitirmeyen bir tartışmadan yola çıkmak gerektiğini düşünüyorum.

Bu tartışma aynı zamanda 20. yüzyılın çok önemli bir dönüm noktasına denk gelmektedir. Bu dönüm noktası İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş ile insanlığın yaşadığı büyük vahşet, soykırımdır. İşte bu soykınmdan doğrudan etkilenmiş ve 20. yüzyılın önemli politik düşünürlerinden olan Hannah Arendt'in kötülüğün aslında radikal değil sıradan olduğunu ilan etmesidir. Arendt sıradanlıkla kötülüğü eşleştirirken, kesinlikle kötülüğü hafife alma veya onu küçümseme amacında değildir. Aksine, kötülüğün her an her yerde, hatta hiç tahmin edemediğimiz biçimde vücut bulacağını gösterme çabasındadır. Bu nedenle, bu yazıya yön verecek ve güncel örnekle destekleyebileceğimiz, çağımızda

[1] Kötü teriminin Türkçedeki kökeniyle ilgili araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu alanda kapsamlı bir araştırma olan Mehmet Zeki Gelir'in ÇÜTAD, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmalan Dergisi'nde 2019 yılında yayımlanan "Kötü Kelimesinin Kökeni Üzerine" adlı makalesine bakılabilir.

[2] Bkz. H.-J. Ehni: Das Moralisch Böse. Freiburg 2006; L. Szondi, Kain Gestalten des Bösen. Wien.

[3] Meyers Enzyklopädisches Lexikon, 9. Auflage, Verlag: Mannheim, Wien, Zürich, Bibliographisches Institut, 1979-1980.

olan biteni biraz olsun anlamamızı sağlayacak düşünce Arendt'in felsefi yaklaşımıdır. Ayrıca eğer Arendt bugünkü aşırı sağcı İsrail hükümetinin Filistin halkına yaptığı vahşete ve soykırıma şahit olsaydı, kesinlikte karşı durur ve her türlü protestoyu yapmaktan geri durmazdı.

Kötü insan

İnsan ne istiyorsa onu yapabilir, aldatır, sahtekârlık yapar, yalan söyler, acımasızca, hunharca savaş açar ve bu savaşı sürdürür. Öte yandan insan harika/mükemmel olabilir, sever, düşmanlığı bitirir, barış yapar ve bu barış sürecinin devam etmesi için mücadele eder.

İnsan nasıl olur da kendi iradesiyle iyi olan tarafına zarar verir? İnsan nasıl olur da kendi iradesiyle kötülüğü seçer?

Hangi yönümüz, iyi olan taraf mı, kötü olan taraf mı daha güçlü?

Her insanda hesaba katılması gereken bir cani mi gizlidir? En azından her insanın bir canavara dönüşebileceğini göz önünde bulundurmak zorunda mıyız?

Kabul edelim ki biz sadece kötü değil aynı zamanda iyi de olabiliriz.

Felsefe insanın sadece kötü yanıyla değil aynı zamanda iyi olmasıyla da yüzyıllardır ilgilenmektedir. Örneğin Platon "Devlet" adlı eserinde iyiyi güneşle tasvir eder.

Kant "Kritik der reinen Vernunft"ta (Saf Aklın Eleştirisi), iyinin gerçekleşmesinin kişinin yasaya uyması ve aklını kullanmasıyla mümkün olacağını belirtir.

İyi yapmak için daima hakkında detaylı düşünmek mi gerekir?

Örneğin birinin takılıp düştüğünü gördüğümüzde hemen ona yardım etmeye çalışırız ve hakkında hemen hemen hiç düşünmeyiz, her şey aniden, çabucak gelişir. Platon'un söylediği gibi, güneş ışıkları -iyilik- bizi ve eylemlerimizi ışıtır, yol gösterir. Burada hareket noktası diğeri, ötekiyle karşılaşmadır. İyi eylem nedir sorusuna ise "Erdem Öğretisi" cevap verir. Temel, bir başka deyişle kardinal erdemler ise antik dönemden bu yana hiç değişmeden hâlâ geçerliliğini sürdürür. Bunlar; adalet, cesaret, ölçülü olma ve bilgeliktir. Bütün bunlar başkalarıyla karşılaşmada açığa çıkar.

Tüm bu yol gösterici olan öğretiler ve insanın iyi olmaya çalışmasına rağmen niçin kötü ortaya çıkar? Oysa kötülük her şeyi, en başta da insanın kendi varlığını tehlikeye sokar. Savaşların yeryüzünde ortaya koyduğu yıkım ve bozgun bunun en iyi göstergesidir.

Bu açıdan, Philip Zimbardo'nun 1972 de yaptığı deney bize çok şey söyler: Buna göre mahkûm veya gardiyanlıkla hiç ilgisi olmayan öğrencilerden seçtiği bir grup gencin davranışlarını bir hapishane ortamı oluşturularak gözlemlemek ister. Seçilen gençler; bir grup mahkûm, bir grup da gardiyan olarak burada rol alırlar. Böylece, mahkûmlar ve bu mahkûmları idare etmeye çalışan gardiyanların arasında nasıl bir ilişki geliştirileceğini gözlemleme amaçlanmaktadır.

Daha ilk günden gardiyanlar güçlerini suçlular üzerinde uygulamaya başlar ve her gece mahkûmları hücrelerinden çıkararak onlara eziyet etmeye başlarlar. Örneğin uykularını bölme, gecenin bir vakti şınav çektirme, karanlıkta bırakma bunlardan bazılarıdır. Bunu takiben, ikinci gün mahkûmlar arasında isyan baş gösterir. Bunun üzerine gardiyanlar şiddet kullanır ve mahkûmlar bu duruma dayanamaz, çığlık çığlığa yardım isterler. Öyle ki deney altı gün içinde sonlandırılmak zorunda kalınır. Bu deney sonucunda Zimbardo, koşulların gücü üniformanın giyilmiş olmasıydı der, yani otoritenin sembolü olan üniforma kişilere sahip olmadığı gücü sağlamıştır. Ve insanlar bu güçlerini hiç sorgulamadan en acımasız şekilde uygulamaktan çekinmemişlerdir. Deney dünyaca ünlü olmuş ve gücün koşullarla nasıl ortaya çıktığını ortaya koymuştur. Aslında deney bir yandan İkinci Dünya Savaşı sırasında insanın nasıl bu kadar kötü olabileceğini de açıklamaya çalışmaktadır. Evet nasıl olmuştur da milyonlarca insan Hitler gibi bir caninin arkasından gitmiş, hiçbir şekilde karşı direnişte bulunmayan, başına ne geldiğinin farkında olmayan milyonlarca insanı katletmekten geri durmamıştır. Deneyin sonucuna göre açıklama şöyledir: şiddet içeren ortam, kötü insanlar yaratır, veya insanın kötü olmasının yolunu açar. Zimbardo buna Lucifer (Şeytan) etkisi der ve bu etki: İnsanların bireysel olarak ahlaklı olmaktan çıkıp, belirli grup koşulları altında baskı sonucu diğer insanlara karşı kötü, yozlaşmış ve çoğu zaman acımasız hale gelmelerine yol açması olarak yorumlanabilir.[4]

Gerçekten böyle midir? Uzun yıllar deney böyle yorumlanmıştır. Ancak tarihçi Rutger Bregman deneye şüpheyle yaklaşıyor.[5] Eğer en başından insanın kötü olduğuna karar verilirse sonunda da bu kanaat delillendirilir ve buna göre sonuç ortaya konulur. Kısaca insan hakkında önkabul neyse sonuç odur. Ancak Bregman her ne kadar insanın özünde iyi bir varlık olduğunu ortaya koymaya çalışsa da insanların iyi yönleri hakkında yazan herkesin, altı milyon Yahudi'nin planlı öldürülmesi olan Holokost'un nasıl açıklanabileceğini kendisine sorması gerektiğini görmezden gelmez. Ona göre de Holokost, insanların yapabileceği akıl almaz zulmün ve inkâr edilemez kötülüğün nihai örneğidir. Bu açıdan Arendt'i takip eder ve Shoah'ın organizatörü Adolf Eichmann'ı "kötülüğün sıradanlığının" başlıca örneği olarak görür.

Hannah Arendt'in dikkatimizi çektiği kötülüğün sıradan olması meselesi sadece onun yaşadığı döneme ait bir mesele değildir. Aksine, içinde bulunduğumuz zamana, bugüne ışık tutabilecek çok önemli belirlemelerde bulunmuştur.

Kötülüğün sıradanlığı – sıradan kötülük

Az önce de belirtildiği gibi, Arendt kötülüğü doğrudan şahit olduğu bir vahşetten II. Dünya Savaşı'ndaki Nazilerin yaptığı katliamdan hareketle ele almıştır. Hatta birçok eserinde meseleyi farklı açılardan ele aldığını ve hayatı boyunca bu kavramın -kötülüğün- ona eşlik ettiğini söylemek hiç de abartı olmaz.

Kötülüğün sıradanlığından bahsetmeden önce Arendt "Totalitarizmin Kaynakları" adlı eserinde radikal kötülükten bahseder. Ona göre totaliter rejimler, insanların ne cezalandırılabileceği ne de affedilebileceği suçları keşfettiler ve bu suçlar kişinin kendi çıkarı, açgözlülük, güç arzusu veya korkaklık gibi suç saiklerinin yardımıyla, cezasız ve affedilmez mutlak kötülüğe dönüştü. Öyle ki bu yeni suç türü ortak dayanışma, suç ortaklığıyla kendine yer bulmuştur. Arendt burada, toplama kamplarında işlenen kolektif suçlara atıfta bulunmaktadır. Öte yandan Arendt, totaliter sistemlerin insanları canlı bir leşe dönüştürerek tam bir tahakküme

[4] Philip Zimbardo, The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil Paperback, Random House Trade Paperbacks; Reprint edition, 2008.

[5] Rutger Bregman: "Im Grunde gut. Eine neue Geschichte der Menschheit", Rowohlt Verlag, 2021.

yol açan üç adımını açık ve ayrıntılı bir şekilde listeliyor: 1) insanların tüzel kişiliklerini öldürmek. 2) Halkın ahlaklı olmasının katledilmesi ve imkânsız hale getirilmesi. 3) bireyselliğin sistematik olarak yok edilmesi.[6]

Ancak sonrasında Arendt'in kötülük hakkındaki düşünceleri kötülüğün sadece radikal değil aynı zamanda sıradan olduğu düşüncesine doğru evrilir.

1961'de Hannah Arendt, Nazi suçlusu Adolf Eichmann'ın duruşmasını takip etmek için İsrail'e gider. Eichmann, Üçüncü Reich'ta Yahudilerin sınır dışı edilmesini organize etmekten sorumlu yüksek rütbeli bir Nazi subayıydı ve dolayısıyla milyonlarca insanın öldürülmesinden de sorumluydu.

New York'a döndüğünde düşüncelerini toparlamaya ve yazmaya başlar. 1963'te The New Yorker'da beş bölümlük bir makale dizisi yayımlanır. Ve kitap hemen şöyle devam eder: "Eichmann Kudüs'te. Kötülüğün sıradanlığı üzerine bir rapor".

© SEDA AKTAŞ

Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı» İfadesi

Arendt, duruşmayı analiz ederken, Eichmann»ın, zamanının en büyük suçlularından biri olarak kabul edilen Nazi yetkilisinin sıradanlığı ve düşüncesizliğine odaklanmıştır. Bu arada sıradanlıktan bahsederken hiçbir şekilde Nazilerin işlediği suçları veya "kötülüğün kendisini" küçümsemek anlamında kullanmamıştır.

Hannah Arendt, Gershom Scholem ile mektuplaşmalarında "Fikrimi değiştirdim" diye yazar. "Aslında bugün kötülüğün her zaman aşın olduğu, ancak asla radikal olmadığı, derinliği ve şeytani bir doğası olmadığı kanaatindeyim. Tüm dünyaya yayılabilir ve çöküşüne neden olabilir, çünkü yüzeye saldıran bir mantar gibi davranır ve dediğim gibi 'zihne meydan okur' çünkü düşünce belli bir derinliğe ulaşmaya çalışır, en dibe inmek ister. Ancak iş kötülük meselesine gelince bu niyet boşa çıkar çünkü orada hiçbir şey yoktur. Bu onun 'sıradanlığı'dır. Yalnızca iyi olan derindir ve radikal olabilir (...) Eichmann pekâlâ söylemek istediklerimin somut bir örneği olabilir."[7]

Bir başka deyişle, kendimizi olayların yüzeyine kaptırmayarak, durup düşünmeye başlayarak ona (kötülüğe) karşı koyarız. Başka bir deyişle, biri ne kadar yüzeysel olursa, kötülüğe yenik düşme olasılığı da o kadar artar.

Arendt, Eichmann'ı düşüncesizlikle suçluyordu ama bu aptallıkla aynı şey değildi.

Buna uygun olarak "Vom Leben des Geistes" ("Zihnin Yaşamı") adlı eserinin "das Denken" (Düşünme) bölümünde şöyle yazıyor: "Onda herhangi bir sabit ideolojik inanç ya da herhangi bir özel kınanacak saik belirtisi yoktu ve tek çarpıcı nitelik, geçmişteki davranışlarında bulunabilirdi. Duruşma sırasındaki ve duruşma öncesindeki polis soruşturması sırasındaki davranışları da tamamen olumsuzdu. Bu aptallık değil, düşüncesizlikti." Savaş tamamen övünmekten ibaretti: "Mezarımda sevinçle ters döneceğim çünkü beş milyon Yahudi'nin [ya da her zaman söylediği gibi "Reich muhaliflerinin"] ölümünün vicdanımda olması gerçeği, olağanüstü bir tatmin duygusu beni rahatlattı".[8] Eichmann'ın en önemli karakter kusuru aslında "herhangi bir konuya muhatabının bakış açısından bakamamasıydı. Onu ne kadar çok dinlerseniz, konuşma yeteneğinin, özellikle de kendini başkasının yerine koyma konusundaki yetersizliğiyle yakından bağlantılı olduğu daha da netleşir. Yalan söylediği için değil, başkalarının sözlerinden ve varlığından ve dolayısıyla gerçekliğin kendisinden tamamen yalıtılmış olduğu için onunla konuşmak imkânsızdı.[9]

Öte yandan Eichmann, duruşmada görevinde duyarlı davrandığını, yani emredileni yapmaktan başka bir amacı olmadığını iddia etti. Eichmann, Arendt için sapkın bir akıl kavramı kullanmış olsa da, insan aklının tek başına kötü

[6] Hannah Arendt, Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, Piper verlag, 2015, s. 459.

[7] Eichmann in Jerusalem: An Exchange of Letters between Gershom Scholem and Hannah Arendt, wurde ursprünglich in: Encounter, Januar 1964, 51-56, veröffentlicht. Die gewechselten Briefe wurden nachgedruckt in: Hannah Arendt, The Jew as Pariah : Jewish Identity and Politics in the Modern Age, Kompilation von R. H. Feldman, New York, Grove Press, 1978, 240-251, besonders 245.

[8] Hannah Arendt, Vom Leben des Geistes: Das Denken / Das Wollen, Piper Verlag, 2006 s. 3-10.

[9] Hannah Arendt, Eichmann in Jerusalem, Ein Bericht von der Banalität des Bösen, Piper, 2011, s. 22-28.

eylemleri önleyemeyeceği onun için açıktı. Ayrıca Eichmann'ın hareketlerindeki derin kötülüğü tanımakta da zorluk çekiyordu. Onlann gözünde Eichmann, öncelikle görevlerini kurallara uygun olarak yerine getirmekle ilgilenen, eylemleri ve sonuçlan hakkında çok az düşünen, dar görüşlü bir idari yetkili gibi davrandı. Bu davranış biçimi ile Arendt, insanlann davranışlanndaki düşüncesizliğin en kötü ve en aşağılayıcı sonuçlara yol açabileceği sonucuna vardı. Bu yüzden Eichmann'ın içindeki kötülük ona oldukça sıradan görünüyordu. Bu sıradan kötülük, insanlann ahlaki duygulannı ve ahlaki yargılannı susturması nedeniyle ortaya çıkıyor. Oysa insan ancak kendi kendisiyle yaptığı bu içsel konuşma sayesinde kişidir; kişi olmayı bıraktığında, yargılamayı bıraktığında kötü olur. Arendt, insanlann kendilerindeki ve dünyadaki kötülüklerle yüzleşebilecekleri şeyin vicdandan ziyade düşünme ve muhakeme gücü olduğunu, önceki düşünürlerden daha güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Bu nedenle, düşüncesizlik karşısında yargılama gücünü güçlendirmek, hem küçük hem de korkunç kötü eylemleri önlemenin en büyük şansıdır.

Sonuçta Eichmann herhangi bir ahlaki yönelimden yoksundu çünkü bağımsız ahlaki yargılar oluşturamıyordu. Böylece, mecazi anlamda Eichmann'ın kişiliğinin omurgasız olduğu ve etrafında bulunanlann görüşlerinin onun güvendiği iskeleti oluşturduğu doğrulanmış olur. Arendt bunu şu paragraftan daha iyi ifade edemezdi: "İnsanın duruşmada söylendiği gibi 'vicdanının sesine kulaklannı kapatması' gerekmiyordu, hayır. Hayır, buna ihtiyacı yoktu, çünkü vicdanı yoktu ama vicdanı saygın bir sesle, onu çevreleyen saygın toplumun sesiyle konuşuyordu".[10] Elbette buradaki saygın ses de Nazi propagandasının sesinden başka bir şey değildi.

Arendt in yaptığı bu analizlerden yola çıkarak günümüzde hâlâ ciddi sorun olabilecek iki noktaya dikkat çekmekte fayda var: Birincisi, kendi adına düşünememe; ikincisi ise kasıtsız kötülük.

Kendi adına düşünememe

Hannah Arendt'in az önce dile getirilen görüşleri, haklı olarak söz konusu yüzeyselliğin günümüzde hâlâ ciddi bir sorun olduğunu ve ortaya koyduğu düşüncelerinin hâlâ güncel olduğunu gösteriyor. Özellikle internet ve sosyal medyadaki söylemler genellikle çok basitleştirilmiş ve polemik niteliğindedir. Kişinin kendisi ve diğer insanlann görüşleri ve yaşam planlan hakkında sağduyulu yargılarda bulunabilme yeteneği yerini büyük ölçüde duygulanım odaklı mantıksızlığa bırakmıştır.

Filozof Susan Neiman da Catherine Newmark'la yaptığı röportajda kendi adına düşünememe konusunda uyanda bulunuyor. Politikada yaygın olan ve iyi ve kötü hakkında düşünme biçimi olan düalistik bir dünya görüşüne dayanan bir dost-düşman şemasının olduğuna işaret ediyor. Basitleştirmeler ve genellemeler bu düşüncenin bir sonucudur ve bunlann yerini "belirli durum, eylem ve eylemlerin küçük ölçekli, somut analizi" almak zorundadır. Böylece, basitleştirme ve genellemelerin biraz da olsa önüne geçilmiş olur.

Öte yandan, oluşturulan basitleştirme genellemeler aynı zamanda kötülüğün kendine geçerli bir dil oluşturmasına olanak vermektedir. Buna çok güncel bir örnek olarak geçtiğimiz haftalarda sokak hayvanlan için çıkanlan yasayı verebiliriz. Çok kısaca, kullanılan dilin nasıl yönlendirici olduğuna dikkat çekmek istiyorum: Öncelikle daha önce kullanılan "Sokak Hayvanlan" ifadesi "Başıboş Köpekler" ifadesiyle yer değiştirdi. Çünkü bu söylem artık hayvanlann sokağa ait olmadığı, aksine başıboş gezen, hatta bu başıboşluğun sokakta bir tehlike oluşturduğu, bu nedenle kontrol altına alınması gereken bir gruptan bahsedildiği algısına zemin hazırladı. Öte yandan öldürmek, itlaf etmek yerine ötanazi kelimesinin kullanılması da meselenin gerçeklikten ne kadar kopanldığının bir göstergesiydi. Çünkü ötanazi, otonom bireylerin, yani hiçbir baskı altında olmadan, özgür iradeleriyle kendi kararlannı verebilen, kendi seçimini yapabilen bireylerin arzulan doğrultusunda, ancak haklı bir gerekçeyle -yaşlılıktan kaynaklı fiziksel yetersizlik veya ölümcül bir hastalık sürecini sonlandırmak adına- yaşamına son verme hakkıdır ve böyle bir hakkın insanlar tarafından hayvanlara tanınması mümkün değildir. Dolayısıyla durumla hiç alakası olmayan, hiçbir açıklamada bulunmayan ötanazi ifadesinin kullanılması bir aldatmacadan başka bir şey değildir.

Bir başka dikkat çekilmesi gereken ifade ise, "Güvenli Sokak" ifadesidir. Bu ifade ne pahasına olursa olsun, sonu öldürmek bile olsa sokak hayvanlannın toplatılmasını açıkça meşrulaştırma çabasıdır.

Bir başka ifadeyle, kötülük ortaya koyduğu dil ile kendini iyi olarak tasavvur edebilir. Sokak hayvanlanndan ne pahasına olursa olsun kurtulmanın sokaklann güvenliği için bir zorunluluk muş gibi meşrulaştırılması bunun en çarpıcı güncel örneğidir. Bu nedenle Julian Baggini'nin de işaret ettiği gibi, iyi okunan kötülük tipolojisinde, kötülüğün nadiren sadist insanlann ve onlann dürtülerinin ürünü olduğunu, çoğu zaman sözde iyilik yapma niyetinden kaynaklandığının göz önünde bulundurulması ve bu konuda bilincimizin açık olması gerekir.[11]

Yine Arendt'in işaret ettiği gibi, Eichmann gözünden ateşler fışkıran, kana susamış korkunç bir canavara benzemiyordu. Aksine, sakin, sıradan herkesin gündelik hayatında rastlayabileceği, üstelik çocuklan olan (aile babası), işinde gücünde sade bir subay görünümündeydi. Bence Arendt'in işaret ettiği önemli noktalardan biri de buydu. Çünkü gündelik hayatımızda kötülük timsali olan ama dışardan bakıldığında tamamen bir aile babası gibi görünen hatta belirli bir çevre içinde iyi olarak bile tanımlanabilecek insanlara sıklıkla rastlamak mümkün. Bunun en çarpıcı güncel örneği, İstanbul'da bir mahallede su satan, dükkânı olan bir adamın yıllarca mahallenin çocuklanna cinsel istismarda bulunması, hatta bunu rahatça yapabilmek için dükkânında ses geçirmez bir oda yapacak kadar rahat ve cesaret sahibi olmasıdır. Bu satırlan yazarken bile insanın içini acıtan bu olay, yıllarca hiçbir mahalle sakini tarafından fark edilmemiştir. Oysa bir çocuk cinsel istismar sonrası nasıl fak edilmez? Hangi anne baba çocuğundaki böylesine ızdırap verici bir tahribatı fark

[10] Age, s. 34.

[11] Julian, Baggini, Zehn Figuren des Bösen, Philosophie Magazin, 11, 2018. 150-1168.

etmez? Bu çocuklar nasıl olur da hem ailede hem okulda hem de toplumda bu kadar fark edilmez, görünmez olabilirler? Bunlar normal insanın aklını zorlayan cevapsız sorulardır.

Arendt kötülüğü sadece suçla yani kişinin özgür bir şekilde seçimi veya aldığı bir karar sonucu yaptığı eylemle ilişkilendirmez. Aksine yapmamak da kötülüktür. Yani yapmanız gerekeni yapmadığınızda, popüler deyimle başınızı çevirdiğinizde de kötülük yapmış olursunuz. Çünkü özgürlük her zaman baskı olmadan bir eylem ortaya koymak değildir. Yapmamak, bir eylem yapmamayı tercih etmek de özgür bir davranıştır. Bir eylemin ihmali kınanacak bir eylemdir.[12] Az önceki körlüğü, çocukların görünmez olmasını, görmesi gereken herkesin başını çevirmesini kötülük teorisiyle ilişkilendirirsek, yapmama tercihinin kötülükle suç ortaklığının bir biçimi, hatta en kötü biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla kötülüğün tek bir yüzü yoktur. İnsan denilen varlığın kendi adına düşünememesi, yargı gücünü askıya alması, kısaca insan olma kabiliyetlerinden vazgeçmesi...

İstenmeyen - kasıtsız - kötülük

Kötülüğün gündelik şeylerle ama doğrudan amaçlanmayan sonuçları itibarıyla ortaya çıkması da mümkündür. Örneğin, zamanında insan hayatı için büyük bir kolaylık olan plastiklerin bugün çevre için ciddi bir sorun teşkil ettiğini biliyoruz. Veya güneş enerjisi teknolojisiyle gündelik hayatın elektrik ihtiyacını karşılayan güneş panellerinin bir gün kullanılmaz olduğunda yani hurdaya çıktığında nasıl doğaya zarar vermeden imha edilebileceği önemli bir sorudur. Burada kasıt zarar vermek değil, aksine, insan hayatına faydalı olmaktır. Ancak insan hayatına faydalı olmak adına üretilen şeylerin zamanla ortaya çıkan dezavantajları veya zararları tam aksi bir sonuç doğurur. Ortaya çıkan zararı minimalize etmek adına insanın daha çok düşünce üretmesi en azından işe yarar bir çaba olur.

Sonuç

Kötülük hep var olacak, tarihte yaşanan örnekler kötülüğü ortadan kaldırmayacak.

Daha da önemlisi, Arendt için olumlu ahlaki yargılar kadar olumsuz ahlaki yargıların da temeline inmek eşit derecede önemlidir ve sonuç olarak erdemlerin öğretilip öğretilemeyeceğine ilişkin Sokratik soruyu, yani nedir sorusunu sormak gerekir.

Hannah Arendt, kendi yaşam deneyimi ve düşünce yolculuğu içinde eşi benzeri görülmemiş kötülüğe tanıklık ederken "Denken Ohne Geländer" ("Parmaklıkları Olmayan Düşünce") adlı eserinde "engelsiz düşünmeye", "meydan okumaya" teşvik ediyor. Çünkü kötülük sürekli bir tehlikedir ve insanları gereksiz varlıklara dönüştürmeye, böylece onun insanlığını yok etmeye çalışır.

Nihayetinde Arendt, özünde "kötülüğün" banal bir şey olduğunu, en büyük zulmü gerçekleştirebilecek, yıkım dışında inanca dayalı hiçbir şeyi başaramayacak bir şey olduğu sonucuna vardı. Buna göre, özünde kötülüğü oluşturan şey, artık herhangi bir amaç ya da niyete ya da inanca sahip olmayan, aksine zulmü başlı başına bir amaç olarak kullanan orantısız bir zulüm biçimidir.

Peki, yolu ne olursa olsun, var olanı yok etmekten başka bir şeyi ifade etmeyen, azınlığın zenginleşmesinden başka bir şey düşünmeyen bir olguyla nasıl yüzleşeceğiz?

Bunu yok etmenin anahtarı, bireyleri kendileri için düşünmeye ve sonuçta onların "ahlaki yönelimini" kaybetmelerine neden olan tembel ve korkak tutumdan vazgeçmeye teşvik etmek gerekir. Ayrıca -bana göre- "Düşünce Etiğini" insanın yaşamının merkezine almasını sağlamak en başta yapılması gerekenler arasında olmalıdır.

Yine bir yol gösterici olarak Arendt sonuçta şu üç ilkeye dayanan sağduyuya işaret ediyor: Bağımsız düşünmek, düşünürken kendini başkalarının yerine koymak ve düşünürken kişinin kendisiyle sürekli diyalog halinde olması.

Kaynakça

Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem*: An Exchange of Letters between Gershom Scholem and Hannah Arendt, wurde ursprünglich in: Encounter, Januar 1964, 51-56, veröffentlicht. Die gewechselten Briefe wurden nachgedruckt in: Hannah Arendt, The Jew as Pariah : Jewish Identity and Politics in the Modern Age, Kompilation von R. H. Feldman, New York, Grove Press, 1978.

Arendt, Hannah, *Vom Leben des Geistes: Das Denken / Das Wollen*, Piper Verlag, 2006.

Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem, Ein Bericht von der Banalität des Bösen, Piper, 2011.*

Arendt, Hannah, Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, Piper verlag, 2015.

Baggini, Julian, Zehn Figuren des Bösen, Philosophie Magazin, 11, 2018. 150-1168.

Arendt, Hannah, Denken Ohne Geländer, Texte und Briefe. Herausgegeben von Heidi Bohnet und Klaus Stadler, Piper, 2006.

Bregman, Rutger, Im Grunde gut. Eine neue Geschichte der Menschheit, Rowohlt Verlag, 2021.

Ehni, Hans J., Das moralisch Böse, Freiburg 2006.

Gelir, Mehmet Zeki, Kötü Kelimesinin Kökeni Üzerine, ÇÜTAD, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 4, 2019, 83-99.

Meyers Enzyklopädisches Lexikon, 9. Auflage, Verlag: Mannheim, Wien, Zürich, Bibliographisches Institut, 1979 – 1980.

Philosophie Magazin, Interview: Kann man das Böse verstehen, Frau Neiman?, Heft Nr. 13 Jan. 2014.

Szondi, Leopold, Kain Gestalten des Bösen, Wien, 1960.

Zimbardo, Philip, *The Luciifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, Random House Trade Paperbacks; Reprint edition, 2008.

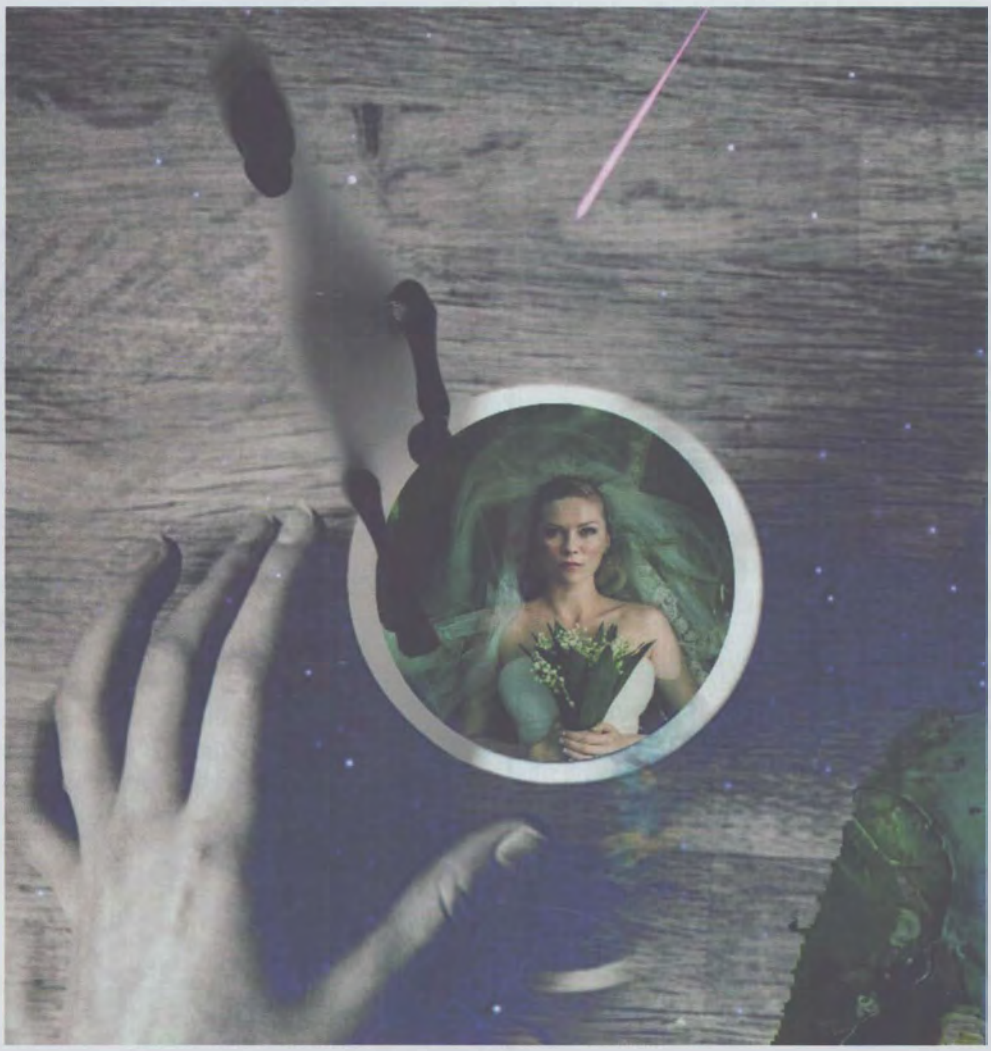
[12] Hannah Arendt, Eichmann in Jerusalem, Ein Bericht von der Banalität des Bösen, Piper, 2011, s. 74-83.

Kötülük insana, insanlığa aittir, çiçeklere değil!

Hilmi UYSAL

Çözümü, çaresi, tedavisi var mı kötülüğün?

© SEDA AKTAŞ

Baudelaire'in "Kötülük Çiçekleri"ni okuyorum, okuyorum, okuyorum ama içinde kötülük bulamıyorum!

"...Habil soyu, ah! Tüten toprak
Beslenecek senin leşinle!
Kabil soyu, çözülmedi bak
Dertlerinin bir teki bile;

Habil soyu, utancın açık:
Saban yenik düştü kargıya!
Kabil soyu, gökyüzüne çık
Ve Tanrı'yı fırlat aşağıya!"

(Charles Baudelaire, "Kötülük Çiçekleri", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 115)

Bu dizlerde ne kötülük olabilir ki? İyiler ve kötüler için, Habil'in soyundan olanlarla Kabil'in soyundan olanlar için yeteri kadar söz var ama kötülük var mı?

İçimdeki ses diyor ki; "Kötülüğü şiirde arama, kötülüğü çiçekte arama, bulamazsın. Kötülüğü kendinde ara! İşte orada bulabilirsin".

Kötülüğü kendinde, içinde aramak korkutucu bir arayış. Çocukluğumdan beri kötülükten sakınmak için öğütler aldım, özellikle babamdan... Babamla ilgili anılarımdan en canlısı, yaptığım çocukça bir kötülük nedeniyledir. Şeytanımsı bir ağabeye (etkisinin nereden kaynaklandığını tam anımsayamıyorum, belki de bana lobut çevirmeyi öğrettiği içindir!) uyup nöbetteki bir askere koyunlarımı kaybettiğimi ve bana yardım edip edemeyeceğini sormamla başlayıp, o askerciğin nasıl da bana, yeni yetme bir çocuğa güvenip nöbet yerini terk etmesiyle, benimle birlikte kaybettiğim koyunları aramak için yardım etmeye gelmesiyle sonuçlanan, trajik oyun nedeniyleydi. Olay babamın beni karşısına alıp, hayat boyu belleğimden silinmeyecek, tüm ruhunun, tüm öfkesinin yüzüne yansıdığı, tüm yalvarışıyla, tüm varoluşuyla; "Sakın iyi tanımadığın insanlara kanma ve, ve de sakın başkasını, kimseyi kandırma; bu büyük bir kötülüktür! Yapacağının sonucunu düşün!" sözleriyle sonuçlandı. Tokat atmadı. Atacak şimdi diye içimden geçti ama atmadı ve de iyi ki tokat atmadı.

Atsaydı eğer o sözlerini unutur, sadece tokadını hatırlardım eminim. Belki de bir babanın oğluna verebileceği en önemli dersi alıyordum. "Şeytana kanma ve şeytanlaşıp başkasını kandırma; bu bir kötülüktür!" Anlıyordum ki ben de kötülük yapabiliyordum! Ne kadar korkutucu bir duyguydu bu benim için. Farkında olup olmadan kötülük yapıp yapmadığımı bilmiyorum ama kötülükle sonuçlanabilecek düşünce kırıntıları dolandığında beynimde, babam karşımda capcanlı durur.

Konuşmasının sonunda söylediği o kısa cümlenin sırrını ise ancak çok sonraları, insanlığın tarihinden öğrendiklerimle anladım. Babam her şeyi biliyormuş meğerse!

Ayrıca "şeytan" figürü birdenbire insana dönüşüvermişti zihnimde. Bazı insanlar, hem de güvenilebileceğini düşündüğün insanlar, nedenini bilemeyeceğin, anlayamayacağın şekilde seni kötü bir davranışa yöneltebiliyordu, demek ki! Çocuk başımla nasıl başa çıkacaktım bu kadar karmaşık bir durumla, hem de kendimle barışık olarak?

Yaşamım boyunca "şeytan"ı tanıyabildiğimi, kim olduğunu bildiğimi, anladığımı söyleyemem. Kimse

"şeytan" adına konuşmuyordu. Ama Tanrı adına, yüce değerler adına konuşan o kadar çok insan

vardı ki. "Tanrı" adına o kadar çok kötülük yapılıyordu ki! Katiller gördüm, öfke ve kin ile ağızlarından salyalar saçarak saldıranları gördüm. Hem de yüce değerler adına! Yoksa onlar mıydı şeytanlaşanlar?

Yaşamım boyunca şahit olduğum, tanık olduğum, haberdar olduğum inançlar uğruna yapılan toplu kıyımlar, gündüzlerimi gecelerimi kararttı. Madımak'ta "Allah" diyerek arkadaşlarımı yakan katilleri, karanlık kötülük sürüsünü gördüm. Kitap yakar gibi insan yakıyorlardı! Bahçelievler'de kardeşlerimi evlerinde boğup, acılar içinde kıvrandıran, öldü diye yol kenarına bedenlerini çöp gibi atan canavar ruhluları gördüm bu kısacık yaşamımda.

Tanrım,
adına işlediler diye
cinayetleri,
katillerden mi
kuracaksın cennetini?
İktidarını kurmak için Tanrım sen,
bu hallere mi düşecektin,
cehenneme dönüşmüş
özene bezene yarattığın,
o güzelim yeryüzünde?

Anneme sorduğumu hatırlıyorum; "Anne, ben iyi bir insan mıyım?". Tam okula gitmek için kapının önünde çantamı sırtıma almak üzereydim, bir türlü başlayamadığım, "iyilik üzerine" yazmam gereken kompozisyon ödevini yapmamış olmanın sıkıntısıyla kıvranıyordum. Annem duraladı, ama pek gecikmedi yanıtı: "Daha şimdi karşı komşumuza, 'Günaydın Selma Teyze!' dedin ya... Sen iyi bir insansın tabii ki!"

Nasıl rahatlamıştım anlatamam ve iyiliğin bir başka iyiliğe kapı açtığını anlatan kompozisyon ödevimi yazabilmiştim böylece (Şimdi şaşarak anlıyorum ki iyiliğin eklemeli özelliğini anlatmışım meğerse; ama kötülüğün kartopu etkisini bilmiyordum henüz!).

İyilik karşı komşumla, ötekiyle ilgiliyse, kötülük de karşı komşumla, ötekiyle mi ilişkili acaba? Ötekiyle ilişkim vicdanımın mimarı mı yoksa? Tüm çocukluğum, deneyim ve gözlemlerimle/tanıklıklarımla örülen bir vicdan geliştirmiş olabilir miyim? Ayrıca bu oluşumda biyolojimin, beynimdeki

nöronal

mimarinin yeri ne kadar? Ayna nöronlarım olmasaydı ötekini kendim gibi, kendimi de ötekinde nasıl görebilecektim? Toplumun bir parçası olarak birey olduğumun henüz bilincine bile varmamışken, toplumun diğer bireyleriyle ilgili tanımlamalar mı yapıyorum; yine toplumun egemen hükümleriyle

insan bağıntıları içinde ve o bağlar sorgulanmadan sürdürülürken? Ötekini kendim gibi tanımlarsam, onunla iyi iletişim içinde olmam daha doğal ve yüksek olasılıklı iken ötekini "değilim", düşmanım gibi tanımlarsam eğer, ona karşı varoluş mücadelesi vermem, onsuz bir dünya düşlemem, onun varlığından huzursuz olmam daha doğal ve daha yüksek olasılık değil mi?

Vicdanım bu iki durumu birlikte taşıyabilir mi? Ben nasıl tekil isem ötekinin de tekil bir kavram olarak yer alması gerekmez mi iç dünyamda? Nasıl kendime acı çektirmem doğama, acıdan biyolojik olarak kaçınan bir varlık olarak doğama aykırı ise, kendimden olmayan, varoluşumla bağıntılı olamayana karşı da duyarlı olmamam o kadar doğama aykırı olmayacaktır. Dolayısıyla bu iki karşıt durumla ilgili davranışlarımda çok farklılıklar hatta aşırılıklar bile olabilir. Bu iki uç bir vicdana sığmaz. Dolayısıyla insanlar iç dengelerini, huzurlarını koruyabilmeleri için zorunlu tek vicdanlı varlıklar olmalı. Ama ya insan çift vicdanlı olursa?

İşte o zaman bir felaketle karşı karşıya kalabilir toplum; çünkü toplum, adı üstünde, başka "bir" varlıktır. Toplumun içinde çift vicdanlılar olabilir ama toplum çift vicdanlılardan oluşamaz! Çünkü o zaman adalet olmaz, toplumu bir arada tutan "esir" dağılır, toplanma olmaz. Çift vicdanlı kendinden gördüğü "ötekine" melek gibi davranır, karıncayı bile ezmezken, karşıtı gördüğü "ötekine" her şeyi yapmayı vicdanına sığdırabilir, hak görebilir. Çünkü öbür vicdanı "öteki"yle ilgili herhangi bir sorumluluk/duyarlılık taşımamaktadır. Ne yazık ki her iki "öteki" de aslında aynıdır, "öteki"dir, ayna hayalidir birbirlerinin. Aslında gerçek toplum içinde nasıl birey olarak tek isem "öteki" de tektir, çünkü o da bir bireydir. Çift vicdanlılar düşmanı gördüğü ötekini hınçla, nefretle yok ederken, öteki vicdanlarında bir sızlama, bir huzursuzluk hissetmezler. Doğal olanı yapmaktadırlar, o "öteki" onun varoluşuyla ilgili değildir! Vicdanının kapsamı alanında değildir! Onu, onları yakabilir, onları şeytan yerine koyabilir, yok etmesinde, eyleminde içsel bir engeli olmayabilir, iç dengesi bozulmaz, kendinden şüphe duymaz, yaptığından dolayı kendisinde suçluluk hissetmez!

Kayboldum

tükenmeyen umutlarımda.

Kuşatılmış otellerde buldular beni.

Yakıldım,

kül oldu türkülerim,

saçıldı karabulutlara.

Fırtınalardan beterdi.

Meydanlarda buldular beni

tomalar

ve

bitmeyecek kovalamaca.

Tükendik böylece birlikte,

tükendik birer birer.

Kaybolduk

alevlerin,

sonu gelmeyen gecesinin

boğuntusunda.

Anlıyordum ki kötülük kartopu gibi yayılıyor ve bireye ait olmaktan çıkıp topluluğa ait olabiliyor. Topluluğa ait kötülükte ise zulmün boyutunun büyümesine rağmen neyin ve kimin sorgulanacağı giderek belirsizleşiyor. Kötülüğün sahibi topluluğun parçası olan insan, sokaktaki herhangi bir insan

olabiliyor. Topluluk zalimleşirken, bireyler sıradanlaşıyor ve böylece kötülük insanlığa ait hale geliyor.

Zulmün rüzgârı estiğinde dalgalanan bayraklardan kan damlarken, tüm topluluğa bulaşıp

çıkarılamayan izler bırakıyor. Toplu mezarlara gömülse, fırınlarda yakılsa, gaz odalarında boğulsa da insanlık kötülüğün kalıcı izini çıkaramıyor teninden, silemiyor. Ama zalimler bunun bilinmemesini istiyorlar. Ötekinin yok oluşunu ötekinin bilmemesi, öğrense bile inanmaması gerek!

"Bu savaş nasıl sona ererse ersin, size karşı savaşı biz kazandık; tanıklık etmek için bir tekiniz bile hayatta kalmayacak ama biriniz kaçmayı başarsa bile, dünya onun anlattıklarına inanmayacak. Belki kuşkular, tartışmalar, tarihçilerin araştırmaları olacak ama kesin bilgiler bulunmayacak; çünkü sizinle birlikte kanıtları da yok edeceğiz. Geriye birkaç kanıt kalsa, içinizden birileri yaşamını sürdürse bile,

insanlar anlattığınız olayların inanılmayacak kadar vahşice olduğunu söyleyecekler: Bunların müttefik propagandasının abartmaları olduğunu belirtip size değil, her şeyi yadsıyacak olan bize inanacaklar.

Toplama kamplarının tarihini yazdıracak olanlar bizleriz." (Primo Levi, "Boğulanlar Kurtulanlar", Can Yayınları, 5. Baskı, s. 13-14, 2023, İstanbul)

Toplu Mezar

Topluca yaşamalı

tek tek gömülmeliyiz

bir suçu örter gibi değil

ana gibi kucaklamalı toprak.

Üzerimizde çiçekler açmalı

boy atmalı başucumuzda selvi

kepçenin kudurmuş motoruyla değil

sessizce gömün beni.

Gözlerim yumulsun telaşsız
kızımın sarılışı son ayrılığımız
kaldırın top, tüfek, füzeleri
Dünyamız olmadan
toplu mezarımız.

Karışmasın toprağımıza kan
gözyaşıyla, rahmet olsun
mezarımızı ıslatan.

Kısacık ömrümün sonuna doğru yaklaştıkça anlıyorum ki yaşantı deneyimim bana insanların dört büyük gruba ayrılabileceğini gösterdi; Tek vicdanlı iyiler, tek vicdanlı kötüler, çift vicdanlı ve vicdansız zalimler. Topluluk içindeki dağılımlarının oldukça dinamik olduğunu düşünüyorum. Koşullara göre bu dört grubun oranlarında öylesine değişmeler oluyor ki hangi sosyolojik kanunların etkisiyle tanınamaz hale geldi bu toplum diye çıkarsama yapmam mümkün olmuyor. Çözümü, çaresi, tedavisi var mı kötülüğün? Neden, neden böyle diye çok sorguladım her karşılaştığım kötülükle yüzleştiğimde. Önce beklemediğim anda geldiği için şaşırdım, sonra isyan ettim, (bazen inkâr ettiğim de olmadı değil) sonra kafamı ellerimin arasına aldım ve düşündüm, düşündüm, düşündüm....

Evet, babam meğerse her şeyi biliyormuş, hem de Hannah Arendt'ten çok önce, kötülüğün çaresini söylüyormuş bana; "Yapacağının sonucunu düşün!".

"Düşünce rüzgârının tezahürü bilgi değildir; iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırma

becerisidir." .... "zamanımızın en çarpıcı özelliklerinden birisinin... düşüncesizlik olduğunu... pervasızlık, ümitsiz kafa karışıklığı veya anlamsız ve boş hale gelen 'doğruların' kayıtsızca tekrarlanmasıdır...

Dolayısıyla, önerim basit: Yaptıklarımızı düşünmekten fazlası değil." (Arendt'ten alıntı; Phillip Cole, "Kötülük Miti", s. 286, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Üçüncü Baskı, Ocak 2024, İstanbul) "Düşünmek herkesin sahip olduğu kapasite olsa da düşüncesizlik herkes için daima mevcut bir olanaktır." (age. s. 239). Düşünmek ve imgelemini kullanmak! "Tek içsel pusulamız budur." (age. s. 246).

"Siz ki güven içindesiniz
Sıcak evlerinizde,
Siz ki akşam eve döndüğünüzde
Sıcak yemek ve dost çehreler buluyorsunuz:
Düşünün bir, bir insan mıdır
Çamurda çalışan
Huzur bilmeyen
Yarım ekmek için mücadele veren
Bir evet ya da bir hayırla ölen kişi.
Düşünün bir, bir kadın mıdır,
Saçları, adı olmayan
Artık anımsama gücü olmayan
Gözleri boş ve bağrı soğuk
Kışın bir kurbağa gibi.
Bunların olduğunu düşünün:
Sizlere yöneltiyorum bu sözleri.
Onları yüreğinize kazıyın
Evinizdeyken, yolda yürürken,
Yatarken, kalkarken;
Çocuklarınıza yineleyin bu sözleri.
Yoksa eviniz yıkılsın,
Hastalık dert olsun başınıza,
Çocuklarınız yüz çevirsin sizlerden."
(Primo Levi, "Bunlar da mı İnsan" s. 5, çev. Zeyyat Selimoğlu, Can Yayınları, 1996, İstanbul.)

İnsanlığın kötülükle savaşında en önemli pusulası "yaptıkları üzerine düşünmek"se eğer, en büyük tehlike de "düşüncesizlik durumu" olsa gerek. Düşüncesizlikle vicdansızlık çakışıyor demek ki böylece. Çağımızda insanlığın aşması gereken yarığın bu olduğunu düşünüyorum; Düşüncesizlik ve vicdansızlık hali... Yani bir tür robotlaşma... Liderinin her söylediğini çılgınca, düşüncesiz ve vicdansızlık hali içinde alkışlayan insanların robotlaşmış olmasından korkuyorum. Kötülüğün, zulmün ve vahşetin günümüzdeki mümkünlüğü ürkütüyor beni... Herkesi çift vicdanlılara karşı uyanık olmaya ve yaptıkları üzerine düşünmeye davet ediyorum. Yaşasın düşünen ve imgelemini kullanan insanlar... Selam olsun "sabanın", "kargıyı" yengisine!

Kaynakça

Charles Baudelaire, "Kötülük Çiçekleri", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Basım, Nisan 2024.

Steven Pinker, "Doğamızın İyilik Melekleri" Şiddet Neden Azaldı?", Alfa Bilim, Mart 2019, İstanbul.

Cumhur Ertekin, "Zulmün Tarihi- İnsan İnsanın Kurdudur", Sia Yayınları, Haziran 2021, İstanbul.

Phillip Cole, "Kötülük Miti", Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 3. Baskı, Ocak 2024, İstanbul.

Luke Russell, "Kötülük", Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2024, İstanbul.

Primo Levi, "Bunlar da mı İnsan" Can Yayınları, 1996, İstanbul.

Primo Levi, "Boğulanlar Kurtulanlar" , Can Yayınları, 5. Basım, Mayıs 2023, İstanbul.

Hannah Arendt, "Kötülüğün Sıradanlığı- Adolf Eichmann Kudüs'te", Metis Yayınları, 7. Basım, 2021, İstanbul.

Hannah Arendt, "Zihnin Yaşamı", İletişim Yayınları, 2018, İstanbul.

Richard J. Bernstein, " Radikal Kötülük- Bir felsefi Sorgulama", Varlık Yayınları, 2010, İstanbul.

Cemalettin Nuri TAŞCI

İyilerin kötülüğü

Dünyayı kötülüklerden arındırmaya kalkmak, herkesin ayakkabılarının cilalı, eteklerinin/ pantolonlarının ütülü olduğu bir dünya inşa etmeye kalkmak, kötülüğün en büyüğüdür. (....) Kabil kötü yani, evet, ama Kabil'siz bir dünya tasavvur etmek... Esas kötülük o.

Kötülük hakkında pek de yoğun zihinsel mesaiye ihtiyacımız yok. Hepimiz tanırız kötüyü ve kötülüğü, gördüğümüz anda teşhis ederiz. Öğrenmeye ihtiyaç duymadan biliriz. Kötüyü ve kötülüğü "şıp diye" teşhis ediverdiğinden şüphe eden bir tek kişi bile tanımadım. Mevzuun göründüğü kadar kolay olmayabileceğine dair harika bir arşiv var zihnimde ama o arşivin varlığı tutumumu pek de etkilemiyor. Kötüyü ve kötülüğü gördüğüm anda, basıyorum hükmü.

Steinbeck'in "East of Eden"ini çocuk yaşta okudum. Aaron'un Habil'i, Caleb'in Kabil'i temsil ettiğini -hatta Habil ve Kabil kıssasını- bilmediğim yaşlarda. Bayıldım. İyilik -yani Aaron- ile kötülük -yani Caleb- bir kuyumcu hassasiyetiyle işlenmişti. Steinbeck sahiden de insana dair söylenmesi gereken her şeyi söylemişti, sahip olduğu her şeyi "East of Eden" sandığına koymuştu.

Sevdiğim romanların filmlerinden sakınmam gerektiğini de genç yaşta öğrenmiştim. Dolayısıyla Elia Kazan'ın filmini izlemeyi de reddettim. Kendimce şüphem yoktu ki, harika çocuk James Dean, iyiler iyisi Aaron'u canlandırmıştır. Öyle olmadığını öğrendiğimde içime bir kurt düştü. Yine de uzun yıllar filmden kaçındım. Nihayet seyrettiğimde... "Yahu ben Steinbeck'i yanlış mı anlamışım?" diye dönüp romanı bir defa daha okumak zorunda kaldım.

Çünkü...

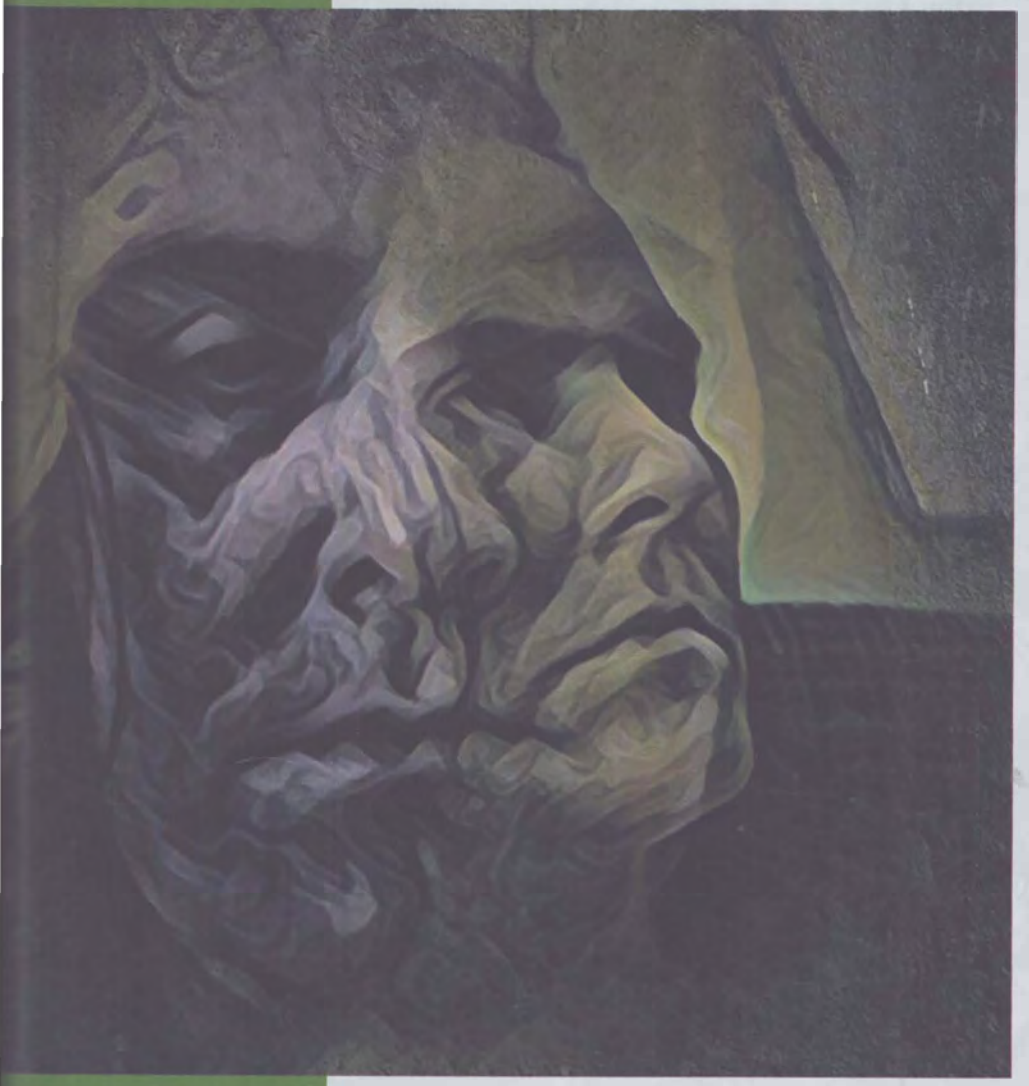
Bilenler bilir, romanı okurken Aaron'un yanında durmamanız neredeyse imkânsızdır, filmi seyrederken ise Caleb'in...

Zihnimin netliği, gençliğimin sonlarında, otuzlarıma yaklaşmışken, Kazan'ın "East of Eden"ini seyretmekle bir hayli hasar gördü. Evet, gerçek hayatta hâlâ Aaron'larla karşılaştığımda muhabbet, Cal'lerle karşılaştığımda ise nefret değilse bile öfke duyuyorum ama... Pusulamın ibresi, o filmi seyretmeden öncesindeki kadar sabit durmuyor, titreşiyor işte...

Ian Stewart "Kaos çalışmaları" hakkında yazdığı "Does God Play Dice"ın bir yerinde, geleneksel bilim insanlarını *koro çocukları*, Kaos üzerine çalışanları ise *sokak çocukları* olarak tasnif eder. Evet, Aaron gibiler, ayakkabıları her daim boyalı ve temiz, pantolonları ütülü, herkese saygılı, anne ve babalarının elinden tutup ayine gitmeyi ihmal etmeyen "cici" çocuklar. Cal ve benzerleri ise... Anladınız işte.

Habil yaşasaydı... Mesela -Kabil'in Habil'i öldüreceğini Kabil'den bile önce bildiğini kabul etmemiz istenen- Allah Habil'e kıyamasaydı da Kabil'e bir musibet gönderip onu helak etseydi... Pek matah bir hayatımız olmayabilirdi.

İlahiyat hakkında ahkâm kesmek için pek yetersiz olduğumu biliyorum ama ilahiyatta pek de ilahi olmayan bir yan var. Tektanrılı dinlerin neredeyse bütün hikmetleri, insanlığın avcı-toplayıcılık ile tarım, sonra da göçerlik ile yerleşiklik arasında arafta kaldığı birkaç bin yıllık dönemde yaşadığı gerilimlere ürettiği çözümlerin hikâyeleri gibi görünüyor bana. Kabil bir çiftçiydi, mesleğini Tanrı'nın pek makbul bulmadığını anlıyoruz hikâyenin gidişatından.

Mesele orada kalmıyor, eğer insan evladı tarım ile avcı-toplayıcılık arasında askıda kalmamış, o arada kalmışlıkla kafa karışıklığı yaşamamış olsaydı, Musa İsrailoğullarını Mısır'dan çıkardıktan sonra Tanrı'nın emirlerini almak üzere Sina'ya tırmandığında, "ille de bir put yapalım" diyen kavmi bir buzağı yapmazdı diye düşünüyorum. Buzağı yaptılar yahu! Buzağı... Aslan, kaplan, kurt, kartal filan varken bir buzağı yapmak fikri nasıl bir zihne düşer? Bedava bıldırcın ve kudret helvasıyla beslenirken, "Tanrı'na söyle bize yerden bitenlerden, sebzesinden, kabağından, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından versin" diye huysuzlanmak için insana nasıl bir zihin gerekir ki!

İlahiyata göre tereddüde mahal yok, Musa iyi, kavmi ise kötü. Apaçık kötüler işte, yüzlerce bin yıllık geleneği ihlal etmeye, avcılık ve toplayıcılık yapmak yerine kendi ürünlerini yetiştirmeye heveslıler. Apaçık kötüler, kendilerini yaratmış, bıldırcın ve kudret helvasıyla besleyen Tanrılarına mecbur olmak istemiyorlar. Kendi işlerini kendileri görecekler.

İlahiyattan anlamam ama iyilik ve kötülük mevzuu hakkında ilahiyata müracaat etmeden konuşmak zor. Çünkü... Anlaşılan o ki, akılları ermeye başladığından itibaren insan evladının temel problemi iyilik ve kötülük olmuş. İyilik ile kötülük arasındaki sınırın muğlaklığı, buna mukabil insan zihninin o bulanık alanda net bir çizgi görmekten kaçınamıyor olması, belki de insan olmaya dair en acıklı trajedidir.

İnsan evladı -besbelli- iyilik ve kötülük hakkında çok tefekkür etmiş. Bu minvalde biriktirdiği ne varsa hepsini, sanki kendi düşüncesinin ürünleri değilmiş de göklerden gelen bir kararmış gibi paketlemiş. Dolayısıyla İlahiyat kapısından geçince, labirentlerde kaybolmak işten değil.

Anthony Burgess'in "A Clockwork Orange"ında, bilenler bilir, Alex kötüdür. İyilik ve kötülük arasındaki sınırı teşhis etmek konusunda en beceriksiz olanlar bile tereddüde düşmesin diye özel olarak yaratmıştır Burgess, Alex'i. Sonra devlet Alex'i "iyileştirmeye" karar verir. (Binlerce yıl boyunca Tanrı'nın vekili olarak iyiliği yaymak, kötülüğü men etmek görevini yerine getirdikten sonra, bir süre önce Tanrı'nın vekâletine ihtiyaç duymadan iyiliği ve kötülüğü tarif etme yetkisini bizzat eline alan devletten söz ediyoruz.) Bir tek kişi karşı çıkar devletin projesine, cezaevinin rahibi, bir İlahiyatçı. Rahibin Alex'i onaylamadığını, onun kötü olduğunu inkâr etmediğini de biliyoruz.

Peki, neden karşı çıkar Alex'in "iyileştirilmesine"?

Çünkü dünyayı kötülüklerden arındırmaya kalkmak, herkesin ayakkabılarının cilalı, eteklerinin/pantolonlarının ütülü olduğu bir dünya inşa etmeye kalkmak, kötülüğün en büyüğüdür. Barınağımızı yakan yıldırım, çocuklarımızı önüne katıp götüren sel, ekinimizi kavuran kuraklık kötüdür. Ama anlaşılan o ki, ta Göbeklitepe'de malum sütunları diktiğinden -yani avcı-toplayıcılıktan yerleşikliğe ilk müteredditadımları attığından- beri insanoğlunun esas derdi, insana insandan gelen kötülük olmuş. O kötülüğün mahiyeti, nasıl yönetileceği filan. Ve bir biçimde hükme bağlanmış ki, insanın kötüyü seçme imkânını ortadan kaldırmak, çok kötü. Kabil kötü yani, evet, ama Kabil'siz bir dünya tasavvur etmek... Esas *kötülük* o.

Aziz memleketimizden misal vermeyelim, başımız derde girmesin. Ama hiç riske girmeden ABD hakkında konuşabiliriz. Trump kötüdür, bana göre de... Ama savaş, kötü Trump'a karşı iyilerin savaşı değil. Hadise, Trump'ın apaçık kötülüğünü kendilerine gerekçe yaparak dünyayı kötü bildikleri her şeyden arındırmaya kalkanlara karşı bir isyan gibi görünüyor.

İnandığınız hangisiyse o tanrı isyancıları muzaffer kılsın, dünyayı iyilerin şerrinden korusun! *Trump'ların hakkından biz geliriz, o hususta yardıma ihtiyacımız yok.*

Kötülük çiçekleri her mevsim açar

Halil SÖZMEN

Kötülük ve beniâdem iki kaşık gibi iç içe.

"Kötülük yastığı üstünde sallar durur
Şaşkın ruhumuzu koca iblis her zaman..."
Baudelaire, "Kötülük Çiçekleri"

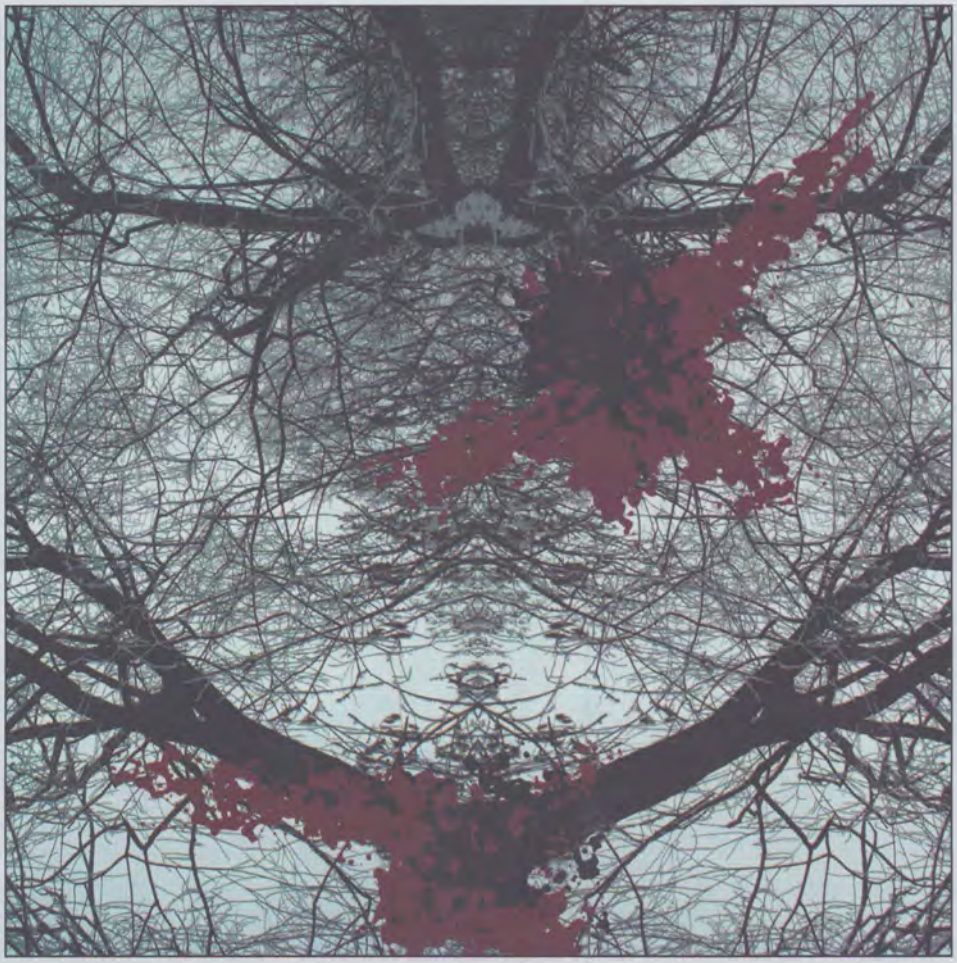
Tadına varılmadan bir anlaşılmazın ifadesi olarak da tanımlanabilecek olan kötülük, bu anlamda gizemi, bulanıklığı, karmaşıklığı ve hatta aristokratlığı sever. Üstenci pozlarda hep tehlikeli sularda gezinildiğini, hermetik ve hikmetli taraflarının olduğu iddiasındadır. Aslında özne için üzücü olan her şeydir. Ancak hangi akla uydurma safsatası kullanılırsa kullanılsın kendi başına bir eylemdir, "Banliyö trenine çıplak ten üzerine sarılmış bir boa yılanıyla binmek gibidir" (Eagleton). Sarsılmaz iman ve makam sahibi İngiliz piskopos hazretleri için kahkaha, kömür madeninde çalışan akraba sahibi olmak, siyah giymek şeytanın bedende dolaştığının ifadesiydi; dolayısıyla tüm atıflar ona olduğundan ve haşa huzurdan Tann'ya mal edilemeyeceğinden kötülüktü yaptırdıkları bu eylemler; inanç insana mizah da yaptırır farsi anlamda da olsa. Algıladığını bir tur bile çeviren densizler tayfası açısından "varoluş bunalımı" başlı başına "sorunsal" kıvamındadır anlamsızlığa giden yolda; kaygı, korku, eziyetten başka şey yoktur, hatta umut da bile kaybedilebileceği endişesi daha önde gelir. Varoluş azap haline geliyorsa onu bizzat kötülüğün kaynağı haline gelmekten kim koruyabilir; tüm aranan uyakların sebebi bu olsa da bulunduğu sanılan ses uyumları yetersizdir. Kötülük, yani hissedebilir varlıklara acı vermek, insan evladının en süreğen ve en ciddi sorunlarından biridir. Sık sık ve çoğu kültürde kötülüğe kişilik özellikleri atfedilmiştir. "Şeytan" adı verilen efendi, ölümü komşuya atmanın "şeytanlığı"dır belki de. Kötülüğün sebepsiz, anlaşılmaz, kendi kendini var etme konusundaki liyakat ve başarısı kusursuzdur.

Bir dolu zaman geride, altmış beşten fazla yıl kötülük manialarıyla geçilmiş, atlayarak, zıplayarak; kimine çarpılmış, kiminden atlanmış, kimi kırılmış, kimi yıkılmış, kimi en alır yere saplanmış! Bilinçli zamanların başlangıcı altmış yıla yakın, evveli kalbur saman içindeliği hak etmiş; ilk arkadaşlık, dayımın oğlu Atilla, ay farkıyla büyüğüm ondan, sokak çağımız gelmediğinden beri yuvarlanıp duruyoruz hayatlı evlerde; kendir çöplerinden atların üstünde, gene kendir kamışlarından kılıç şakırtılarıyla. Bir başkaydı, sadece ben değil bir memleket de öyle derdi, o başkaydı; "ölüm çocuğu" dedikleri türden. Eline ayağına "çepik", her türlü oyunda önde, sapanla serçe vurur havada, yolar tüyünü, pişirir tavada, bir lokma vermez, mahirdir yutmada da... Onun yanında hep saftirik kalır, yanılan ben olurdum; kendininki kendinin, benimki ortaklıktı. Kendine özgü ölçüsü, kendi icat ettiği dili vardı; mesela anasını "mahledeki itlerin" toplamından çok severdi, komşu teyzenin sesi eşek "angırması" gibiydi, alkolik bir akraba kabarmış "culluk"a benziyordu, şişik, kızarık. İlkokul birinci sınıfı bitirmişiz, ben ha bire okuyorum ne bulursam, o hâlâ hecelemede, elimde ona karşı tek şey; oyunla kazanılabilen ne varsa elimden alıyor, üstelik kendinin icat ettiği yeni oyunlar üreterek. Böyle tek yönlü galibiyet içeren bir dostluğumuz var, ancak diğer akraba çocuklarının yanında beni de kurnazlıklarından yararlandırması ve daha önemlisi Ankara'da okuyan dayısının getirdiği hikâye kitaplarını, "Yuki"leri, "Cin Ali"leri bana veriyor, bir nevi üstünden yük atarak. Benim için hayal olan gece sinemalarına giderek, ertesinde "Amaney!" şarkısıyla Turist Ömer oluyor, beni hasetten çatlatarak. Bir cumartesi günü benim için mümkün olmayacak bir olayı bana heyecanla anlatmaya başladı: "Babamla yarın köye gideceğim, ortağın oğlunun düğünü; artık harman yerinde " carcara" da binerim, 'mırat'ta da çimerim, şam dutu da yerim" diyerek bitirdi gıcık vererek.

Bu onu son görüşüm, sonrası "hayatta" serili minderde yatarken; merdivenin üst basamaklarından aşağı baktığımda gördüğüm, benden daha esmer, kanı çekilmiş yüzünün beyazlığı, yengemin yolduğu saçlarından oluşan önündeki küme, dayımın yüzüne attığı tokatlar ve gözyaşlarımla karşıladığım kötülük sonucu oluşan ölüm!...

Düğünde eğlenceden sayılan ve atılan mermi kadar şeref kazanılan havaya edilen ateşlerden birinin sapması dalağına denk gelmiş ve şehre yetişemeden ölmüştü. Dayımla oturduğum rakı sofralarındaki baş başa diyaloglarımız hep öyle biterdi. "'Baba' dedi yeğen, ölmeyeceğim

© YAMAN KAYIHAN

değil mi baba' dedi" ve dayım bu dertle mezara girdi. Ahmağın tekinin aptal kötülüğünün ceremesini o çocuk çekmişti hâlâ unutamadığım; kötülük vazifesini icra etmiş, sinsiliğini, sıradanlığını, dayanışmasını, merhametsizliğini bolcana serperek dayımı, yengemi kalan yıllarında mecnuna çevirmişti. Şahit olduğum kötülükler sıralamasının ilk onunda durur, arada tırmalar yüreğimi, sesini duyarım Atilla'nın:

- Amaneyyy!.. Turist Ömer derler benim adıma...

Kötülük hiçbir zaman soyut değildir. Her zaman bir insanın çektiği acı temelinde kavranması gerekir; çeken bilir, seyreden anlamalıdır. Evde, sokakta, havada, karada, denizde, her yerdedir, her şeydedir. Kaynak kötülükle doldurur âlemi, sonra da " akılçelen"in üstüne atıp sıyrılır aradan. Kötülük, insanlar onu nasıl algılıyorsa öyledir, hariçten gazel okuyana düşecek şeyi hepimiz biliyoruz; mutlak eşekten düşenin halinde olmaya gerek yok. Ancak kötülüğün algılanışları birbirinden öylesine farklıdır ki, kavram tatmin edici bir şekilde tanımlanamamaktadır. Kötülüğün algılanışı bir insana yapılan bir edimin doğrudan, dolaysız bir deneyimidir. Size yapılan kötülüğü hemen yaşantılarsınız; bir başkasının duygularını anlayabilme yoluyla sevdiklerinize, dostlarınıza, komşularınıza, hatta şahsen tanımadığınız insanlara yapılan kötülüğü dolaysız bir biçimde yaşantılayabilirsiniz. Kötülük bir soyutlama değildir. Yağma yoktur, fiziksel, tinsel acılarla kıvranan her kimse gözden kaçmaz, kaçırılır ya da görmezden gelinir, evet, kısaca suçluyuzdur. "Benzeşim yoluyla kendi acılarınızdan, toplama kampındaki Anne Frank'ın, Vietnam'da napalm bombasına maruz kalan çocuğun, sıcağın altında can çekişen Asurlu askerin acılarını anlayabilirsiniz. Bu acı 10 bin mil ya da 5 bin yıl ötede de olsa, uzaklığı önemli değildir. Ses çığlık atar ve duyulur. Gaz odasındaki Yahudi, kazığa bağlanıp yakılan sapkın, sokak ortasında soyulan yaşlı yalnız adam, tecavüz edilen kadın; bunlardan birinin, sadece birinin bile acı çekmek zorunda kalması hoş görülemez. Birinin acı çekmek zorunda olması, insana, kötülük sorununu anlamaya ve böylece onunla mücadele etmeye çalışmaya ilişkin mutlak yükümlülüğü getirir" (J. B. Russel). Kozmik olduğuna kalben kanaat husule gediğinde iş daha kolaylaşır, evren kötülük denen kusurlarla doludur, nakarat haline gelir. Ancak, kusur bir eğretilemedir. Ontolojinin ve etimolojinin soruları ise metafizik spekülasyonlardır. Eğer kötülüğe anlam kazandırmak istiyorsak, her zaman eğretileme ve metafizikten bireye geri dönmemiz gerekir. Sayılar gerçekliği gizlemekten öteye gidemez. Birle beş, beşle on beş kötülüğün indirgenmesine vesile olamaz, olmamalıdır.

Sana mı kalmış "Barış Gelini olmak", şiddetin hâkim olduğu ülkelere barış, sevgi götürmek, boğulmuş necasetlerinde debelenenlerin derdi seni mi gerdi, işte bu muradına bir Murat çıkar çöl rüzgârından sersemlemiş. Amcam, ehli iman, nikâhı imam, iki çocuk tamam; binmiş "TIR"ına dıgıdık, hayaller kösnül, doymuş karnı tıka basa yarım ekmek işkembe, ağızda kürdan, artık nereye gidecekse! Eski denklikler gelir ucuz fahişeler, koltuk arkasında, ağaç gölgesinde, iki taşın arasında serçe türünden aşklar, bir-iki-üç haydi yaylan; uzakta bir beyazlık, gelin mi ne, hem de topuklu ayakkabılı, aman Allah'ım rüya mı bu, kör ister bir, Rabbiminki iki... Slovenya, Hırvatistan, Bosna, Bulgaristan sağ salim geçilmiştir Silvia ile birlikte, slogan " insanlara güvenmek"tir, kötülüğün ontolojisine, yani müdrik bir var olana idrak ederek, iradi ve ihtiyari güce sahip olana, tercihi daima birinciden işleyene güvenmek; ciddi bir iştigaldir abesle. Hikmet "Murad'ımın" lehine işler, hani erkektir ha! Libido abidesi (öyledir işte, toprak bereketli, kudretlidir); Silvia'dan ayrılmıştır kızcağız, örümcek ağlarını örmüş, uğur böceği aramaktadır albino. Otostopla barış yolu "Hacı Murat"la sevişmekten geçer, o esas niyeti bilir, öyle yol kenarında gelinlik melinlik anlamaz; teşhis garantidir, "kaşınıyor kancık(!)", tedavisi kendisidir, bizzat baştan aşağı "erotik"... İtirazla karşılaştığında da anlaması bir o kadar zordur. Bu kıyafetle, he mi de topuklu ayakkabı, Tavşanlı Köyü'ne yakın (tavşanın hali ortada), yolun kenarında bir yerli Dahmer, kendince cinsel zirve olan, tek sebebi vardır!.. Sonrası, "Bir saat içinde arabama aldım, tenha yere götürdüm, tecavüz ettim, boğdum, cesedini çalılıklara sakladım" kadar öz ve özettir. Küffar sınırını ilk geçtiği noktada çökülmüştür başına, "no pasaran"dır yani!. Oysa yolculuk başında, "Beraberimizde, yolculuk boyunca üzerinde birikecek tüm kirlerle birlikte götüreceğimiz tek elbise beyaz gelinlik olacak" demişlerdi Pippa Bacca ve Silvia Moro... Çok erken kana

bulanmıştı kötülük çiçeklerinin açtığı yerde.

Son noktayı koyarak ilerlemektense, kararsızlık perdesi üzerinden bir patikada yürür gibi "kötülük" telinde cambazlık yaparak, arada ince, arada kalın, mümkün olan en az kırmızı çizgiyle anlatmak; "teodise deyuben Aquinas"vari senin derdin dert midir öte yüzdeki mükâfatın yanında, ya da özgür irade her şeydir, ya da esfele safilinde diyerek varlık temize çıkarılabilir, ne haddimiz ne işimiz. Kötülüğün kökeni için genel geçer dört izahat var; en kolay ve kaçamaklı olanı, doğaüstü taşlanmaya müstahak o meşum mahluk tarafından ayartılınır, doğuştan "puşt" doğulur, analar neler doğurur, kendi iyidir de o etraf var ya, o etraf adamı haline bırakmaz, iyiliği yok eder, kötülüğü halk eder, illa da maşallah özgür iradesiyle kötülüğü tercih eder, seç beğen al!.. Çok uzatmadan; kötülük aşkın, doğaüstü bir yamuk zatın değil, bir evrim felaketi olan insanlararası ilişkilerle ilgilidir. Kötü fiillerin "insanlık dışı" olarak tarifi halı altına süpürmedir, böyle adlandırdığımızda, mevzuyu bütünüyle soyutlamış oluruz. Kötülük insancadır, hem de pek insanca! William Blake'in yazdığı gibi; "Zalimlik bir insanın kalbine sahiptir". Belki de insan tam mesai zihninde kötülük eylem-eylemsizliği ile boğuşur, keşke o noktada kalsa ama kalmaz namussuz, sızar ince bir yarıktan, alır hançeri vurur. "Hayali kötülük romantiktir ve çeşitlilik arz eder; gerçek kötülük ise kasvetli, tekdüze, kısır, sıkıcıdır. Hayali iyilik sıkıcıdır; gerçek iyilik ise daima yeni, harikulade, sarhoş edici" (Simone Weil).

"Hayatın içinde karşılaştığımız problemlerden biri de, olumsuz ihtimallerin olumlulardan sayıca çok üstün olmasıdır. Nedensellik bakımından, kötüyü yapmak iyiyi yapmaktan her zaman daha kolaydır; başka bir insanı yaşamının kalanında izi çıkmayacak şekilde incitmek, ona aynı ölçüde yardım sağlamaktan daha kolaydır; bütün bir ulusa çok büyük acılar vermek benzer oranda refah sağlamaktan daha kolaydır. Kısacası, iyiyi yapma kabiliyetimiz ile kötüyü yapma kabiliyetimiz arasında bir asimetri vardır. Bu belki insani eylem için sınırlayıcı bir koşul olabilir, fakat yine de kötülükten daha fazla iyilik yapmak bizim sorumluluğumuzdur" (L. Svendsen).

"Karamazov Kardeşler"de Ivan, Alyoşa'ya anlatır: "Hayalinde canlandır bakalım: Daha memede olan bir çocuk, elleri tiril tiril titreyen annesinin kucağında. Etraflarını içeriye giren yabancılar almış. Akıllarına çok eğlenceli bir şey gelmiş. Çocuğu okşuyorlar, onu güldürmek için kahkahalar atıyorlar, sonunda çocuk gülmeye başlıyor, işte o sırada adamlardan biri tabancayı çocuğa doğru tutuyor; bebeğin yüzüne dört karış mesafeden nişan alıyor. Çocuk sevinçle kahkahalar atıyor, küçük ellerini tabancayı tutmak için uzatıyor, işte o zaman o büyük sanatçı tetiği çekip tam yüzüne ateş ederek çocuğun başını parçalayıveriyor. ... Şimdi söyle, bu işte ince bir sanat yok mu, yani? ... Düşünüyorum ki, eğer Şeytan yoksa ve yok olduğuna göre, onu insan yaratmışsa, o halde mutlaka onu kendine benzer olarak, kendini örnek alarak yaratmıştır." Üçüncü sayfalar bunun için değil midir, erdemle ve onurla yüklenmiş kâinatın halifesinden söz ediyoruz; ince işler uzmanı, estetik, sofistike kötülükler yapımcısı. Aç aççı ya da at atçı ahalimize mimetik olarak 22 Ağustos 1967 tarihinde, UPI şu haberi veriyordu: LSD etkisi altında olduğu sanılan on altı yaşında bir kız, bileklerini ve kollarını usturayla doğradıktan sonra, bir Katolik kilisesinin merdivenlerine doğru koşarak ilerledi ve elindeki usturayı boğazına götürdü; o anda 300 kişilik bir kalabalık coşku içinde çığlıklar atıyor ve kıza sesleniyorlardı: "Haydi kardeş! Göster kendini!" Polis, kalabalığın bağırış çağırışını «iğrenç" olarak nitelendirdi. ... Polis memurları dedektife olayı aktarırken şunları söylüyorlardı: "Kalabalık haykırıyordu, 'Haydi kardeş!', 'Devam et!' diye" ... Kız en sonunda kan kaybından bitkin düşüp bayıldığında kalabalık neşeyle bağırdı."Schadenfreude" çok yabancı olmadığımız şey olmasına rağmen toplu tezahüratla topluca yaşanması kan donduracak kadar soğuk; kötülük ve beniâdem iki kaşık gibi iç içe...

Arendt'in şu sözü unutulmaz: "İnsan kendi başınayken polemik halindedir, en az iki parçaya bölünür, kendisi olduğu varsaydığı bütün seslerin tartışmasını dinler durur. İnsan ne zaman ki kamusal alana girer, o sesler teke iner, içsel uzlaşı sağlanır, dışsal mücadele başlar." İnsan bu, her türlü melanet zihinde tepişir, reddiyelerle çarpışarak, büyür ya da küçülür, yani elekten bir deve geçer ve eyler, görelim Mevla'm neylerdir bir bakıma, ya iyilik ya kötülükle seyreder. Kaçamak yaparak iyiliğe fırsat tanımaya çalışırken devreye Cioran girer, "Hayvan olmak insan olmaktan, böcek olmak hayvan olmaktan, bitki olmak böcek olmaktan yeğdir. Kurtuluş? Bilincin egemenliğini en aza indiren ve bu şekilde üstünlüğünü sarsan her şeyde"; kötülüğün kaynağı, şuursuz diye aşağılanmanın bir nevi kutsanmasıdır; ne kadar az katman, ne kadar az aşama, o kadar az dalavere, o kadar az entrika ve kötülük. Devamla, "Başkalarının her kusuru bende de var, ama yine de onların yaptığı her şey bana tuhaf görünür"; kötülüğün ne zaman, nerede, kim tarafından, kime, hangi saikle olacağı belirsizdir. "Kendimizi öldürmeye değmez, bunu yapmakta her zaman geç kalınır", kader hükmünü icra eder, kötülükten kaçılmaz; başlı başına doğmak eylemi kötülüğün başlangıcıdır. Son darbeyi vurur. "Bir yapıt, ancak gizlilikle ve dikkatle indireceği darbeyi düşünen bir cani özeniyle hazırlanmışsa önemlidir. İki durumda da asıl amaç vurma niyetidir." Ve "iki düşman, bölünmüş aynı insandır." Kötü-iyi kadar muğlak ve değişken, kararsız, hakikat hiyerarşisinden uzak; can acımaya görsün, her kelime boş, her kelime anlamsız!

Foucault'nun hapishanesinden terhis denetimli; edeplenmiş, hadlenmiş, devlet dersinden geçerek mezun, dahi iyi halden kanaat getirilmiş (bir kravat, takım elbise, öne kavuşturulmuş [testimonik] iki eldir), daha önceki cinai eylemi bir nevi keseye kalmadır. Eğlenceye de hakkı vardır ağabeyin, cinsel olarak faal boğa gibi, eril dünyanın allı pullu "şey"sidir. İnternet de var şükür, herhangi bir kılığa gir, istediğin haltı ye; masalcı dede ol çocuklara musallat, vatan kurtaran recep ol ihtiyarların emekli ikramiyelerine, alımlı kadın ol "kart teke"lerin koynuna, polis hafiye ol canım cananım hocaların birikimine, ol olabildiğince; ama bu fethe kararlı Fethi kardeş temizlikçi kadın arayan, dini imanı bütün abla kılığına giriveriyor; açar sosyal medyada bir hesap verir ilanı; işi temiz, ahlaklı, kafa kâğıdı düzgün "gündelikçi" aranıyor, muhtemelen yevmiye normalden daha dolgun. Kötülüğe maruziyetin en önemli kaynağıdır yoksulluk, yıl 2024 Ön Asya'sının üç tarafı denizle çevrili, biri de iç, etti dört kara parçasında. Kör olsundur işte gözü de aç başta akıl da olmazmış pek. Fak kurulmuş, iğneye peynir takılmıştır: Raziye Ablam eve götüreceği pazar döküntüsü iki parça meyve, gram mesabesinde kıymanın hayaliyle iştiyak ve neşe içinde görev mahalline varıp da ne görsün; abazan azman dayı şörük sümük tüm ifrazatlarıyla sefer halinde; itiraz, direniş derken, " herkül" kuvvet ve kudreti galebe gelerek nisa taifesinden "ablamı" boğmuştur, genel kanaat faslından anlayışa düçar olunursa olsundur; en sonu hayırdır, nasıl olsa eden bulur, dört nehrin arasında "Eden"de Erva Raziye'ye de yer bulunur. Yirmi gün sonra inşaatın birinde, altı parçaya ayrılmış

© YAMAN KAYIHAN

halde kara bir poşette (olmazsa olmazı) karabudundan bir hanımın cesedi bulunur, özenle parçalanmış, titizlikle dizelenmiştir. Diri ve cabbar güvenlik birimlerince derdest edilen kart erotik "Apollon" ifadesinde, eve girer girmez cazibesine dayanamayıp üstüne saldıran kadının bu vahşi ve kösnül eyleminden kurtulmak için ettiği kahramanca mücadeleyi zar zor kazandığını, bu muharebede muhatabın yenilmesinin savaş telefatı sayılması gerekliğini ve maktulün ırzını koruduğu için ödülle taltif edilmesi şartını ifade etmiştir. Bu "şey", çürümenin sıradanlığının sıradan bir temsilcisidir, üretiminin kaynağı ve kontrolörünün kaynağı üzerine edilecek her söz bir maddeye tabi olacağından sükût tercih edilmektedir. Schopenhauer'a sığınıyorum, "Hiçbir şey olmasa daha iyi olurdu"...

Yahuda mıdır bir simülatif evrende İsa'nın replikası; her şerden bir hayır doğar gibi... Kötülükten iyilik çıkar tevekkülü ve tevili, sen o küçücük insani aklınla hikmeti bilemezsin, vardır bilenin bir bildiği, benim bildiğim canı yananın bildiği! Söz yanılsamadan açılmışken Baudrillard'a kulak vermekliğimiz gerek; çizgi dışıdır her zamanki gibi: "Katıksız, katkısız bir kötülükten söz edebilmek mümkün değildir." Kötülük ile mutsuzluk arasındaki farkı öncelemeye çalışır, kötülüğü mutsuzluğa indirgemiş bu mutsuzluk kültürünün, hegemonyasını mutluluk üzerine kurmuş olan kültürle gerçekleştirdiği suç ortaklığından söz eder. "İyilik ve kötülük arasındaki ideal karşıtlık, mutluluk ve mutsuzluk arasındaki ideolojik karşıtlığa indirgenmiş durumdadır. Oysa bunların simetrik şeyler oldukları söylenemez. İyiliğin mutluluğa indirgenmesi, kötülüğün mutsuzluğa indirgenmesi kadar büyük bir talihsizliktir. Ancak kötülüğün mutsuzluğa indirgenmesi daha ilgi çekici bir konudur, çünkü bizim hümanist bakış açımızı daha açık şekilde ortaya koymaktadır. Bu bakış açısına göre insan doğasında iyilik vardır. Kötülük ve mutsuzluk kazaen ortaya çıkan şeylerdir." Düşülen büyük hata insanın iyi olduğuna ve kültürel olarak durmak yok yola devam ölçüsünde daha iyiye varacağına olan inançtır, mutsuzluğu da kaza mesabesine indirir ve kötülük sadece yazgıdır. "Kötülük özgün bir güce sahip, işlevsel bir bozukluk değildir. Kötülük, iyiliğin yolu üzerinde karşılaştığı bir kalıntı ya da basit bir engel değildir. Geçerli kötülük varsayımı şöyledir: İnsanın doğasında iyilik yoktur, ancak bunun nedeni kötü olması değil mevcut haliyle kusursuz bir varlık olmasıdır. Bu kusursuzluk, meyvenin kusursuzluğu türünden bir şeydir, örneğin kusursuz bir başka varlık olan çiçek henüz tamamlanmamış bir sürecin ara evresi şeklinde algılanamaz." Devamla, "Kesin olan hiçbir şey yoktur ya da her şey kesindir demek gerekiyor. Evrimin her evresi, yaşanan her yaş, yaşamın her anı, her hayvan ya da bitki türü kusursuzdur. Oluşmamış, kusurlu karakter, özgün bir yapıya sahip olduğundan, bir başkasıyla karşılaştırılması olanaksızdır. Tek hedef İyi(lik) olan evrimci düşünce bu durumu şu ya da bu tür adına -ki bu ahlaksızlığın dik âlâsıdır- göz ardı etmektedir. Zira tüm ayrımcılıkların kökeninde bu sürekli gelişme düşüncesine dayalı evrimcilik vardır. Her terimi gönderme yaptığı evrensel özelliğiyle değil de, sahip olduğu özgünlük doğrultusunda ele aldığımızda, her terimin kusursuz olduğu ve varlığını bu şekliyle sürdürmekten başka bir amaca sahip olmadığı söylenebilir. Bu şekilde bakıldığında, herhangi bir bütünle ilintilendirilmediği takdirde, dünyada var olan her ayrıntının kusursuz olduğu söylenebilir". Sonuç olarak kendi kötülük meleğinin egemenliği altında olan bir kötülük de kusursuzdur, emin olabilirsiniz.

Hangi kitabı okusan tersinden düzünden, hangi tarihte hangi coğrafyada olursa olsun bu "sözleşmenin", sağladıkları karşısında senden aldığı tüm bedenin ve ruhundur; açılımı güvenlik, refah, sağlık, tokluk, dandik özgürlüktür. İtaatkâr bir köle olarak karşılığında el pençe divan tüm saygınızla "devlet ebed müddet" yolcusu olursunuz. Bu bir yağmurun sesine bak aşka davet ediyor olmadığı gibi, yağmur yağar ıslanırsın vay amandan da öte, nisan yağmuru kadar kısa süren hayatımızdır. Sen Toprakkale'den çık yola Özge kız; Misiste ayran, Adana'da kebap şalgam, Toroslar'dan Çakıt makıt kaçıncısından kaç kere geç, ya Konya'dan ya Ankara'dan İzmir'e beş yıl nur dök gözünden, doktor olup dayak yiyeceğim diye, hangi hayallerle yürüdüğün yolda ahmak ıslatana yakalan ve birikmiş bir damla suda bulunan elektrik kaçağına kapıl, kısacası öl, geride tamamına ermemiş kaç sınav, boşa

gitmiş kaç ezber anatomik kelime, kaç hüzün, kaç başarı; ablam mahcup yüzünü de kapatırmış gülerken iki eliyle... Yanı başında "tevafuken" yürüyen, efendiden bir adam İnanç Öktemay; on yıl evvel yine Rabb'in hikmetidir, sosyal medya hesabından bir paylaşım yapar; "Bir ülkeyi anlamak istiyorsanız, o ülkede insanların ne şekilde öldüğüne bakın" der yazgısını bilmişçesine; kızcağızın elinden tutar kurtarmaya, elektrik bu, onu da çarpar kısacası, o antikacı adamcağız da antika bir ölümle varır uçmaya, abim keman da çalarmış. Örgütlü kötülük, araçsal olarak çıkar sahneye vazifesini icra eder, kaynak çok bilinen söz söylenmeyen, karşılık verilmeyendir.

"Buraya bakın, burada, bu kara mermerin altında
Bir teneffüs daha yaşasaydı,
Tabiattan tahtaya kalkacak bir çocuk gömülüdür
Devlet dersinde öldürülmüştür."

Ece Ayhan

Leibniz bir şeyler demiş, üç kategoride vazetmiş; theist, idealist, determinist hocalığıyla; fiziksel, metafizik ve ahlaki kötülük; metafizik kötü, dünyanın kusurlu oluşudur; fiziksel veya doğal kötü, acı çekmektir ve ahlaki kötü de günaha girmektir. Leibniz ahlaki kötüden "malum culpae" olarak da bahseder, çünkü suçluluğa bağlanır. Ahlaki kötülük, sadece kendileri adına seçim yapabilen öznelere atfedilebilir ve doğal kötülükten daha sarsıcıdır. Sözgelimi bir çığ düşer de bütün bir köyü harap ederse bu açıkça bir trajedi olur, fakat aynı köyün sakinleri askerler tarafından vahşice katledilirse yaşananlar çok daha sarsıcı olur. Doğal ve metafizik kötülüğü dışarıda tutmalı gibi gelir, sonuçta teslimiyet zorunluluğu ya da cüzamlı muamelesi var, coğrafyanın azizliği; "teodise meodise debelen"dur. Hem tehlikeli sulardır, bir bildiği vardır, aklın ermezdir, sonra kim bilir neler yapıp da hak etmişlerdir mahşerin dört atlısının tasallutunu. Savaş, salgın, açlık ve ölüm; ışığın yükseldiği varsayılan "farsi harsta" duadan başka çare olmayınca söz tükenir, "dogma" kazanır. Amin... "Ahlaki kötülüğe özgürlüğün muhtemel belirleyicisi olarak da bakabiliriz. Özgür faillerin olmadığı bir dünya yine de kötülük içerebilirdi, fakat bu ahlaki değil, sadece doğal kötülük olurdu. Özgürlüğün olmadığı bir dünyada sınırsız miktarda acı içerebilirdi, fakat gerçekte sadece başka türlü de davranabileceği halde o şekilde davranmayan kişi suçlanabilir. Sadece özgür bir fail ahlaki kötülükten suçlu bulunabilir" (Lars Svendsen) demiş, sonra da açıvermiş:

1- Şeytani kötülük: Bu kötülük biçimi, tam da kötü olması yüzünden kötülük yapmak olarak tanımlanır.

2- Araçsal kötülük; başka bir amaca ulaşmak için, kötü olduğunun gayet farkında olduğu halde kötü bir şey yapan faillerle ilgilidir.

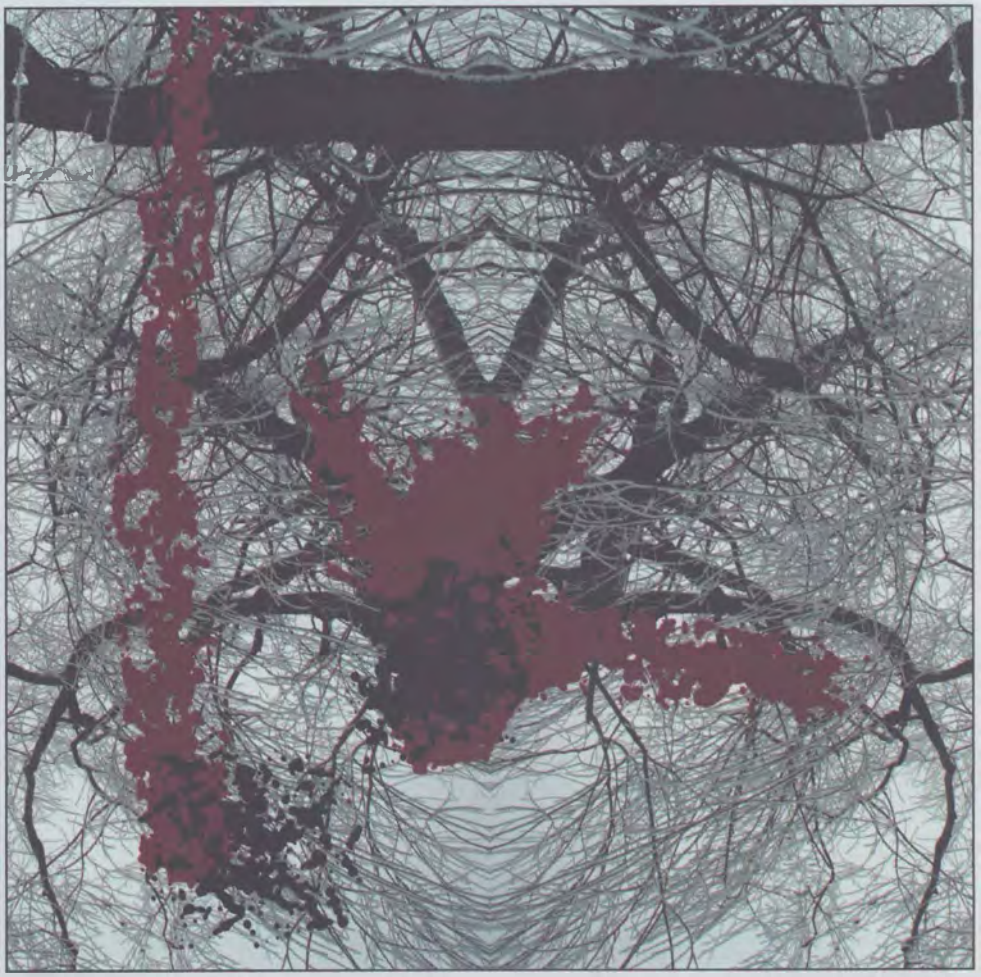
3- İdealist kötülük; failler iyi bir şey yaptıkları inancıyla kötülük yaptıkları zaman ortaya çıkar.

4- Aptalca kötülük ise eylemlerinin iyi mi kötü mü olduğunu düşünmeden eyleyen bir fail tarafından karakterize edilir. Muradımız sınırlayıp kategorize etmek değil tabii, göstergesel olarak hangi olgular ve imgelemler oluşacaktır. Biraz zorlamak faslından rahatsız etmeye yöneliktir. "Bununla birlikte, dört kötülük türünün hepsinde ortak olan bir şey var ki o da diğer insanların onurunu ya da haysiyetini göz önünde bulundurmamasıdır. Kötülükle ilgili birçok teorideki problem, kötülüğün amacının zarara yol açmak olduğunu farz etmeleridir; yani kötülük araçsal olmaktan ziyade varoluş amacını kendi içinde taşır (autotelic), diğer bir deyişle, şeytanidir. Halbuki gerçekte, şeytani kötülük olsa olsa marjinal bir fenomendir. Tüm kötülüğü şeytani türe indirgeyen teoriler diğer türleri göz ardı ederler; kaldı ki bu tarz tek yanlı bir bakış kendimizi gözden kaçırmamıza da yol açar, çünkü daha önce söylediğim gibi, bizler kesinlikle kendimizi şeytanlar olarak düşünme eğiliminde değilizdir. Netice itibarıyla, bu kötülük nosyonu yürüttüğümüz incelemeyi anlamak bakımından önemsiz görünüyor. Kötülük sadistlerle ve fanatiklerle sınırlanamaz, soykırım ve benzeri olaylara iştirak edenlerin çoğunluğu sizden veya benden daha şeytani varlıklar değildi. Beylik bir laf olacak belki ama hepimizin karanlık bir tarafı vardır, hepimiz yanlış yapmaya meyledebiliriz; dahası bunu iddia ederken kesinlikle yalnız olmadığımı da biliyorum. Ancak, başka şartlar altında normal bir kişinin gerçekten acımasız bir şey yapmasına yol açan tüm o nedenleri tanımaya çalışmadığımız sürece, bu nosyonun daha fazla yardımı olmaz. Kendimize sormamız gereken soru basitçe, 'Bu mümkün müdür?' değil, 'Benzer bir şeyi benim yapmama ne yol açardı?' olmalıdır" (Lars Svendsen).

"Kendilerine bir eğlence bulmak için amaçsızca dolaşan bir grup erkek çocuğu, bir ambarda uykuya dalmış kirli ve sıska, yaşlı bir kedi buldu. Çocuklardan biri bir teneke gazyağı bulmak üzere gönderildi, bu arada diğerleri kediyi bir torbaya sokup ağzını bağladı ve beklemeye koyuldu. Sonunda gazyağı bulundu, yüzüne ve gözlerine bulaşmamasına dikkat edilerek, kıvranan hayvanın üzerine bolca döküldü ve bir kibrit çakılarak kedinin kuyruğuna tutuldu. Sonuç görülmeğe değerdi: Çığlıklar içinde alev alev yanan bir meşale tarlanın içinde koşuyor, vahşi hareketlerle havada dönerek sıçrıyordu; sonunda bir alev topu haline gelen hayvanın iç organları ıslak cızırtılarla dışarı fırladı ve dışarı doğru fırlayan gözleri, birer akik taşı büyüklüğüne ve parlaklığına ulaştı" (T. Taylor). "Ahlakçıları başka türlü düşünmeye yönlendiren, kendilerine duydukları dar görüşlü ve başkalarını dışlayıcı saygının ve ussal doğaya körü körüne tapınmanın ötesinde ne olabilir? İnsanın uslamlama gücüne sahip tek canlı varlık olduğu belki de doğrudur, ancak acı duyan tek canlı olmadığı da kesindir. ... Bir kedinin acı duymasından zevk alan bir kalp, insanların duydukları acılardan aynı zevki alan bir kalpten daha az kötü değildir" (Good and evil). İnsan ve kötülük keşke bu kadar basit olsaydı! Keşke bir yerlerde sinsice kötülüklerini işleyen kötü insanlar olsaydı ve yapılması gereken tek şey, izole edip diğer insanlardan ayırt edip ya da derdest edip ortadan kaldırmak olsaydı. Ancak, iyiyi kötüden ayıran çizgi her insanın kalbinin içinden geçiyor ve bu gizli yol ulaşılabilir değil, vakti kerahatte kendiliğinden yola düzülünüyor. Hangi babayiğit kendi kalbinin bir parçasını yok etmeyi isteyebilir? ... Bir insan kimi zaman neredeyse bir şeytan (yazıktır zavallıya, başka isim bulunamadığından tek başına insan demek yetebilir) olur, kimi zaman ise bir aziz. Ancak adı değişmez ve bu ada hem iyiyi hem kötüyü atfederiz.

Hasbi kötülük derler bizim nehir kıyısındaki şehirde, içinde sebep barındırmayan, anlamlandırılamayana; başına gelmemiş hangi tatlı su balığına sorsan afallar, inanmaz, yemin kasem ister üstüne; kötülük için kötülük de vardır, isteyen inanır, istemeyen başa gelince uyanır. Montaigne fark etmiş ve demiş: "Gözümle görmesem inanmazdım sadece zevk için cinayet işlemeye, birinin kollarını bacaklarını baltayla kesmeye, denenmemiş işkenceler ve yeni ölüm şekilleri icat ederek coşmaya hazır canavar ruhlar olabileceğine. Ve tüm bunların düşmanlıktan ya da çıkardan dolayı değil, sadece korkunç acılar içinde can

© YAMAN KAYIHAN

çekişen bir adamın acıklı jest ve hareketlerinin haz verici gösterisi, iniltileri ve iç paralayan çığlıkları için yapıldığına da... İşte zalimliğin varabileceği en yüksek noktayı görüyorsunuz." Yeterince yaşamı uzatabilen benzerlerine şahit olacaktır. Korku filmlerindeki kötülük gibi bir yaşam; sanırız ki bir kişinin iyi olduğunu düşündüğü şeyi yaparken tam da onun iyiliği yüzünden keyif alabilir. Ama pekâlâ bir yerde kötü olduğunu düşündüğü şeyi yaparken, bu şey kötü olduğu için benzer bir zevk duyan biri olduğunu da hayal edebiliriz? "İnsanların kötü bir şeyi, kötü olduğu için yaptıkları fikri, kötülük konusundaki mevcut literatürün birçoğunda ana ilkedir, birçok insan da bu fikre kötülüğün paradigmatik örneği olarak atıfta bulunur" (Lars Svendsen). Schopenhauer'a göre kötülük ve zalimlik «bencillikten değil, kayıtsızlıktan gelen, bir başkasının acısından duyulan keyiftir (Schadenfreude)" ve burada acı "kendinde amaç" olarak görünür. Benzer düşünceler başkalarınca da ifade edilir; John Kekes, "kötülüğü seçmeyi alışkanlık haline getiren" ve "kötü hayatlar sürmeyi seçen» ahlak canavarları olduğunu iddia eder. Aynı şekilde Colin McGinn de kötü bir insanı "başkalarının acısından haz duyan ve kötülük olsun diye kötülük yapan kişi" olarak tanımlar. Sade, kahramanına şöyle dedirtiyor: "Başkalarına yaptığım kötülük beni mutlu ediyor, Tanrı'nın bana yaptığı kötülükle mutlu olması gibi."

"Middlemarch", George Eliot takma adıyla yazan Mary Anne ya da Marian Evans'ın Victoria döneminin taşrasına derin bakış attığı mikro tarih incelemesi tadında romanı; 19'uncu yüzyıl taşrasının her kesimden, her meşrepten insanları; iletişimi anlaşılır, sade ve oldukça cesur bir dille anlatılır. Tereddütle elime almıştım, bırakamadım, Hare ile Burke öyküsüne kısaca rastlamıştım, kafamın bir yerinde hep durdu, "Burke ve Hare" filmini seyredince (Simon Pegg fırlama bir *ginger*dir her zaman) izlerini sürdüm okuyarak, insanın "iyi saatler" dolayısıyla kötülüğün bizzat kendi olduğu ve şeytan diyerek ona atfettiği sıfatların tamamının kendi olduğu konusundaki kuşkularımı giderdi bu iki ekberi deyyus. Âlimden bir zattır Robert Knox, sıkı anatomist, gönlü ferah, mezhebi geniştir ve mesleğinin en önemli aksesuarı ceset olduğundan, temininde etik metik çekirdek çeltik hükmündeydi, basardı parayı alırdı. İşte bu iki William'lar Burke ve Hare, iyi arkadaş, ayyaştılar; gün gelir Hare'nin kiracısı, piri fani "Donald Amca" ölür. Meteliğe kurşun attıkları bu sırada, bilime hizmet aşkıyla götürüp Edinburgh Tıp Fakültesi hocası Knox'a sattılar, kârlı ve iyi işti, ucunda hizmet de vardı insan sağlığının gelişimine. Bütün kötülükler akla uydurulur. Damaklarına tat değen iki kafadar, kaynak olarak yeni gömülmüş cesetleri çıkarıp tedarikçi olarak biraz daha ayakta kalmayı becerdiler. Ancak talebe rağmen arzın yetersiz kalması kahraman kardeşlerimizi çare aramaya yöneltti; ilk olarak sıtmadan muzdarip bir kiracılarının acı çekmemesi için ölümünde ufak yardım girişiminde bulundular. Devamında avcılık başladı, zaman zaman partnerlerinin de katkısı oldu, eve getirdikleri bazı abazan niyetli şahıslar da kıtale uğradı. Toplamda on altı cinayetle tıbbın gelişmesine katkıda bulundular. Sonunda asistan bir doktorun cesedin birini tanıyıp şüphelenmesi üzerine düzen bozuldu, derdest edildiler. Allah'ın mucizelerinden biri gibi görünmektedir; sadece Hare suçlu bulunmuş, eşi Margaret, Burke ve metresi Helen MacDougal suçlanmamıştır. Olan Hare kardeşimize olmuş, idam edilmiştir; diğer üçlü izlerini kaybettirmiş, bir daha gören olmamıştır. Büyük bilim insanı Robert Knox payitahta sıvışıp tecrübelerini tıbbın hizmetine sunmaya devam etmiştir. Metafizik ve doğal olanından uzak durmak kaydıyla ahlaki anlamda dört tür kötülük aynı anda icra edilmiştir; ahmakça, araçsal, şeytani ve idealist... Kötülüklerin çoğunda mahşerin dört atlısı gibi burun buruna koşarlar, kaşık gibi iç içe geçmişlerdir, bir de biz keselim ahkâm, bu ilk deneme ve sondur; kimse eylemesin evham... Kala kala bir femur kaldı anatomiden, bir de literatüre katkı "the burking method"...

Şairsiz de kötülük mü anlatılır, her adımında kötülükle kılıç kalkan,

bir Ece Ayhan; kaynağın baş kötü adamı iktidarın ta kendisi, toplumun her alanına sızıp sinmiş olup "toplumu çoğulcu tahakkümün sesine maruz bırakır ve toplumu iktidar etrafında çoğalmaya teşvik eder", "iktidar bir toplumda her yerde"dir, sağlıktan eğitime her taşın altından kıvrılarak, pusuda bekleyerek "kötülüğün sürekliliğine" katkıda bulunmaktadır. İtaat talebinden zuhurdu

iktidarın kötülüğü, bireyleri muti mutluluğa ikna eder ve bunun karşılığında iktidarlarını korurlar, kötülüğün egemenliği otomatikleşir. "Masa" teorisine göre, iktidar bireyleri masaya davet ederek onları "kötülük dayanışmasına" dahil eder. Denklem basittir, iktidar eylemi=kötülüktür. "Sadrazam Alayı" şiiri kötülük eylemi uygulayıcılarının görev devir teslimidir; yeni kötülüklere yol açmaya;

"1. Bir sadrazam ölmüş; faytonu yokuş aşağı Sirkeci'ye götürülüyor eller üzerinde. Kara bir gemiyle *Eyüp Sultan'a gömülecektir.*

2. Yerine atanan bir istimbot da rıhtıma yanaşmış, sarı şeritli ak. Yukarı hükümete iktidara çıkıyor.

3. İki alay karşılaşır yolun ortasında. Bir gelgit. Ağır ve sert bakarlar birbirlerine, durmak eylemi"

Ayhan'a göre, iktidarın ısrarlı tektipçi yurttaş taleplerinin kötü yansımaları ve öteki olanın maruz kaldığı kötülükler etik sorgulamalara maruz bırakılmalıdır. Böylelikle kötülüğün tekrarlanması azalabilir. Kötülükle göğüs göğüse gelinmelidir, "Biz tüzüklerle çarpışarak büyüdük kardeşim"dir, "Velhasıl onlar vurdu biz büyüdük kardeşim"dir, ucunda güllabici odunları olsa da! Kötülüğü seyredip sonuçlarına katlanmak işi değildir.

"Şairlikten kesilenler kolu!

Hiç olmazsa kamburların ölümünü tabiattan bilmeyiniz" (Ece Ayhan)

Kulağın üstüne yatılmamalı, sıradanlaştırılmamalı doğaldır diyerek, feleğe küsmeyiniz. Kambur üstüne kambur yüklenicisi olarak makbul vatandaşların dürtülmesidir amaç; şair sorar, başarı ne ölçüdedir, "Beyaz kargalarlı, aykırı düşüncelerdir"e sahip olunamadan diye...

Özgürlüğün son Mohikanları Jura saatçi köylülerinin toprağı olarak da bilirdik, paranın, medeni kanunun, Papa muhafızlarının da... Çizgi filmsiz bir çocukluğun eksik kalan yanını gençlik yıllarında tamamlamak üzere ilgiyle takip etmiştim Heidi'yi; inişli çıkışlı, duygu dolu hikâyesini Alpler'in büyüleyici tasvirleriyle beraber; eşlikçiler büyükbaba, kuzular ve Peter'di. İlginç olan, Heidi dışında herkesin ayakkabısı vardı, o yalınayak, kuzularla kışta buzda koşturur dururdu, dikkatimi çekti ancak bol güneş, temiz hava, doğal gıda diyerek geçiştirip üstüne varmadım. Kaç on yıl sonra "Der Verdingbub" filmini seyretmem organize kötülüğün sırlarını faş etti; 19. yüzyılın başından beri medeniyetin beşiği İsviçre'de "Devlete borcu olanların, boşanan çiftlerin ve farklı etnik kökenden gelenlerin çocukları, anne babası

© YAMAN KAYIHAN

ölmüş veya ailesi cezaevinde olan çocuklar veya kendisi suç işleyen çocuklar devlet ve kilise onayıyla ve aracılığıyla çalıştırılmak için başka ailelerin yanına yerleştirilirdi. Papazların önderliğinde ailelerden toplanmış olan çocuklar, çiftliklere kiralık olarak verilir veya şehirlerde kurulan çocuk pazarlarında 4 yaşındaki çocuklar bile, ev ve çiftlik işlerinde çalıştırılmak için satışa çıkarılırdı. Genellikle ucuz işgücü ihtiyacı olan çiftlik sahipleri tarafından satın alınan bu çocuklar, anne ve babalarından bir daha görüşmemek üzere ayrılıyorlardı. Bu andan itibaren artık çocukları arayan, sorunlarını dinleyen, tecavüze uğradıklarında veya işkence gördüklerinde sahip çıkan olmazdı. Bu çocuklar diğer aile bireyleriyle yemek yiyemezlerdi. Dayak sıradan günlük işleri olarak...

Müşkül iştir, tahmin edilemez nereden gelir nereye gider, ne zaman gelir ne kadar sürer, şiddeti derin mi olur yüzeysel mi, iz bırakır mı kalıcı mı; işte uzun bir ömür kötülüklerle yaşanır biter; kâh failsindir kâh maruz... Bir bakmışsın kötülük bir ahmağın elindeki tabanca olur, düğün eğlencesinde ateşlenir, yedi yaşında bir sabi dalağından vurulur; TIR şoförü olur, ayranı kabarır, şeytanın atına binercesine kötülük, şiddete karşı gelinliğin bakireliğine saldırıp kızıla boyar, içindeki gelini yok ederek; kalabalıklaşarak "kötülük dayanışması" hurralarıyla bir genç kızı ölüme teşvik eder neşeyle; sosyal medyada ilan olur, pusuya yataklık ederek Erva Raziye'yi adrese Azrail teslimi; su birikintisinde cereyan olur, devlet köstekli Özge Ceren, efendi zattan Fikret yanar kül olur; bir pençe çocuk olur kötülük gazyağı şişesiyle, minicik kediye cehennem olur; Hare -Burke kılığında kadavra üretim merkezi kurar anatomi dersine; medeni kanunlu papa muhafızı devlet olur, Heidi kıza nalını-pabucu çok görür; durmak yoktur, yola devam; *kötülük her mevsim çiçek açar.*

© SEDA AKTAŞ

Mitten temsile, isyandan kefarete

"Kötü kız"dan "deli kız"a

Hande ÖĞÜT

Kafam karışmıştı. Yaşantısı toplumsal ahlaka uymayan kadınlar mı kötü kadınlar, yoksa devletin sözlüğünün halen "tek kelime ile" açıkladığı gibi "fahişe"ler mi? İkisinin de farksız olduğunu zamanla anlayacaktım. Normatif bir kadın değilsen, heteroseksist ataerkil buyruklara karşı gelmişsen de kötü kadınsın, fahişelik yapsan da kötü kadınsın. Peki ya kötü adam?

Çevrenin, dönemine göre en büyük ve gösterişli apartmanıydı. Hayranlıkla, merakla bakardım önünden her geçtiğimizde. Minibüste anneme "Acaba kimler yaşıyor?" dediğimi duyan yan koltuktaki teyze, "Adı çıktı o apartmanın, duymadın mı sen?" diye başladı söze. Daha adı çıkmanın ne olduğunu bile bilmezken, "Kötü kadınlar yaşıyor orda" deyiverince, daha da bulandı aklım. O an soramadım kimseye, "kötü kadın" ne demek diye.

Besbelli kötü bir şeydi.

Büyücü mü, katil mi, hırsız, dolandırıcı, tehlikeli mi, yalancı, pasaklı, bozuk mu, eski ve ucuz mu? Neydi onları kötü yapan?

Eve gider gitmez, "kötü"nün benim bildiğim dışında bir anlamı var mı diye birkaç ansiklopediden araştırdım. İstenilen, beğenilen nitelikte olmayan, hoşa gitmeyen, fena, zararlı, korku, endişe veren, toplum üzerinde olumsuz etkileri olan, aşırı... "Aşırı kadın" da neydi? Toplum tarafından sevilmeyecek, korkulacak, olumsuz etki yaratacak, adı çıkacak ne yapmıştı ki bu kadınlar?

Çocuklarını mı dövüyorlar, kocalarını mı, nişanlılarını mı öldürüyorlar, dayak atıyorlar, sarhoş olup küfürler edip naralar atıp sokaklarda huzuru mu bozuyorlar? Karanlık, kötü güçleri olan cinler, şeytanlar mı ne? Yoksa masallardaki kötü kadınlar gibi cadı, ucube, kocakarı, üvey anne mi hepsi?

Kötü kadın: Yaşayışı toplumun ahlak anlayışına uymayan kadın, orospu.

Kafam karışmıştı. Yaşantısı toplumsal ahlaka uymayan kadınlar mı kötü kadınlar, yoksa devletin sözlüğünün halen "tek kelime ile" açıkladığı gibi "fahişe"ler mi?[1]

İkisinin de farksız olduğunu zamanla anlayacaktım. Normatif bir kadın değilsen, heteroseksist ataerkil buyruklara karşı gelmişsen de kötü kadınsın, fahişelik yapsan da kötü kadınsın.

Peki ya kötü adam? Ahlak kurallarını hiçe sayan adam mı, fahişelik yapan adam mı, kötü kadınlarla ilişki kuran adam mı?

Hiçbiri!

Cinsiyetçi sözlükler ve algoritmalara göre "kötü adam" diye bir şey gerçekte yok. O sadece film, dizi ve kurmacalarda var olan bir hayali karakter:

"Kötü adam, tarihsel bir anlatıya ya da edebi bir kurguya dayalı çalışmalarda yer alan stok karakterdir. Random House Kısaltılmamış Sözlük, kötü adam için 'kötülüğe veya suça karışan veya kendini buna adamış aşırı kötü niyetli bir kişi; bir oyun, roman ya da benzerlerinin olay örgüsünde önemli bir kötü kişiyi oluşturan karakter' olarak tanımlarken, Türk Dil Kurumu ise 'filmlerde izleyiciye sevimsiz gelen, filmin kahramanıyla çekişme durumunda olan ve sonunda çoğu kez yenilen kimse' olarak tanımlamaktadır."[2]

Yani aldatan, döven, söven, aşağılayan, şiddet uygulayan, taciz, istismar, suistimal, tecavüz eden, öldüren erkek, kötü erkek değil, hatta tüm bunlar erkeğin meşrulaştırılmış eğilimleri, namusu, gururu, hormonal gerçeği, elinin kiri. Kötülük dediğin şey, tümüyle dişi!

Cinsiyetçi erkek egemen dil içinde pek çoğu gibi "kötü" sıfatı da kadını ve erkeği tanımladığında farklı anlamlara, farklı morfolojilere, hatta farklı gerçekliklere bürünüyor ve kadının adı ancak kötü sıfatıyla birleştiğinde rahatça anılır hale geliyor, yani kötü aslında kadını işaret ediyor. Kadına kadın değil, bayan, hanım, hanımefendi, valide, abla, yenge, teyze, bacı vb. gibi nepotik roller biçilerek hitap edilmesi, kadının sadece aileyle kabul görmesi de bu yüzden. Kadın sözcüğünden utanılıyor, aile içinde, hetero-patriarkanın baskı alanında tanımlanamayan kadından korkuluyor. Ve damga basılıyor, o zaman herkes çekinmeden "kadın" diyebiliyor: Kötü kadın!

Böylelikle "kötü kadın", "kötü bir kadın"dan farklı ve fazlası olarak kuşaktan kuşağa ve yapay zekâ teknolojilerine aktarılan bir deyim, bir kalıp, hatta mit ve stereotip olarak sabit bir tarihsellik kazanıyor. Ne kadar yol alınıp çağlar atlansa da bu cinsiyetçi ideoloji, erkeği tarih içerisinde çeşitlendirirken, kadını tarih dışı bir yere iterek soyutlamaya, ebedi ve değişmez bir varlık olarak konumlandırmaya devam ediyor.

Kötülük erkek için aşkın bir anlam taşıyorken, kadın için içkin bir niteliğe sahip. Dolayısıyla

Antikçağdan bugüne kötü kadın tiplemesi de özellikleri de trajedisi de hiç değişmiyor.

Tarihin ilk kötü kadınları

Kötü kadın mitine ilk tragedyalarda, mitolojik anlatılarda rastlarız. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde kadın tümüyle ikinci plandadır. Kamusal alanda da din, felsefe ve sanat alanında da görülmez. Tragedyalarda ise ancak kötü kadın temsiliyetleri olarak -Euripides'in "Medea" ve "Phaedra"sı gibi- karşımıza çıkan bu kadınlar, iktidarı ele geçirmek isteyen, yavrularını öldürebilecek kadar öfkeli ve çaresiz, erkeğin kendisine biçtiği rolü kabul etmeyen kadınlardır.

Yunan ve Roma düşüncesi ve onları merkez alan bütün tarih yazımlarında, pek çok kültürde kötülük ve kadın özdeşleştirilmeye çalışılır. Pek çok dini inanç, kitap, yasa ve akde göre de kadın şehvetli ve kirlidir, eksiktir, fesattır, şeytanidir, cadı ve büyücüdür. Tüm kötülüklerle donatılmıştır ve bu kötülük, kadının bedensel, cinsel davranışına göre belirlenmektedir.

En eski dinler olarak bilinen Zerdüştlük, Hinduizm, Budizm ve ardından gelen Musevilik'te kadınlara mülklendirilen bu kaçınılmaz kötülük, Meryem Ana'ya dek sürecektir.

"O, mitolojik anlatılarda, Yunan ve Roma tragedyalarında işlenen bütün kötü kadın tiplerinin, yeni dinle beraber temize çekilmiş hali gibidir. Başka bir deyişle, dağınık halde bulunan iyi kadın mitlerinin

[1] https://sozluk.gov.tr/?ara=k%C3%B6t%C3%BC+kad%C4%B1n
[2] https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6t%C3%BC_adam

mecz edildiği bir figür özelliği gösterir." [3]

Ama işler değişmez. Bu kez de bakirelik kültü yayılmaya başlar ve Tanrı'nın ideal insan varlığı tasarısına yakın olarak görülen Hıristiyan bakireleri, tüm kadınlara bir ideal olarak dayatılır. Kadınlar her şeyden önce kiliseye ve aileye adanması gereken vücutlardır: Tensel ve tinsel olarak manevi bir hayata nezredilmiş iffetli bakireler, ruhu kucaklayıp nefsi unutmalıdırlar. Kadının boyun eğdiği her talep, onu eşzamanlı bir biçimde bakire/kutsal/iyi olarak inşa eder.

Bu nedenle kocasının çirkin isteklerine boyun eğmeyen "Yahudiliğin ilk feminist kötü kızı" Vasthi de, Hıristiyanlık içinde orijinal kötü kızı temsil eden Lilith de, İslamiyet'teki elmayı yiyen Havva da kötüdür. Tanrı'nın ve erkeğin buyruklarına secde ve hizmet etmeyen Lilith lanetlenmiş ve tüm dini literatürden kovulmuş, Havva ise günahlarının bedelini ödemiştir. Hıristiyanlık'ta kadınların doğum sırasında çektiği acıların bu günahtan kaynaklandığına inanılır.

İslam dini ve Arap kültüründe de kadınlığın disipliner üretimi, kadın bedenini bakire olarak stilize eder ve baskı altına alır. Dinine, ailesine, kocasına itaat eden, iffetli, çocuk özellikle de erkek çocuk doğuran kadınlar iyi, diğerleri kötüdür.

Karısını tatmin edemeyen, cinsel açıdan yetersiz kocalar kötü değildir ama kocasının cinsel isteklerini yerine getirmeyen kadınlar kötüdür, peki bu adamların bu türden isteklerini karşılayan, karılarıyla yapamadıkları her tür fanteziyi yerine getirmek için konumlanmış, konumlandırılmış kadınlar niye kötüdür? Peki, babalar neden ilk cinsel deneyimini yaşasın diye oğullarını bu kötü kadınlara götürür?

Kötü kadın miti ve stereotipi

Kadınların varoluşunu tümüyle cinsellik üzerinden tanımlayan dinler, sekülerleşmeyle birlikte toplumsal ahlakın belirlenmesinde önemli rol oynamış ve bu cinsiyetçi/ayrımcı kurallar siyasi/dini denetimdeki yazılı ve görsel medya, ders kitapları, eğitici kitaplar, milli edebiyat ve ana akım sinema ile desteklenmiş, nazikçe dayatılmıştır.

Eski köy ve Anadolu filmlerinde kötü kadın; bakire "çıkmayan"dır, kimi kez de kentli orta sınıf kadın, fabrikatörün, ağanın karısı veya kaynanadır. Tarihi filmlerde ise kahraman Türk erkeğini baştan çıkaran, kandıran "gâvur" kadın, fitne, fesat, cilve ve cinsellik yüklü bir düşman ajanıdır. Eski dönem filmlerinde Bizanslı ya da Müslüman olmayan kadın, Milli Mücadele dönemi filmlerinde ise Yunan, Rum ve İngiliz kadınları kötüdür.

Sol tandanslı Anadolu ve burjuva karşıtı filmlerde kötü kadın, daha çok "kötü yola düşmüş" kadın olarak anılır. Fahişeliğin merkezi kenttir. Daha çok zengin sınıfın yaşadığı, kadınların görece kamusal alanlara çıkabildiği, çalışma ve sosyalleşme imkânlarına sahip ve yine görece cinselliklerini yaşayabildiği kent, namuslu kadınlar için bir tehdittir. Asi ve yaramaz kızların artist ya da manken olmak için gittikleri ve kandırılarak namuslarının kirletildiği, sonra da geneleve düştükleri bir yerdir; yıkıcı bir cinsel anlama sahiptir.

Şanslı olanları kurtaracak olan ise "kötü yola düşen" kızının, kardeşinin, sevgilisinin intikamını almaya yeminli devrimci, yiğit erkek öznedir. Ama bu kara lekeden arınmak kolay değildir; iyi bir kadın olup toplumsal kabul görmek için dini ritüelleri yerine getirmek, inançlı olmak ve her anlamda kapanmak zorundadır.

Bugün ana akım dizilerde, filmlerde hâlâ varlığını sürdüren ve özellikle de kadınları birbirine karşı kışkırtan kötü kadın miti ise Yeşilçam sineması ile yaratılır ve '70'li yıllarda erkek izleyiciyi, '80'lerden itibaren aileyi hedefleyen Yeşilçam filmlerinde doruk noktasına çıkarılır.

Genellikle sarışın, abartılı makyajlar, erotik giysiler ve mimikler, Batı'dan ithal kombinezonlarla boy gösteren, sigara, içki içen, kahkahalar atan, magazin okuyup bikini giyen, diskoda dans edip müzik dinleyen, öpüşen hatta "yatağa girmek"ten bile çekinmeyen bu kadın, ya Batı'da eğitim görmüş bir zengin kızıdır, ya metres, ya şarkıcı, manken, ya da hayat kadını...

Ne olursa olsun onları kötü kılan neden aynıdır; geleneklerle çatışma içindedirler ve oklarını erkek kahramana yöneltmişlerdir. Hiçbir zaman esas kız olamayacak bu kadınların en kötü eylemleri yuva yıkmak ve baştan çıkartmaktır. Hem erkek kahramana derttirler hem de masum ve iffetli kadın kahramana düşman ve rakip. Ama her iki ana kahramanın kendilerine biçilen iyi niteliklerle var olabilmesi, kendilerini üzerlerine kuracakları kötü kadına, bu ötekiye bağlıdır. Yanı sıra flörtü, öpüşmeyi, cinselliği ve kadın bedenini gösterebilmenin ruhsatıdır kötü kadın. Eril bakışa hitap eden ama aileye de uygun olması gereken çifte standartlı Yeşilçam ve ana akım sinema için gördüğü bu çoklu işlevle "kötü kadın" temsili hayli kazançlı bir yatırımdı ki bu haliyle ödüllendirilmesi gerekirken daima cezalandırılmış, esas kızlar kahramanı kaparken, kötü kadınlar ya intihar etmiş, ya delirmiş ya da bedbaht olup yapayalnız kalmışlardır. Üstelik bu kötülük öyle bulaşıcıdır ki gerçek hayatta da bu stereotipin içine hapsedilirler, hakarete, ayıplanmaya, dışlanmaya, hatta saldırıya maruz bırakılırlar.

Film mor Kadın Kooperatifi tarafından hazırlanan, yönetmenliğini Melek Özman'ın yaptığı "70-80-90, Masum, Küstah, Fettan" adlı belgeselde yer alan Arzu Okay, sinemadaki iyi kadın-kötü kadın hiyerarşisini ve ikiyüzlü cinsel ahlakı çok güzel özetliyor:

"Yıllarca duvara karşı oturdum, insanlar bakıyor diye. Sinemayı bıraktıktan sonra bile fark ettim ki hâlâ yüzümü insanlara dönemiyorum. Kabak kadınlara patladı. Bu filmleri tek başıma çekmedim. Bir yığın prodüktör arkadaşım para kazandı. Erkek oyunculardan İsmail Dümbüllü'nün kavuğunu alanlar oldu. Memem gözüktüyse, erkek oyuncunun da poposu gözüktü. Onlar affedildi de biz neden affedilmedik?"[4]

[3] https://www.lacivertdergi.com/dosya/2015/03/05/yunan-tragedyalarinda-kadin-ve-kotuluk
[4] https://filmmor.org/70-80-90-masum-kustah-fettan/

© SEDA AKTAŞ

Tarihte iz bırakmış, ünlü olmuş pek çok erkek, kadın düşmanıydı, kadınlara şiddet uyguladılar, aşağıladılar, tecavüz ettiler, karılarını aldattılar, hatta öldürdüler, birçoğu evlilik dışı çocuğa sahip oldu, çokeşli yaşadı, kızları olacak yaşta kızları kandırdı, pedofildiler, türlü şiddet dolu fantezi ve bağımlılıklarla zevk içinde yaşadılar. Ama kimse onları kötü adam olarak hatırlamıyor. Çünkü az önce de yazmıştım, kötü adam sadece bir kurmaca, gerçekte yok. Ama kötü kadın var, hem de her yerde, bilinçdışımızda bile...

Psikanalistlere göre masal ve filmlerdeki kötü kadın, olmasını ve erişmeyi dilediğimiz her şeyi temsil ediyormuş. Her şeyi! Şu masal ve filmlerdeki kötü kadınları -metres, fahişe, sürtük, üvey anne, yuva yıkan kadın- ve başlarına gelenleri hatırlarsak kim bu haliyle kötü kadınlığa erişmeyi diler ki?

Pop-feminizm, Girl Power ve kötü kızlar

İkinci dalganın devrimci ve eylemci feministleri, kadını negatif kutba yerleştiren tüm ayrımcı, cinsiyetçi, aşağılayıcı sıfat, tanım, yakıştırma ve rolleri, kadın bedeni üzerine kurulan eril denetimi reddetmiş, eşitsizliği üreten yapının dilsel, söylemsel, ideolojik niteliklerinin

analiz edilmesine yönelmişlerdi.

Germaine Greer kadınların bedenlerine, hayatlarına, hayallerine saldıran erkek egemen sistemin ve erkeklerin ürettiği kültürel stereotiplerin niye bu kadar etkili olduğunu ve kadınların bunları neden kabul ettiğini sorgulamış ve bu hâkimiyeti yıkma çabasıyla, yeni bir dil, dolayısıyla da yeni bir algı ve tahayyül yaratmamız gerektiğine değinmişti. İçlerinde en maneviyatçı olanı Mary Daly (bile) gerçekliğin dil yoluyla gerçekleştiğini ve eğer bir değişim istiyorsak bunun önkoşulunun dilde bulunan kalıpların değişmesi olacağını ileri sürmüştü.

Eril hegemonya günlük konuşma kalıplarını oluşturur ve bu cinsiyetçi kalıplar, kadınlara rağmen toplumsallaşır: Eksik etek, saçı uzun aklı kısa, kaşık düşmanı, cadı, orospu, şıllık, sürtük gibi aşağılayıcı kalıplar, cinsiyetlendirilmiş imgeler kadınlara etki eder ve kadınlar dil sayesinde bu vahim durumu kabullenirler. Bu durumdan dilin yapısını çözüp yeni kelimeler oluşturarak kurtulacağımıza inanan Daly, bir dedektif titizliğiyle dile yerleşmiş erkeksi sözcükleri analiz etmiş, ataerkilliğin gizlediği anaerkil dildeki imge kaynaklarını araştırarak yeni bir tür anlambilim yaratmıştı. *Gyn/Ecology*'ye iki yüz girişli özel bir indeks eklemiş ve marjinal ve aşağılanan kadın imgelerini olumlu kadın modellerine dönüştürmüştü.

Örnekler elbette çoğaltılabilir (ki pek çok yazımda İkinci Dalga'nın radikal ve lezbiyen aktivist, kuramcı ve yazarlarına değiniyorum), sözün özü onlar, erkeklerin ve erkekliğin ürettiği, dayattığı tüm cinsiyetçi rol ve kalıplara meydan okuyarak alternatifler üretmiş, yeni bir dil, kuram ve perspektif ortaya koymuşken, "kötü kız" imgesini sahiplenen post ve pop feministler sisteme değil, radikal ve devrimci feministlere karşı cephe alıyor, reddettiğimiz sıfat, rol ve davranış biçimlerini onaylıyor, pornoyu savunuyor ve feminizm içinde bir iyilik/kötülük dikotomisi üreterek feminist politikayı aşındırmayı, feminist bilinç ve eylemliliğin içini boşaltmaya çalışıyorlar.

Postfeministlere göre feminizm ömrünü çoktan doldurmuştu. '80'lerin sonundan günümüze gelinen süreçte devrimci ve radikal feminizme karşı kitaplar yazıldı, sloganlar atıldı, sanat etkinlikleri, sergiler, filmler yapıldı, yeni akımlar ve gruplar ortaya çıktı. Hepsinin ortak görüşü, feminizme artık ihtiyaç kalmadığı, feminizmin fazla ileri gittiği, günümüzde kadınların güçlendiği ve kendi kararlarını verebilir hale geldiği savunusuydu.

Öyleyse patriarkayla, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle, kadına yönelik şiddetle, küresel siyasal meseleler ve bunların emek ve bedene ilişkin bağlamlarıyla, kapitalist güç ilişkileriyle filan uğraşmaya ne gerek vardı?

Bütün kadınları aynı koşullara sahipmiş varsayan, sınıf ve emek bilincinden yoksun bu yeni kapitalist ve elitist akım, '90'lardan itibaren "kariyer de yaparım çocuk da", "kız gücü", "hepimiz feminist olmalıyız", "gelecek kadındır" sloganlarını ve anlayışlarını oluştururken, bir kişisel gelişim retoriğine dönüştürülen bu homojen feminizm ya da popüler tanımıyla "özgürleştirici feminizm", sanat, gösteri, müzik, edebiyat, moda, yoga, spritüalizm gibi sektörlerde, üst ve orta sınıf kadınlar arasında etkili olmaya başladı. Girl Power sempatizanları, vahşi kız pop feministler, baharat kızlar, *ladette*ler (erkeksi, dyke)[5], sürtükler ve kötü kızlar ortaya çıktı.

1994'te New York'taki New Museum'da Marcia Tucker'ın küratörlüğünde, farklı disiplinlerdeki onlarca sanatçının katılımıyla gerçekleştirilen "Kötü Kızlar (Bad Girls)" sergisi, cinsiyet meseleleri ve feminizme mizahi ve ironik bir bakış atıyordu. Tucker'ın "çalışmaları aynı zamanda güç ve otoriteye direnen ve sosyal ve kültürel stereotipleri feminist bir şekilde altüst eden erkekleri" de dahil ettiği bu sergi pek çok eleştirmenden sert eleştiriler aldı.

Kimi, "kız" kelimesinin kullanımını, kimi erkeklerin de işin içine girmesini pek çok açıdan aşağılayıcı ve sorunlu buldu ancak sergi üçüncü dalga feminist sanatın ve pop-feminizmin önemli bir parçası halini alarak tescillendi.

Popüler kültür içinde "kötü kız" stereotipini benimseyen kadın ünlüler etrafında örgütlenen pop-feminizm ve diğer benzer kız grupları için iddialılık, provokasyon ve başarı ile damgalanan yeni bir güçlü ve özgür kadın modeli, Kız Gücü'nün içinden doğacaktı.

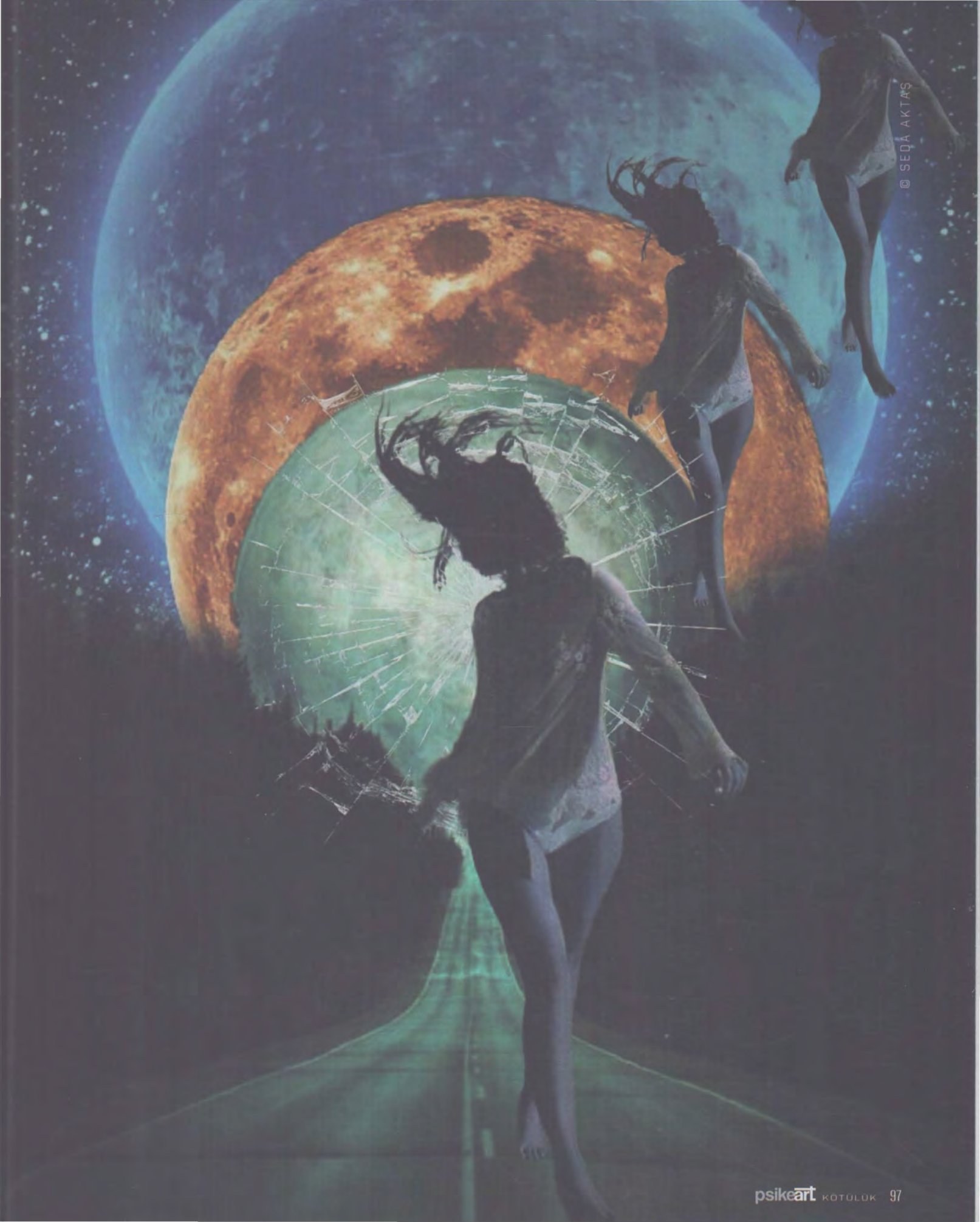
İlk olarak 1997'de Büyük Britanya'da oluştuğunda Margaret Thatcher'ı "ideolojinin öncüsü" olarak gösteren Girl Power (Kız Gücü) akımı, kadınlara yönelik fırsatların ele geçirilebileceği yeni ve daha demokratik bir çağ başlatacağı iddiasındaydı. Bu nedenle, öncelikle ergenleri hedef alıyor ve hatta siyasi kadın hareketleri bile "isyancı kızlar" olarak örgütleniyordu. Bu isyancılık şüphesiz '90'larda Amerika'da, müzik ve sanat piyasalarındaki erkek egemenliğine karşı ortaya çıkan Riot Grrrl hareketinden de beslenmişti.

"Revolution Girl Style Now!" sloganını benimseyen müzik ve sahne çalışmalarının yanı sıra fanzinler ve kadın şenlikleriyle genişleyen Riot Grrrls, görünüşte yeniden paketlenmiş bir feminizmi, temelde kadın gücü aracılığıyla toplumsal güce karşı bir başkaldırı biçimi olarak sunuyordu ve pek çok aktivist, direnme stratejileri, iletişim gerillacılığı gibi taktikleri kullanarak isyanı bir ucundan da olsa yakalıyordu. Girl Power ise tümüyle kişisel başarı, görünüm ve güç odaklı, isyandan çok eğlenceye adanmış bir idealdi.

Kadınların kesinlikle her şeyi yapabileceği, her şeye sahip olabileceği ve erkeklerle her düzeyde eşit olduğu fikrini coşkuyla destekleyen Girl Power akımı yaygınlaştıkça ilk başta onu siyasallaştırmaya yönelik her türlü niyeti ve girişimi de boşa çıkardı. Öyle ki Kathy Acker Girl Power'ı "İstediğin kişi olmak ve hiçbir bok yapmamak" olarak övdü. Bu eylemsizlik elbette toplumsal ve politik anlamdaydı, yoksa güçlü kız olmak ve öyle kalmak için çok şey yapmak gerekiyordu.

---

[5] Britanya'da Girl Power'ın yükselişiyle eşzamanlı olarak ortaya çıkan "ladette" kültürü, toplumun görünürdeki "dişilleştirilmesine" isyan etmeyi içeriyordu. 1995 yılında Collett Dickenson tarafından türetilen "ladette" terimi, erkek odaklı faaliyetlerde bulunan ve davranışları kadınsı olmayan kadınları tanımlıyordu. Güçlendirici ve yarı feminist olarak görülen Laddizm ne var ki GQ, Loaded ve FHM gibi kadınların soft-porno görüntülerinin ticaretini yapan erkek odaklı dergiler aracılığıyla tanınıp yayıldı.

© SEDA AKTAŞ

Emma Bell'in belirttiği gibi Girl Power aynı zamanda cinsel dürüstlüğe ve zevk arayışına adanmış, genellikle provokasyon ve teşhircilik biçimini alan "zirvedeki kızlar" söylemini kışkırtmıştı.[6] Seks endüstrisinin kadınlar için güçlendirici, kazançlı ve kabul edilebilir bir kariyer seçeneği olabileceği iddiası, "iyi kızların" aynı zamanda "kötü" de olabileceğini öne süren postfeminist kültür tarafından çabucak kabullenildi.

Porno karşıtı "püriten" feministleri kıyasıya eleştiren kötü kızların bedenleri değerli bir metaydı, soft porno, görünüşte yoksulluk ve sıradanlıktan kurtulmanın "feminist" bir yolu, soyunmak yarı feminist bir araçtı.

Dünyanın pek çok yerindeki kıza rol modeli olan Spice Girls'ün kurucusu ve Girl Power akımının ateşli sunucusu Geri Halliwell, feminizmi lezbiyenlerin sutyen yakmasından ibaret görüyor ve bunu da son derece gösterişsiz buluyordu. Feminizm yeniden markalanmalı ve kadınlık kutlanmalıydı. Bunun yolu da porno dergilere çıplak pozlar vermekten geçiyordu. Bu fotoğraflar Halliwell'ın kariyerini tehdit etmek yerine Girl Power imajına dönüştü.

Model, oyuncu, televizyon yıldızı Gail Porter ve Sara Coxy, *ladette* sahnelerinin gözdesiydi; hazcılığına odaklanan sayısız skandal ve erkek dergilerine verdikleri pozlarla ün kazandılar. Girl Power gruplarından biri olan Atomic Kitten'ın solisti Kerry Katona, 16 yaşındayken çıplak fotoğraflar çektirdi, liseyi bıraktıktan sonra kucak dansçısı olarak çalışmaya başladı, 19 yaşındayken Kittens'a katıldı ve magazin basınında grubun en kötü şöhretli üyesi olarak temsil edildi: Küstah, koca memeli, ağzı bozuk, aşırı içki içen kötü kız!

Kötü kız: Seksidir, bedenine güvenir, sürtük sayılabilecek şekilde giyinir, çok fazla parti yapar, yüksek sesle güler, çok daha fazla içer, küfür eder, apolitik ve eğlencelidir...

İngiltere ve Amerika'dan çıkıp tüm dünyaya yayılan kötü kızın yükselişi, elbette en çok moda, güzellik, estetik sektörlerini, medyayı ve sosyal medyayı heyecanlandırıyor. Kötü ve güçlü kızlar, viral oluyor, "kız eğilimleri" gibi trendler, kadınların metalaştığı cinsiyetçi pazarlama taktiklerine dönüşerek, kadınlara yönelik stereotipleri ve beklentileri sürdürmenin yeniden markalanmış yolları haline geliyor. Dizi ve filmlerdeki yalan söyleyen, porno izleyen, açgözlü, sapkın, ahlaksız, seksi, sürtük gibi kötü kızlar, sırf erkekleri bir yerden yakaladıkları ve onlara cazip geldikleri için eleştirmen ve gazeteciler tarafından övülüyor, alkışlanıyor.

Hemen hepsi erken yaşlarda şöhrete, servete kavuşan, içki, uyuşturucu, seks ve genel olarak "kontrolden çıkma" konusunda sayısız skandalın konusu olan bu kızlar peki nereye kadar alkışlanacak, onaylanacak?

Yaşlandıklarında, bedenleri bozulduğunda, kilo aldıklarında, artık yeteri kadar seksi olmadıklarında, erkeklere cazip gelmediklerinde? Kötü kız aşırılıkları onları kurtaracak mı?

Kötü kızın kefareti: deli kız

Geri Halliwell, yaşlandıkça alay konusu olmaya, yaramazlıkları klişe ergen isyanına benzetilmeye başlandı. Yine eski Spice Girls üyeleri yaşlandıkça aldıkları kilolarla başa çıkabilmek için anoreksiya ve blumiya gibi hastalıklara yakalandılar. Kerry Katona hamile kaldıktan sonra Kittens'tan ayrıldı, kendisini kocasına adadı ve şöhreti bitti, zaten anoreksi, depresyon, uyuşturucu bağımlılığı ve bipolar bozukluktan mustaripti. Gail Porter, saçları dökülmeye, bedeni bozulmaya başlayınca ruhsal bir çöküntünün eşiğine gelerek intihara kalkıştı. Ve aniden "Ladette-Gail"den "Mad-Gail"e dönüştü.

Germaine Greer, "The Whole Woman"da "kötü kız" üzerine düşünürken, bu tür kötü davranan kızları, cesur bir isyancı değil, talihsiz bir kayıp olarak görmekte ve kadınları "kötü kız"ın kalıcı kültürel inşasını sorgulamaya davet etmektedir. Tıpkı Yeşilçam'ın kötü kadınları gibi kötü kızların kariyeri geçici ve hayatları trajiktir. Tam zirveye çıkmışken kötülükleri başlarına bela olmaya başlar. Çünkü ataerkil sistem ikiyüzlüdür. Kadını zaten ötekileştiren ikilik, kötü kızı bir kez daha ötekileştirir. Cinsiyet eşitliği masalına inanan Girl Power'ın bir zamanlar ateşli savunucusu olan Nadia Hammouda şöyle diyor: "Göreceli toplumsal liberalleşmeye rağmen, kadın cinselliği hâlâ sosyal normlar aracılığıyla polis denetimine tabi tutuluyor ve iyi/temiz ve kötü/kirli kadınlar arasında bir ikililik varlığını sürdürüyor."[7]

Tarih boyu basit bir kadınlık vizyonu sunmak ve cinsiyetlendirilmiş iktidar yapılarını güçlendirmek için kullanılan bu ikilik, kötü kızı aklamak, iyileştirmek ve olası feminizm tehlikesinden korumak için yeni bir manevrayla devreye sokulur: Ya kız, kötü değil de deliyse? Ve Emma Bell'in çok yerinde sorduğu gibi: Peki ya onun isyankârlığı -aşırılıkları, kışkırtıcılığı ve saldırganlığı- patolojik olarak gösterilir ve feministlere karşı tavırları da akıl hastalığının belirtisi olarak yeniden çerçevelenirse?[8]

Yeter ki inandırıcı ve medyatik olabilsinler, toplumun empatisini kazanabilsinler. Bunun için önce uygulanması gereken senaryo şudur: "Şöhretin çöküşünü anlatın, erken çocukluk travmasını tartışın, kötü kız davranışını travmanın neden olduğu akıl

[6] Emma Bell, From Bad Girl to Mad Girl: British female celebrity, reality products, and the pathologization of pop-feminism, https://www-colorado-edu.translate.goog/gendersarchive1998-2013/2008/08/01/bad-girl-mad-girl-british-female-celebrity-reality-products-and-pathologization-

[7] https://thelinknewspaper-ca.translate.goog/article/re-examining-the-good-versus-bad-girl-binary?_

[8] Emma Bell, agm.

[9] Emma Bell, agm.

hastalığının belirtisi olarak, şöhreti de patolojik bir benlik duygusu eksikliği olarak açıklayın."[9]

Yaptılar... Halliwell, Porter, Katona ve Beckham tüm aşırılıklarını, geçmişteki travmalara ve akıl hastalıklarına, şöhrete karşı psikopatolojik tepkilere bağladılar, ağladılar. Bu istismar ve acı dolu hikâyeleri kitaplarında, videolarda, belgesellerde, sosyal medyada anlattılar. Beckham otobiyografisinde ve Katona kişisel gelişim kitabı "En Kötüden Kurtul, En İyiyi Amaçla"da davranışlarını çocuklukta yaşanan istismar ve şöhretin baskısından kaynaklanan stresle, Porter da benlik eksikliği ve eylemlilik kaybıyla açıkladı.

Yeniden markalaşmanın bir parçası olarak ifşa ettikleri akıl hastalıkları post-feminist kültürdeki bir eğilimin göstergesiydi; kötü kızı, deli kızın kurtardığı bu senaryo, yeni bir benlik yaratmak, sosyal kabul edilebilirlik ve yeniden değer görmek için uygulanmalıydı.

Bu nedenle tam bir günah çıkarma için bir zamanlar sahiplendikleri pop-feminist kimliklerini de yine benlik/kimlik karmaşasına neden olan gizli akıl hastalıklarına bağlayarak terk ettiler. Bell'in belirttiği gibi artık "kötü kızlar"ın, akıl hastalığının belirtisi olarak kabul edilebilir kadınlığa yönelik görünürdeki olumsuzluklarından ve ihlallerinden vazgeçme eğilimi var. Bu tür feragatler sıklıkla, kötü kız davranışı ve pop-feminizmle ilgisi nedeniyle pişmanlık dolu özürler dilemek için türlü medya araçlarını ve ürünleri kullanma biçimini alıyor.

Bu "kötüden deliye kız" türü, fiziksel değişimlerle (kozmetik, cerrahi vb.), kamu hizmeti, hayırseverlik, örnek vatandaşlık ve de özellikle heteroseksüel aile yapısı içinde annelik aracılığıyla kefaret talep ederek, kendilerini yeniden yaratmaya, medyadaki olumsuz imajlarını iyileştirmeye çalışıyorlar. Hepsi birer kanaat önderi, yemek ve yetenek yarışmalarında jüri üyesi, hayırseverlik elçileri, hamilelik ve çocuk reklamları oyuncusu, yaşam tarzı, dişilik, özsevgi gurusu, sağlık, güzellik danışmanı ve her şeyden önce de anne...

Eski kötü kız için, iyi kadınlığa geçiş sınavı, büyük ölçüde annelik, hatta ideal annelik üzerinden veriliyor. Madonna, Sara Cox, Katie Price, Kerry Katona gibi ünlüler, erdemli bir anneciliğe başvurarak, anneliğin onarıcılığına dair açıklamalarda bulunarak artık ne kadar da mutlu olduklarını dile getiriyorlar. Kendilerini kurtarmalarında bir beis yok ancak kadınlık, feminizm, şöhret, travmalar, ruhsal/zihinsel sağlık arasındaki ilişkiye dair son derece yetersiz söylemlere ve geleneksel kalıplaşmış yargılara başvurarak kadınlara tavsiyelerde bulunmaları, "kötü kız"dan "iyi kadın"a olgunlaşmış kadın modeli olarak örnek gösterilmeleri son derece sorunlu.

Ve bu model en çok da neoliberal siyasetlerin, kapitalist güç ilişkilerinin işine geliyor. Öyle ki Katona'nın bir davranış düzeltme süreci olarak tasarlanan, pop-feminizme de hayli tepkiler içeren televizyon şovu, reyting rekorları kırarak benzerlerini üretmeye ve haddini aşmaya başladı. Ladette to Lady adlı bir İngiliz realite şovunda, genellikle işçi sınıfından kadınlar, cezalandırılmak, evcilleştirilmek ve geleneksel "hanımefendiye özgü" beceriler kazanmak konusunda eğitilerek yarıştırılıyorlar. "Britanya'nın en aşırı içki içen, cinsel açıdan utanmaz, anti-sosyal isyancılarından bazılarını saygın genç hanımlara dönüştürme" vaadi taşıyan ve işçi sınıfının kötü kız patolojisini iyileştirmek için psikolojik terapi ve davranışsal rehabilitasyon söylemlerinden yararlanan program, İngiltere'nin "kontrolden çıkmış" kadın gençlik kültürüne yarı kamu hizmeti müdahalesi olarak planlandı ve satıldı.

Greer'in öngördüğü gibi, 1990'ların kötü kız pop-feministleri, ladette ve Girl Power temsilcileri pek başarılı olamadı ve neoliberal ataerkil aile ve toplum yapısına adapte edildiler. Daha da kötüsü günümüz "kötü feministler"inin tohumlarını ektiler. Hızla çoğalan kötü feministler tıpkı bu kötü kızlar gibiler: Seksi giyinen, küfür eden, çokeşli yaşayan, rap dinleyen, pembe rengi, kız kıyafetlerini, bebekleri ve erkekleri seven, Vogue dergisi okuyan, ekonomik ve kültürel statüye, sınıfsal üstünlüklere sahip kadınlar. Ve kötü kız nasıl kötülüğünü delilikle bertaraf etmeye çalışmışsa, kötü feminist de kötülüğünü, "kusurlu bir insan olma" savunusuyla sahipleniyor. Hiyerarşik cinsiyet ikiliğine, hatta cinsiyetçiliğe dayalı pek çok şeyi seven, mutlulukla kabul eden, böylece feminizmle ilgili belirli ideallere ulaşmakta başarısız olduğunu düşünen feministler kendilerini "kötü feminist" ilan ederek, devrimci feminizmden ve küresel feminist hareketten hem aflarını istiyor ve buna kılıf hazırlıyorlar, hem de feminizmi bir politikalar bütünü olarak değil, performe edilmesi gereken bir kimlik olarak görüyor, ideolojik feminizmi bir yaşam tarzına, apolitik bir dişil söyleme, kapital bir moda akımına indirgemeye, çekmeye çalışıyorlar.

Çok kötüler, çok... Onlar da bir başka yazının konuğu olsunlar.

Yaşar AKDEMİR

Mefisto'dan Netanyahu'ya: Kötülüğün sıradanlığı

© UGUR HALICI @MJ

Kötülüğün sıradanlığı, modern toplumlarda bireylerin nasıl pasifleşebileceğini ve büyük kötülüklerin farkında olmadan nasıl bir parçası haline gelebileceğini gösteren önemli bir uyarı niteliğindedir.

Kötülük üzerine yazacak çok şey var. Çünkü kötülük, insanların bütün yapıp ettiklerinin açıktan ya da gizliden bir parçasıdır. Şiddet, haksızlık, ayrımcılık, zulüm, baskı, mobbing, kıskançlık, haset, riyakârlık, insanları küçük görmek, yalancılık, hırsızlık... Yani hayatta karşılaşabileceğimiz birçok söz ve eylem kötülüğün bir çeşidi olarak tanımlanabilir. "Kötülük" olarak niteleyebileceğimiz bütün bu durumlar o kadar çok hayatın bir gerçeği olmuştur ki onu anlamak, onu önlemek veya ondan korunmak çok da mümkün değildir. Kötülük, "*Kötülük Felsefesi*" adında bir felsefi ekol oluşturabilecek kadar insan hayatında yer alır. Kötülük felsefesi, kötülüğe ilişkin bireysel ve toplumsal tecrübeler üzerinde yeniden düşünebilmeyi amaçlar, kötülüğü günlük yaşamın olağan bir formu olarak görür ve bu kavramı ahlaki, dini, siyasi, toplumsal, kültürel ve pratik içerikleriyle ele alır. İnsanlığın bu karmaşık kavramı daha iyi anlamasına ve bu anlayış doğrultusunda etkili çözümler geliştirmesine, daha adil ve insancıl bir dünya inşa etme çabalarına yardımcı olur.

Bu noktada -çok kısa olarak- biraz tanım vereyim, sonra kötülük felsefesinin özel bir boyutundan, *Kötülüğün Sıradanlığı* kavramından bahsedeyim.

Kötülük, insanlık tarihi boyunca filozofların, din adamlarının ve bilim insanlarının ilgisini çeken derin ve karmaşık bir konudur. Kötülük, ahlaki, metafiziksel ve ontolojik boyutlarıyla incelenebilir. Kötülük, genellikle ahlaki ve doğal kötülük olarak iki ana kategoride ele alınır. Ahlaki kötülük, insan eylemlerinden kaynaklanan ve ahlaki normlara aykırı olan kötü davranışları ifade eder. Cinayet, hırsızlık, yalancılık gibi eylemler bu kategoriye girer. Doğal kötülük ise insan müdahalesi olmadan, doğrudan doğadan kaynaklanan felaketler ve acılardır. Depremler, salgın hastalıklar, tsunamiler doğal kötülüğe örnek olarak verilebilir.

Kötülüğün kaynağına dair teolojik tartışmalar, genellikle teodise problemleri etrafında şekillenir. Teodise, Tanrı'nın varlığı ve kötülüğün mevcudiyeti arasındaki çelişkiyi ele alan bir felsefi disiplindir. Bu bağlamda, kötülüğün kaynağına dair üç ana yaklaşım öne çıkar:

Klasik teizm ve kötülük problemi: Klasik teizm, Tanrı'nın hem mutlak iyi hem de her şeye kadir olduğunu savunur. Bu durumda, kötülüğün varlığı, Tanrı'nın bu nitelikleriyle nasıl bağdaştırılacağı sorusunu doğurur. Hıristiyan ilahiyatının önde gelen düşünürleri Augustinus ve Thomas Aquinas, İslam düşünürü İbni Arabi; kötülüğün aslında "iyi"nin yokluğu olduğunu ve insanların özgür iradesiyle kötülük yaptığını savunarak bu problemi çözmeye çalışmışlardır.

Düalist inançlar: Maniheizm, Zerdüştlük ve diğer düalist düşünceler, evrende iki temel güç olduğunu ve bunlardan birinin iyi, diğerinin ise kötü olduğunu savunur. Bu görüşe göre, kötülük bağımsız bir varlığa sahiptir ve iyilikle sürekli bir çatışma halindedir. Bu yaklaşım, kötülüğün kaynağını bağımsız bir kötü güçte arar.

Modern felsefi yaklaşımlar: Aydınlanma sonrası dönemde, kötülüğün sosyal, psikolojik ve biyolojik temelleri üzerine daha seküler ve bilimsel yaklaşımlar geliştirilmiştir. Arthur Schopenhauer, kötülüğün dünya iradesinin bir yansıması olduğunu öne sürerken, Sigmund Freud insan doğasındaki içsel çatışmaların kötülüğe yol açabileceğini savunmuştur.

Kötülüğün ontolojik statüsü de felsefe içinde tartışılmıştır. Bu bağlamda, kötülüğün gerçek bir varlık olup olmadığı veya sadece iyiliğin eksikliği mi olduğu sorusu öne çıkar. Augustinus'un ve İbni Arabi'nin kötülüğün "iyi"nin yokluğu olduğu görüşü, kötülüğün ontolojik statüsünü tartışırken önemli bir referans noktasıdır. Onlardan farklı olarak bazı filozoflar ise kötülüğün bağımsız bir varlık olduğunu ve gerçek bir ontolojik statüye sahip olduğunu savunmuşlardır.

Kötülüğün etik boyutu ise bireylerin ve toplumların ahlaki sorumlulukları ve eylemleri bağlamında ele alınır. Kötü eylemler ve bunların sonuçları, ahlaki normlar ve etik teoriler çerçevesinde değerlendirilir. Ayrıca, kötülüğün sosyal boyutları da dikkate alınır. Toplumsal adaletsizlikler, savaşlar, ekonomik eşitsizlikler gibi olgular, kötülüğün sosyal dinamikleri bağlamında incelenir.

Bu girişten sonra, kötülüğün farklı boyutlarını, özellikle de psikoloji alanındaki tezahürlerinin izahını derginin diğer sayfalarında çok değerli hocalarıma bırakayım. Onlar bu incelemeyi layıkıyla yapacaktır. Ben "*kötülüğün sıradanlığı*" ve bu kavramı bize kazandıran Hannah Arendt hakkında iki çift kelam etmek istiyorum.

Hannah Arendt, 20. yüzyılın önemli düşünür ve siyaset teorisyenlerinden biridir. Arendt, "Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil" ("Eichmann Kudüs'te: Kötülüğün Sıradanlığı Üzerine Bir Rapor") adlı eserinde Adolf Eichmann'ın Kudüs'teki yargılanmasından hareketle "kötülüğün sıradanlığı" kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram, kötülüğün kökeni ve doğası hakkında yeni bir perspektif sunmuş ve önemli felsefi tartışmalara yol açmıştır.

Adolf Eichmann, Nazi Almanya'sı döneminde Yahudi Soykırımı'nın organizatörlerinden biriydi. Savaş sırasında binlerce Yahudi'nin toplama kamplarında öldürülmesinde rolü vardır. Eichmann, savaşın ardından Arjantin'e kaçmış, ancak 1960 yılında İsrail istihbarat servisi Mossad tarafından Arjantin'de yakalanarak yargılanmak üzere Kudüs'e getirilmiştir. 1961 yılında Kudüs'te başlayan Eichmann Davası, dünya çapında büyük bir ilgi görmüştür. Arendt, bu davayı New Yorker dergisi için izlemek üzere Kudüs'e gitmiş ve bu süreçte Eichmann'ı ve onun eylemlerini derinlemesine analiz etmiştir. Onun gözlemleri, kötülüğün doğası ve insanların bu tür suçları nasıl işleyebildikleri konusunda radikal bir düşünce değişikliğine yol açmıştır.

"Kötülüğün sıradanlığı" kavramı, kötülüğün sıradan bireyler tarafından, olağanüstü bir motivasyon ya da sadizm olmaksızın gerçekleştirilebileceğini ifadeeder. Arendt, Eichmann'ın kendini sadece emirleri yerine getiren bir bürokrat olarak gördüğünü ve bu süreçte herhangi bir ahlaki değerlendirme yapmadığını savunur. Eichmann, Nazi rejiminin talimatlarını sorgusuz sualsiz yerine getirirken, bu eylemlerin sonuçları hakkında derinlemesine düşünmekten kaçınmıştır. Arendt'e göre, Eichmann'ın kötülüğü, kendi eylemlerinin etik sonuçlarını düşünme yetersizliğinden ve düşüncesizlikten kaynaklanmaktadır. Arendt, Eichmann'ın eylemlerini, "kötülüğün sıradanlığı" (the banality of evil) olarak tanımlar.

Hadi biraz daha ayrıntıya girelim. Arendt, kötülüğün kökeninde radikal bir kötülük aramaktan ziyade, insanların düşünme yetilerini kullanmama ve eylemlerinin sonuçlarını sorgulamama eğiliminde olduğunu öne sürer.

(Şimdi radikal kötülük için bir parantez açmak gerekiyor:

Bazı eleştirmenler, Arendt'in kötülüğün sıradanlığı kavramını ele alırken, kötülüğün radikal biçimlerini göz ardı ettiğini savunurlar. Örneğin, totaliter rejimlerin ideolojik kötülüğü, sıradan insanların eylemleriyle açıklanamayacak kadar karmaşık ve derin bir kötülük biçimidir. Eichmann gibi figürler, sadece bürokratik işlevlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda bu ideolojik kötülüğün aktif taşıyıcıları olmuştur.

Arendt'in kötülüğün sıradanlığı kavramına alternatif olarak, kötülüğü yüzeysel ve radikal olarak ikiye ayıran bir yaklaşım geliştirilebilir.

Yüzeysel kötülük:

Yüzeysel kötülük, Arendt'in tanımladığı gibi, düşüncesizliğin ve ahlaki duyarsızlığın bir ürünü olarak ortaya çıkan bir kötülük biçimidir. Bireyler, bürokratik görevlerine odaklanırken, bu görevlerin etik sonuçlarını düşünmezler ve bu durum, büyük kötülüklerin işlenmesine yol açabilir. Yüzeysel kötülük, insanın ahlaki sorumluluklarını unutması ve etik rehberlikten yoksun olması durumunda gelişir.

Radikal kötülük:

Radikal kötülük ise, ideolojik bağlılıklar, derin nefret ve fanatizm gibi daha karmaşık motivasyonlardan kaynaklanır. Bu kötülük türü, bireylerin bilinçli bir şekilde ahlaki normları reddetmesi ve totaliter ideolojilerin aktif bir parçası haline gelmesiyle ortaya çıkar. Radikal kötülük, bireyin yalnızca bir emir uygulayıcısı olmaktan çıkıp, ideolojik bir misyoner olarak hareket etmesiyle şekillenir. Bu bağlamda, Eichmann'ın ideolojik sadakati ve antisemitik inançları, onu radikal kötülüğün bir temsilcisi haline getirebilir. Arendt'in az önce bahsettiğim kitabında yazdıklarına göz atalım:

"Totalitarizmin amacı insanlar üzerinde baskıcı bir yönetim oluşturmak değil içerisinde insanların önemsiz, gereksiz olduğu bir sistem tesis etmektir. Bütünlükçü bu sistemin ve dolayısıyla da tek vücut iktidarın inşası ve idamesi ancak 'kendiliğindenliğin' en küçük bir emaresinin dahi olmadığı, şartlı tepkiler ve kuklaların dünyasında mümkündür. Çünkü 'insanlar ancak hayvan türünden insan örneği haline geldikleri zaman bütünüyle tahakküm

© UGUR HALICI @MJ

altına alınabilirler'. Bundan dolayı totalitarizm, ilk etapta insandaki tüzel kişiliği ve devamında ise ahlaki kişiliği yani bir anlamda da vicdanı hedefler. Bunları yok ettikten sonra geriye kalan sadece bireyselliklerini yitirmiş 'hepsi Pavlov'un deneylerindeki köpek gibi davranan, kendi ölümlerine [gaz odalarına] giderken bile kusursuz uyumla karşılık veren ve tepkimeye girmekten başka bir şey yapmayan insan yüzlü, ölü gibi solgun kuklalar'ın, yaşayan cesetlerin fiziksel imhasıdır. Totaliter bir ideoloji olan Nazizm bu aşamalı imha sürecini oldukça başarılı bir şekilde sonuçlandırmış, sistem zafere ermiştir. Nazizm, insanları, birer potansiyel suçlu olarak kamplarda toplamadan önce bunun altyapısını oluşturmak için başlattığı ve kamplarda devam ettirdiği aşağılama ve ötekileştirme siyaseti ve beraberindeki kanuni düzenlemeler ve baskılarla temel hak ve özgürlüklerden yoksun bırakmış ve böylece hukuk önündeki tüzel kişiliği yok etmiştir.")

Arendt, düşüncesizliğin kötülüğün en tehlikeli biçimlerinden biri olduğunu vurgular. Çünkü düşüncesiz bireyler, kendi eylemlerinin gerçek sonuçlarını kavrayamadıkları için, büyük kötülüklerin aracısı olabilirler. Eichmann örneğinde olduğu gibi, bu tür insanlar, sıradan görevlerini yerine getirirken, bir soykırımın parçası haline gelebilirler. Arendt, bu durumu, modern toplumlarda bireylerin otoriteye boyun eğme eğilimlerinin ve bürokratik yapıların tehlikeli bir yan ürünü olarak görür.

Arendt'in kötülüğün sıradanlığı kavramı, ahlaki sorumluluk kavramını da derinlemesine sorgular. Geleneksel olarak kötülük, genellikle sapkın bireyler, psikopatlar ya da ahlaki olarak yozlaşmış kişilerle ilişkilendirilmiştir. Ancak Arendt, sıradan bireylerin de kötülüğün taşıyıcısı olabileceğini ve bu durumun ahlaki sorumluluk kavramını daha da karmaşık hale getirdiğini savunur.

Arendt'in analizinde, Eichmann gibi bireyler, ahlaki sorumluluktan kaçınarak kendi eylemlerini sadece "görevlerini yerine getirme" bağlamında değerlendirmişlerdir. Bu durum, insanların kendi vicdanlarını ve ahlaki yargılarını askıya alarak, otoritenin taleplerine körü körüne boyun eğmeleriyle ilgilidir. Arendt, bireylerin ahlaki sorumluluklarını yerine getirmeleri ve kendi eylemlerini eleştirel bir şekilde değerlendirmeleri gerektiğini savunur.

Arendt, bu bağlamda Sokrates'in "sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez" sözünü hatırlatır. Ona göre, insanların kendi eylemlerini ve bu eylemlerin sonuçlarını sürekli olarak sorgulamaları ve bu süreçte ahlaki sorumluluklarını unutmamaları gerekir. Eichmann örneğinde olduğu gibi, insanlar bu sorgulama sürecini terk ettiklerinde, büyük kötülüklere yol açabilirler.

Arendt'in düşünceleri, Sokrates'i takiben erdemi epistemik bir boyutta ele alarak kötülüğün bilgisizlikten kaynaklandığını ileri süren ve felsefeyi etik bir temelde ele alarak "iyi"yi öğrenmek şeklinde tanımlayan Stoa felsefesi ile benzeşir mahiyettedir. Antikçağdan bugüne dek etkisini hissettiren bu Sokratik yaklaşım, yalnızca Stoa felsefesine (özellikle de şiddetin egemen olduğu yüzyıllarda ortaya çıkan Roma Stoa felsefesine) değil, yargı ve kavrayış gücünün geliştirilmesinin, yaşamın sorgulanmasının dolayısıyla felsefe ve etik eğitiminin değerinin hatırlatılması açısından

Arendt'e de önemli bir düşünsel malzeme sağlamıştır. Bu bağlamda Arendt, "düşünme" ve "sorgulama"nın önemine dikkat çekerek şu tespitte bulunur:

"Gerçeklikten bu kadar uzak ve bu kadar fikirsiz olmak, belki de insanın bünyesinde bulunan bütün şeytani içgüdülerin vereceği zarardan daha büyük bir yıkıma yol açabilir -aslında insanın Kudüs'teki duruşmadan çıkarabileceği ders buydu. Ama bu bir dersti, sözü edilen fenomenle ilgili bir açıklama ya da teori değildi. Bu meseleyle gerçekten ilgili olan suçun -üstelik herkesin emsalsiz olduğunu düşündüğü suçun- türünü tartışmak, fikirsizlikle kötülük arasındaki ilişkiyi incelemekten daha karmaşık gibi görünse de, aslında çok daha kolaydır. Soykırımı açıkça daha önce bilinmeyen suçları kapsayacak bir kavram olarak sunmak, her ne kadar bir dereceye kadar işe yarasa da, pek uygun değildir; çünkü daha önce de nice halklar katledilmiştir. Antikite denince ilk akla gelen şeylerden biri katliamdır ve yüzyıllarca süren sömürgeleştirme ve emperyalizm dönemi, bu türden başarılı ve başarısız girişimlerin örnekleriyle doludur."

O halde Arendt'in bakış açısıyla, Eichmann için bir suç aranacaksa bu fikirsizlikten başka bir şey olmayacaktır. Çünkü Eichmann'ı harekete geçiren, terfi etmek için gösterdiği olağanüstü gayretinin haricinde başka bir sebep yoktu ve bu da kendi başına bir suç unsuru teşkil etmiyordu. O, bu gayretinin kendisini ne kadar derin kötülüklere bulaştırdığının farkında olmamış, eylemlerini sorgulamamış, gündelik dille ifade edecek olursak "sadece ne yaptığını hiç fark etmemişti". Tıpkı Eichmann'ın eylemlerinde olduğu gibi insanlığa karşı işlenen suçlara gizlenmiş kötülüğün en dehşet verici yönü de buydu; oldukça normal insanların normal sayılamayacak bir normallik içerisinde herhangi bir rasyonel gerekçe ile açıklanamayan suçlara bulaşması ve sonrasında yaşananları sorgulama gereği bile duymadan hiçbir şey olmamışçasına hayatlarına kaldıkları yerden devam etmeyi başarabilmesidir. Bu normallik ya da sıradanlık onların kolayca suç işlemelerini sağlamanın yanı sıra eylemlerinin suç olduğuna dair herhangi bir düşünceye kapılmalarının, düşünmelerinin ve sorgulamalarının da önüne geçiyor, böylece vicdani bir muhasebeye bile imkân vermiyordu.

Arendt'e göre, bu "...düşünmeme hali -gaflet içindeki bir umursamazlık ya da dumura uğramış bir zihin ya da koflaşmış 'doğrular'ı tasasızca terennüm eden bu hal- zamanımızın en bariz özellikleri arasındadır. O nedenle önerdiğim şey aslında çok basittir: hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir". Bundan dolayı yaptıklarını düşünmeyen Eichmann ve onun gibilerin tutum ve eylemleri tek bir şey ifade ediyordu: Kötülüğün sıradanlığı.

"Eichmann'a göre, her ne kadar bu nitelikleri idealistlikten ayırmak pek mümkün görünmese de, 'idealist' olmak sadece bir 'fikre' inanmak veya çalıp çırpmamak ya da rüşvet almamak değildi. 'İdealist' dediğin fikri (idea) için yaşardı -dolayısıyla bir iş insanı idealist olamazdı- ve fikri için her şeyi, dahası herkesi feda etmeye hazır olurdu. Polis soruşturması sırasında, böyle bir şey yapması gerekseydi kendi babasını bile ölüme göndermekten çekinmeyeceğini söylerken, sadece emir kulu olduğunu ve emirlere itaat etmeye hazır olduğunu vurgulamaya çalışmıyordu; kendisinin her zaman tam bir 'idealist' olduğunu da göstermeye çalışıyordu. Herkes gibi, tam bir 'idealist'in de şahsi duyguları olurdu elbette; ama 'fikri' ile çatışıyorsa, bu duyguların yapacaklarını engellemesine asla izin vermezdi" diye yazıyor, "Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te" kitabında Hannah Arendt.

Arendt'ten yıllar sonra Terry Eagleton, "Kötülük Üzerine Bir Deneme" adlı çalışmasında Eichmann ve diğer Nazilerin idealizmini şöyle yorumlar:

"Şeytanın meleği ve iblisi kendi kişiliğinde birleştirmesi gibi, kötülük de meleksiliği içerir. Bir yönü -meleksi, sofu tarafı- sonsuzluğun peşinden koşar ve faniliğin sıradan seyrinin üstüne çıkmak ister. Ancak aklın gerçeklikten böylesi bir uzaklaşma yaşaması dünyayı anlamdan yoksun kılacaktır. Dünya öyle anlamsız bir yere dönüşür ki şeytan artık orada rahatça keyfini sürebilir. Kötülük her zaman ya çok fazla ya da çok az anlam içerir -aslında ikisini de aynı zamanda yapar. Kötülüğün bu ikili yüzü Nazi Almanya'sında rahatlıkla görülür. Fedakârlık, kahramanlık ve saflıkla ilgili 'ulvi' nutuklar atılır ama Freudcuların dediği gibi bir yandan da ölüm ve yok etmeyle ilgili 'edebe aykırı bir keyif'e esir olunur. Nazizm insan faniliğinden iğrenen sapkın bir idealizm türüdür. Ama aynı zamanda bu tür bütün ideallerin yüzüne savrulan alaycı bir geğirmedir de. Hem fazlasıyla ciddi, hem alaycıdır."

Bu tür bir idealizmin altına gizlenmiş kötülüğün sebebini ortaya koymada oldukça ısrarcı olan Arendt de Eagleton'dan yıllar önce, Nazi Almanya'sında kötülüğün insanlar tarafından görülür görülmez kötülük olduğunun anlaşılmasını sağlayan bir niteliğini, baştan çıkarıcılığını yitirdiğini ve böylece kendini kamufle ettiğini ifade eder. Arendt, idealistlikle karakterize edilmesi pek mümkün olmayan bencillik, iktidar hırsı, hınç, nefret ve sadizm gibi kötülüğe yol açan klasik duyguların ve hatta antisemitizmin Nazi dehşetinde rol oynamakla birlikte tam anlamıyla onu açıklamakta yetersiz olduğunun da farkındadır.

Diğer SS üyeleri gibi Eichmann da "sistem tarafından düşünme yetisi elinden alınmış, kendi zihnine kapalı biçimde yaşayan kör bir irade"ye dönüşmüştü. Richard Bernstein, "Radikal Kötülük: Felsefi Bir Sorgulama" adlı eserinde şöyle diyor:

"Arendt için esas problem de buydu; oldukça normal insanların sadece bir kolluk kuvveti olmak üzere değil bunun yanı sıra masum insanların normal, sıradan bir eylemmişçesine öldürmeyi benimseyecek şekilde eğitildiği gerçeğinin nasıl açıklanacağıydı. Arendt'in kendi ifadesiyle:

"Asıl sorun tam da Eichmann gibi onlarca insanın olmasından, onlarcasının ne sapık ne de sadist olmasından; ne yazık ki hepsinin eskiden de, şimdi de dehşet verici bir biçimde normal olmasından kaynaklanıyordu. Hukuk kurumlarımız ve yargılama usullerimizin ahlaki standartları açısından bu normallik, yapılan bütün kötülüklerin toplamından daha dehşet vericiydi. Arendt, daha önce 'Totalitarizmin Kaynakları'nda Nazi suçlarının geleneksel suçlara benzetilemeyeceği üzerinde ısrarla durarak bunu 'insanları, insanlar olarak gereksiz kılmak' biçiminde radikal kötülük olarak tanımlamış ve bunun insanca anlaşılabilir sebeplerle açıklanamayacağını belirtmişti. Ancak sıra, bu suçları işleyen faillerin niyet, duygu ve güdülerin sorgulanmasına ve açıklanmasına geldiğinde düşüncelerindeki belirsizlik kendini ele verir. Zira radikal kötülük ile ilgili tanımlama bu sorgulama için bir cevap değildi. Çünkü bir şeyin 'kötü' olarak nitelenebilmesi onun düşünebilme yeteneğine sahip olması, yani kötülüğü tasarlayabilmesi demekti. Oysa Eichmann ve onun gibilerin durumu bu Kantçı tanımlamayı karşılamıyordu."

(Böyle söyleyince Kant'ın cevap hakkı doğdu tabii. Kısaca cevaplasın o zaman:

Kant, "Salt Aklın Sınırları İçinde Din" adlı eserinde, insanın sadece doğasına bakarak ahlaki bakımdan iyi ya da kötü olarak nitelendirilemeyeceğini, onda iyiye bir ön

eğilim bulunmakla birlikte kötüye eğilimin de mevcut olduğunu ve insanın ahlakiliğini belirleyen şeyin özgür iradesi ve bu iradesi vasıtasıyla doğasında mevcut olan kötüye eğilimden kendisini sakınması olduğunu vurgular. Bu bağlamda insandaki kötüye eğilimin, dolayısıyla insan doğasındaki ahlaksızlığın, kötülüğü bir maksim olarak benimseme biçiminde bir niyet olarak adlandırmanın doğru olmayacağını, bunun yerine onun kalbin kötülüğü ya da insan kalbindeki radikal kötülük olarak tanımlanabileceğini ifade eder. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kant, Arendt'in iddia ettiği gibi radikal kötülüğün anlaşılamaz ve açıklanamaz olduğunu savunmamakta, bilakis onun rasyonel bir açıklamasını yapmaya çalışmaktadır. Kant'ın radikal kötülükle kastettiği şey budur. Üstelik Kant, Arendt'in insanca anlaşılır gerekçeler olarak gördüğü ve radikal kötülüğün sebebi olamayacağını iddia ettiği bencillik, çıkar, hırs gibi öz-sevgi temelli güdülerin bizzat kötülüğün kaynağı olduğunu vurgular.)

Üstelik Arendt, "*eylemi*" insani faaliyetler hiyerarşisinde en üst sıraya yerleştirmekte ve en genel anlamıyla bir şeylere karar verebilmek, sorumluluk almak, başlamak ve bir şeyleri harekete geçirmek olarak tanımlamaktaydı. Fakat Eichmann, kötülük kapsamına alınabilecek eylemlerinin hiçbirini tasarlamamış, belirleyici olmamış, sorumluluğunu hissetmemişti. O halde bu neydi? Kötülük olduğu muhakkak ise kötülüğe ilişkin hangi gerekçe ile açıklanabilirdi? Arendt'e göre, Eichmann'ı motive eden ne antisemitist saplantı ne hınç, nefret ne de ideolojik saplantı idi. Onu motive eden şeyler, gayet insanca güdüler; kariyerini ilerletmek, üstlerini hoşnut etmek ve işinde kendini ispatlamak gibi oldukça basit ve sıradan düşüncelerdi.

Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" kavramı, yalnızca Adolf Eichmann ve Nazi dönemiyle sınırlı kalmayıp, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yaşanan diğer trajik olaylar üzerinde de geniş bir yankı bulmuştur. Kötülüğün sıradanlığı, özellikle soykırımlar, kitlesel zulümler ve insanlığa karşı işlenen suçlar gibi büyük çaplı kötülüklerin anlaşılmasında önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, kavramın farklı tarihsel olaylar ve küresel bağlamlarda nasıl yorumlandığını incelemek, bu düşüncenin kapsamını genişletir. Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde gerçekleştirilen Gulag sistemi, Kamboçya'da Pol Pot rejimi altında yaşanan Kızıl Kmerler terörü, Bosna'da 1990'lı yıllarda Sırpların yaptığı Boşnak Soykırımı, Ruanda'da 1994 yılında yaşanan soykırım ve şu anda Gazze'de halen devam etmekte olan İsrail'in insanlık dışı soykırımı ve vahşeti bürokratik yapılar ve sıradan bireylerin katılımıyla işlenen büyük kötülüklerin örnekleridir. İsrail'de Netanyahu liderliğinde hükümet eden cinayet şebekesinin "vaat edilmiş topraklar" ve "Yahudilerin Tanrı'nın seçilmiş kulları olduğu" gibi ideolojik şartlamalarla sıradan insanların beynini yıkaması, çok büyük kötülüklere sebep olmakta, dur durak bilmeden cinayetler işlenmekte, masum insanların kanı akıtılmaktadır.

Arendt, modern bürokratik yapıların ve otoriteye itaatin, insanların düşünme ve sorgulama yetilerini körelttiğini ve böylece kötülüğün sıradan hale gelmesine zemin hazırladığını savunur. Bu durum, modern toplumların yapısal bir sorunu olarak ele alınmalıdır. Modern toplumlarda bireyler, genellikle büyük bürokratik yapılar içinde küçük dişliler olarak çalışırlar. Bu yapıların içinde, bireylerin kendi eylemlerini ve bu eylemlerin sonuçlarını sorgulaması zorlaşır. İnsanlar, kendi rollerini küçümseyerek ya da görevlerinin önemsiz olduğunu düşünerek, büyük kötülüklerin bir parçası haline gelebilirler. Bu durum, modern toplumların bürokratik ve hiyerarşik yapılarının bir yan etkisidir.

Arendt, modern toplumlarda otoriteye ve bürokrasiye karşı eleştirel bir duruş benimsenmesi gerektiğini savunur. Bireylerin kendi eylemlerini sürekli olarak sorgulamaları ve otoritenin taleplerini körü körüne yerine getirmemeleri önemlidir. Bu bağlamda bireysel vicdanın ve ahlaki sorumluluğun yeniden canlandırılması gerekmektedir.

Günümüz dünyasında, yalnızlığa itilmiş ve Kant'ın bizzat kötülüğün kaynağı olarak gösterdiği bencillik temelli güdülerle sarmalanarak aşırı bireyselleşmiş insan, katı ideolojik sistemlerin mankurtlaştırma tuzağına düştüğünde bencilliğini bu ideolojilerin sözde idealleri altına gizleyerek bilinçsiz ya da tam bilincine varmadan ama en azından bilincini körleştirerek, düşünmeden suça ve kötülüğe bulaşabilmektedir. Tıpkı Eichman'ın basit tutkular uğruna, aklını yok sayarak devlet terörüne bulaşması gibi bugün de pek çok insan bu tür kötülüklere bulaşabilmektedir. Hayatın, eylemlerin ve düşüncelerin sorgulanması her ne kadar bilgece yüksek bir ideal olarak gözükse de akli fonksiyonları yerinde olan her insan bu ideale ulaşma, en azından kendini kötülükten alıkoyma kapasitesine sahiptir. Zaten Arendt de bu varsayımdan yola çıkarak kötülüğün "fikirsizlik"ten kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır.

Hannah Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" kavramı, günümüzde de otoriter rejimlerin yükselişi, bürokratik mekanizmaların birey üzerindeki baskısı ve sosyal medya gibi yeni iletişim araçlarının düşünce süreçleri üzerindeki etkisi gibi modern dünyanın karşılaştığı ahlaki ve siyasi zorluklar konusunda önemli bir düşünce çerçevesi sunar. Kötülüğün sıradanlığı, modern toplumlarda bireylerin nasıl pasifleşebileceğini ve büyük kötülüklerin farkında olmadan nasıl bir parçası haline gelebileceğini gösteren önemli bir uyarı niteliğindedir.

Ancak, bu kavramın sınırlarını ve eleştirel perspektiflerini dikkate almak, kötülüğün doğasını daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olabilir. Kötülüğün sıradanlığının, sadece düşüncesizlik ve ahlaki zayıflıkla sınırlı olmayıp, aynı zamanda derin ideolojik ve yapısal faktörlerle de beslenebileceğini unutmamak gerekir. Günümüzde, bireylerin kendi ahlaki sorumluluklarını yeniden düşünmeleri, bürokratik yapıların ve otoritenin taleplerini sorgulamaları ve ideolojik tuzaklara karşı uyanık olmaları gerekmektedir. Arendt'in çalışmaları, bu farkındalığı artırma ve ahlaki bilinçlenmeyi teşvik etme açısından hâlâ büyük bir önem taşımaktadır. Ancak, kötülüğün sıradanlığı kavramını genişletmek ve derinleştirmek, bu önemli mirasın daha da güçlenmesini sağlayabilir.

Bu nedenle, kötülüğün sıradanlığı kavramını sadece teorik bir düşünce olarak değil, aynı zamanda bir eylem çağrısı olarak görmek gerekir. Bireylerin düşünce yetilerini korumaları, ahlaki sorumluluklarını üstlenmeleri ve demokratik süreçlere katılmaları, kötülüğün sıradanlığından kaçınmanın ve daha adil bir toplum inşa etmenin yollarıdır. Arendt'in mirası, her birimizin bu süreçte oynayabileceği rolü anlamamıza ve daha bilinçli, daha etik bir dünya yaratmamıza ilham vermeye devam etmektedir.

Kaynakça

Kötülük Üzerine Bir Deneme, Terry Eagleton.

Totalitarizmin Kaynakları-3 Totalitarizm, Hannah Arendt.

Büyük Felsefe Sözlüğü, Ahmet Cevizci.

Çağdaş Felsefe, Frank Thilly.

Kurdu kardeş gibi görebilmek

Tufan GÖBEKÇİN

Hem dış dünyadaki hem de kendi doğamızdaki iyilik-kötülük çatışmasında Jung'un söylediği gibi temkinli davranmamız gerekiyor: "Yavaş olun. Yavaş olun. Her iyilikle birlikte bir kötülük ve her kötülükle birlikte bir iyilik gelir. Diğeriyle karşılaşmaya hazır değilseniz, birine doğru çok hızlı koşmayın."

İnsanların kötülüğü ve kötülüğün nedenlerini dışarıda aradığı, kendi içine yöneldiğinde sevgi ve huzuru bulmayı umduğu bir dünyada yaşıyoruz. Kötülüğün doğamızın bir parçası olduğunu kabul edebilmek, bu tablonun değişebilmesi için atmamız gereken adımların başında geliyor. Ancak bunu kabul ettikten sonra bizi uzun ve zahmetli bir yolculuk bekliyor. Yolculuk ne kadar zorlu olsa da bu yolculuğu hiç göze almamak ve bilinçdışımızın kabullenemediğimiz içeriklerini görmezden gelmek, hayatlarımızı kolaylaştırmadığı gibi bizi aklımızın almadığı kötülüklere sürüklüyor. Hiçbir sorun gibi bu da yok sayıldığında yok olmuyor.

© GÖKŞEN ERATA

Jung, Vizyonlar Semineri'nde bilinçdışımızın kabullenemediğimiz içeriklerinin kendilerini birçok farklı şekilde ortaya koyduğunu söyler ve bunu kötü karakterlere duyduğumuz hayranlık üzerinden açıklar: "Kötü karakterlere bayılırız, onların hayat hikâyelerini ilgiyle okuruz; mesela Al Capone'un hayatını çok büyüleyici buluruz çünkü kendi bilinçdışımızın içeriklerini temsil eder." Günümüzde seri katilleri konu alan dizi ve belgesellere duyulan ilgiyi de bu çerçevede düşünebiliriz. Hatta seri katillere duyulan hayranlığın patolojik boyutlara vardığına tanıklık ederiz. Nihayetinde kabullenilemeyen kötülük, en azından bazılarımızın gözünde o kötülüklerin vücut bulmuş hali olan kurgusal veya gerçek kişileri birer kahraman haline getirir.

Bilinçdışımızın iki kutuplu olduğunun ve kolay kolay kabullenemeyeceğimiz içerikler barındırdığının farkına varmak, kendi doğamızla barışmanın tek yoludur. Jung aynı seminerde bilinçdışının kutuplardan birini kabul etmeme noktasındaki ısrarımızın hangi boyutlara vardığına dikkat çeker:

"Bilinçdışı ilk başta mutlak biçimde doğal haldedir; kendi kendisinin varlığını reddeden bir şeydir; hem evet hem hayırdır; hem iyi hem kötüdür; hem aydınlık hem karanlıktır; yapan ve yıkan doğanın sonsuz oyunudur. Doğa her sonbahar yıl boyunca yarattığı şeyleri öldürür; ilkbaharda onları yeniden yaratır. Ancak doğal bilinçdışında bile çok rahatsız edici bir faktör vardır: bireyin tohumu, benliğin tohumu, bilinci var eden kıvılcım. İnsan benliğinin tohumuyla bir olmayı amaçladığının farkına varmaya başladıkça her zaman doğaya aykırı bir şey yapar, doğaya zarar verir, doğaya deli gömleği giydirmeye kalkar. Doğadaki düz hatlara bakın: örneğin demiryolları, yollar; kesilen ormanlar; sürülen tarlalar; belirli yerlere dikilen belirli bitkiler. Doğa asla bu tür bir manzara yaratmaz."

Kendi doğamızı kabullenmek yerine doğaya hükmetmeye çalışırız. Kendimiz deli gömleği giymemek için doğaya deli gömleği giydirmeye kalkarız. Gölgemizle yüzleşmemek adına personalarımıza sığınırız. Ama nihayetinde gölgede bıraktıklarımız güçlenir ve bizi ele geçirir. Bize kendi doğamızın iyinin yanı sıra kötüyü de barındırdığını, yaşamın yanı sıra onun sadık yoldaşı olan ölümü de kapsadığını ve "Kara Kitaplar"da Philemon'un Jung'a söylediği gibi, doğamız gereği "mütevazı bir biçimde karşıtlıkların acısını çekmek" zorunda olduğumuzu hatırlatır.

Gölgelerimizi keşfetmek

Jung'un Vizyonlar Semineri'ndeki "Gölgelerimizi keşfetmek zorundayız. Aksi halde ne kadar canavar olduğumuzu görmek için dünya savaşına sürükleniriz" ifadesi, kabullenemediğimiz bilinçdışı içeriklerin bireysel olarak seri katillere patolojik bir hayranlık beslemenin ötesine geçip kitlesel olarak diktatörlerin peşinden gitmeye kadar varabileceğine dikkat çeker. Jung'a göre, "Hitler'in büyüsü, herkesin fazla itibarsız ve aşağılık bulduğu için söylemeye korktuğu şeyleri yüksek sesle söylemesinden gelir". Bir başka deyişle Hitler, insanların kabullenemediği bilinçdışı içerikler için tehlikeli bir kanal vazifesi görmüştür. İnsanlar dile getirmeye çekindiği kötülükleri, onun liderliği altında uygulama cesareti bulmuştur.

Yıllar sonra yapılan bir röportajda kendisine, 1930'larda birçok Alman hastayla çalıştığı hatırlatılarak o sıralar II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığını öngörüp öngörmediği ve bir üçüncüsünün yaşanma ihtimali hakkında ne düşündüğü sorulduğunda Jung'un verdiği yanıt dikkate değerdir:

"Bu konuda kesin bulgular yok ama o kadar çok işaret var ki insan ne gördüğünü bilemiyor. Ağaçlar mı, yoksa orman mı? Bunu söylemek çok zor, çünkü insanların rüyaları kaygılar içeriyor, ama bunların bir savaşa işaret edip etmediğini söylemek çok zor, çünkü bu fikir insanların zihninde en üst sırada yer alıyor... O kadar çok kaygı ve korkuyla doluyuz ki insan tam olarak neye işaret ettiğini bilemiyor. Kesin olan bir şey var. Yakında psikolojiye yaklaşımımızda büyük bir değişim yaşanacak. Bu kesin."

Jung bu köklü değişime neden ihtiyaç duyulduğunu açıklarken gelecekte bizi bekleyen kötülüklerin kaynağına işaret eder:

"Çünkü daha fazlasına, daha fazla psikolojiye ihtiyacımız var. İnsan doğası hakkında daha fazla anlayışa ihtiyacımız var, çünkü var olan tek gerçek tehlike, insanın kendisidir. En büyük tehlike o ve biz bunun farkında değiliz. İnsan hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Onun ruhunu incelemeliyiz, çünkü gelecek tüm

kötülüklerin kaynağı biziz."

Ancak insan doğası hakkında ihtiyaç duyduğumuz anlayışları edinme hızımız, teknolojiyle birlikte kendimize ve doğaya karşı kötülükler yapabilme kapasitemizin artış hızının ne yazık ki gerisinde kalmıştır. "Gılgamış Destanı"nın ortaya çıktığı tarihlerden günümüze kadar insanların doğayı fethetme -bir başka deyişle doğaya deli gömleği giydirme- arzusu hiç dinmemiştir. Üstelik modern insan artık çok daha büyük kötülükler yapabilmesine imkân tanıyan gelişmiş araçlar kuşanmıştır. Jung'un söylediği gibi: "insan kötülüğe olan eğilimini gerçekleştirmek için eskisiyle kıyaslanamayacak kadar etkili yöntemlere sahiptir. Bilinci genişledikçe ve farklılaştıkça, ahlaki doğası da geride kalmıştır. Bugün önümüzde duran büyük sorun budur."

Vaziyet bu olunca kendimizi içinden çıkılmaz sorunların içinde bulmamız ve kötülüklerin kaynağını dışarıda aradığımız gibi kurtarıcıyı da dışarıda aramamız kaçınılmazdır. Mitlerin ortaya çıktığı çağlardan günümüze kadar "kurtarıcı" fikrinin bizi heyecanlandırmaya devam etmesi, kötülüğün doğamızın bir parçası olduğunu kabullenemeyişimizin doğrudan bir sonucudur.

Kendi içindeki kötülüğü kabullenememek ve kötülüğü de kurtarıcıyı dışarıda aramak, tam bir kısırdöngüdür. Jung'un işaret ettiği gibi, bu döngüden çıkabilmek için daha fazla psikolojiye ihtiyaç vardır. Ancak bu psikoloji, elbette ki doğaya deli gömleği giydirmeye kalkan, düzenin devamlılığına hizmet eden "pozitif psikoloji" değildir. Gölgelerimizi keşfetmemizi, kendi doğamızla barışmamızı sağlayacak bir psikolojik yaklaşımdır. Jung'a göre, "modern insan kendi doğasıyla barışmanın yolunu öğrenmek istemektedir; *kendi kalbindeki düşmanı sevmeye* ve *kurdu kardeşi gibi görmeye* ihtiyaç duymaktadır."

Karanlık güçleri kabullenebilmek

Ne var ki karanlık güçleri kabullenebilmek, "kurdu kardeş gibi görebilmek" kolay değildir. Her zaman kabul edemeyeceğimiz karanlık bir yanımız kalacaktır. Jung'un bu durumda bize sunduğu tavsiye, her birimizin içinde olduğunu söylediği, 2 milyon yaşındaki İhtiyar Bilge'ye kulak vermektir:

"Karanlık güçleri kabul etmeli ve onları yansıtmayı bırakmalıyız. Kabullenmek nedir?

© GÖKŞEN ERATA

Bazı şeyler kabul edilemez. Eğer analiz dürüstse, imkânsız bir soruna ulaşacaktır: hiçbir çözümü olmayan bir soruna. İçgüdüsel doğa, büyük ölçüde bastırılır ve sonra su yüzüne çıkar. Peki şimdi ne olacak? Kimse bununla başa çıkamaz; kimse ne yapacağını bilemez... Yatağa gidin. Sorununuzu düşünün. Ne hayal ettiğinize bakın. Belki de Büyük Adam, 2 milyon yaşındaki adam [rüyanızda] sizinle konuşacaktır. Bir çıkmaz sokakta, onun sesini duyabilirsiniz. İnsanın neyse o olma dürtüsü yenilmez derecede güçlüdür ve buna her zaman güvenebilirsiniz, ancak bu her şeyin mutlaka olumlu sonuçlanacağı anlamına gelmez. Eğer siz kendi kaderinizle ilgilenmiyorsanız, bilinçdışı ilgilenir."

Jung'a göre karanlık güçleri kabul etmek, bilinçdışının kendi içindeki telafi edici etkisi olmadıkça tek başımıza üstesinden gelebileceğimiz bir şey değildir. Bilinçdışının etkileri, biz farkında olsak da olmasak da hayatlarımızı şekillendirmeye devam eder. Jung'un ifadesiyle, biz kendi kaderimizle ilgilenmediğimizde bilinçdışı ipleri eline alır ve kaderimizle ilgilenir. İnsan doğası hakkında daha fazla anlayışa sahip olmak, bilinçdışının olumlu ve olumsuz etkileri hakkında seçimler yapabilmemizi ve hareketlerimizin sorumluluğunu üstlenebilmemizi sağlar. Kendi kaderimizle ilgilenmenin yolu, ironik bir şekilde her şeyin kendi elimizde olmadığının kabulünden geçer. Doğa ironileri sever.

Bilinçdışıyla ve bilinçdışının karanlık tarafıyla yüzleşmenin, sonu gelmeyen döngüsel bir

yolculuk olduğunu da unutmamak gerekir. Gece ve gündüzün birbirini tamamlayarak günleri oluşturması gibi, aydınlık ve karanlık veya onların temsil ettiği iyilik ve kötülük de birbirini tamamlayarak Benliği oluşturur. Her yeni gün gibi Benlik de değişip gelir. Jung'un "Kara Kitaplar"ında tanıklık ettiğimiz gibi, insan sınavlardan geçtikçe onu daha zorluları bekler. Aydınlık ve karanlık, iyilik ve kötülük arasındaki çatışma kendi dışımızda olduğu gibi kendi içimizde de süregider. Jung yaşamı bir savaş meydanına benzetir: "Acı gerçek şu ki insanın gerçek hayatı acımasız karşıtlıklar karmaşasından oluşur: gece-gündüz, doğum-ölüm, mutluluk-sefalet, iyi-kötü... Bunlardan birinin diğerine üstün geleceğini, iyinin kötüyü yeneceğini veya neşenin kederi boğacağını bile bilemeyiz. Yaşam bir savaş meydanıdır. Her zaman böyle olmuştur, her zaman böyle olacaktır. Böyle olmasaydı var oluş sona ererdi."

Tam da bu nedenle hem dış dünyadaki hem de kendi doğamızdaki iyilik-kötülük çatışmasında, Jung'un söylediği gibi temkinli davranmamız gerekiyor: "Yavaş olun. Yavaş olun. Her iyilikle birlikte bir kötülük ve her kötülükle birlikte bir iyilik gelir. Diğeriyle karşılaşmaya hazır değilseniz, birine doğru çok hızlı koşmayın."

Kendi doğamızla barışmak başlı başına büyük bir görev olarak bizi bekliyor. Bizi kendi doğamızdan uzaklaştıran bir çağda bunu yapabilmek, Jung'un söylediği gibi her geçen gün daha fazla akrobasi gerektiriyor:

"Olduğunuzdan daha iyi olmaya çalışmayın, şeytanı kızdırırsınız. Olduğunuzdan daha kötü olmaya çalışmayın, Tanrı'yı kızdırırsınız. Neyseniz o olmaya çalışın, bu yeterince akrobasi gerektiriyor."

Kaynakça

C. G. Jung, *Kara Kitaplar.*

C. G. Jung, *C. G. Jung Speaking, Interviews and Encounters*

C. G. Jung, *Toplu Eserler*, II. Cilt.

C. G. Jung, *Toplu Eserler*, VIII. Cilt.

C. G. Jung, *İnsan ve Sembolleri.*

Kötü anne

Pınar AYDIN O'DWYER

Şeytan Mefistofeles, öç için her şeyi yapan Iago, şeytan ruhlu Macbeth'ler, ahlaksız Scarpia vb. karakterler, sanki her operaya bir kötü insan servisi şartmış gibi say say bitmez. (...) "İyi"ler genellikle ince sesli (soprano, tenor), "kötü"lerse genellikle kalın sesli (mezzo-soprano, alto, bariton, bas) olarak tanımlanıp bestelenir.

Aslında basit bir çizimle Yin-Yang tüm evreni tanımlar; birbirinin zıddı iyi ve kötü de buna dahildir. Üstüne Yin-Yang'daki ufak daireler, her iyinin içinde biraz kötü yön, her kötünün içinde de az da olsa iyi yön olduğunun sembolü olarak yorumlanabilir. Gerçek yaşamda olduğu gibi sanat eserlerinin çoğunda iyilik ile kötülük esere sızar. Roman, sinema ve opera gibi gerçek kötülük arketiplerinin yer aldığı eserlerde karakterler ayrıntılı olarak analiz edilirlerse, Yin-Yang daireleri misali, her siyah-kötü karakterin o kadar da şeytanı temsil etmediği, her beyazın da meleğin ta kendisi olmadığı görülebilir. Hatta iyi bir savunma yargıyı değiştirebilir.

Ancak, operanın amacı yaşamın gerçeklerini anlatmak olduğundan ve örneğin bir "operada iyi-kötü karakter analizi" dersinde olmadığımızdan kötülere avukatlık yapmaya kalkışmayacağım. Zaten, örneğin şeytan Mefistofeles[1,2] öç için her şeyi yapan Iago[3], şeytan ruhlu Macbeth'ler[4], ahlaksız Scarpia[5] vb. karakterler, sanki her operaya bir kötü insan servisi şartmış gibi say say bitmez. (1)

Müzik ve dramanın bileşik sanatı olan operada karakterlerin kişilik özellikleri sadece sözler, mimik ve jestlerle değil, karakterin ses tonu özelliğiyle de betimlenir. Eserlerde genellikle, masum-mağdur "iyi" ve hain-gaddar "kötü" ana-kahramanların ses tonu (dönemsel ve yöresel olarak) standarttır. "İyi"ler genellikle ince sesli (soprano, tenor), "kötü"lerse genellikle kalın sesli (mezzo-soprano, alto, bariton, bas) olarak tanımlanıp bestelenir. Kalın ses nadiren yaşlı, şefkatli veya akil karakterleri ifade etmek için tercih edilmiştir. (2)

***

Kötü karakterin kalın sesli olması kuralının dışında kalan başlıca kadın opera karakteri, kötülerin en beteri, tiz sesli *Gece Kraliçesi*'dir.[6] W. A. Mozart'ın "Sihirli Flüt" operasının ana-kötü karakteri Gece Kraliçesi, öylesine bir cadıdır ki cinsiyet açısından

[1] Faust. 5 perde opera. Beste: C. Gounod, Libretto: J. Barbier ve M. Carée (Goethe'nin Faust'undan esinle), 1859.
[2] Mefistofele, 4 perde opera. Beste ve Libretto: A. Boito (H. Berlioz'un La Damnation de Faust'undan ve Goethe'nin Faust'undan esinle), 1868.
[3] Otello, 4 perde opera. Beste: G. Verdi, Libretto: A. Boito (Shakespeare'den esinle), 1887.
[4] Macbeth. Beste: G. Verdi, Libretto: FM. Piave (Shakespeare'den esinle), 1865
[5] Tosca, 3 perde opera. Beste: G. Puccini, Libretto: L. Illica ve G. Giacosa, 1900
[6] Sihirli, Flüt, 2 perde opera. Beste: W.A. Mozart, Libretto: E. Schikander, 1791

negatif ayrımcılık yaparak bu yazıda sadece kötülük timsali kadınlara göz atılmasının nedeni olacak kadar kendine özeldir.

Gece Kraliçesi, kızının babası ve kutsal mabet başrahibi Sarastro'ya öfke ve nefret dolu intikam hisleri beslemektedir. Kraliçe, güzeller güzeli, pamuk gibi yumuşak kişilikli kızı Pamina'nın babası olmasına rağmen Sarastro'ya büyük hınç duymaktadır. Kraliçeye göre kızı kendi öz malıdır, kendisi ne isterse onu yapmak zorundadır. Hatta kızını babasını öldürmeye ikna etmeye çalışır ve opera külliyatının gelmiş geçmiş en etkileyici tiz tonlu aryasını söyleyerek eline bir de hançer tutuşturur ki babasını bununla öldürsün[7]

Cehennemin intikamı kalbimde kaynıyor,
Ölüm ve umutsuzluk beni yakıyor!
Eğer Sarastro senin tarafından ölüm acısını çekmezse,
O zaman sen bir daha artık kızım olma
Sonsuza kadar tanınma,
Sonsuza kadar terk ol,
Sonsuza kadar mahvol!
Tabiatın bütün canlıları,
Eğer Sarastro'yu cansız bırakmazsan!
İntikam tanrıları, duyun annenin yeminini duyun!

***

Philip Pullman'nın "Karanlık Cevher"[8] adlı fantastik roman dizisinin baş-kötü kadını *Marisa Coulter*, Gece Kraliçesi'ni andıran bir karakter. (3) Bayan Coulter, bebekken terk ettiği 12 yaşındaki Lyra Belacqua'nın annesi; evlilik dışı doğan kızının babası ise Lord Asriel. Bir ruhani kuruluş yararına çalışan âlim Bayan Coulter, o evrende her insanın yanı başında dolaşan, bilinç imgesi, hayvan görünümlü cinler üzerine araştırmalar yapmaktadır. Araştırmalarına göre cinler çocuklara zararsızdır ama erişkinlerin cinleri, uzaydan gelen, "toz" denilen büyülü maddenin onlara zarar vermesine yol açmaktadır. Bayan Coulter bu yüzden ergenlik öncesinde çocukları cinlerinden ayırmaya çalışmaktadır. Oysa asıl bu sihirli ve bilinçli "toz" sayesinde dünyada paralel evrenler ve bu evrenlerde yaşayan canlılar olduğu anlaşılabilecektir. Bayan Coulter'ın kuruluşu tüm evrenlere "böl ve yönet" yöntemiyle daha kolay hükmedebilmek için kimsenin paralel evrenler olduğunu öğrenmesini istemez. Dahası cinlerinden ayrılan çocuklar bilinçsiz hale gelmekte ve kendi kararlarını verememektedir ki esasen söz konusu kuruluş için bu daha da arzu edilen bir durumdur. Bayan Coulter bu amaçlara hizmet ederken, kızının babası Lord Asriel aksine tüm evrene eşitlik ve özgürlük sağlamak uğruna çabalamakta ve türlü tehlikelere göğüs germektedir. Lyra ise ne arkadaşlarının ne de başkalarının cinlerinin kesilerek bilinçlerini kaybetmelerini istemekte ve cesurca son derece tehlikeli maceralara atılmaktadır. Bayan Coulter, kendisini hamile bırakan Lord Asriel'a ve kendi malı olduğunu düşündüğü, buna rağmen boyun eğmeyen Lyra'ya öylesine kızar, öylesine öfke duyar ki hükmetme gücünü ve aklını onlara zarar vermek için kullanarak yapmadığını bırakmaz. Dahası insanların duygularını kullanarak kandırma ve yönetme üstadı Bayan Coulter, aynı Gece Kraliçesi gibi kızına babasını öldürtmeye uğraşır.

***

Boris Vian'ın "Yürek Söken" adlı distopik romanında benzer bir anne portresi çizilmiş. (4) *Clementine* çok sancılı bir doğumla üçüz bebekler dünyaya getirmiştir. Joël, Noël, Citroën adını verdiği bu çocuklarla hayatı değişir, daha doğrusu kararır. O da onlara, benzer bir cehennem hayatı yaşatmaya başlar. Çocuklanna hem hiç özgürlük vermeyerek hem de onlara kendisini acındırmak amacıyla onların yemek artıklarını hatta kusmuklarını bile yiyerek nefes aldırmadan bıktırıcı ve hükmedici bir anne olur. Aşırı korumacılığını doğumda çektiği sıkıntılar ve istemeden sahip olduğu çocuklar olarak savunur. O halde onlardan öç almalıdır, bu da hâlâ rahmindelermiş gibi onları bedenine bağlarcasına tutsak etmek ve yapmak istedikleri her şeye sürekli engel koyarak mümkün olacaktır. Kendisine bu zorlukları yaşattığı için kocasını da yok sayar. Ancak aşırı korumacılığın boyutu sevgi ile esirgemeyi aşmış, sevgisizliğe ve zarar vermeye ulaşmıştır. Üçüzlerin cesur olanı Citroën, evden kurtulmak amacıyla annelerinden gizli onlara uçmayı öğretmeye çalışır.

***

Bencil, narsisist, hükmedici, sevgisiz, kötü anneler; "Yürek Söken"deki psikanalist Jacquemort'un sözlerine atıfla "Kendi içindeki boşluğu, çocuğunun duygularını, kararlarını, yaşamını çalarak veya zincirleyerek doldurmak isteyen immatür anneler". Onlar, Yin-Yang'ın içi beyaz daireli siyah yarısıdır!

Not: Eserlerin sonu hakkında ipucu verilmemiştir.

Kaynakça

1. https://www.vialma.com/en/articles/88/Meet-the-opera-villains
2. Cantrell, M.: Voice Types of Opera Villains, Collaborative Study of Vocal Tessituras of Villains and Heroes in Opera, Undergraduate Research Journal, 19;1-8,2015.
3. Pullman, P.: His Dark Materials (Karanlık Cevher), (çev. S. Okyay, E. Öncül), İthaki Yayınları, 2007.
4. Vian, B.: Yürek Söken (çev. C. B. Akal), Can Yayınları, 1962.

[7] Der Hölle Rache: Cehennemin intikamı. Dinlemek için: www.youtube.com/watch?v=YuBeBjqKSGQ

[8] Philip Pullman'ın His Dark Materials (Karanlık Cevher) adlı üçlü roman serisi. Chris Weitz'in sinema filmi. Jack Thorne'nin TV serisi.

©DÜZENLEYEN: NİNEL ÇAM

Kötü neden kötü?

Kötü yapılan bir iş, bir kötülük eylemi midir?

Ninel ÇAM

Viyana'da her yaz gerçekleştirilen dans festivali ImPulsTanz'ta peş peşe üç tane, bütün salonun ayakta alkışladığı dans gösterisi izleyince bu konu hakkında yazmamın şart olduğunu hissettim. Böylesi bir festivalin bir kent için anlamını ve değerini anlamak, bilmek önemli. Evet, bu konuya zaman ayırmalıydım, Psikeart için yazabilirdim. Psikeart tematik bir dergi, acaba gelecek sayısının konusu neydi? "Kötülük"müş. Hay Allah, hiç de uymadı! Benim günlerimi son derece keyifli bir şekilde heyecanlandıran dans deneyimlerimle örtüşmedi. Derken bir gösteri izledim. Kendilerine Irmãs Brasil, yani *Brezilyalı Kız Kardeşler* diyen Vini Ventania ve Vitória Jovem'in "Eunuchs", yani "Hadımlar"ını. Henüz yarım saat geçmemişti ki, seyircilerden birinin "Was für ein Scheiß!" diyerek, daha doğrusu bağırarak çıktığı bir gösteri. Bunu nasıl tercüme edebilirim? "Bu nasıl boktan bir şey!", "Sıçık bir iş!" desem... Daha seviyeli bir dile tercüme etmeye çalışacak olursam: "Çok kötü bir iş!" Gerçekten kötü müydü gösteri? Kötüyse de neden kötü olduğunu anlamak gerek, nitekim, çıkan başkaları olmasına rağmen veya gösterinin sonunda alkışlamamayı tercih edenler de oldu, pek çok kişi de alkışladı. Kötünün, kötü bir işin, işini kötü yapmanın kötülükle ilgisi nedir? Bu "dans gösterisi" üzerinden "kötü" ile ilgileneceğim. "İyi" de doğal olarak düşüncelerime eşlik edecektir. Hem belki yazarken ben de hissettiklerimi, düşündüklerimi,

sezinlediklerimi, gözlemlerimi daha iyi anlayabilirim. Bu çabaya kesinlikle değecek bir deneyimdi benim için çünkü.

Gösteri Odeon Tiyatrosu'nda sahnelendi, klasik tiyatro mekânlanna göre daha esnek formatlarda kullanıma uygun bir tiyatroda. Seyircilerin oturduğu yere ek olarak, sahnenin soluna ve sağına, farklı yükseklikte üçer sıra sandalyeler konmuştu. Onların önüne de yere birer sıra beyaz minderler. Ben soldaki sandalyelerde, en ön ve en baş sandalyede oturdum. Seçim hakkım olduğunda genelde sıra başlarında oturmayı tercih ediyorum, çünkü gösterilerden çıktığım seyrek olsa da rahatlıkla çıkma opsiyonumun olması bana iyi geliyor. Bu arada sahnenin olduğu mekâna girerken herkese birer şişe su verdiler, hani olur da susarsak diye herhalde. Veya öksürük, gıcık falan tutarsa diye mi acaba? Bu "iyi" bir düşünce, "iyi" bir hizmet sanki, ne dersiniz? Ben gösterilerde seyircileri izlemeyi çok severim. Oyun ilgimi çekmezse seyircileri izleme imkânı sıkılmamama yardımcı olur. Eğer oyun ilgimi çekiyorsa da diğer seyircilerin tepkileri deneyimim üzerinde bir amplifikatör görevi görebilir, ki ben bundan hoşlanınm. Gösteri bir türlü başlayamadı. Borazan sesine benzer, ancak kendine özgü bir ses geldi off'tan. Bence ilginç bir sesti. Zaten herkes yerlerine oturmuştu, birbirimizle hafif temaslar, incelemeler de gerçekleşmişti, dans başlayabilirdi. Bekle bekle başlayamadı. Bilinçli olabilir tabii ki bu. Ancak olmaya da bilir hissi yarattı bende. Derken aynı borazan sesi ve yine beklemece. Yok yine başlamadı, yine uzun bir süre. Derken çıplak bir kadın, sarı düz ve gür peruk saçları baldırlarına kadar inen, yan tarafta oturan seyircilerin arkasından bir atmış gibi koşarak, ayaklarını yere sert sert vurarak, sahneye girdi ve koşmaya devam etti. Ve diğer taraftan ikinci bir kadın. Fizikleri düzgün kadınlar. Virajları alırken zorlanır gibi oldular, minderlerde oturan seyircilerin üzerine çıkacakmış gibilerdi, ama her seferinde kotarıp devam ettiler. Bilinçli bir hareketti bu bence, seyirciyi korkutmak, uyarmak, uyandırmak, uyanık kılmak gibi bir dertleri vardı. Ancak bedenlerini kontrol yetilerine güven duymak nedense pek mümkün değildi. Kocaman ayaklarının yere basışı çok atvari, ancak bir o kadar da hâkimiyetsin gibiydi. Belki de bu "tehlikeye ramak kala hali" onların gösterileri için değerlendirdikleri güçleriydi. Aa... sahneye girip girip çıkan, yeleleri, kuyrukları koştukları için dalgalanan yabani atlar gibi saçları dalgalanan iki kadının penisi vardı! Şaşırdım. Biraz. Ben ilk defa mı böyle bedenler

görüyordum acaba? Evet ve hayır. Sauna ziyaretlerimde pek çok erkeğin göğüslerinin bazı kadınların göğüslerinden daha büyük olduğu çok kereler dikkatimi çekmişti, özellikle yaşlıca ve beden yağları fazla olan erkeklerde. Ama bu iki bedende göğüs istenmiş, hormon terapisiyle büyütülmüştü sanki. Yoksa ameliyatla mı? Ama galiba ameliyatlı göğüsler genelde daha büyük oluyordu, meme ucunun etrafında ya da memenin altında da ameliyat izi. Göğüsler büyütülmüştü ama penisler kesilmemişti. Gösterinin adı "Eunuchen" yani "Hadımlar"dı ama onlar hadım edilmemişlerdi. Demek ki gösteri sırasında hadım olacaklardı. Olacaklar mıydı?

Gösteri hakkında devam etmeden önce, kısa da olsa "sahnede çıplak beden" konusunda genel olarak ne düşündüğümü paylaşmam gerek. Ben sahnede çıplak beden seviyorum. Her türlü bedeni sahnede izleyebilmeyi seviyorum. İnsanların bedenlerinden dolayı utanması gerekmediği her türlü duruşu, etkinliği destekliyorum. Kültürümüzde var olan "utanma" dogmasına karşı hareket eden çalışmalara karşı bir takdir duygusu yaşıyorum. Sahnedeki kıyafetsiz bedenlerin benim üzerimde yarattığı etki, boş bir mekânda yaratılan gösteriler kadar duru, yalın, doğal ve özel. Kıyafetsizlikte ben erotizmden ve cinsellikten ziyade "insanı" görüyorum, herhangi bir role bürünmeden önce, oyunlara başlamadan önceki halini. Parfüm dükkânında kokular arasında kahve koklamak gibi bir etkisi var sahnedeki çıplaklığın benim üzerimde. Yoksa sahnede çıplaklığı ben böyle seviyorum mu demeliyim? Brezilyalı kardeşlerde ise sürekli bir cinselliğe gönderme vardı. Yok hayır "gönderme vardı" deyince bilinçli, dozunda, ayarında, gerektiğinde, gerektiği kadar, hedefli de demiş oluyor insan, ki bence bu özellikleri kullanabilmek sanat üretimi için gerekli yetilerin varlığı anlamına gelir, oysaki Brezilyalı kardeşler "mütemadiyen" cinselliği ve hatta pornografiyi çağrıştıracak hareketler ve tavırlar içindeydiler. Cinsel ilişki sırasında, özellikle orgazm sırasında bedende oluşabilen gerginliğin biraz ucuzca taklidi mi demeliyim. Dil çıkarmalar, göz döndürmeler, kendi kendini okşamalar. Striptizin bir hayvansal versiyonu desem? Gerçi bence o hayvansallık sanatsallık katıyordu şovlarına. Erotik kıyafetler giymemiş olmaları da. O iki insanın bedeninde önce atlar görmüştüm, bir müddet sonra köpeklere dönüştüler. Bedenlerini bu şekilde özgür kullanabiliyor olmaları, o hayvanları, hayvansallığı yaratabiliyor olmaları gayet güçlüydü. Derken ağızlarından tükürük akan köpekler minderlerde oturan seyircilerle ilgilenmeye başladılar. Birinin elindeki bilet alındı, diğerinin suyu. Seyircilerin çoğu son derece sevecen bakışlarla onları izliyorlardı. Derken bir köpek, yoksa dansçı mı demeliyim, minderlerde oturan genç bir erkeğin boynunu yalamaya başladı. Hayır köpek gibi değildi yalaması. Erotik bir tavırla yalıyordu. Seyircinin "sanata saygı kelepçesi" onun herhangi bir reaksiyon vermesini engelliyordu. Umuyorum ki ben çoktan rahatsız olduğumu söylemiştim, söyleyebilmiştim. Derken diğer dansçı seyircinin birinden aldığı suyu içmeye başladı, daha doğrusu ağzını su ile doldurmaya. Su dolu ağzı ile başka bir seyircinin yüzüne yaklaştı, öpmek istermiş gibi seyircinin ağzını aradı, ağzındaki suyu seyircinin ağzına boşaltmak istiyordu galiba. Seyircilerden şaşkın sesler geldi. Ancak "maruz kalan" seyirci pasifti. "Dansçı" geri çekilip suyu fıskiye gibi havaya püskürttü, üzerine dökülen su ile vücudunu sıvadı, sonra kendini okşadı, ıslanan yerde debelenirken anında orgazmın doruklarında bir yerlerdeymiş gibi yaptı. Ben yavaş yavaş sıkılmaya başlıyordum. Cidden kötüydü gösteri. Kendi kendine "hallenen" iki bedenden başka bir şey yoktu neredeyse sundukları. Herhangi bir zekâ izi, bir düşünce, bir oyun, bir keyif, bir araştırma, bir şiir, bir vect hali. Sanat o kadar çok şey olabilir, o kadar çok şey barındırabilir ki sanatın dar tanımlara hapsedilmesini, varoluşsal özgürlüğünden ödün vermesini istemem düşünülemez bile, ancak sanat eserinin kendi değerini yaratmış olması lazım. Kendime "illaki iyi, güçlü veya ilginç bir şeyler bulabilirim, pes etmemeliyim" dediğimi hatırlıyorum. Bulduklarımı sizinle ihmal etmemeliyim. Kostümleri mesela, çıplaklık ile çok uzun sarı ve gür saçlar kombinasyonu ilginçti. Peruklar ile "sarışın" olmaya çalışmamışlardı. Peruğun perukluğu çok belliydi. İkide bir saçlarıyla ilgilenmelerinden, bir o omuzlarından bir bu omuzlarından ya öne ya arkaya atmalarından, "kadın stereotipi" yaratmalarından rahatsız olmamıştım, çünkü çok "gözüne gözüne"ydi, onun için de oyundu. Hayvansallıklarında da vardı bir oyun, bir güç. "Kadın memeli" ve penisli bireyler tanımadığım için, onun da ilginç bir yanı vardı benim için. Ama doğruya doğru, zamanında Avrupa'da farklı anomalilere sahip birkaç insanı toplayıp, veya ne bileyim uzak diyarlardan getirdikleri birkaç hayvanı veya zenci çocukları veya cüceleri, kötürümleri vs. kent kent, köy köy dolaşıp sokaklarda gösterip para toplayanları çağrıştırdı bende bu gösteri ilk olarak. Bir müddet sonra bu görüntüye alışınca "Belki bunun için iyidir" dediğimi de hatırlıyorum. Yani, memeli ve penisli insanlarla temasın o insanların varlığının farkında olmamı sağlaması iyi bir şey olsa gerek. Ne kadar farklı olursa olsun her insanın bedeniyle barışık olması, görünmez, tanınmaz olması gerekmemesi ve diğer insanların onları bedensel özelliklerinden ötürü dışlamaması önemli çünkü. Bu iyi bir şey, değil mi? Bu "dans" gösterisi daha başka ne sunuyor sorusunu sorduğum noktada ... elleri ve dizleri üzerinde ilerleyen dansçının arkasına takıldı diğer dansçı, yine el ve dizleri üzerinde ve öndekinin poposunu koklamaya başladı. Yok hayır popo değil anüsünü. Burnunu, yüzünü anüse yapıştırdı. Yaladı mı bilmiyorum ama yalıyormuş gibi yaptı. Bir taraftan dört ayak üzerinde yavaş yavaş arkaya doğru ilerlemeye devam ediyorlar bir taraftan anüs surat ilişkisi yaşıyorlar, yaşatıyorlardı. Öndeki dansçı cinsel olarak uyarılma halleri yaptı. İşte o noktada seyircilerden biri "Was für ein Scheiß" diyerek salondan çıktı. İlginç miydi yaşadığımız? Dans izlemeye geldiğini zannedip 200 kişiyle porno izler gibi bir halimiz vardı. Peki ama ... neden bu pornoyu izliyorduk? Gerçi öndeki dansçı cinsel imalar içeren mimikler, jestler yapmasa pornodan

ziyade iki köpeğin günlük rutin bedenselliğini izliyor olabilirdik. Bu şekilde sahnenin arka duvarı olan ince, uçuş uçuş, yarı saydam naylon folyonun arkasına geçtiler.

Sahne-dekordan bahsetmeyi ihmal ettim, oysaki pek beğenmiştim. Kullandıkları malzeme büyük bir ihtimalle son derece uygun fiyata inşaat malzemeleri satan bir yerden edinilebilecek bir malzeme. 10-12 metre genişliğinde, son derece ince naylon bir folyoyu 4-5 metre kadar yukarıda yatay astıkları bir çıtadan aşağıya sallanacak şekilde tespit etmişler. Yarı saydam malzeme, sanki bir inşaatta kullanılmıştı da sonra alıp buraya getirmişlerdi. Yıpranmıştı, yer yer delikler vardı. Hareketlere, dokunuşlara verdiği tepki çok güzeldi. "Slow motion" bir his yaratıyordu. Acaba nereden almışlardı? Ben de kesinlikle bu malzemeyle oynamak, çalışmak isterim. Bu folyonun arkasına geçmeleriyle güzel resimler oluştu. Ayağa kalkıp, parmak uçlarında yürüdüler biraz. Zaman zaman folyoya dokunup "incecik duvarın" (5x10, yaklaşık 50 metrekare) keyifli hareketlerine sebep oldular. Bedenlerinin verdiği buğulu resimler de çok hoş görünüyordu. Derken birlikte, yan yana, bir moda defilesinde yürür edasıyla, ayak uçlarında, büyük bir ahenkle, folyoyu büyük bir tavırla harekete geçirerek sahneye girdiler. Sahnenin ortasında arkalarını döndüler. Arka taraflarından bir elleriyle kendi bacaklarının arasından girip, ellerini büyükçe açıp, penislerini kavrayıp, anüslerine doğru çektiler, bacaklarını çaprazlayarak penislerini oraya sıkıştırdılar. Böylece önden cinsel organlan vajinayı andırıyordu. Ortada biraz daha derin bir çizgisi olan üçgen bir forma dönüşmüştü penisleri. Çapraz bacaklarla, parmakları ucunda balerinler gibi, sol sağ, sol sağ, sol sağ, hızlı hızlı yüklendikleri ayağı değiştirerek, hareket etmeye başladılar. Bu acaba hadım oldukları anlamına mı geliyordu? Hadım olmasalar bile "kadın" olmuşlardı galiba. Tekrar seyircilerle ilgilenmeye başladılar. Bu sefer göğüslerini veya yüzlerini okşamalarını istediler mesela. Arada sıkıştırdıkları penis özgürleşiyor, onlar da küçük kızların hoplamasına benzer bir hoplamayla hafiften hoplayıp, hop penisi tekrar çaprazladıkları bacaklarının arasına sıkıştırıyorlardı. Derken hop açıp, hop kapamaya başladılar. Hop açıp erkek oluyorlar, hop kapayıp kadın oluyorlardı. Bu kadar basit mi erkek veya kadın olmak?

Derken yine yerde "dört ayak" üzerinde hareketler, sürünmeler, başladı, yine seyircilerin arasından ilerleyip onlarla ilişkiye geçmeler veya geçme çabaları, birilerini sandalyelerinden kaldırmalar, başka bir yere oturtmalar, birilerinin kucağına oturmalar, bir dizi yaptırımlar. Ve sürekli "seksi ve orgazm olmak üzere bir kadınım" halleri. "Umarım benimle iletişim kurmaya çalışmazlar, çünkü hiç de açmadılar beni" diye düşündüğümü hatırlıyorum. Hani gösterilerini bozmak istemem ama yaptıklarının dans olduğuna ikna olmadığım gibi, "sanat" formatı altında seyircilere ciddi ciddi cinsel tacizde bulunduklarını da düşünmeye başlamıştım. Daha da az isteyeceğim şey ise gösterileri için kullanılmaktı, hayır, benden uzak dursunlardı. Hem sıkılmış hem de hafiften bir tiksinme hissi yaşamaya başlamıştım. Hem o zaman hem de şimdi yazarken. Julia Kristeva'nın tiksinme duygusunun birilerine, bir şeylere veya olgulara ihtiyaç duyulan mesafenin aşılması durumunda kendini gösterdiği teorisi geldi aklıma. Haklıydı galiba. Dayanın, bu yazının sonuna, daha doğrusu bu gösterinin, birlikte ulaşalım. Bundan sonra yazıma, senaryo yazımından tanıdığım bir yazı stiliyle devam edeceğim. Bunun bana gösteriye karşı ihtiyaç duyduğum mesafeyi sağlayacağını umuyorum. Aralarda da düşüncelerimi yazarım.

Çıplak 1 minderlerde oturan seyircilerin

arasından ikinci sıraya geçmek isterken, genç bir erkeğin cep telefonunu görür ve onu almak ister. Genç vermek istemez. Çıplak bunu kabul etmez, elinden zorla almaya çalışır. Genç bunu istemediğini belirtip cep telefonunu kendine çeker, bacağının altına saklar. Çıplak 1 almak için iki eliyle güçlü bir şekilde harekete geçer. "Saygı kelepçesinden" kendini kurtarmış olan genç, onun kaba gücüne cevap verir. Kaba kuvvet kullanımının, çekişmenin sonunda Çıplak 1 gencin kucağına yatar. Genç, rahatsızlığını ona dokunmamaya çalışarak, kollarını havaya kaldırarak gösterir. Derken çıplak kalkar, "sakinleş" anlamında tekrar tekrar hareketler yapar. Yaptırım gücünü göstermiştir, peşinden dinginleştirme veya susturma otoritesini kullanır.

Ben, bana bulaşmadıklarına tekrar şükrettim. Sanıyorum daha ziyade erkeklere bulaşıyorlardı. Kadınların da daha ziyade "sevimli," "anlayışlı," "gülümseyen" bakışlılarını, suratlılarını seçiyorlardı. Neden acaba?

Çiplak 1 önce minderde oturan bir seyirciyi kaldırır. Sonra sandalyede oturan başka bir seyirciyi. Kaldırdığı kişinin sandalyesine oturur. Kaldırılan seyirciler başta ne yapacaklarını bilemezler, sonra yere otururlar. Çıplak bacak bacak üstüne atıp, saçlarını "kadın stereotipi" hareketlerle düzeltir, göğüslerini öne doğru çıkarır, yanındakilerin bacaklarını falan okşar vs.

Giyinik insanlar arasında çıplak bir bedenin oturması ilginç göründü gözüme, daha doğrusu fotojenik. Zannediyorum zıt özelliklere sahip bireyler, objeler, olgular ilgi çekici resimler veriyor. Mesela, siyahlar arasında sapsarı bir çocuk. Çarşaflı, yüzü dahi peçeli kadınlar arasında yüzü açık bir kadın. Saunada oturan çıplak insanlar arasında kıyafetli bir erkek. Oyuncaklar arasında bir silah. Ormanda ağaçların arasında bir çalışma masası veya bir berjer koltukla bir okuma ışığı. Penguenler arasında hareket eden minik bir oyuncak robot. Siyah beyaz bir resimde kırmızı bir balon vs.

Çıplak 1 kalkıp oturduğu sandalyenin altına girmeye çalışır. Domalmıştır. Çıplak sandalyenin altına girmek için biraz daha çabalar. Ve sonunda elinde büyük bir şarap bardağıyla çıkar. O şarap bardağıyla ilgilenir biraz, seyircilere gösterir, sonra bu şarap bardağını getirip sahnenin ortasına koyar. O sırada Çıplak 2 yine seyircilerle ilgileniyordur. Boyun yalamalar falan. Derken Çıplak 1 Çıplak 2'ye karşı agresifleşir, el ve dizleri üzerinde duran, bir seyirciyle ilgilenen Çıplak 2'nin penisini arkadan, iki bacağının arasından kavrar ve onu gerisin geri sürüklemeye başlar. Çıplak 2 yaladığı genç erkekten hoşlanıyormuş ve ayrılmak istemiyormuş gibi yapar. Çıplak 2 direnir, hoşlandığı seyirciden kopmamaya çalışır. Ama Çıplak 1 güçlüdür ve şiddet uyguluyordur.

Benim penisim yok, onun için bu şekilde sürüklenmenin ne kadar acıtabileceğini tam olarak kestirmem mümkün değil. Ancak birileri benim göğüslerimden veya ne bileyim kulağımdan tutup böyle çekseydi çok acırdı. Böyle olunca da empati kurmada zorlanmadım. "Sex sells" mottosuna son yıllarda "aggression sells" mottosu eklendi galiba diye geçti aklımdan. Porno videolarının da zamanla tatmin olamayan insanlara yeni heyecanlar vermek adına agresyonlarının arttığını, şiddet unsurlarının gitgide daha fazla olduğu cinsel videoların çekildiğini okumuştum bir yerlerde. Son yıllarda saygımda azalma olsa da performans sanatçısı Marina Abramovic'i takdir ederim. Ancak onun "şiddet"in insanlar üzerindeki etkisinden, daha doğrusu gücünden, sanat için istifade etmede bir yol açmış olabileceği geçiyor aklımdan. Sanat dünyası için ciddi katkıları olsa da, sanat adına açtığı yollarla sanata da, insanlığa da zarar vermiş, kötülük etmiş olabileceği de.

Birinci çıplak ikinci çıplağı naylon folyonun önüne çeker, ayağa kaldırır, çarmıha gerili Hz. İsa'yı çağrıştırır şekilde kollarını açar. Ne zaman nereden aldı hatırlamıyorum, elindeki kırmızı ruj ile ikinci çıplağın vücuduna çizgiler çizer. Bu esnada ikinci çıplak ciddi acılar yaşıyormuş gibidir. Kırmızı çizgiler bedene yapılan kesikleri andırır. Çıplak 2 o an itibarıyla orada acılar içinde kıvranır da kıvranır. Bir müddet sonra Çıplak 1 öne doğru gelir, sahnenin ortasındaki şarap bardağını alır, penisini bardağın içine tutup seyircilere bakmaya başlar. Bir müddet sonra idrarı bardağı doldurmaya başlar. Peşinden bu bardağı seyircinin birinin eline tutuşturur, bu esnada idrar bardaktan seyircinin üzerine dökülecek gibi olur, seyircilerden topluca tiksinme sesleri gelir. Sonra elindeki bardağı yanındaki kişiye vermesini ister. Sonra bir diğerine. Bir seyirciye idrarı içmesini istediğini hareketiyle gösterir. Yine seyircilerden sesler gelir... Hayır, seyirci içmez, yanındaki kişiye vermek ister. O almak istemez. O da arkasını dönüp arkadaki sıradaki birine uzatır. Neyse ki o alır. Dikkatli davranılması gereken tehlikeli bir ateş topu elden ele bu şekilde ilerler. Arada sırada içilmesini istediğini gösterir. Derken yaşlıca bir adam bardakta şarap varmış gibi bardağı hafiften sallar, koklar ve içecekmiş gibi ağzına götürür. Seyircilerden yüksek sesler gelir yine. Seyirciler tiksiniyor mu, yoksa heyecan ve keyif arası bir şey mi yaşıyor ondan emin olmak pek mümkün olmaz. Derken bu böyle devam eder. Sonunda Çıplak 1 idrarlı bardağı sahnenin ortasına koyar. Kadın olup, bacaklarını çaprazlayıp ayak uçlarında dans etmeye başlar, bir taraftan da halkına selam vermek için el sallayan kraliçe gibi elini sallıyordur. Derken daha önce boğuştuğu genç kalkar ve salondan çıkar. Çıplak 1 peşinden el sallar. Ancak nedense bu yetmez, orta parmağını göstererek hareket çeker.

Bu hareket, gösterinin seviyesini, daha doğrusu seviyesizliğini, benim için alenen ortaya koyan

bir hareket oldu. Böylece izlediğim gösteride "iyi", "güçlü" veya "değerli" bir şeyler arayacak takatim kalmamıştı. Bir müddet sonra bir çift kalkıp salonu terk edince Çıplak 1 onların arkasından da hareket çekti. Bu olmadı. Kötü bir gösteriydi. Saygı talep ederken saygısız olmak, haklarını savunurken hak yemek, beğenilmek isterken bunun için çalışmamış olmak, kadınlığı ve cinselliği stereotiplere indirgemek ve birkaç cinsellik çağrıştıran hareketle bir gösteri kotarmaya çalışmak doğrudan ve ağır olmasa da değerlere, dolayısıyla insanlığa verilen zarar bence. Ben normalde travestiler ve trans kadınlarla yakın teması olan biri değilim. Böyle bir gösteriyle bu insanların hayatlarına dokunma, daha doğrusu onlar tarafından dokunulma, onları tanıma, tanıdığım için de sevme fırsatım olabilirdi. Beni kendilerine, insanlıklarına, yaratıcılıklarına, sanatlarına hayran bırakmamaları için herhangi bir sebep yoktu. Nitekim birkaç gün önce bir travestinin önemli bir rol oynadığı bir dans gösterisi seyirciler tarafından ayakta alkışlanmıştı. Çok iyi çalışılmış, samimi ve güçlü bir gösteriydi. Brezilyalı Kız Kardeşlerin uluslararası bir festivalde gösterilerini sahneleme fırsatını kötü kullandıklarını ve bu şekilde kendi camialarına kötülük ettiklerini düşünüyorum. İşini kötü yapmak kötülük müdür? Bence, zarar hedefi belli olmasa da bir kötülüktür. Daral gelmesine rağmen bütün gösteriyi izlemiş biri olarak, bu projenin güçlü yanının salt görsel ve yüzeysel olduğunu düşünüyorum. Projenin fotoğraf ve videoları çok başarılı, fotojenik, ancak izlediğim şey dans değildi, iyi bir performans da değildi.

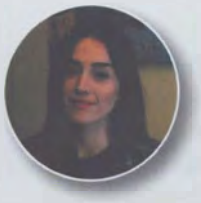

Her şeye rağmen ilginç miydi? Cesur ve radikal bir gösteri mi izlemiştim? Hayır. Çocuğu olanlar için, çocuğunun altını yüzlerce kere değiştirmiş hiç kimse için veya saunaya gidenler, FKK plajlarında yüzenler için, ne anüs, ne vajina, ne de penis göstermek bir gösteriyi kotarmak, bir gösterinin değer kazanması için yeterli olur. Cinsel hayatı porno izlemekle sınırlı olmayan hiç kimse de ne kadınlığın ne de cinselliğin bu gösterideki stereotiplere indirgenemeyeceğini bilir. Öyle olunca da baştan sona bu kadar basitleştirilmiş, daha doğrusu yavanlaştırılmış "cinsel hallenmelerin" can sıkıcı olması kaçınılmaz. Tamam ama bir şeyleri doğru ve güçlü yapıyor olmalılar ki Brezilya'dan kalkıp Odeon Tiyatrosu'na kadar gelebilmişler, değil mi? Evet, işinin ehli kişilerle çalışıyor ve bazı ilişkileri doğru kuruyor olabilirler. Gerçi şu aralar Avrupa sanat dünyasında kadın-erkek ikiliğinin ve cinselliğinin dışına çıkan bütün cinsel varoluş, tercih ve projelere prim verildiğini düşünüyorum. Bu ezilmiş veya ezilmekte olan fraksiyon ve etnik gruplar için de geçerli. Bence bu prim, sesi duyulmayanların ve hatta bastırılanların seslerini duyurabilmeleri adına iyi bir yaklaşım, iyi bir destek. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta var ki, o da bu primin "sanatı" domine eden bir ayrıcalığa dönüşmemesi. İyilik yapayım derken sanata, kültüre ve insanlığa zarar veriyor, kötülük yapıyor olabiliriz.

Naylon folyoda çarmıha gerilmiş İsa gibi dakikalarca acı çeken bedeninden ne olduysa bir anda kurtulur, Çıplak 2 ve bir moda defilesindeymiş edasıyla şarap bardağına kadar gelir. Ağzında bolca biriktirmiş olduğu tükürüğü durduğu yerden bardağın içine tükürüp sahneyi terk eder.

"Kuru Otlar Üstüne"

Dışardan içeriye, içerden dışarıya kötülüğün salınımı

Tuğba KURT ULUCAN

Sistemin yarattığı bataklık, içindekilerin hepsini kötülüğe yöneltir mi? İnsanların fiziksel ve sistemsel olarak maruz kaldıkları, onların kötü davranışlarına sempatiyle yaklaşmamıza neden olmalı mı?

"Aşağıda bir kör kadın. Hısım. Sayıklar bir dilde bilmediğim. Göğsünde ağır bir kelebek. İçinde kırık çekmeceler. İçer içki Üzüng Teyze tavan arasında. İşler gergef. İnsancıl okullardan kovgun."

Ece Ayhan, "Bakışsız Bir Kedi Kara"

Kötülük, içimizin çekmecelerine sinerken, nefesimizden hızlıca dışarıya salınır. Ve bu salınım, kendimize kör tarafımızla sayısız masumlaşma oyunu oynarken bizi yakamızdan çekip aynanın karşısına oturtur. Görmedim, duymadım, hissetmedim derken de ayna, hakikati "boşa" düşürmez, çarpar yüzümüze içimizdekileri. Çarpılmanın acısıyla da hemen karşılık verip aynalarla kavga etmeye başlarız. Ama kavga etmek de yetmez, daha da ileri gideriz. Gerinip gerinip tüm gücümüzle kırar, tuz buz ederiz aynaları. Zaman sonra ise elimiz aynaları tutmaz, kendiliğimiz de onlardan kaçar olur. Fakat aynalar, tüm inatçılıklarıyla yakamızı bırakmaz, sonsuzluklarıyla da her yerde beliriverirler.

Ve bu belirivermeler, bazen bir su birikintisinde, bazen bir pencerenin yansımasında bazen de bir çift gözde yakalar bizi. Ve yine yeniden estirip estirip hiç acımadan yüzümüze vururlar içimizdeki "kötüyü/kötülükleri"... Ama körlük bu ya, yine görmezden geliriz bu yansımaları. İnanmasak da kendimize, kimseler görmeden hızlıca bastırırız yansıyanları. Başlarız kendimizi akladığımız döngüsel masumlaştırma oyununa. Ve süregelen bu oyun, içine çektikçe bizi türlü savunmalarla, artık daha da ustalaşmış oluruz. Böylece daha da derin bir körleşmeye nail oluruz. Bu derin körlüğün içinde ise hakikatten uzaklaşıp gerçekliğimizi hakikat sandığımız durumlar karşılar bizi. Tüm bunların sonunda da bu olanları oldukça olağan, makul, haklı ve eğlenceli bulabiliriz. Aynı Nuri Bilge Ceylan'ın son filmi "Kuru Otlar Üstüne"nin başrolü Samet Öğretmen gibi... Samet Öğretmen'in biraz önce bahsettiğim masumlaştırma oyununun film boyunca hakkını verdiğini söyleyebilirim. Eylemlerinin kötülüğünü "masumiyete" ve "haklılığa" kavuşturmak için muazzam uğraşısıyla kendini bize inandırırken itiraf etmeliyim ki filmin başında ben de birçoğumuz gibi Samet Öğretmen'in olağanmış gibi sunulan gerçekliğine kapıldım. Hatta filmi izlerken dışarının (sistemin) gerçekliğinin yarattığı kötülüğe bir ara öyle saplanmıştım ki Samet Öğretmen ile devamlı ve sınırsız bir empati içinde yakaladım kendimi. Ancak malum sahneler geldiğinde frene basıp karakterin içine, bireyselliğe indirgeyerek bakabildim. Ve ancak o zaman duyumsayabildim onun kendine ait karanlığını, eksikliğini. Sanırım Nuri Bilge Ceylan da muazzam zihniyle bize tam da bu hattı göstermeye çalıştı; insanın içindeki kötülüğün sadece sistemsel olarak ele alınmasının ne kadar da "yavan" ve "gerçek dışı" olduğunu. Ve bu kötülüğün dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya nasıl sirayet edip halkalar içre genişlediğini. Bu yönlü genişleme ve insanın içindeki kötülüğün salınımı çok katmanlı ve fazlaca yönlü bir mesele olduğunun da idrakiyle bu yazıda filmi biraz önce bahsettiğim kötülüğün iç ve dış konumunun odağıyla ele alarak insanın içindeki "dönüşemeyen kötülüğün salınımına" Samet Öğretmen üzerinden bakmak istedim. Ve hikâyenin en başına yani ilk sahnelere dönerek filmde yaratılan fiziksel gerçekliğin kötülüğüne odaklanarak şunları sordum kendime, hepimize...

Sistemin yarattığı bataklık, içindekilerin hepsini kötülüğe yöneltir mi? İnsanların fiziksel ve sistemsel olarak maruz kaldıkları, onların kötü davranışlarına sempatiyle yaklaşmamıza neden olmalı mı?

Şimdi bu soruları hem kendi üzerimizden hem de "Kuru Otlar Üstüne" üzerinden ele almaya çalışalım. Sizi, ilk sahneyi düşlemeye davet ediyorum:

"Çarpıcı birilk sahne; soğuk ve ıssız, karlı yola fırlatılma hali, kimselerin gitmek istemediği, yiyecek ve içecek bulmakta zorlanılan yer, silah sesleri, üşümek, tekinsiz gök..."

Böyle bir yerin, durumun ya da sistemin içine fırlatılmış olduğunuzda ne hissettiğinizi tahayyül edebiliyor musunuz? Fiziksel olarak bu gerçekliğe sürüklendiğinizde içinizde nasıl bir duygulanım oluşuyor sizde? Muhtemelen kötü hisler, duyumlar diyeceksiniz. Ama bir müddet sonra bu kötü duygulanımı olumlu bir şeylere dönüştürülebilecek bazılarımız. Bazılarımız ise olumlu bakamayacak bu negatif duruma. Ve dışarısı bu kadar yıkıcıyken ıskalamayacak kötü duygulanımını. Peki olumlu bir şeylere dönüştürenler işlemiş olabilecek mi tamamen bu kötü duygulanımı? Yoksa bu "kötü duygulanımı" inkâr edip sistem tarafından kabul edilen istendik davranışlara yönelip sisteme uyum göstererek mi dönüştürecekler bu duygulanımı? Sağlıklı olan da bu mu acaba? Pek sanmıyorum. Ancak bu duygulanımla baş edemeyip aktif ya da pasif agresyon gösterip maruz kaldığı yıkıcılığa yıkıcı bir tepkiyle cevap vermek de çok daha kötü geliyor insana. Çünkü yıkıcılığa yıkıcılıkla tepki verildikçe,

yeryüzündeki kötülüğün etkisi halkalarca genişledikçe genişliyor ve de kötülük çoğaldıkça çoğalıyor. Belki de tam da bunları sorguladığımız bir yerde izleyiciler olarak filmi izlerken bir taraftan Samet Öğretmen'i kötü ve suçlu ilan edip diğer taraftan da onu anlayabildiğimiz kadarıyla hem kötü hem de mağdur tarafıyla karışık bir duyguyla kalakaldık. Bu ikinci taraftaki düşüncemiz de daha çok Samet Öğretmen'in içinde bulunduğu "dışın, çevrenin, sistemin" ona yaptığı kötülüğe cevaben bu kötülüklerin doğduğundan yani mağduriyetinden dolayı bu olumsuz davranışları ortaya çıkardığından yana olan tarafımızdı. Aslında yaşadığımız sistemin koşulları altında bir şekilde çoğu kez sistem mağduru olduğumuzdan da Samet Öğretmen'in "mağdur olan" kısmıyla yakınlaşmamız oldukça kolay ve olağan gelmiş olabilir bize. Ama bu olağanlığın da sınırları olduğundan ona bir tepki de verebildiğimizi düşünüyorum izleyici olarak. Ki Nuri Bilge Ceylan da bu "tepkiyi" kolaylıkla verebilelim diye ilerleyen sahnelerde Samet Öğretmen'in dış gerçeklikten öte, kendi iç gerçekliğindeki karanlık tarafını çok net gösterdi bize. Ve öyle bir karakter yaratıp önümüze koydu ki Samet Öğretmen'in meselesinin daha çok bireysel olduğunu görebildik bu sayede. Burada bahsettiğim karakter, Samet Öğretmen'in karşıtı olarak filmde beliren Nuray Öğretmen karakteriydi. Nuray Öğretmen ise Samet Öğretmen ile aynı koşullar altında çalışan ve bir patlamada bacağını kaybeden bir kadın olarak bize ortak mağduriyetlerin insanlarda aynı davranışları ortaya çıkarmadığını net bir şekilde gösterdi. Yani kötülüğe kötülükle cevap vermeyen, mağduriyete karşılık mağdur etmeyen insanların da var olduğunu altını çizdi. Bu karakterin (Nuray'ın) varlığı ile de Samet Öğretmen'in "küçük bir kıza", "fiziksel ve ruhsal travmaya maruz kalmış bir kadına" yönelttiği kötü ve pervert davranışların dışarının zorluğundan öte Samet Öğretmen'in ruhsal dinamikleriyle ilgili olduğunu çok net görebildik. Ki sanırım Nuri Bilge Ceylan da filmin hikâyesinde ve içinde Samet Öğretmen ve Nuray Öğretmen'in karşılıklı sahnelerindeki metinleriyle ve ilişkisiyle izleyiciye; dış ve iç gerçeklikle, iktidar ve özne ile olan çatışmanın insan davranışları üzerindeki etkisini "bireysel olarak" değerlendirebilmek için ortaya koymuştu. Ve filmin genelinde de bizi "sistemsel sorgulamaların ötesinde içerinin kötülüğü ile" Samet Öğretmen'i anlamaya çekmişti. Yani Samet Öğretmen'in maruz kaldığı kötülüğü işleyemeyen ruhsallığı ile pasif agresif, tepkisel bir şekilde ve de hiyerarşik olarak altındaki insanlara yönelttiği karanlık tarafını. Samet Öğretmen'in bu karanlık tarafını psikanalist Arno Gruen'in insanın varoluşunun, algılayışının ve ihtiyaçlarının baskı altına alınmasına tepki olarak "nefret potansiyeli" geliştirdiğini açıklayan şu görüşleriyle tekrar altını çizmek istedim. *"Arno Gruen, insanların yaşadıkları aşağılanma deneyimlerini tekrar yaşamamak ve kendilerini güçsüz hissetmemek için çektikleri acı ve zorlukları itiraf etmeyi alçaltıcı bulmaktadır. Bu durumu aşmakya da üstesinden gelmek için de insanların, başka insanları aşağılamak, onlara eziyet etmek ve onları fethetmeyi seçtiklerinden bahseder. Yani, ötekini ezmek kendini iyi hissetmenin koşulu haline gelir, der (Gruen, 2010)."* Aynı az önceki bahsettiğim kötülüğün işlenemeyip bir alt sisteme yöneltilmesi sorunsalındaki gibi. Bu görüş paralelinde de özellikle iktidar ile özne arasındaki ilişkinin hem senaryoda hem de sahnelerin binişikliği ve geçişleri içinde ayarlanarak hiyerarşik yapı ve itaat sisteminin çok net bir şekilde gösterildiğini düşünüyorum. Örneğin bu sahnelerden biri, milli eğitim müdürlüğünde öğrencisini taciz etmekle suçlandığı tehditvari görüşmeden sonra okula dönüp derse girdiğinde Samet Öğretmen'in öğrencilerine "kötü" davrandığı sahneydi. "Kendi üstünün ona kötü davranmasının narsisistik kırılımıyla baş edemeyen, bu duygunun onda yarattığı negatifi işleyemeyen Samet öğretmen, olanları bir çırpıda tüm sınıfa kustuğu anlarda şöyle diyordu öğrencilerine: *"O küçük beyinlerinize birkaç şey girsin diye uğraşıyorum burada, beni daha fazla yormayın, anlaşıldı mı? Hiçbirinizin ileride ressam*

falan olacağı yok, sizler şeker pancarı ve patates ekeceksiniz ki zenginler rahat yaşayacak, maalesef böyle, gerçek bu, yapacak bir şey yok ama şimdi bu deveyi gütmek zorundayız burada." Sonra *öğrencisi* bir şey soruyor, sinirleniyor öğretmenimiz ve *"Nece konuşuyoruz, nereden düştük buraya"* diyordu. Tam da bu sahne Gruen'in dediklerine çıkıyordu zihnimde. Kendi aşağılanma duygularını, maruz kaldığı kötülüğü kendinden altındakilere aynı sertlikle geçiriyordu Samet Öğretmen. Onlara da kendini aşağıladığı gibi aşağılayıp umutsuz bir gerçeklik yazıyordu. Çocuklara yansıttığı bu agresyonun, aşağılayıcı düşüncelerin sahibi olarak tüm bu kötü duygulanımı işleyemedikçe de içindeki kötü hissi bulaştırdıkça bulaştırıyordu. Sonra başka bir sahnede Samet Öğretmen'i, hızını alamayıp suça karışmış hali ve suçluluk duygularıyla baş edemezken, kendine göre haklı bir yerden fethettiği kız öğrencisine yaptığı kötülüğün suçunu öğrencisine taşıtmaya çalışırken izliyoruz. Sevim'i sınıftan otoritesiyle dışarı çıkardıktan sonra onun ardından onu kastederek şunları söylüyordu: *"Böyle insanlar var hayatta, her zaman olacaklar, önemli olan bu insanların kötülüklerine karşı mücadele etmeyi bilmek. En iyi mücadele de muhatap olmamak, arkadaşlık kurmamak yani."* Burada da bu sefer sistemden sonra her şeyin suçlusu küçük bir kız çocuğu oluyor. Yine kendi negatifinde kalamayan Samet Öğretmen, içindeki kötülüğü işlemeden onu olduğu gibi başka bir nesneye (Sevim'e) yöneltiyordu. Yine Gruen'in ifade ettiği gibi, kendinden alttaki Sevim'i gıyabında aşağılayarak yaşadıklarının üstesinden gelmek için başka insanlara kötülük yapıyordu. Ancak son sahnelerin birinde onu depresif, umutsuz, yorgun bir halde bir su birikintisinde kendine bakarken söyledikleriyle bulduğumuzda, kendi içine bakıp "kötü" tarafıyla "çok az da olsa" yakınlaşırken görüyoruz, fakat zihni hâlâ da "dışarının kötülüğüyle doluyken" şöyle diyordu bu sahnede: *"Burada yalnızca iki mevsim yaşanır hocam, demişlerdi geldiğimde. Kış ve yaz. Gerçekten de öyle oldu, baharı yaşamadan kışa geçtik. Aylar boyunca karlar altında kalan otlar, hayata küsmüş, yeşermeden sararmış gibiydi. Birkaç hafta önce neşe ile şakıyan kuşlar yılgınlık içinde ötüyordu. Metruk bir değirmen gibiydim, işe yaramaz, gözden çıkarılmış, yıkılmayı bekleyen bir değirmen. Yeryüzünün unutulmuş bu ücra köşesinde başka birçok şey gibi. İyinin ve kötünün, acının ve mutluluğun arasındaki çizgi belirginleşmiş. Sanki her şey yalnızca zamanı unutmak için yaşanıyor gibiydi. Sanki bu durmadan yağan kar her şeyin üstünü örtüp bu unutuşu mümkün kılmak için didiniyor gibiydi. Mevsimler geliyor geçiyor, umutlar başlayıp tükeniyor ve ama yine de hayat neden olduğu belli olmayan sabırlı bir inançla devam ediyordu."* Samet Öğretmen'in kendini değersiz, önemsiz ve depresif, umutsuz hissettiği bu sahnede, Arno Gruen'in, insanların yaşadıkları "aşağılanma deneyimlerini" tekrar yaşamamak ve kendilerini güçsüz hissetmemek için çektikleri acı ve zorlukları itiraf etmeyi alçaltıcı bulmaktadır, görüşünün izlerini bulabiliyoruz yine. Ancak bir nebze de olsa su birikintisinin yansımasından kendine biraz daha yakınlaşmış bir yerden... Bu sahne bile az da olsa birçoğumuza iyi geldi diye düşünüyorum. Çünkü insan ancak kendine berrak bir yerden bakabildikçe dönüştürebiliyor içeriyi. İçerimiz karmaşık, içerimiz karanlık gibi görünse de ayrıştırmak ve aydınlanmak "bacağımız parçalanmış" olsa da o kadar da zor değil. Yeter ki Ece Ayhan'ın dizelerinden esinlenerek ve alıntılayarak; insancıl okullardan kovulmadan, kendimize kör kalmadan, göğsümüzde ağır kelebekler taşımadan yaşamı kucaklamaya niyetlenelim.

Kaynakça

Ayhan, E. (2014), *Bütün Yort Savul'lar!* İstanbul: Yapı Kredi Yayınlan.

Gruen, Amo (2010), Demokrasi Mücadelesi: Radikalizm, Şiddet ve Terör, çev. İ. İlgan, Çitlembik: İstanbul.

Uyy tungala tungala...

Gürol TONBUL

"Yönetmek çalmaktır, bunu unutma. Ama vatandaşların çalması ve vergi kaçırmaları suçtur. Ben güçlüyüm ve ben açıkça çalacağım."

"Kötülük, insanın ağzından giren şeyde değildir. Kötülük ağzından çıkandadır"

Paulo Coelho, "Simyacı"

Bilinçli kötülüğün adıdır anlatacağım kişi... Çabuk sinirlenen ve sıra dışı davranışları olan bir diktatör.

Öyle ki bir anda denizde tüm teknelerin yan yana dizilmesini isteyen, böylece gideceği yere onların üstünden geçerek giden kişi. Askerlerine durup dururken -çalışsınlar diye- deniz kabuğu toplatan, yeterli sayı ya da yığın olmadığı zaman onlara gözünü kırpmadan kötülük yapan biri. Tarihçilere göre her kötülük hiçbir hazırlık olmadan bir kişiye sınırsız güç vermenin sonuçları olsa da, aynı zamanda kötülük bu kişinin kötülüğün sınırlarını zorlamasıdır.

İnsana yaptığı en büyük kötülükler cinsel sapkınlıkları olarak bilinse de, o bile hafif kalır anlatacaklarımızın yanında... Çok sevdiği atını konsül (Roma'daki en yüksek resmi görevlerden biri) ataması ve ona altın kadehlerde şarap içirmesiyle, hazineyi tamtakır kuru bakır haline çevirmesiyle ve sevdiklerini gözünü kırpmadan öldürmesiyle tanınır diktatörümüz. Yetmez bunlar... Görülmemiş zırvalıklarla yaptığı saldırılarla, hançeri ve kolluk güçleriyle korku salmalarıyla, herkesi tutuklatarak, öldürerek ya da ona inanan güçlerle çatıştırarak kötülüğün olanaksızını yakalamaya çalışır, kötülüklerin simgesi diktatörümüz...

"Caligula: Bulmak çok zordu.

Helicon: Neyi?

Caligula: İstediğimi... Ay'ı...

Helicon: Neee?

Caligula: Evet, gökteki Ay'ı istiyorum. Ama olmadı. Bu yüzden yorgunum. Deli olduğumu düşünüyorsun.

Helicon: Bunu düşünmeyecek kadar akıllıyım.

Caligula: Böyle bir dünyaya katlanılmaz. Ay'a ve ölümsüzlüğe gereksinim duyuyorum. Ay'ı ellerimin arasına aldıktan sonra olanaksızı yeryüzüne indirmiş olacağım.

Helicon: Ama sonuna dek gidilmez böyle bir düşüncenin.

Caligula: Sen ne anlarsın bunlardan. Sonuna dek gidilmedikçe hiçbir şey elde edilmez. Ne düşündüğünü biliyorum. Birkaç gün önce sevdiğim kadın öldü. Kız kardeşim Drusilla ile yatmış, ondan bir çocuk sahibi olmak istesem bile, o bıraktı beni. (Birden bağırır.) Ama onun karnındaki cenin de yarı tanrı! Çevremdeki her şey yalan. Ben gerçeğin yaşanmasını istiyorum. Halkı gerçekler içinde yaşatabilme gücüm var. Yastayım... Ben yasta olduğum sürece Roma halkı gülmeyecek, yemeyecek, konuşmayacaklar birbirleriyle.

Helicon: Dinlenmelisiniz.

Caligula: Hayır, o zaman Ay'ı kim verecek bana? Onu almalıyım. Dinle... Ayak seslerini duyuyorum gelenlerin. Konuşmalarını duyuyorum... Bana geliyorlar..."

("Caligula", s. 16)

Yer Roma. Milattan sonra 12 yılı. İtalya'nın Antium kentinde doğan küçük diktatör, imparator Tiberius'un üvey oğluydu. İmparatorun hiç varis bırakmadan ölmesiyle, 21 yaşında bahta sonra da tahta kavuştu. Kimsenin onun kötülüğün simgesi haline geleceğini düşünmedi. Güç öylesine sarhoş etti ki onu, zevk için yaptığı kötülüklerle anıldı. İlkönce herkesin saçlarını kazıttı çünkü kendisi keldi. Ve kimsenin ona üstten bakmasına izin vermedi. Ama sonraki icraatları, saçla ilgili yaptıklarını devede kulak bıraktı. Halkına gözdağı vermek için, ülkenin dört bir yanından getirdiği tanrı heykellerinin başlarını kestirdi ve kendi yüzünü onlara monte ettirdi. Tanrılığını ilan etti ve herkesin onun kurbanı olduğunu bilmesini istedi.

Devlette itibardan tasarruf olmaz diyerek bitmek bilmeyen para savurganlığıyla ünlendi. O debdebe ve görkem içinde doyumsuz ve sapkın cinselliklere göz yumdu, içinde yer aldı ve sadizmin yaratıcısı oldu neredeyse...

"Kahya: Devlet hazinesiyle ilgili sorunlar var Caligula. Düzenlemek zorundayız.

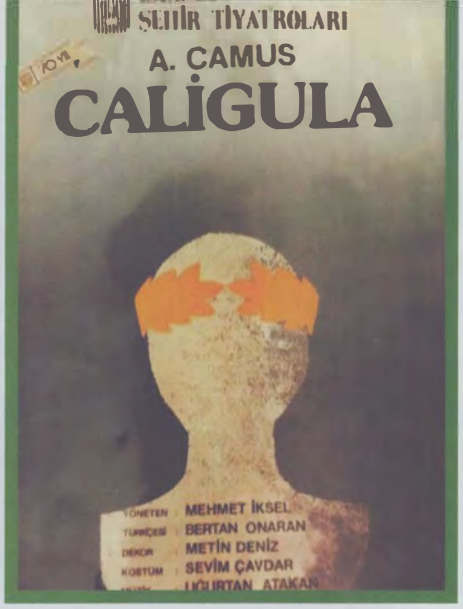
Caligula: Hazine... Anamal demek.

Kahya: Evet yüce Caligula.

Caligula: (Sevgilisi Caesonia'ya döner, sürekli gülerek) Hazine... Çok önemli değil mi sevgilim?

Caesonia: Değil sevgilim. İkincil bir sorun bu.

Caligula: Senin aklın ermez böyle şeylere. Hazine bir gelir kaynağı. Para önemli... Para halkın emeği, töresi, ordu gereçleri! Tümü anamal. Roma'nın büyüklüğü gibi olmalı hazine. Bir planım var. İlk anda siyaseti sonra ekonomiyi altüst edeceğiz. Önce bütün soylular, -küçük ya da büyük önemli değil- devletin imkânlarından yararlanan bütün bireyler çocuklarına mal bırakamazlar. Şimdiden onları devletin yararına bırakmak zorundalar.

Kahya: Ama...

Caligula: Sana söz vermedim, konuşma! (Bağırır) Ölmek istemiyorsan, gözlerini yere indir, bana bakma! Bu olmazsa, gereksinme karşılığı, yönetimimizce düzenlenmiş bir listeye göre kişileri öldüreceğiz. Böylece düzeni değiştirip, büyük bir mirasa konacağız.(...) Yönetmek çalmaktır, bunu unutma. Ama vatandaşların çalması ve vergi kaçırmaları suçtur. Ben güçlüyüm ve ben açıkça çalacağım. Bu buyruklarımı süresiz olarak uygulayacaksın. Vasiyetnameler bir ay içinde imza edilerek bana gönderilecek.

Kahya: Ama...

Caligula: Aptal, sözümü kesme! Hazinenin bir önemi varsa, insan yaşamının ona gereksinimi yok demektir. Senin gibi düşünenler bu yargımı onaylamak zorunda. Mademki her şeyi parayla ölçüyorlar, bir hiç için yaşamlarını onunla ölçmelerine izin veremem. Mademki buna gücüm var, karşı çıkanların kökünü kazıyacağım. Gerekirse ilk senden başlayacağım.

Kahya: İnanın, kötü bir niyetim yoktu efendim!

Caligula: Benim de... Buna inanmalısın. Hazineyi korumaktan başka ne düşüncem olabilir. Bana teşekkür etmelisin, planım yalın ve eşsiz. Ve bu tartışılmaz. Kaybolman için üç saniyen var. Bir.. (Kahya bir anda gözden kaybolur)

Caesonia: Bu şaka, değil mi?

Caligula: Hayır sevgilim. Elde olmayanı elde edebilme gücü...

Scipion: Ama sınırı olmayan bir oyun bu. Bir deli eğlencesi...

Caligula: Öyle edeme Scipion. Bu bir imparatorun erdemi. Sınırsız özgürlüğümün ilk adımı (Güler)." ("Caligula", s. 18)

Kötülükleriyle neredeyse dünyanın yarısına hükmeden, kendi yaptırdığı işkence aletleriyle kendine karşı olan kişilerin kemiklerini kırdıran ve kendini dünya lideri olarak adlandıran diktatör, içtiği suya, kendini koruyacak çevreye de ihanet etti zamanla. Ve Roma'nın ormanlarını tek tek yok ederken, suların kirlenmesine göz yumdu.

"Caesonia: Tanrılarla eş olmayı istiyorsun. Bundan daha kötü bir çılgınlık tanımıyorum.

Caligula: Beni deli sanıyorsun. Bir tanrı nedir ki onunla eş olmayı isteyeyim? Bütün gücümle istediğim, tanrılardan daha üstün olmak. Kralın olanaksız olduğu bir krallık...

Caesonia: Gökyüzünün gökyüzü olmaması, güzelliklerin çirkinleşmesi, duygusuz bir insan yüreği mi istediğin?

Caligula: Gökleri-denizleri bulamak, çirkinlikleri-güzellikleri karıştırmak, acılardan bir gülüş fışkırtmak istiyorum.

Caesonia: (Önüne dikilir ve yalvarır) İyilik var, kötülük var. Büyük olan, küçük olan, alçak olan var; eşitlik var, eşitsizlik var. Bunu değiştirme...

Caligula: Amacım bunu değiştirmek... Her şeyi eşitsiz kılacağım. O zaman insanlar mutlu olacaklar...

Caesonia: Seviyi yadsıyamazsın.

Caligula: Sevi mi? Bu bir hiç! Önemli olan devlet hazinesi... Her şey onunla başlar... Bunun için kurbanlar gerek bana... Halk! Onlar suçlu... Bana karşı olanların ölüme çarptırılmalarını istiyorum. Yargıçlar, tanıklar, sanıklar tümü hükümlü şimdiden! Tek özgür adamıyım şu imparatorluğun! Sen de boyun eğeceksin bana! Kan dökücü olacaksın! Soğuk ve acımasız davranacaksın. Bütün söylediklerimi yapacaksın!

Caesonia: Tümünü Caligula... Madem seviyorum seni...

Caligula: Artık hiçbir şey yok, görmelisin! Geriye ne kalıyor biliyor musun? (Aynanın önüne sürükler onu) Bak aynaya! Sadece ben, Caligula!" ("Caligula", s. 22)

***

Caligula kuşkusuz kötülüklerin babası, kurşunla zehirlenen bir deli, sapık bir katil... Ama o, vatanın ve orduların babası, en iyi hükümdar, inançlı adam sıfatlarıyla donattı kendini. Tüm bunların yanında, dokunulmazlık duygusuyla, -kötülüğün kaynağı- kendi gücüne olan tutkusuyla bilindi... Zayıf karakterini güçlü göstermek için akla hayale gelmeyecek uygulamalar yaptı. Yüreği sertleştikçe her türlü kötülüğü uygulayan Caligula halkın arasında bir öfke seli de yarattı. Ama halk korkak ve eylemsizdi.

"1. Soylu: Onurumuzla oynuyor.

Soylu Kişi: Orospucuk diye çağırıyor, gülünç duruma düşürüyor beni.

Mucius: Üç yıldır üstelik.

1. Soylu: Kıra gezmeye giderken her akşam kral tahtının arkasında koşturuyor bizi.

3. Soylu: Yoo, bu bağışlanmaz.

1. Soylu: Patricius, mallarını zorla aldı elinden Caligula. Scipion, senin babanı öldürdü. Octavius, senin karını kaçırdı, onunla birlikte oldu. Şimdi genelevde çalıştırıyor onu. Lepidus, oğlunu öldürdü senin. Bunlara dayanabilecek miyiz? Bana gelince... Güçsüzlükle, korku içinde bu dayanılmaz yaşamla uğraşacağım. Bu zorbalıkla yaşayamam.

Scipion: Babamı öldürürken beni seçti.

1. Soylu: Daha düşünecek misiniz?

3. Soylu: Seninleyiz.

5. Soylu: Alçaklık yaptığı.

2. Soylu: Utanmazlık...

6. Soylu: O güçsüzün biri. (Düzensiz bir kargaşalık.. Bir şamdan düşünce herkes korkuyla kaçar)

Cherea: Duyduğunuz korku sizde yiğitliğe, cesarete yer bırakmıyor. Sustukça daha ölümcül bir tutkuyla erkini gerçekleştiriyor. En ince yerimizden vuruyor, gözdağı veriyor bize. Bir adamın sınırsız erkini göstermesi ilk değil ama o alabildiğine sınırsız olarak yararlanıyor bundan. Kişiyi, çevreyi, yaşam alanlarını hiçe sayarak yapıyor bunu. Onda beni ürküten bu işte. Evet, davranmalı. Ama en güçlü olduğu sırada cepheden saldırarak bu haksız gücü yok edemezsiniz. Yarar gözetmeyen kötülüğe oyun oynamalı." ("Caligula", s. 24-25)

***

Caligula'nın dur durak bilmeyen hırsını, kötülüğünü ve devlet hazinesine kaynak sağlamak için halka yaptığı zulmü absürd bir kaos içinde kaleme alan Albert Camus'ye göre, Caligula'nın amacı garip bir kötülükten, vahşetten olanaksızı elde etmektir. Camus, bu anlatı biçimiyle din, devlet ve aile kurumlarını kökünden sarsan, aşk ve sevgi

sözcüklerini anlamsızlaştıran sadist karakterin kendi sonunu da hazırladığını belirtir.

"Caligula: Devlet ambarlarını kapatacaksınız. Kararnameyi onayladım. Açlık olmalı. Herkes açlığı tanır, bir yıkım gerekli bize. Yarın yıkım olacak. Can sıkıcı ama normal bir durum bu. Ama devlet önemli. Bu arada yiyelim beyler. Helicon birinci paragrafı oku!

Helicon: Uygulamalar evrensel, güç arttırıcı ve doğrudur. Her kişi ölür, çünkü herkes suçludur. Herkes ölür, çünkü Caligula'ya bağlıdır. O zaman, uygulamalara sesini çıkaran her kişi suçludur. İşte bu yüzdendir kişilerin ölmesi... Bu sabır işi'

Caligula: Ne diyorsunuz? Sabır... Ne güzel buluş... Bütçeyi arttırma planlarımı Caesonia'ya anlattım, o size açıklayacak. Benim uykum geldi.

Caesonia: Caligula, vatandaşların sık sık geneleve uğramasını istiyor, bunu yapanlar ödüllendirilecek.

1. Soylu: Parlak, dâhice bir şey...

Caesonia: Bence de... Bunu yapanlar ödüllendirilecek.On iki ayın sonunda madalya alamayan kişi ya sürgün edilecek ya da öldürülecek...

3. Soylu: Neden öldürülecek?

Caesonia: Caligula bunun çok da önemi olmadığını söylüyor. Önemli olan onun tarafından seçilmek...

Cherea: Bravo... Devlet hazinesi kurtulacak böylece...

Caesonia: Bu çok töresel bir durum. Kısacası, tüm cumhuriyetçi toplumlarda olduğu gibi erdemi suçlamak, kazıklamaktansa kötülüğü suçlamak daha doğrudur." ("Caligula", s. 34)

***

"Yaşam uğruna tutkunun gücünü gereğinden çok bilen ve doğanın hoşnut olmayacağını bile bile doğayı yok sayan" Caligula'nın Roma'sında su getiren kanallarda ve su depoları içinde biriken kurşun öylesine üst boyutlara vardı ki, böbreklerde yaptığı rahatsızlığın yanı sıra sinir sistemini tahrip ederek deliliğe yol açtı. Hırsından -kendisi için de beliren- bu tehlikeyi de görmezden gelen Caligula, vurdumduymazlığının neticesinde deliliğin içinde, delirium (çılgın) kötülüklere imza attı. Ama derler ya, atın ölümü arpadan olur diye, o da kurşun zehirlenmesi sonucu çöken bedenini koruyamadı ve korku salan hançeri

gibi -hançer darbeleriyle- göçtü gitti bu dünyadan. Geride dünyaya miras bıraktığı bir acun kötülük kaldı.

"Caesonia: Caligula midesinden rahatsız. Kan kustu.

2. Soylu: Ah, her şeye gücü yeten tanrılar! İyileşirse iki yüz bin sesters yatırma dileğimdir.

3. Soylu: Jüpiter yaşamımı al, ona ver.

Caligula: (Perdenin arkasından görünür) Hayır hayır, ben buna değmem. Götürün bunları! Caligula size yüreğini verdi.

3. Soylu: Ama nereye götürüyorlar beni?

Caligula: Ölüme... Yaşamını bağışladın ya yaşamım uğruna. Ben, bu nedenle daha iyi hissediyorum kendimi. Artık, kalmadı ağzımda o kanlı ve korkunç tat.

3. Soylu: Olamaz. Bu bir şaka olmalı.

Caligula: (Bağırır) Mimozalarla süslesin, denize açılsın bütün yollar! Gel Caesonia... Ne genel bir veba var, ne kan dökücü bir din! Hatta bir hükümet darbesi bile yok. Bu yüzden ben geçiyorum bütün bunların yerine... Onlar öldüremeyecek beni. Tanrıdan gelen bir şey, bana dokunmadan yok ediveriyor onları... Ve Caesonia, sevgili karım. Senin de ölmen gerekiyor. İki çeşit mutluluk var: Ben adam öldürenlerin mutluluğunu seçtim. Çünkü mutluyum. Bütün Roma Drusilla'nın adını anmaktan çekiniyor. Sevi yetmiyor bana, bunu o zaman anladım. Bir insanı sevmek, onunla yaşlanmak... Böyle bir seviye için yetenekli değilim ben. (...) Hiçbir şey sürekli değil, bilmeli bunu. Caesonia senin için perdenin kapanma zamanı geldi. (Caesonia'nın boynunu sıkar) (...) Caligula, sen de suçlusun! Ama kim göze alabilir seni, kimsenin suçsuz olmadığı bu dünyada? (...) Her şey öylesine karışık, ama öylesine yalın! Keşke Ay'ı elde etseydim... (Silah sesleri ve konuşmalar duyulur. Caligula küçük bir sandalye alır, aynada kendine bakar. Sandalyeyi aynaya fırlatır, ayna paramparça olur. Suikastçılar içeri girer. Yaşlı soylu kişi onu arkadan hançerler. Cherea bütün öfkesiyle karşısına dikilir. Caligula'nın gülüşü hıçkırığa döner. Sonra tümü vurur. Caligula yıkılır) Hâlâ yaşıyorum!" ("Caligula", s. 63-70-71-73)

***

Küçükken anneannem kötülüklerden korumak için bir tekerleme söylerdi. Hadi, onu uyarlayarak bitireyim yazımı:

"Uyy Caligula Caligula! / Uyu orada kal Caligula / Gelirsen hazır sopa / torunumun eline var maşa! Uyy tungala tungala / kömürlükte kal Caligula!"

Not: *Alıntılar, Albert Camus'nün yazdığı "Caligula" oyunundan yapılmıştır.*

Kötülüğe yedileme

Haydar ERGÜLEN

-Baba
bütün
kötülüklerin
anasıdır.

-"Daha
kötüsü de
olabilirdi!"
(Bu cümle
kötülüğün en kendisi!)

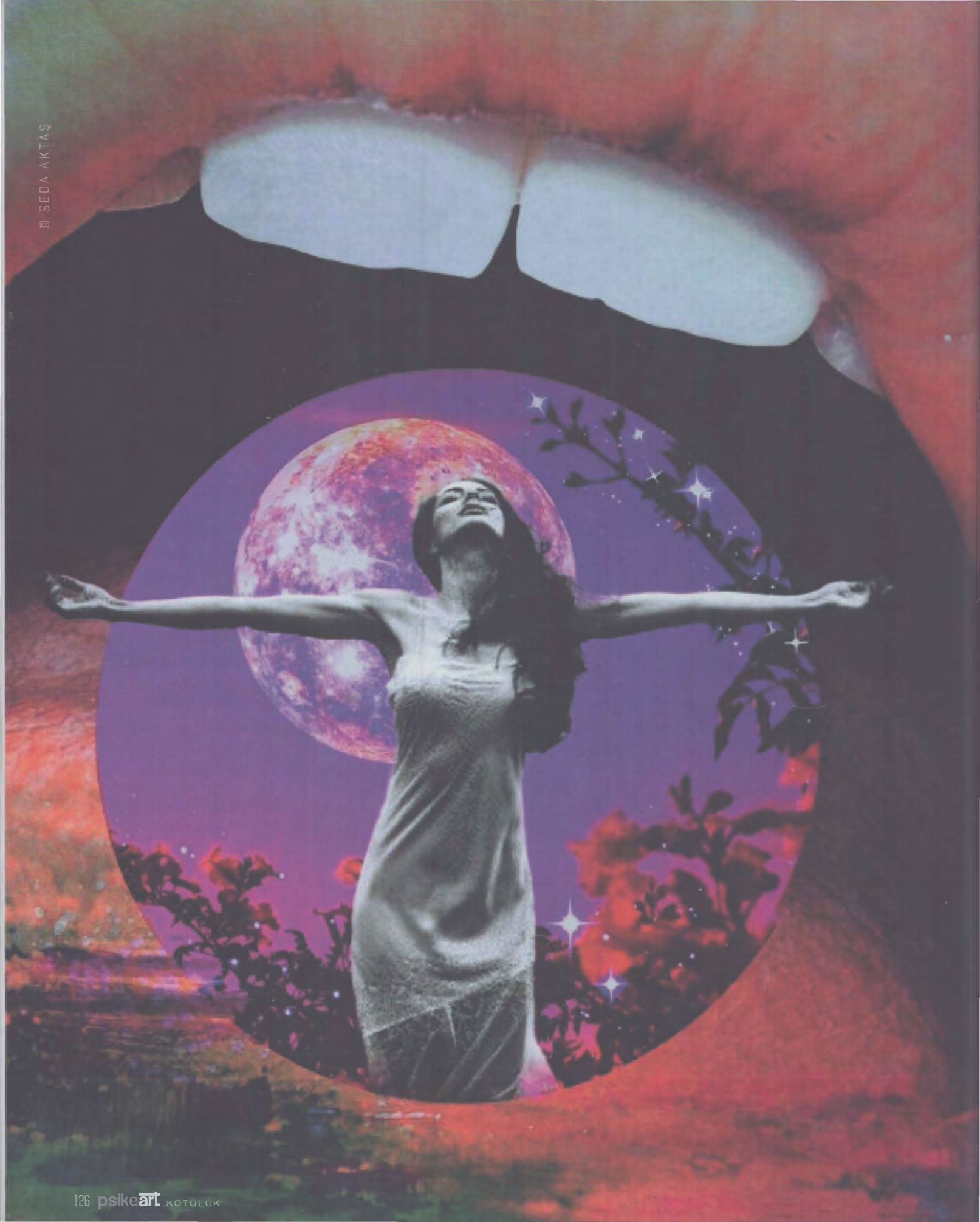
-*"Kıymetimi bilemedin,*
bir kötüye düş de gör!"
("Kötü başkasıdır" kötülüğü!)

-Kötülüğü hiç bu kadar
sevmedim,
diyorsanız,
iyi bir edebiyat
okurusunuz
demektir!

-Kısa vadede
kötüler,
uzun vadede
sanat
kazanır!

-Kötülerle
iyiler arasındaki
fark:
Biri düşünür,
diğeri yapar!

-Hepimiz
Hannah Arendt'in
"Kötülüğün Sıradanlığı"
kavramını doğrulamak
için çalışıyoruz!

© SEDA AKTAŞ

İyi bir öykü mü, kötü mü? Belki iç içe

Hira Selma KALKAN

İnsan iyiyi de kötüyü de içinde barındırıyordu. Tanrı bu kötülükle ne yapıyordu?

İnsan pür iyi bir varlık mıydı, pür kötü mü? Kimi kötü görünürken kendince iyi bir şey yapıyordu, kimi de iyilik yaptığını zannederken kötü sonuçlara neden oluyordu. İnsan iyiyi de kötüyü de içinde barındırıyordu. Tanrı bu kötülükle ne yapıyordu? İnsanı kendi suretinden yaratan Tanrı iyi miydi, kötü müydü?

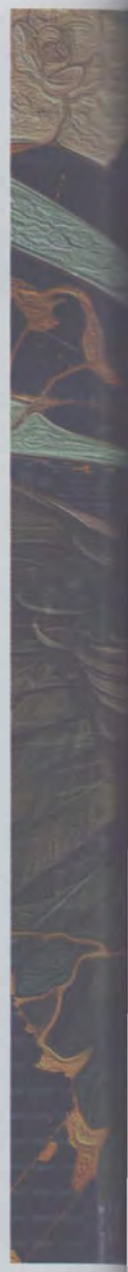
"İnsanlar benim onları kurtardığımı düşünüyor, oysa onlar benim hayatımı kurtardı. Kötülük gördüm, kötülük ettim. Gördüm, bildim ki, bir tek onlar kötülük etmiyor. Sevgiyi ziyan etmiyorlar. Doğrudur, ben onlara emek verdim ama onların bana verdiğini tarif etmem zor." Çok verici bir insandı Gülcan, "hayır"ı zor söylerdi, özellikle hayvanlar söz konusu olduğunda. Ayşe abla tatile giderdi, köpeğine o bakardı. Köpeği sokakta bulmuş, Ayşe ablaya yuvalandırmıştı, "Ben bakarım" gerekirse demişti. Ayşe abla fırsattan istifade bahçeye de baktırırdı, tatilini yapardı. Bilirdi ki en iyi Gülcan bakardı yavrusuna da yuvasına da. Gözü arkada kalmazdı. Yaz geldi mi bitmezdi Gülcan'ın işi; o ev, bu ev, bakılacak hayvanlar, bahçeler... Bir de sokak beslemesi vardı. E, çalışmıyor da, nasıl besliyordu onca hayvanı? Beslemesinin saati vardı, mesai gibi. Nice sonra yorulduğunu kabul edip "Hayır" demeye başladı içi sızlasa da. Mama karşılığı bakar oldu; kendine bir iyilik yapmaya başlamıştı yıllar sonra.

Sivas'ta yaşıyorlarmış. "Madımak'ta insanlar yakıldığında çok korkmuştum" dedi, "bizi de yakarlar diye". Apartmandaki tek Alevi aile onlarmış. Yıllardır komşuluk ettiği haneler, sanki yangını onlar çıkarmış gibi kendileriyle konuşmamaya, yüzünü çevirmeye başlamış. Hatırlarını sormaz olmuşlar. Ailesi korkmuş başlarına bir iş gelir diye, çoluğu çocuğu toplayıp İzmir'e göçmüşler. "Beraber çay içtiğimiz, çekirdek çitlediğimiz komşular nasıl oldu da bir günde bambaşka oldular" diyormuş. "Bu kadar kötülük varken Tanrı nerde?" diyormuş. Yananlara mı üzülsün, kendi kaybettiği mahallesine, komşularına mı? Sanki yangının sorumlusu kendileriymiş gibi suçluluk da duymuşlar. Sonra düşünmüş, belki komşular utançtan bakamamışlardır yüzlerine. Ah canım, hâlâ naif. Üniversiteyi İzmir'de okumuş. Lise aşkını bırakmış, çocukluğunu bırakmış Sivas'ta, insana inancını... Korkuyla geçmiş yıllar. Aile aşırı korumacı olmuş, "Aman kimseye bir şey demeyin, kendinizi açık etmeyin" falan. Ürkek ürkek gitmiş gelmiş okula. İçine kapanmış iyice. Sevgilisi de terk etmiş, "Bizim işimiz olmaz" demiş. "Gidersen biter" demiş. "Terk ettin beni" demiş. Oysa büyükler göç ederler, çocuklar hep sürgündür.

Birkaç sene sonra onunla ilgilenen bir gençle tanıştığında nefes alır gibi olmuş, lakin birlikte esrarla tanışmış. Ve hap ve bilumum diğer maddeler... Seks ve kendinden iyice utanma, suçluluk. Okul uzamış, aile içinde tartışmalar artmış. Derken bir o erkek, bir bu erkek, kimsede duramamış. Zar zor bitmiş üniversite. Gelmiş lise aşkı, demiş "Unutamadım seni, hadi beraber olalım". "Çok geç, ben kirlendim, olmaz" artık demiş. Anlatmış olanları. Oğlan "Olsun varsın" demiş, lakin sürmemiş ilişki. Madde artmış. Ailesi hastaneye yatırmış en sonunda. Maddeden kurtulsun, bu rezillik bitsin diye. Hastane sonrası evde geçen zamanlar. "Evden dışarı çıkamıyordum. Korku de, mecalsizlik de, ne dersen de. Evden beş dakika uzağa gidemiyordum. Sürekli yatıyordum. Bir yer bulmuş, çıkamıyordum. Sonra bir gün, 'Yürüyeceğim yürüyebildiğim kadar, buradan çıkmalıyım' dedim. Yürüdüm beş dakika, belki 10 dakika, aylar sonra ilk defa nefes nefese... Bayılacağım korkusuyla... Şu eski kayığın yanında bir şey gördüm, acı acı sesleniyordu. Yaklaştım. Vücudu yanmış bir köpek. Sivas'taki dumanların kokusu geldi burnuma, evimizin camından gördüğüm dumanlar geldi gözümün önüne. Düşeyazdım. Eğildim yanına. Gözleri gözüme değdi. Zırıl zırıl ağladım aylar sonra nihayet. Yüzüm yıkandı gözyaşlarımla, yüreğimde bir şeyler yıkandı. Çöktüm oturdum yanına. Başını sevdim, ellerim sızladı, bir şeyler aktı içimden. Daha önce bir hayvanla böyle bir bağ kurmamıştım. Uzaktan bakar geçerdim, geçemedim.

© SEDA AKTAŞ

Veteriner çağırdım, tedavisini verdi. 'Her gün bu ilaçlar sürülecek, köpek güvenli bir yere alınacak' dedi. Nasıl yapardım ki eve gidip gelecek mecalim yoktu. Bir deri bir kemik kalmıştım. Tamam dedim. Günde iki kez köpeğin ilaçlarını vermek, derisini soğutmak için geldim gittim. Beni evden o yavru çıkardı. Beni evden, beni benden o yavru kurtardı. İnsanın kötülüğü beni evimden çıkardı. Ben mi kurtardım o köpeği, o mu kurtardı beni? O kurtardı beni. Sonra görmeye başladım diğer köpekleri de, kedileri de. Onları beslemek için çıktım evden. Bu benim görevimdi artık, yaşamak için bir sebebim vardı. İyi olmak için bir sebebim vardı. Uyanmak için bir sebebim vardı." Kendindeki iyiyle temas kurunca, yaşamak için de güç bulmuştu Gülcan.

Gülcan yanan köpeği gördüğünde, tedavisini başlattığında bir çiftgöz uzaktan onu izliyordu. Katilin cinayet mahalline dönmesi gibi. Evet, bu yavru da görülmüştü ve onu kurtarmıştı biri. İçi rahatladı izleyen gözlerin. Bir süre takip etti, annesine söyleyebilirdi bu hayvan kurtarılmıştı. Kendi yakmıştı yavru köpeği ve mahallenin görünür bir yerine koymuş, birinin kurtarmasını beklemişti. Diğerlerine yaptığı gibi. Uzun yıllar kedi fobisiyle yaşamıştı Yaman; yaklaşamıyor, dokunamıyordu. Kedilerden uzak dururmuş, yolunu değiştirecek kadar korkarmış. İstanbul'da apartmanda otururken sorun yokmuş ama şimdi İzmir'de müstakil, bahçeli evde kedilerden kaçmak çok zormuş. Babası öldükten sonra annesiyle buraya taşınınca fobisi daha da artmış. Onlara dokunmak istiyormuş aslında, içinde tuhaf bir şey akıyormuş ama dokunmaktan şiddetle korkuyormuş. Sonra bir çözüm bulmuş kendince, onları yakıyor ve yanan yavruları insanların göreceği bir yere koyuyormuş. Gaddar bir baba ve onun zulmünden koruyamayan, aslında kendisi

© SEDA AKTAŞ

de bağlayarak, aşırı koruyarak zulmeden bir anneyle büyümüş. Anne öyküyü anlatmış bir gün, hayal mi gerçek mi bilmediği öykünün üzerinden sis perdesi kalkmış böylelikle. Üç-dört yaşlarında bir çocukken sokakta bir yavru kedi bulmuş, onunla oynayıp duruyormuş. Kedi zıp zıp zıplıyormuş. O esnada annesi sobada mısır patlatıyormuş. Kediyi sobanın üstüne koymuş, zıpladıkça hoşuna gitmiş. Annesi "Oğlum dur, yapma" demiş. "Kedi patlatıyorum" deyip keyifleniyormuş. Anne "Oğlum dur" dedikçe baba sinirlenmiş. "Öyle patlamaz, böyle patlar" diye kediyi sobaya atıp yakmış. Kedinin çığlıklarını ve yanışını izleyen çocuk kalakalmış. Anne önce kendine getirmek için bir tokat atmış, sonra da dövmüş. "Kediyi öldürdün, senin yüzünden" diyormuş anne. Baba elinde TV kumandası, "Bir daha kedi medi görmeyeceğim, kes ağlamayı" demiş ve zaman orada durmuş. "Babam döverdi, kızardı evet ama ben yaramazdım, hem başımızdaydı babam; şimdi ben annemi toparlamak zorundayım." Babasının ölümünü atlatamadığını söylüyordu Yaman, annesiyle ilgilenmesi gerekiyordu, anne de ona yapışık. Annem de atlatamadı aslında diyordu.

Evin babası olmak durumu ama yetememek ve yerine geçmiş olmanın suçluluğundan daha öte bir suçluluk vardı aslında. "Babam iyiydi, kötü olan bendim" diyor. "Ben yaramazlık yaptığım için dövüyordu babam, hizaya sokmak için. Yoksa severdi babam, iyiydi."

"2 Temmuz'da öldü babam" diyor. "Ben sokağa çıkmasam ölmezdi belki. Asker olan babamın işinden dolayı Sivas'ta geçti çocukluğum. Zehir zemberek dumanları hatırlıyorum, komşumuzun akrabaları da ölmüştü orda, annem onlarla görüşmemi istemedi sonra. Zaten kısa bir süre sonra taşındık İstanbul'a. O komşunun oğluyla karşılaştım yıllar sonra, beraber bir yürüyüşe katıldık Madımak'ta yananlar için. Çok kızdı babam, "Sana ne" dedi. O kadar kızmasa o kadar içmez, kaza yapıp yanmazdı. Alkollü araba kullanırken kaza yapmış ve arabası ateş almıştı. Annem göstermedi ölüsünü bana. Yüzü yanmış, anlattı ama 'Bakma, dayanamazsın' dedi. 44 yaşındaydım oysa, dayanırdım belki. Annem koruyucudur evet... Benim de insanın zulmünden korumam gereken, iyileştirmem gereken kediler ve köpekler var." Sobada ölen kediden de, yanarak ölen babasından da kendini suçluyordu. Suçunu başka bir suçla, kontrol edilebilir bulduğu bir suçla telafi ediyordu. Kendisini kurtarmaya yeterli görmediğinden başka birinin kurtarmasını sağlamaya çalışıyordu. "İnsanlar ancak büyük bir olay olduğunda harekete geçiyor. O hayvancıkları yakıyorum ki görüp yardım etsinler, yoksa sokakta yanlarından geçip gidiyorlar. Bir parça canları yanıyor evet ama kurtaran biri çıkıyor, bu kadar acı çektiklerini görünce, yoksa görünmüyorlar." İçindeki kötü çocukla, kötü babayla baş edemiyor ama bir yol bulmaya çalışıyordu, sapkın bir yol.

En büyük kötülüğü kendimize yapıyor olabilir miyiz?

Sebla KOÇAN

Belki de insanın kendine yaptığı en büyük kötülük, kendini bir başkasında bulmaya çalışmak. Yani kendini sevmeden başka birini sevmeye başlamak. (...) Yazar Başak Duru'nun yakın zamanda Masa Kitap'tan yayımlanan kitabı "Kimse Tek Başına Delirmiyor", konuya çağdaş ve samimi bir perspektiften yaklaşıyor.

Başak Duru

"Acı çektiğimiz, hayal ettiğimiz gibi gitmeyen ilişkilerde karşı tarafı kötülediğimiz kurgular yaratmaya açık olduğumuzu düşünüyorum. Ancak hikâyeler her zaman her anlatanın dilinde farklı şekilleniyor. Kötülük ya da kötü adam kavramına buradan bakmak istedim. Joker'in geçmişini öğrendiğimizde yaptığı kötülüklere rağmen onu anlayabildiysek Sarp'ı anlamamız da çok kolay."

"O beni bağlar, ben yine durmam, / Sor bana pişman mıyım?" Türkiye'nin önde gelen rock gruplarından Duman'ın bu ünlü şarkısı, belki de yetişkin ilişkilerinin günümüzdeki en çarpıcı hallerinden birini anlatıyor: Bağlanma kaygısı.

Bağlanamamak kendimize yaptığımız bir kötülük mü? Romantik ilişkilerimizde bağlanamayan partnerimiz bize bir kötülük yapıyor olabilir mi? Peki ya bunun farkında olup da her şeye rağmen kalmayı seçiyorsak kendimize ne kadar bağlıyız? Bu soruları cevaplamadan önce bağlanma teorisi hakkında sesli düşünelim.

Bağlanmak tam olarak ne demek?

Bağlanma teorisini, bireyin özellikle erken çocukluk döneminde birincil bakım verenleriyle (genellikle anne) kurduğu duygusal bağın niteliğini ve bu bağın sonraki yaşamındaki ilişkiler üzerindeki etkisini inceleyen önemli bir gelişim psikolojisi kuramı olarak tanımlayabiliriz. Güvenli, kaygılı-kararsız, kaçıngan ve dağınık olmak üzere dört ilkesi olan bağlanma teorisi, bireylerin sonraki yaşantılarında ilişkilerini ve genel psikolojik sağlığını etkileyen bir konu. Bu durum ebeveynlere ve bakım verenlere çocuklarıyla güvenli bağlanma geliştirmelerine yardımcı olacak stratejiler sunarken yetişkinlikteki ilişki sorunlarının kökenlerini anlama ve bu sorunları ele alma konusunda da bazı yaklaşımlar geliştirilmesine olanak tanıyor.

Günümüzde gelişim psikolojisi alanında aktif olarak araştırılan bağlanma teorisi çalışmalarına göre bağlanma stilleri sadece çocuklukta değil, yetişkinlikte de değişebiliyor. Bu çok önemli bir nokta, zira bağlanma teorisi, sadece ebeveyn-çocuk ilişkileriyle sınırlı kalmayıp romantik ilişkiler, arkadaşlıklar ve hatta iş ilişkileri gibi diğer sosyal bağlamlara da adapte olabiliyor.

Sorunlarınızı konuşmaya çalıştığınızda bundan kaçan, hatta halının altına süpüren partnerler, gündelik konularda rahatlıkla konuşabildiğiniz ama gerçek duygularınızı anlatmaya kalktığınızda karşınızda bulamadığınız arkadaşlar, sizi anlama veya dinleme gereği duymayan yöneticiler... Bir yandan da sıradan bir günde tek bir cümlesiyle sizi yakalayan, öyle çok da yakın olmadığınız ama sohbetinizin çok derin olduğu bir mahalle sakini veya aile bağlarınız nedeniyle bir araya geldiğinizde aslında arkadaşlık da kurabildiğinizi fark ettiğiniz kuzenleriniz... Tanıdık geldi değil mi? Bağlanmak aslında hayatımızın her yerinde, köklerimizde hissettiğimiz, yokluğunda bizi üzen, mutsuz eden ve yalnızlaştıran bir kavram.

Bağlanma türleri yaşam memnuniyetini nasıl etkiliyor?

Bağlanma stilinin yetişkinlikte çok temel bir rol oynadığından bahsetmiştik. Yetişkinliğin ilk-orta dönemlerinden biri olan 30'lu yaşları ele alalım. Bu konuda yapılan en güncel araştırmalardan biri; Julie A. Blake, Hannah J. Thomas, Anita M. Pelecanos, Jake M. Najman ve James G. Scott'ın Mayıs 2024'te yayınladığı "Genç Yetişkinlerde Bağlanma ve 30 Yaşındaki Yaşam Doyumu: Bir Doğum Kohortu Çalışması" adını taşıyor. Bu çalışma, bağlanma stilinin yakın ilişkilerdeki düşünce ve davranışlarımızı nasıl etkilediğini çarpıcı yönleriyle ortaya koyuyor. Çocukluktaki bakım deneyimlerimiz, kendimize ve başkalarına dair inançlarımızı şekillendiriyor. Güvenli bağlananlar sevgiye layık olduklarını ve ihtiyaç duyduklarında destek bulabileceklerini hissediyor. Güvensiz bağlananlar ise kendilerini ve başkalarını olumsuz algılama eğiliminde oluyor. Bu da ilişkilerde zorluklara ve duygusal sıkıntılara yol açabiliyor.

Araştırmanın genel özetine bir göz atalım:

"Tutarlı ve besleyici bakım verme deneyimleri, kişinin sevgiye layık olduğuna olan inanç ve ihtiyaç zamanlarında başkalarının ulaşılabilirliğine olan güven ile karakterize edilen olumlu veya 'güvenli' bir içsel çalışma modelinin gelişimine katkıda bulunur (Bartholomeowve Horowitz, 1991). Tersine, tutarsız, korkulu veya reddedici bakım verme deneyimleri genellikle benlik ve başkalarına ilişkin olumsuz algılarla işaretlenen olumsuz veya 'güvensiz' bir içsel çalışma modeline yol açar. Benliğin ve başkalarının bu zihinsel temsilleri bağlanma stilleri olarak ortaya çıkar ve bireylerin yakın ilişkiler içindeki düşüncelerini ve davranışlarını etkiler (Sherman vd., 2015). Bir bireyin bağlanmanın içsel çalışma modeli, hem olumlu hem de olumsuz duygularına nasıl tepki verdiğini etkiler; Örneğin, daha güvensiz bir içsel çalışma modeline sahip bir bireyin, olumsuz duygulara daha yoğun bir şekilde tepki verme (yani, algılanan terk edilme veya reddedilmeye karşı aşırı aktif tepki) olasılığı daha yüksektir ve olumlu duyguları keşfetmeye daha az açık olur (Mikulincer vd., 2013). Bu nedenle, daha güvensiz bir içsel bağlanma modeline sahip bireylerin, kişilerarası iletişim ve duygu düzenlemesiyle ilgili daha büyük zorluklar yaşama olasılığı daha yüksektir (Kobak & Bosmans, 2019; Lewczuk vd., 2021); bu da onları sosyal izolasyona, yalnızlığa ve zayıf ruh sağlığına karşı savunmasız hale getirir (Manning vd., 2017; Nottage vd., 2022) ve yaşam memnuniyetlerini olumsuz etkiler."

Kendimize ne kadar bağlıyız?

Bu konu aslında pek çok soruyu da beraberinde getiriyor. Mesela çağımız iletişim çağı ama birbirimizle gerçek anlamda nasıl iletişim kurduğumuz hep bir soru işareti. Bu soruyu bir noktada günümüz ilişkilerinin ünlü terminolojisi "ghosting"e de bağlayabiliriz. "Ghosting", yani karşısındakine hayalet olma, karşısındakini yok sayma olarak kabaca çevirebileceğimiz bu durum, özellikle genç yetişkinlerde ağırlıklı olmak üzere pek çok insanın başına geliyor. Az önce sözünü ettiğimiz güvensiz içsel bağlanma modeline sahip bireylerin bu tip bir iletişim modelini tercih ettiklerini söyleyebilir miyiz? Muhtemelen evet! Çevremiz henüz bağlanma aşamasına gelmemiş, köklenmemiş, havada asılı kalan cümlelerle, sözlerle, ilişkilerle dolu değil mi?

Peki ya kendimizle olan ilişkimiz ne durumda? Başkalarıyla olan ilişkilerimizi gözden geçirmeden, gerçek yakınlık kurmadan önce, kendimizle olan ilişkimizi ele almamız da önem taşıyor. Kendi benlik duygumuzda olan biteni etraflıca düşünmeden, belki de karşılık bulamadığımız partnerlere fazla anlam yüklüyor olabilir miyiz?

Sözünü ettiğimiz çalışmanın sonucu, genç yaşta kurulan güvenli ve destekleyici ilişkilerin, ilerleyen yaşlarda daha mutlu bir yaşamla bağlantılı olduğunu savunuyor. Onaylanma ihtiyacı yüksek olanlar

daha düşük yaşam doyumu yaşayabiliyor. Ayrıca erken yaşta ebeveyn evinden ayrılmak, genç yaşta çocuk sahibi olmak ve düşük gelir de yetişkinlikte yaşam doyumunu olumsuz etkileyen faktörler arasında sayılıyor. Yine de araştırmadan çıkan en önemli sonuçlardan biri, çocuklukta başımıza ne gelirse gelsin, yetişkinliğimizde bazı şeyleri değiştirebileceğimiz, daha mutlu bir yaşam sürebileceğimiz gerçeği.

Belki de insanın kendine yaptığı en büyük kötülük, kendini bir başkasında bulmaya çalışmak. Yani kendini sevmeden başka birini sevmeye başlamak. Oysa önce kendimizle olan ilişkimizi, kendimize kurduğumuz dünyayı sevmek, yani bağlanamadığımızı hissettiğimiz anda hayatı biraz akışına bırakmak. Belki de bağlanamamanın temelinde yalnız kalma isteğimiz olabilir.

Bu noktada akıllara psikanalist D. W. Winnicott'un çok ünlü olan kuramı "Yalnız Kalma Kapasitesi" geliyor. Bu kapasite bireyin çevresindeki varlıklara rağmen kendi iç dünyasında rahatça vakit geçirebilme ve bunu olumsuz bir durum olarak görmeme becerisi olarak tanımlanıyor. Winnicott'a göre bu beceri, duygusal olgunluğun bir işareti... Eğer birey bu kapasiteye sahipse yalnızlık onun için yıkıcı bir deneyim olmaktan çıkıyor, aksine faydalı ve üretken bir sürece dönüşebiliyor. Ancak bu beceri gelişmemişse yalnızlık kişi için dayanılmaz bir hal alıyor ve bundan kaçınmak için büyük çaba harcıyor. Yaşadığımız tüm bu "ghosting"ler, havada asılı kalan ilişkiler, bir dönemin ünlü filmine gönderme yapan "Issız Adam" varyasyonları karşısında partnerlerini değiştirebileceklerini düşünmeleri, güvensiz veya kaygılı bağlanmamaları gibi pek çok durumun temelinde de bu yatıyor olabilir. Peki tüm bunlar düşünüldüğünde, ilişkilerde karşımızdaki insanı "kötü" olarak tanımlamak ne kadar doğru?

Konfor alanından çıkamamak: "Kimse Tek Başına Delirmiyor"

Yazar Başak Duru'nun yakın zamanda Masa Kitap'tan yayımlanan kitabı "Kimse Tek Başına Delirmiyor", bahsettiğimiz konuya çağdaş ve samimi bir perspektiften yaklaşıyor. Sarp adında bir yazarın geçmişte yaşadığı aşk hikâyesinde partnerini "delirtmesi" ve kaçınılmaz ayrılık süreci sonrası dünyaya kendini kapatmasını, ilişkiye olan inancını yitirmesini erkek gözünden ele alıyor.

Duru, Sarp'ın hikâyesini şu sözlerle anlatıyor: *"Aslında Sarp ilişkilerinde tutarlı biri. İlk aşk acısının ardından net bir karar almış ve sonrasında karşısına çıkan her kadına da bunu en başta söylemiş. Bunun kadınların canını yaktığının hatta onun deyimiyle kadınları delirttiğinin farkında. Ancak Sarp kısa süreli ilişki kurmaktan yana, derinleşmeyi istemiyor. Kısaca kalbini kapatmayı seçmiş biri. Karşısına çıkan kadınlar onunla bağ kurmak istiyor ya da onun bu keskin tavrına rağmen onu değiştirebileceklerini düşünüyor. Bu da çok normal ancak gerçekçi değil. Çünkü kişi kendi istemediği sürece değişim mümkün değil. Sarp kendini bulduğunu, bir rutin tutturduğunu düşünüyor ve bundan da son derece memnun. Moda tabirle konfor alanından çıkmak istemiyor. Ancak bu onu kötü bir adam yapmıyor. Onu tanırken belki de sadece kendine kötülük ettiğini söyleyebiliriz. Romanın başında kötü adam imajıyla başladığı yolculukta hikâye ilerlerken hayatındaki detayları öğrendiğimizde onunla empati yapabilmemizi sağlıyor.*

"Acı çektiğimiz, hayal ettiğimiz gibi gitmeyen ilişkilerde karşı tarafı kötülediğimiz kurgular yaratmaya açık olduğumuzu düşünüyorum. Ancak hikâyeler her zaman her anlatanın dilinde farklı şekilleniyor. Kötülük ya da kötü adam kavramına buradan bakmak istedim. Joker'in geçmişini öğrendiğimizde yaptığı kötülüklere rağmen onu anlayabildiysek Sarp'ı anlamamız da çok kolay. Sarp'ın hikâyenin sonuna doğru aldığı karar ölüm korkusunun bir dönüşümü aslında. Bu korku onu değişebileceğine götürüyor ve gözünün önünde olan bitenle yüzleştiriyor. Sarp'ın kafeye giren çıkanlarla ilgili yaptığı saptamaların çok üzerinde bir durum bu. Belki de onun hayatındaki ilk farkındalık anı..."

Duru, Sarp karakterinin tanıdığı veya yakın arkadaşlarından duyduğu karakterlerin de bir özeti olduğunu sözlerine ekliyor: *"İlişki ya da bağ kurmakta zorlanan erkekler karşısında iki seçeneğimiz oluyor: ya böyle kabul edip acı çekiyoruz ya da sırt çeviriyoruz. Sarp üzerinden erkek dünyasındaki ilişkilenme biçimine empati yapmak, anlamaya çalışmak ve biraz da -her ne kadar zor olsa da- hepimizin değişebileceğine olan umudumu paylaşmak istedim."*

Sözün özü, kendimize yaptığımız esas kötülük partnerlerimize bağlanamamak değil, kendimizle daha sağlıklı bir ilişki kuramamaktan kaynaklanıyor olabilir. Bize kötü davrandığını düşündüğümüz kişileri de anlamaya ve dinlemeye çalışmak bakış açımızı değiştirebilir. Çocukluğumuzda deneyimlediğimiz bağlanma biçimleri ne olursa olsun, hem partnerlerimizle hem de arkadaşlarımızla gerçek sevgi ve bağlılığı yaşayabileceğimiz ilişkileri daha sağlam temeller üzerine inşa edebilmek için önce içimize dönmemiz ve kendimizle sıkı bir bağ kurmayı öğrenmemiz gerekiyor. Kendimizi değiştirmeden dünyayı nasıl değiştirebiliriz ki? Sokrates'in ünlü sözüyle yazıyı noktalayalım: "Değişimin sırrı, eski ile savaşmak değil, tüm enerjini yeniyi inşa etmeye odaklamaktır."

Kaynakça

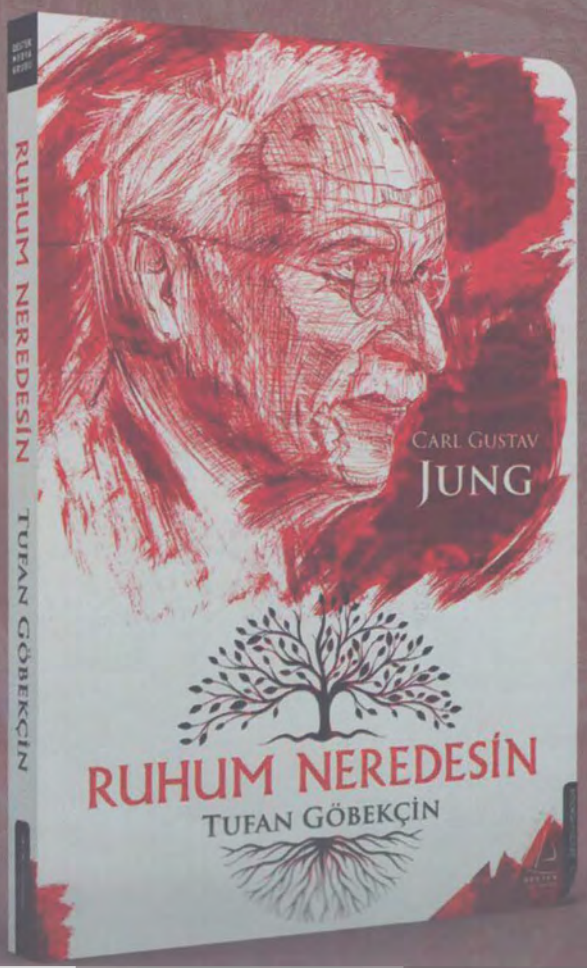
Genç Yetişkinlerde Bağlanma ve 30 Yaşındaki Yaşam Doyumu: Bir Doğum Kohortu Çalışması, Julie A. Blake, Hannah J. Thomas, Anita M. Pelecanos, Jake M. Najman, James G. Scott, Mayıs 2024 (Düzeltme: Ağustos 2024).

The Maturational Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development, D. W. Winnicott, 1958.

"Kimse Tek Başına Delirmiyor", Başak Duru, Masa Kitap, 2024.

"İki kişi düşünün. Biri binlerce kitap okumuş olsun, diğeri hiç okumasın. Binlerce kitap okuyan kişi okuduklarının hepsini unutmuş olsa bile hiç okumayan kişiden farklı olacaktır... Çünkü bilinçdışı kayıt tutar."

C. G. Jung

CARL GUSTAV
JUNG

psikesinema

Eylül-Ekim 2024 sayısı

www.psikeart.com adresinde